

SHAROF RASHIDOV
NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITERI

O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI OLIY
TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

PSIXOLOGIYA VA
IJTIMOIY-SIYOSIY
FANLAR
FAKULTETI

SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
PSIXOLOGIYA VA IJTIMOIY-SIYOSIY
FANLAR FAKUL'TETI

***“YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY
FANLAR TRANSFORMATSIYASINING
NAZARIY-METODOLOGIK MASALALARI”***

RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK ANJUMANI
MATERIALLARI TO'PLAMI

*Samarqand shahri
2024 yil 15-16 noyabr*

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
PSIXOLOGIYA VA IJTIMOIIY-SIYOSIIY
FANLAR FAKUL‘TETI**

**“YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY
FANLAR TRANSFORMATSIYASINING
NAZARIY-METODOLOGIK MASALALARI”**

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA LIMIIY-TEXNIK ANJUMANI

MATERIALLARI TO‘PLAMI

2024 yil 15-16 noyabr

Samarqand 2024

«Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar transformatsiyasining nazariy-metodologik masalalari» // mavzusidagi respublika ilmiy-texnik anjumani (2024 yil 15-16 noyabr) / Isoqjon Negmatov, Obid Qodirov, Aktam Samadovlar tahriri asosida. – Samarkand: SamDU, 2024 – 255 b.

Mas’ul muharrirlar:

A.Q.Aymatov

L.E.Tursunov

Техническая редакция:

Sh.G‘.Ochilov

N.I.Eshmurodov

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024-yil 18-yanvardagi “2024-yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 16 – son buyrug‘i ijrosini ta’minlash hamda ijtimoiy barqarorlikning sinergetik muammolarini keng doirada muhokama qilish, unda xorijiy va mahalliy mutaxassislar, professor-o‘qituvchilar, talabalar va tadqiqotchilar, tegishli soha olim va mutaxassislarning ishtirokini ta’minlash, fan yutuqlarini respublikamiz ta’lim sohasiga keng tatbiq qilish maqsadida Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Psixologiya va ijtimoiy-siyosiy fanlar fakul’teti tomonidan 2024-yil 15-16 noyabr kunlari **“Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar transformatsiyasining nazariy-metodologik masalalari”** mavzusida respublika ilmiy-texnik anjumani o‘tkazildi. Ushbu anjuman materiallari to‘plam holida nashr etildi.

Mazkur respublika ilmiy-texnik anjumani to‘plamida Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar transformatsiyasining nazariy-metodologik masalalarini bugungi kunda dunyo davlatlarida o‘rganilishi, tadqiq etilishi va yurtimizda Sotsiologiya va ijtimoiy ish fanlarini transformatsiyalashuvi, Falsafiy tafakkur transformatsiyasi, Amaliy psixologiyaning dolzarb muammolarini o‘rganishga oid zamonaviy tadqiqotlar va yangicha yondashuvlar borasida taklif va tavsiyalarni qamrab olgan maqolalar aks etgan.

Maqolalardagi ma’lumotlarning asosli va haqqoniy ekanligiga mualliflar javobgardirlar.

© Samarqand davlat universiteti

KIRISH

Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquqtartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta‘minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi. Xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart sharoitlar yaratildi. O‘zbekistonda uzluksiz ta‘lim-tarbiya tizimini insonparvarlik yo‘nalishida qayta qurish eng asosiy va markaziy muammolardan biridir.

Ta‘limni insonparvarlashtirish g‘oyasi va konsepsiyasi ta‘lim-tarbiya tizimidagi mana shunday kamchiliklarni bartaraf etishga, O‘zbekistonning o‘z oldiga qo‘ygan buyuk maqsadlarini amalga oshirishga qodir va layoqatli, ma‘naviy barkamol va malakali mutaxassislarni yetishtirishga qaratilgan bo‘lmog‘i lozim. Uzluksiz ta‘lim-tarbiya tizimini insonparvarlashtirish keng dunyoqarashli va ma‘rifatli, aql-idroki mukammal, axloqiy jihatdan barkamol, ruhan tetik, psixologik sog‘lom, o‘z mamlakati va uning jahon hamjamiyatida tutgan o‘rni va rolida o‘zining fuqarolik mas‘uliyatini to‘g‘ri va to‘la anglab yetgan komil inson shaxsini tarbiyalash maqsadlariga bo‘ysundirishdan iboratdir. Ta‘lim va tarbiyaning uzluksiz jarayoni insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlanishining nazariy va metodik jihatlari shu sohada mehnat qilayotgan kadrlarning ongi va qalbidan zarur darajada o‘rin olishi kerak. Ular ta‘lim-tarbiyani Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturini amalga oshirish bo‘yicha belgilanadigan yaqin vaqt va uzoq davrga mo‘ljallangan tadbirlarda, o‘quv rejalari va dasturlari, test savollari tuzayotganlarida va boshqa shu kabi ta‘limiy ishlarda ularning mazmuni insonparvarlik g‘oyasi bilan sug‘orilgan bo‘lishiga asosiy e‘tibor qaratishlari zarur. Ta‘lim va tarbiyani tashkil etishning o‘quv-metodik, nazariy metodologik jihatlari bo‘yicha ish ko‘radigan davlat muassasalari, ularning jamoalari, shuningdek, nodavlat strukturalar jamoalari o‘z faoliyatlarini belgilayotganlarida insonparvarlik g‘oyalariga qat’iy amal qilishlari uchun ham Davlat hujjatlarini yaratish zarurati tug‘ilmoqda. Gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy konsepsiyasini qayta yaratishda ta‘limni insonparvarlashtirishning tashkiliy jihatlari belgilab olish zarur.

Uzluksiz ta‘lim tarbiya tizimining ijtimoiy fanlar transformatsiyasining nazariy-metodologik masalalarida insonparvarlik yo‘nalishida shakllanishida ijtimoiy-gumanitar fanlarning alohida o‘mi va roli bor. Shuning uchun oliy ta‘lim muassasalarida ularni o‘qitadigan kadrlar har jihatdan o‘z sohasining bilimdoni va mohir pedagog, o‘ta bilimdon psixolog, o‘qitish texnikalarini mukammal egallagan bo‘lishiga erishish kerak. Oliy o‘quv yurtlarida ijtimoiy fanlar transformatsiyasining nazariy-metodologik masalalari o‘qitilayotgan fanlarning umumiy soatlari miqdoridan universitet va pedagogika institutlarda kamida 30 foizi, boshqa oliygohlarda 25 foizini ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishga ajratilishi va ularni jahon standartlari darajasiga yetkazish muhim ahamiyatga ega.

EKOLOGIK ONG GLOBALLASHUVI: TABIATGA ESTETIK MUNOSABATDA MILLIYLIK VA UMUMINSONIYLIK, AN’ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK INTEGRASIYASI

Aymatov Aminjon Qudratovich

Falsafa fanlari doktori (DSc).

Samarqand davlat universiteti

E-mail: aminjonaymatov@mail.com

Tel : +998982739448

Annotasiya: Ushbu maqolada, insoniyatning ekologik ehtiyojlari, manfaatlari globallashuvi va universallashtirish milliy ekologik qadriyatlarga (xususan, ekologik ong va madaniyatga) estetik munosabat yo‘nalishlarini va integratsiyalashish imkoniyatlarini aniqlash zaruriyati yoritilgan. Xususan, shaxs ekologik ongi va madaniyatining badiiy-estetik ifodasi masalasida milliylik tarkibida – umumbashariylik, an’anaviylik tarkibida – zamonaviy elementlar integratsiyalashuvi tendensiyalarini aniqlash taqozo qilinadi.

Kalit so‘zlar: ekologik ong, madaniyat, tendensiya, estetik munosabat, globallashtirish, an’ana, ekologik ehtiyoj, millat, traditsionalizm.

Jamiyat ekologik ong va madaniyat asosida tabiatga estetik munosabatning milliy va umuminsoniy, an’anaviy va zamonaviy xarakterini badiiy obrazlarda ifodalash, muayyan ekologik vaziyat taqozosidan kelib chiqadi. Ular turli janrlarda, badiiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lsa ham, maqsadi hamda vazifalariga ko‘ra, universal ahamiyat kasb etadi. Chunki tabiat muhofazasi sohasida milliylik va umuminsoniylik, an’anaviylik va zamonaviylikning farqi, shaxs ekologik ongi va madaniyatini badiiy-estetik obrazlarda aks ettirish masalasida shartli va nisbiy xarakterga ega. Zero, turli millat va elatlarning tabiatga estetik munosabati va uni badiiy obrazlarda ifodalashida o‘ziga xos mentallikka, milliy tajribaga ega bo‘lsa ham, umuminsoniy ekologik maqsad birligini, funksional uyg‘unlikni ko‘ramiz.

Boshqacha qilib aytganda, turli millat va xalqlarning ekologik muammolarni badiiy obrazlarda ifodalashida bir-biridan milliy ehtiyojlari va manfaatlari individualligi; tasvir obyekti, ifodalash usuli, metodologik yondashuvi va boshqa jihatlari bilan juz’iy farq qilsa ham, umumiy ekoestetik qadriyatlar taraqqiyotida an’anaviylik va zamonaviylikni uyg‘unlashtirish, eskini inkor qilish va yangini yaratish, kun tartibiga qo‘yayotgan muammolari doirasida umumiylikni namoyon qiladi. Lekin tabiatga estetik munosabatdagi milliylikda u yoki bu darajadagi konservativ-an’anaviylikni, progressiv-yangilikni ekologik ong va madaniyat rivojlanish darajasi sifatida e’tirof etish kerak.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, hozirgi zamon ekologik ilmiy ta’limotlarida, amaliy harakatlarida tabiatni muhofaza qilish faoliyatining dastlabki – ibtidoiy shakllariga qaytishga chaqiriqlar kuchaymoqda. Buni ekologik ta’limotlarda “*traditsionalizm*” deb atash o‘rinli bo‘lib, uni zamonaviy invayronmentalizm g‘oyalarida, «Rim klubi» nazariyalarida yaqqol ko‘ramiz. Bu

ta’limotlardagi “konservativizm” va liberalizm insoniyat sivilizasiyasi kelajagini saqlab qolishga yo’naltirilgan, muqobili bo’lmagan nazariya sifatida keng jamoatchilik o’rtasida yuqori mavqyega ega bo’lib borayotganligi ham global ekologik ong va madaniyat taraqqiyotini ko’rsatadi.

Chunki tabiatga sof iqtisodiy determinizm nuqtai nazaridan yondashish, uni o’zgartirish va o’zlashtirish texnologiyasida hamma yangi narsani ijobiy progressivlik namunasi sifatida qabul qilishga intilib, estetik ongni ham unga “bo’ysundirish” harakatlarining qanday oqibatlarga olib kelganligiga bugun guvoh bo’lib turibmiz. Lekin tabiatni faqat moddiy-iqtisodiy ehtiyojlarga ko’ra o’zgartirish va o’zlashtirish texnologiyasi rivojlanishi bilan an’anaviylik va zamonaviylik o’rtasidagi dalektik aloqadorlikda favqulodda (parodoksal) qonuniyat namoyon bo’lmoqda.

Darhaqiqat, jamiyat taraqqiyotining tarixiy tajribalari texnika, texnologiya, intellektual salohiyat progressivlikka qancha ko’p da’vogarlik qilsa, ekologik vaziyat uchun “zararli” ekanligini ko’rsatmoqda. Bundan tashqari, barcha ijtimoiy ong shakllarini ekologik ong va madaniyat doirasida integrasiyalashuviga zid faoliyat yo’nalishlari ekologik barqaror taraqqiyotga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Ayniqsa, tabiatga estetik munosabatdagi qashshoqlik ekologik ong va madaniyat rivojlanishidan orqada qolsa jamiyat barqaror taraqqiyoti tizimini izdan chiqish xavfini kuchaytiradi.

Tabiatga estetik munosabatga san’at turlari, adabiy janrlar yo’nalishida qarab, ekologik muammolar yechimida milliylik va umuminsoniylik, an’anaviylik va zamonaviylikning funksional ahamiyatini, rolini tahlil qiladigan bo’lsak, unda umuminsoniy mazmun va milliy kolorit uyg’unligini ko’ramiz. Chunki ekologik muammolar globallashib, keskinlashib ketayotgan hozirgi sharoitda umuminsoniy ehtiyojlar integrasiyalashuvi va universallashtirish aynan shu sohada umuminsoniy mohiyatini va milliy mazmunini aniqlashtirmoqda. Ya’ni, milliy ekoestetik qadriyatlar umuminsoniy xarakter kasb etishi qonuniyat maqomiga ega bo’lib bormoqda.

O’zbekistonda eng qadimiy davrlarda tabiatdagi fasl o’zgarishlari bilan bog’liq marosimlarda ayol xudolar obrazlariga sig’inish urf-odatlar mavjud bo’lganligini va ular mintaqadagi boshqa xalqlarga ham xosligini ta’kidlaydi¹.

Tabiatga estetik munosabatlarni badiiy obrazlarda ifodalashda milliylik va umuminsoniylik, an’anaviylik va zamonaviylikning integrasiyalashish tendensiyasi, ularning o’zaro bir-birini boyitishini namoyon qiladi. Shuningdek, milliy ekoestetik qadriyatlarning tarixiy taraqqiyoti jarayonida globallashuvi, ya’ni umuminsoniy mazmun kasb etishi tasodifiy emas. Zero, tarixiy shakllangan milliy ekologik ong va madaniyat jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy va tabiiy shart-sharoitlariga bog’liq bo’lib, tabiatga estetik munosabatning tarixiy merosini tiklash va uni ifodalashga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Masalan, har qanday tarixiy davrda “ma’naviy-ruhiy tiklanish insonning tabiatga va uning boyliklariga bo’lgan munosabatini ham o’z ichiga olishi lozim. Sivilizasiya belgilarini asrab-avaylash qanchalik zarur bo’lsa,

¹ Қаранг: Жобборов И. Ўзбек халқи этнографияси. –Тошкент, “Ўқитувчи”, 1994. 234-бет.

qishloq xo‘jaligi ming yillar mobaynida butunlay sug‘oriladigan dehqonchilikka asoslangan mintaqada yer va suvni asrab-avaylash ham shunchalik muhimdir”¹.

Mamlakatimizda mustaqillikdan keyin ajdodlarimiz tomonidan ming yillar davomida yaratilgan boy ekologik madaniy merosni tiklash va rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, shunga mos munosabatda bo‘lmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, milliy ekologik barqaror taraqqiyot omiliga aylanmoqda. O‘zbek xalqining boy ekologik madaniy merosi, xususan tabiatga estetik munosabatini badiiy obrazlarda ifodalash san‘ati umuminsoniyat madaniyatiga muhim hissa bo‘lib, jahon xalqlarini hayratga olmoqda.

Insoniyatning ekologik ehtiyojlari, manfaatlari globallashuvi va universallashuvi milliy ekologik qadriyatlarga (xususan, ekologik ong va madaniyatga) estetik munosabat yo‘nalishlarini va integrasiyalashish imkoniyatlarini aniqlash zaruriyatini vujudga keltirdi. Xususan, shaxs ekologik ongi va madaniyatining badiiy-estetik ifodasi masalasida milliylik tarkibida – umumbashariylik, an’anaviylik tarkibida – zamonaviy elementlar integrasiyalashuvi tendensiyalarini aniqlashni taqozo qilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, ekologik muammolar doirasida milliylik va umuminsoniylik, an’anaviylik va zamonaviylik o‘rtasidagi farqlar nisbiy va shartli xarakter kasb etmoqda. Lekin bu xususiyatlar mutlaq bo‘lmasdan, aniq ekologik vaziyatda shaxs ekologik ongi va madaniyatini estetik jihatlarini ochib beradi.

Badiiy obrazlarda ifodalash milliy an‘analari, ularni harakatlantiruvchi motivlar, mexanizmlari individualligini istisno qilmaydi, balki shaxs ekologik ongi va madaniyatini harakatlantiruvchi omillar tizimida milliylik va umuminsoniylikni, an’anaviylik va zamonaviylikni uyg‘unlashtirish obyektiv tarixiy zaruriyat hisoblanadi.

Jamiyatning tabiatga estetik munosabat ehtiyojlari va manfaatlari ekologik ong va madaniyat rivojlanishining harakatlantiruvchi motivi va mexanizmi hisoblanadi. Shunga ko‘ra, shaxs ekologik ongi va madaniyatining tabiatga estetik munosabatni belgilash imkoniyati har qanday tarixiy davrda aniq vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham, uning vazifalari ekologik muammolarning ustuvor yo‘nalishlariga mos tarzda turli davrlarda turlicha talqin qilingan.

Umumlashtirib **xulosa** qiladigan bo‘lsak, ijtimoiy-ma’naviy hodisa sifatida, ekologik borliqqa estetik munosabat, mohiyati va xarakteriga ko‘ra, shaxs ekologik faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dunyo ekologik manzarasinining xaritasini, voqyelik xarakterini belgilashda tabiatga estetik munosabat rivojlanish tarixi va uning davrlari asosiy mezon va ko‘rsatkichdir. Ekologik ong va madaniyatning tabiatga estetik munosabatni «tashkillashtirish» imkoniyatlari, uni ifodalash usullarini, vositalarini ham qamrab oladi. Tabiatga estetik munosabat bilan ekologik ong va madaniyat rivojlanish darajasi o‘rtasida korrelyasion bog‘lanish mavjud bo‘lib, biri ikkinchisining rivojlanishini rag‘batlantiradi.

¹Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 530-531-бет.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shermuhamedova N.A. Zakonomernoye razvitiya ekologicheskogo myshleniya Vestnik ekologii. –Toshkent, 2002–№1 –S.21.
2. Eshmatov M. Ekologik vaziyat: jismoniy zaiflik va ma’naviy qashshoqlik . Fan va turmush. –Toshkent, 1997. –№3. –B. 8-9.
3. Choriyev S. Ekologik siyosat va shaxs barkamolligi.Ekologiya xabarnomasi. –Toshkent, 1999. –№2. –B.9.
4. Qosimov A.Tabiat, jamiyat va ruhiyat uyg‘unligi .Imom Al-Buxoriy saboqlari. –Toshkent, 2005. –№1. – B. 38-57.
5. Qosimov A. Inson va tabiat uyg‘unligi . Imom Al-Buxoriy saboqlari. –Toshkent, 2006. –№1 – B.51-57.
6. Qosimov B. Mustaqillik adabiyotshunosligi. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati, 2003 yil 22 avgust.
7. Hakimov Nazar. Ekologik tarbiya va suv imkoniyatlaridan foydalanish . Sharq yulduzi. –Toshkent, 2009. –№2 – B.3-8.

YANGI O‘ZBEKISTONDA O‘SPIRINLARDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Akilov Faridun Firdavsovi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
“Amaliy psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Annatsiya: Maqolada o‘spirinlarda huquqiy ongni rivojlantirishning falsafiy jihatlari o‘rganilgan. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra tadqiq etishga zarurat tug‘ildi. Huquqiy bilimlarni shaxs tomonidan o‘zlashtirishning muhim shartlaridan biri – fanga oid tushunchalarning shakllanganligi va ularning kundalik amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalariga egaligi bilan tavsiflanishidir.

Kalit so‘zlar: dialekt, mantiq, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, mas’ul bo‘lgan ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar.

Аннотация: В статье рассматриваются философские аспекты развития правосознания подростков. Согласно анализу научных источников, возникла необходимость исследования вопроса о правовой грамотности на этапе онтогенетического развития человека в соответствии с этапами развития личности. Одним из важных условий усвоения человеком юридических знаний является формирование понятий, связанных с наукой, и их описание путем обладания навыками применения их в повседневной практике.

Ключевые слова: диалект, логика, правосознание, правовая культура, правовая грамотность, воспитание молодежи, ответственные родители, педагоги-воспитатели, общество, компетентная молодежь, приоритетные задачи, проблемы, возникающие в образовании.

Abstract: The article examines the philosophical aspects of the development of legal consciousness in adolescents. According to the analysis of scientific sources, it became necessary to research the issue of legal literacy at the stage of ontogenetic development of a person according to the stages of development of a person. One of the important conditions for

the assimilation of legal knowledge by a person is the formation of concepts related to science and their description by having the skills to apply them in everyday practice.

Key words: *dialect, logic, legal consciousness, legal culture, legal literacy, youth education, responsible parents, teachers-educators, society, competent youth, priority tasks, problems arising in education.*

Huquqiy bilimlarni shaxs tomonidan o‘zlashtirishning muhim shartlaridan biri – fanga oid tushunchalarning shakllanganligi va ularning kundalik amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalariga egaligi bilan tavsiflanishidir. Ta’lim subyektlariga huquqiy tushunchalarning shakllanishini psixologik-pedagogik jabhadan yoritish barobarida uning falsafiy ahamiyati nimadan iborat ekanligini tahlil qilish maqsadga muvofiq. Masalani yoritishda tushunchaga fanlar tizimida berilgan tahlillar va talqinlarga muvofiq baholash muhim ahamiyatga ega. Bu esa bizni subyektlarda huquqiy tushunchalarni tarkib toptirishning falsafiy jihatlarini yoritishga zarurat tug‘dirdi. Shuningdek, huquqiy tushunchalar shakllanishining falsafiy talqini muammoning metodologik asoslarini o‘zida qamrab oladi.

Bola tarbiyasida birinchi galda oilaviy tarbiyani, ya’ni oiladagi sog‘lom munosabatni qaror toptirish “oila-maktab” hamkorligini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, bolani balog‘at yoshiga xos xususiyatlarini to‘g‘ri anglagan holda, tarbiya jarayoniga maqsadli yondashish, ko‘plab salbiy omillarni kelib chiqishining oldini oladi. Ma’lumki, oilaning ijtimoiy-psixologik sog‘lomligi iqtisodiy omillar bilan ham bog‘liq.

Oilada ota-onaning egallagan kasbhunari, jamiyat hayotining rivojiga qo‘shayotgan hissalari, ularning kasbiy faol harakat qilishlari kabilar oila byudjetiga o‘z ta’sirini ko‘rsatishi barobarida, farzandlar tarbiyasida ham o‘z aksini topadi. Oiladagi o‘zaro hurmat, hissiy bir-biriga intilib yashash, oilaviy yakdillik, oilani barqaror bo‘lish omilidir.

Maktab sharoitida o‘qituvchi-ustozlarning shirin so‘zi, bolaga nisbatan kamtarona muomalasi, hamisha bolani o‘ziga yaqin olib, o‘z vaqtida to‘g‘ri maslahatlar berib borishlari, bola qalbiga yo‘l topish omili hisoblanadi. Shunday ekan, o‘quvchilar orasida, ya’ni turli xarakterli bolalarning har biriga yakka tartibdagi yondashuvlar asosida ularning xatti-harakatlarida kuzatilayotgan nojo‘ya holatlarning oldini olish mumkin. Bolani anglash, uning qalbiga yo‘l topish, dunyoni anglash bilan barobardir. O‘zicha bir olam bo‘lgan bola ham o‘z navbatida ota-onasi, o‘ziga yaqinlari hamda ustozlarini anglashda o‘z-o‘zini tarbiyalash orqali tegishli xulosalar chiqarib oladi. O‘z-o‘zini tarbiyalash orqali bolada nojo‘ya qiliqlar qilish o‘rniga o‘ylab fikr yuritadigan, kirishimli, lozim paytda boshqalarga yordam qo‘lini cho‘zadigan, kelgusida biron kasb-hunar egasi bo‘lib, jamiyat rivojiga hissa qo‘shish haqida orzu qiladigan darajada faoliyat yuritadi.

Ma’lumki, sho‘x bola bilan nojo‘ya harakatlar qiluvchi bolalar o‘rtasida farq bo‘ladi. Sho‘x bolalarning xatti-harakatlari ko‘proq zararsiz, ba’zan kutilmaganda yuzaga chiquvchi, ba’zan biron tashabbusni ko‘zlab uni bajarishga kirishish bilan bog‘lanib ketadi. Jahon ijtimoiy taraqqiyotidagi tub o‘zgarishlar jarayoni bugungi kunda aholi, ayniqsa yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish zarurligini

ko‘rsatmoqda. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta‘minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi davrda subyektlarning huquqni bilishlari murakkab o‘zgarishlar sharoitida amalga oshirilayotganligi sababli ularni huquqiy tushunchalarni o‘zlashtirish jarayoni aniq hamda ilmiy asoslangan metodologik yondashuvni taqozo etadi.

Agar tushuncha subyektning voqyea-hodisa va predmetlar dunyosini bilish muhim shart sifatida qarashdan iborat umumiy tasavvurga binoan tahlil etilsa, uning falsafiy talqiniga ko‘ra ta‘riflash lozim. Tushuncha fanlarning xususiyatidan kelib chiqqan holda tahlil qilinsa-da, lekin unda uning umumiy mohiyatini quyidagicha izohlash mumkin: olimlar tomonidan tushunchalarni aniqlashdagi yagona birlik munosabat tushunchaning bilimlar muhim komponenti ekanligi haqida mulohazasining paydo bo‘lganligidadir. Tushunchaga bilish, mantiq, psixologiya, pedagogika bilan bog‘liq har bir fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda yondashiladi. Dialektik mantiq tushunchaga tafakkurning muhim shakli sifatida qaraydi. Formal mantiqda tushuncha tushunchalarni mantiqiy hosil qilishning muhim sharti, mazmunni yoritish usuli, tushunchaning ma‘nosini bilish vositasi sifatida qaraladi. Psixologlar tushunchani predmet va hodisaning xususiyat hamda xossalarini umumlashtiruvchi bilim tarzida mulohaza yuritishadi. Pedagoglar esa tushunchaga ma‘lum terminologik tuzilma ko‘rinishidagi voqyea va narsalarning mavjudligini aks ettiruvchi ilmiy bilishning shakli sifatida talqin qiladilar. Turli mutaxassislarining tushuncha to‘g‘risidagi qarashlarini umumlashtiradigan bo‘lsak, “tushuncha” - bilimning komponenti, mantiqiy bilish kategoriyasi sifatida interpretasiyadir.

Tushuncha mantiqiy, funksional mohiyatini tushunishda bir qator ilmiy lug‘atlarida keltirilgan izohlarni inobatga olish maqsadga muvofiq.

Tushuncha – predmet yoki hodisalarning muhim xususiyatlari, bog‘lanishlari yoki tizimlarning tafakkurda aks etishi; predmetlarni bog‘lab turuvchi bir qator ma‘lum umumiy va ularga xos bo‘lgan belgilariga ko‘ra fikr yoki fikrlar tizimi, predmetlarni umumlashtiruvchi va ajratib turuvchi fikr yoki fikrlar tizimini aks ettiradi. Tushuncha kategoriyaning idrokda tatbiq etish natijasida mavjud. Bu yerda tushuncha mavhumligi idrokning konkretligiga zid turadi. Shuningdek, tushuncha so‘zga qarama-qarshi turib, tushunchaning belgisini ifodalaydi.

Falsafa tarixida ham tushuncha materialistik va idealistik yo‘nalishda talqin etilgan. Materialistlar tushunchaning o‘z ma‘nosiga ko‘ra obyektiv mavjud, idealistlar esa spontan vujudga keluvchi fikriy mavjudlik deb talqin etadilar. Masalan, faylasuf G.Gegel tushuncha birlamchi, predmetlar, tabiat ularning rangsiz nusxasidir, deb izohlaydi.

Tushuncha – aniq mazmunga nisbatan va qiyosiy jihatdan aniq belgilangan hajmni aks ettiruvchi umumiy nomdir. Tushuncha, masalan, “kimyoviy element”, “qonun”, “tortishish kuchi”, “astronomiya”, “poeziya” tarzda mavjud. Nomlanishlar mavzulari o‘rtasidagi farqli chegarani tushuncha deb atash

mumkin. “Tushuncha” nomlanishi mazmunan talqin qilganida yagona fikr mavjud emas. Masalan, bir holatda tushuncha deganda yagona holatni ifodalash tushunilsa, boshqa bir holatda esa u voqyea-hodisa va predmetlarni aks ettiruvchi umumiy nom tushuniladi.

Tushuncha atamasi an’anaviy mantiqda ko‘p qo‘llanilib, fikrning uch umumiy mazmuni ajratib ko‘rsatiladi, tushuncha, ya’ni hukm va xulosa chiqarish.

Tushuncha tushunchalardan iborat bo‘lgan, hukm va xulosa chiqarishga teskari bo‘lgan tafakkurning mantiqiy shakllaridan biridir. Zigvart bo‘yicha tushuncha, o‘zida doimiylik, mutlaqo aniqlik, umum e’tirof etganlik, tilda bir xillikning ifodalashini tashkil etuvchi tasavvurda mavjud. Mantiqdagi tushunchadan kundalik turmushda ishlatadigan tushunchalarimiz ayni damda keskin farqlanadi.

Agar tushuncha borasidagi tarixiy ma’lumotlar manbaiga e’tibor qaratiladigan bo‘lsa, uni falsafiy ilmlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarida kuzatish mumkin bo‘ladi. Bizga ma’lumki, tushuncha har bir fan kabi mantiq ilmida ham o‘zini shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Mantiqqa oid dastlabki an’analar Qadimgi Sharq mamlakatlarida, xususan, Hindiston, Xitoyda vujudga keldi. Ularning shakllanishiga notiqlik san’ati, matematika ilmining rivojlanishi va shu kabilar katta ta’sir ko‘rsatdi. Shuni aytish kerakki, qadimgi dunyoda Aristotelgacha bo‘lgan davrda mantiq falsafa tarkibida mavjud bo‘lgan, mustaqil fan sifatida shakllanmagan. Qadimgi Hindistonda mantiq ilmining rivojlanishi uch davrni o‘z ichiga oladi: 1) ilk budda mantig‘i (er. av. VI-V asrlari); 2) nyaya, vaysheshika maktablarining mantiqiy ta’limoti (er. III-V asrlari); 3) budda mantig‘ining rivojlangan davri (er. VI-VIII asrlari).

Platon (er. av. 427-347) ustozi Sokratning, umumiy tushunchalar buyumlarning mohiyatini ifodalaydi, degan fikrini davom ettiradi. U umumiy tushunchalarni buyumlardan va insonlardan ajralgan mutlaq g‘oyalar sifatida talqin qiladi, ularni birlamchi deb biladi. U hukmni tafakkurning asosiy elementi deb hisoblaydi. Hukm ega va kesimning birligidan iborat bo‘lib, tasdiq yoki inkor ma’noni bildiradi. Agar hukmda birlashishi mumkin bo‘lmagan tushunchalar birlashtirilsa, u xato bo‘ladi. Platon hukmlarni tashkil etuvchi tushunchalarni piramida shaklida tasvirlaydi.

Aristotel asarlarida tafakkurning ayniyat va yetarli asos qonunlari maxsus tarzda ko‘rib chiqilmagan. Lekin mutafakkir asarlarining tahlili ularda bu qonunlarga xos talablarning bayon qilinganligini ko‘rsatadi. Aristotelning mantiqiy ta’limotida xulosa chiqarish yetakchi o‘rinni egallaydi. U tafakkur shakllari bo‘lgan tushuncha va hukmni xulosa chiqarishning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qiladi. Aristotel tushunchalarni hukmning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qiladi, umumiy va yakka tushunchalarning munosabatiga alohida e’tibor beradi. Yakka tushunchalar birinchi mohiyat bo‘lib, mazmunan boydir. Umumiy tushunchalar ikkinchi mohiyatni ifodalaydi va ular mazmunan boy emas. Umumiylik yakka buyumlarning asosini tashkil etadi.

Epikur (er. av. 341-270) falsafada birinchi o‘ringa bilish nazariyasi va mantiqni qo‘ygan, ikkinchi o‘rinda – fizika, uchinchi o‘rinda – axloq bo‘lgan. U

tug‘ma g‘oyalar yo‘q, bilimlarimizning manbai – sezgilardir, sezgilarimiz yolg‘on ma‘lumot bermaydi, faqat xulosa chiqarishdagina inson xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin, deb ta‘kidlaydi. Epikur xulosa chiqarishda ko‘proq analogiya va induksiyaga ahamiyat bergan.

Tushuncha muammosini o‘rganilganligining falsafiy ildizlari buyuk allomalarimizning asarlarida ham juda ko‘p uchraydi. Ular asarlarining mantiq ilmiga bog‘liq ulushlarini keltirib o‘tamiz.

IX-XII asrlarda mantiq masalalari bilan astoydil shug‘ullangan O‘rta Osiyo mutafakkirlaridan Forobiy, Ibn Sino, Abu Abdulloh al-Xorazmiylarni ko‘rsatish mumkin.

Forobiyning mantiq sohasidagi ishlarining davomchilaridan yana biri, turli ilm sohalariga oid qator asarlar yaratgan, o‘z davrining dunyoga mashhur qomusiy olimi Abu Ali ibn Sino (980-1037)dir. Ibn Sinoning mantiq ilmida tafakkur shakllari bo‘lgan tushuncha, hukm, xulosa chiqarish, ularning tuzilishi, turlari, shuningdek, isbotlash masalalari keng va har tomonlama tahlil etiladi.

U tushunchalarni yakka va umumiy tiplarga ajratadi. Mutafakkirning ta‘kidlashicha, mantiq fani umumiy tushunchalar bilan shug‘ullanadi. U ham, Aristotel kabi, mavjud borliqning eng umumiy holatlarini ifodalovchi o‘nta umumiy kategoriyalarni mantiq fanini o‘rganish doirasiga kiritadi. Tushunchaning asosiy vazifasi hukm va xulosa chikarishni tashkil etish, ularga asos bo‘lishdir, deb ta‘kidlaydi. U tushunchalarni ta‘riflash va bo‘lish kabi mantiqiy usullarga ham batafsil to‘xtab o‘tadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, tushuncha inson bilimlarining muhim bir shakli sifatida falsafiy ta‘limotlar tarixida muhim o‘ringa ega. Tushunchaning falsafiy talqinida uning bugungi kungacha bo‘lgan umumiy izohlar keltirilgan deyishimiz mumkin. Tarixiy materiallarda tushuncha falsafiy talqinga ega bo‘lsa-da, lekin uning umumiy ta‘rifi fan taraqqiyotining hozirgi bosqichiga qadar yangidan yangi talqin etilib kelinmoqda.

O‘spirinlarda huquqiy tushunchalarni shakllanishning falsafiy talqini huquqshunoslik sohasiga oid tushunchalarning metodologik tuzilmasini aniqlashishga yo‘naltirilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.
3. Filosofiya: Ensiklopedicheskiy slovar / Pod red. A. A. Ivina. — M.: Gardariki, 2004. -640 s.
4. G‘oziyev E.G‘., Jabborov A.M. Faoliyat va xulq-atvor motivasiyasi. T.: 2003, -124 b.
5. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
6. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.

PROFESSIONAL AND PERSONAL CHARACTERISTICS OF LEADERSHIP INDIVIDUALLY LEADERSHIP

Artykov Sirojiddin Sa'dullayevich
Doctor of Philosophy in Psychology

Annotation. *The article analyzes the work done in the leadership and management system, theoretical and practical aspects of leadership psychology in the new era of management psychology.*

Key words. *Management, leadership, interpersonal relations, subject leader, professional competence, informational roles*

Systematization and improvement of the management process in all areas of the world has always been a priority. Management activities are carried out by a formally appointed manager, and the effectiveness of the enterprise or institution depends in many respects on the manager's management style, knowledge, skills, and leadership skills, professional and personal qualities. In particular, leadership skills are formed by a manager who creates a positive social environment with employees and leads the team to success the emergence of the concept of governance is a process that takes place in close connection with the development of society. The content and essence of management science is related to the management of naming people or team work activities together. As the team grows, management tasks become more complex. The complexity of the management process necessitates the use of management science. The management system is an open complex system, which consists of two parts: the object and the subject.

The object and subject of the study of management psychology is a separate person. Their psychological states, some of the processes and tasks in them are said to be the object of management.

When the subject of management is studied, it usually refers to the person or group of people in charge. An object is a controlled system and a subject is a controller. Management science is divided into the following types.

1. Management theory
2. Management analysis
3. Knowledge of management methods
4. Knowledge of management
5. Knowledge of management psychology

The organizational and psychological department of management science is a central part of the management system and defines team management; production. A leader in a civilized society should be distinguished from others by his spirituality, perfection, devotion, faith, patriotism, and special abilities. Only through a thorough mastery of the basics of management psychology, it is possible to form in each person a high sense of humor, a positive attitude to work, social activism, a sense of comfort.

In our country, great attention is paid to reforming the governing bodies, training young people in professions that are in high demand in the labor market, raising the prestige of scientific activity, training modern leaders and conducting research in this area. [1]

So far, our scientists have conducted a lot of research on the study and development of management competencies in management. The qualities that determine the professional competence of a leader are highlighted, and the correction of the tendency to Machiavellianism, which negatively affects professional competence, is studied in practice. However, in the world and in our country, no attention has been paid to the study of leadership formation as ability. [2] Truss said that while ambition and career advancement are key to the success of management, they are not the only conditions. [3] Therefore, the results of the activities of many modern leaders can be seen as interesting facts of their rise in the career ladder. The role of interpersonal relationships encompasses the manager's relationship with employees.

There are roles of leader, leader and connecting link in this field. A leader must play a leading role with official authority and symbolic status as a representative of his or her organization. As a leader, the manager must combine the needs of the organization and the individual employees who work with and manage it. The third interpersonal role - the connecting link - covers the area of horizontal relationships.

Information roles. The leader must constantly work with the data to perform the three appropriate aggregator, distributor, and representative roles.

The decision-making role includes the roles of initiator, problem solver, resource allocator, and negotiator. A culture of dominance - a leader in an organization where this type of culture is predominant, his personal qualities and abilities play a key role. The resources at the disposal of the leader are used as a source of power. Organizations with such a culture have a strictly hierarchical structure. Recruitment and promotion to the top of the career ladder is often done on the basis of personal loyalty. This type of culture allows the organization to respond quickly to changes in the situation, make quick decisions, and organize their implementation; [4]

Role culture is characterized by a strict functional division of roles and specialization of areas. This type of organization operates on a system of rules, processes, and standards, and adherence to it guarantees its effectiveness. The main source of management is not personal qualities, but a position held in a hierarchical structure. Such an organization is capable of operating successfully in a stable environment;

Task culture - this type of culture is primarily aimed at solving problems, implementing projects. The effectiveness of organizations with such a culture depends largely on the high professionalism of the staff and the effectiveness of the cooperative group. Those who are experts in the leading field of activity and have maximum knowledge have great power in such organizations. Situational

requirements in this cultural activity are effective when they play a central role in the activities of the organization.

A culture of personality - an organization with this type of culture unites people to achieve their goals, not to solve any problems.

In conclusion, it should be noted that the psychology of management is recognized as a new, modern and a lot of research in the field of psychology. By incorporating the theoretical and practical aspects of management psychology into the life of society, various conflict situations that may occur between teams, between employees, will be prevented, and production will continue to grow, both quantitatively and qualitatively.

List of used references:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 5 июля 2017 года № ПФ-5106 «О повышении эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности Союза молодежи Узбекистана».
2. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-4947 от 7 февраля 2017 года «О стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан».
3. Sh.N. Zaynuddinov. I.U.Murakaev. Fundamentals of management. Tashkent Finance 2007
4. S.S.Kasimov., N.A.Muminov Leadership and management skills. Prepring T. 2001. 56 pages

**OILADA BOLALARNI BARKAMOL SHAXS QILIB
TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOSLIGI**

Abduraxmonov Firdavs Mamatkozimovich

“NOVA” psixologik markaz rahbari,
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolaning komil inson sifatida shakllanishida oila tarbiyasi hamda biologik va tashqi ijtimoiy muhit omillari ta’sirining uyg‘unligi, bolaning rivojlanishida anomaliya (regress) holatining ruhiy ta’siri yetakchi psixolog va pedagog olimlar hamda Sharq mutafakkir olimlarining qarashlari, fikr-mulohazalari, ilmiy-tadqiqot ishlari hamda bir necha yillik ish tajribalari asosida yoritilgan.*

Tayanch so‘z va tushunchalar: *bolaning biologik omillari, ijtimoiy muhit, bolaning anomaliya (regress) holati, tarixiy tafakkur, ta’lim-tarbiya, bola psixikasi va uning rivojlanishi, inson, shaxs, individuallik, bolada ko‘nikma va malakalarni shakllantirish.*

Oila tarbiyasi — oilada ota-ona, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash. Yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Oila tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta’sirchan kuch — oilada ruhiy

xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro‘sining yuqori bo‘lishi, bolalarga talab qo‘yishda oila kattalari o‘rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e‘tibor berish, bolani sevisish va izzatini joyiga qo‘yish, oilada qat‘iy rejim va kun tartibini o‘rnatish, bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, boladagi o‘zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo‘llabquvvatlash va hokazo.

Oila qanchalik tartibli, uning a‘zolari o‘rtasidagi munosabat samimiy bo‘lsa, Oila tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Oila tarbiyasida ota-ona obro‘si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavobligi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo‘ylikdan iborat bo‘lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an‘analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta‘sirida bola asta-sekin kamol topib boradi. An‘ana va marosim Oila tarbiyasining qudratli qurolidir.

Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga eri-shish mumkin. Oila tarbiyasida yutuklarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, Oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar alma-shishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir. Har bir ota-ona Oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas‘uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o‘qishga, mehnat qilishga o‘z vaqtida jalb etish ham Oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir.

Oilada ota yoki onaning yo‘qligi yoki ulardan birining ketib qolishi Oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta‘sir kuchi yo‘qoladi, Oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qat-tiq jarohatlanadi, u tajang, serjaxl, qo‘pol, dag‘al bo‘lib qoladi, kattalarga ishonmay qo‘yadi, o‘qishi pasayib ketadi. Oila tarbiyasida otaning obro‘si katta ahamiyatga ega. Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog‘lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun Oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o‘rtasidagi ta‘limtarbiyaga oid birgalikdagi ishlari katta ahamiyatga ega.

Ota-onalarning o‘qituvchilar bilan bo‘lgan uchrashuvlarida aytilgan fikrlar, ayniqsa qimmatlidir. Chunki ular o‘z farzandlari to‘g‘risida ko‘proq narsalarni bilib oladilar. Shuning uchun bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan har bir ota-ona oila bilan maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar otaona maktab bilan yaqin aloqa o‘rnatishi, farzandining darslarini o‘zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo‘lib turishi, tarbiya masalalarida o‘qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so‘ng nima bilan mashg‘ulligi haqida o‘qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. Uz navbatida o‘qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o‘qishi, odobi, xulqi, maktabda o‘zini tuta bilishi haqidagi ma‘lumotlarni ota-onaga yetkazishi, zarurat tug‘ilganda paydo bo‘lgan muammolarni birgalikda hal qilishi zarur. Farzandi maktabga borgan ota-ona maktab jamoasining a‘zosi bo‘lib qolishi kerak. O‘qituvchi va sinf rahbari ham o‘z o‘quvchisining oilasi bilan mustahkam hamkorlikni yo‘lga qo‘ymog‘i lozim.

Oila tarbiyasida ota-onalarning mahalla faollari, mehnat faxriylari bilan hamkorliklari ham muhim. Oila tarbiyasi farzandlarning har tomonlama kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratilsagina muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin. Oila tarbiyasida har bir oila o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi.

Irsiyat atrof – muhit o‘rtasidagi munosabatlarni shunday tushunish bilan irsiyat yetakchi omil bo‘lib chiqdi, chunki aynan rivojlanishni belgilab bergan va atrof – muhit faqat irsiy sobit xususiyatlarni amalga oshiradigan shartlar sifatida harakat qilgan. Shunga qaramay, har bir omilning aqliy rivojlanishidagi rolini aniqlash muhim mummolardan biridir.

Bolani o‘rganishda strategik S.Xoll bolaning muammolarini – uning tushunishida va kattalar nuqtai nazaridan aniqlash uchun anketalardan foydalanishga imkon beradigan kompleks yondashuvni ko‘rib chiqqan.

T.Simon bilan birgalikda A.Binet “intellektual rivojlanishning metrik shkalasi”ni ishlab chiqdi. Irsiyatning aqliy rivojlanishdagi yetakchi roli haqidagi g‘oyaga qo‘shimcha ravishda, testologiya rivojlanish o‘rganishdan mustaqil ravishda sodir bo‘ladi va o‘rganish rivojlanishni kuzatib, unga bo‘ysunishi kerak degan pozitsiyaga asoslangan.

Angliyalik genetik olim Sh.Aurbax bolaning aqliy taraqqiyot darajasi, boladagi maxsus qobiliyat, bolaning individual sifatleri tug‘ma bo‘lib, mana shu oldindan mavjud omillar muhit xususiyatlarini belgilab berishini nazarda tutadi. Avstraliyalik psixolog K.Bauler bolaning nafaqat aqliy taraqqiyoti, balki axloqiy sifat taraqqiyotida ham genetik omilni yetakchi deb hisoblagan bo‘lsa4, amerikalik psixolog va pedagog D.Dyui «inson tabiatini o‘zgartirib bo‘lmaydi, irsiyat inson tabiatini belgilaydi», degan fikrni qo‘llab - quvvatlaydi5. Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan psixolog va pedagoglarning bola shaxsi va uning shakllanishi borasidagi fikrlari, albatta bir tomonlama yondashuvdan iborat bo‘lib, ular perenatal davrida homilaning psixofiziologik holati va unga ta’sir qiluvchi omillar, ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar, ta’lim-tarbiya kabi omillarni hisobga olmaganlar. Aslida psixologiya sohasida bir-biriga uyg‘unlik beruvchi, ammo, sifat jihatdan biri ikkinchisidan tubdan farq qiluvchi inson, shaxs va individuallik tushunchalari mavjud. Insonni biologik jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak, u sut emizuvchilar sinfiga daxldor, biologik jonzot, ontogenetik rivojlanishi evaziga tik yurishi, qo‘llarining mehnat faoliyatga moslashganligi, yuksak taraqqiy etgan miyaga egaligi va hokazolar uning o‘ziga xosligini bildiradi.

Ijtimoiylashuv jihatidan esa insonning ong bilan qurollanganligi, u orqali borliqni idroki etishi ham mumkinligi nazarda tutiladi. Inson shaxs sifatida jamiyatning faol ongli a’zosi, nutqi yordamida o‘z hissiyoti va maylidan kelib chiqib, ma’lum me’yorlar asosida boshqalar bilan taassurotlarini o‘rtoqlasha biluvchi, o‘z ongi bilan boshqalarga ta’sirini o‘tkaza oluvchi ong sohibidir.

Insonning individualligi esa dunyodagi barcha insonlarning betakrorligi, ular har biri xususiyatining o‘ziga xosligi, ular intellektual, emosional, irodaviy sifatleri bilan belgilanadi. Shulardan ham ko‘rinib turibdiki, inson tug‘ma

ravishda tashkil topgan ko‘rish, eshitish, sezish, his qilish, tuyish va boshqa xususiyatlari bilan bir qatorda, hayot sharoitlari va faoliyatlarini ta’lim-tarbiya ta’siri asosida axloqiy va me’yoriy sifatlarga to’yintira boradi. Taniqli rus psixologi S.L.Rubinshteyn ta’biri bilan aytganda, «... shaxs – bu tashqi ta’sirlar yo‘nalishini o‘zgartiruvchi ichki shart-sharoitlar majmuasidir». Psixologiya sohasida muammoli va turlicha qarashlarga ega bo‘lgan masalalardan yana biri – bu, inson psixik taraqqiyotida genetik, tug‘ma, orttirilgan yoki ijtimoiy omillarning qaysi biri yetakchi ekanligi masalasidir. Masalan, bolaning o‘z ota-onasidan meros sifatida o‘zlashtirgan anatomik-fiziologik xususiyatlari qo‘l, oyoq, yuz tuzilishi va boshqalarni ifodalaydi. Psixologik jihatdan uning muhitga moslashuvi, erkin harakat qilishi, narsa va hodisalarni ongida obrazli qilib aks ettirishi umumiy jarayon hisoblanib, uning qanday darajada bajarilishi esa har bir insonda farqlanadi. Chunki, inson tashqi olam bilan munosabatga kirishishda undagi orttirilgan yoki meros sifatida avloddan o‘tgan anatomik anomaliya (regress) (oyoq-qo‘lning kaltaligi, bo‘yning juda pastligi, tana tuzilishining nomutanosibligi va boshqalar) holati inson psixikasiga, uning jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham tashqi muhit bola psixikasining rivojlanishiga yetakchi omil sifatida ta’siri mavjud ekanligini inkor qilib bo‘lmaydi. Yetakchi psixolog olimlar L.S.Vigotskiy, S.Rubinshteyn, A.Leontyev va boshqalar avlod merosi rolini inkor etmagan holda bolaning komil inson bo‘lib shakllanishiga ijtimoiy muhit yetakchi omil sifatida ta’sir ko‘rsatishini e’tirof etishgan.

Psixolog olimlar V.N.Kolbonovskiy, A.R.Luriya va A.N. Mironovlar tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki³, hatto bir tuxum hujayradan bo‘lgan egizaklarda bir xil tabiiy sharoitda, ta’lim metodlariga ko‘ra kombinatorlik, ya’ni ijodiy faoliyatning ma’lum turlarida mutlaqo boshqa-boshqa natijalar olingan. Demak, bolaning komil inson sifatida shakllanishida avloddan-avlodga o‘tuvchi omillar yetakchi, tashqi omillar shunchaki vosita yoki ijtimoiy muhit yetakchi, ota-onadan gen orqali o‘tgan omillar asosiy emas desak, ikkala tushunchada ham xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lamiz. Ularning o‘zaro teng va mos hamkorligi asosida bolaga to‘g‘ri ta’lim-tarbiya bera olsak, shundagina bolani komil inson sifatida shakllantira olamiz.

Bolaga to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim-tarbiya, oila va undagi a’zolarining o‘zaro munosabatlari xarakteri, bola muloqotda bo‘ladigan ijtimoiy guruhlar, u tanlagan kasb, bola ichki ruhiy imkoniyatlarining mukammalligi kabi qator ijtimoiy va biologik omillar shaxs bo‘lib shakllanishi, o‘zini-o‘zi anglashi va o‘zgalarga munosabati hamda uning intellektual taraqqiyotiga albatta ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Bu to‘g‘rida ko‘plab Sharq allomalari ham o‘z fikr-mulohazalarini bildirishgan. Jumladan, Abu Nasr Farobiy o‘zining «Fozil odamlar shahri» asarida inson va uning ruhiyati to‘g‘risida ajoyib mushohada yuritib, inson ruhiyatining taraqqiyoti biologik va muhit omillariga bevosita bog‘liqligi hamda mazkur omillar ta’sirida shakllanishini e’tirof etadi.

Ibn Sino «Tib qonunlari» asarida inson organizmining tuzilishi, undagi fiziologik jarayonlar va ular bilan bevosita bog‘lanishda bo‘lgan ruhiy omillar, ularning inson tanasiga ta’siri to‘g‘risida qimmatli ma’lumotlarni keltirgan.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asaridagi bosh masala komil insonni tarbiyalash, Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», «Tuhfatul ahror» va boshqa asarlarida bolani ilmi, ma’rifatli, ta’lim-tarbiyali va kasb- hunarga o‘rgatish haqida fikr yuritilgan bo‘lsa, Alisher Navoiy o‘zining «Xazoyinul-maoniy», «Mahbub-ul qulub» va boshqa asarlarida yetuk, barkamol inson, uning axloqi hamda qobiliyati to‘g‘risida ajoyib fikrlarni bayon etgan. Bundan tashqari, Bobur, Furqat, Bedil, Farg‘oniy, Mashrab, Gulxaniy, Nodira, Uvaysiy, Muqimiy, Zavqiy, Avloniy va boshqa ko‘plab mutafakkir, yozuvchi, shoir va shoirlarimiz ham o‘z asarlarida yoshlar tarbiyasi, fe‘l-atvori, oilaviy hayot masalalari va insonlararo munosabat masalalariga alohida e’tibor qaratishgan. Demak, ilmiy asoslangan fikrlar va hayot tajribalari shuni ko‘rsatadiki, agar bola ota-onadan biologik jihatdan sog‘lom, to‘rt muchasi but dunyoga kelmas ekan (bolada anomaliya (regress) holati kuzatilsa), uni ruhan mutanosiblikdagi va komil inson sifatida shakllantirish yechimini topishi mushkul bo‘lgan masala sifatida qolgan.

Ma’lumki, jamiyatimizda inson salomatligi, jismoniy barkamolligi, sog‘lom turmush tarzi madaniyatiga egaligi o‘ta muhim ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Millat salomatligini ta’minlash, xalq genofondini bekamu-ko‘st saqlash sog‘lom turmush tarzi tufayligina yetarlicha ijobiy tarzda hal etiladi. Bu esa, jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari; oila, o‘quv-tarbiya maskanlari, mahalla hamda mustaqil ta’lim oldiga jamiyatimiz fuqarolariga sog‘lom turmush tarzi mazmuni va mohiyatini anglatish, yoshlarni sergak va bilimdon, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalasini ko‘ndalang qilib qo‘yadi.

Shundan kelib chiqib, mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, Respublikamizda sog‘lom avlodni shakllantirishga kirishila boshlandi. “Barkamol avlod”ni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, bu masalaga ustuvor vazifa sifatida qarala boshlandi.

Ammo, yurtimizda yoshlarning har tomonlama kamol topishlari uchun amalga oshirilayotgan tadbirlar va bu sohaga berilayotgan katta e’tiborga qaramasdan, yoshlar o‘rtasida tamaki chekish, spirtli ichimliklarga berilish, jinoyatchilik, noaxloqiy va noinsoniy xulq-atvorni namoyon qilish kabi illatlar uchrab turibdi. Bu bizning nazarimizda yoshlar va keng aholi o‘rtasida va ayniqsa, oilalarda sog‘lom turmush tarzi psixologiyasining yetarlicha shakllantirilmayotganligiga borib taqaladi.

Yangi O‘zbekistonda yoshlarning har tomonlama kamol topishlari uchun amalga oshirilayotgan ishlardan biri bu “Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish” Sog‘lom turmush tarzi haqida so‘z borar ekan, uning eng avvalo inson tani va vujudining betob bo‘lishiga sabab bo‘luvchi zararli odatlardan forig‘ bo‘lishni tasavvur qilishga o‘rganib qolganmiz. Bu atama, eng avvalo, sog‘liqni saqlash xodimlari faoliyati bilan bog‘liq tarzda tushuntiriladi. Ammo, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda - tan va vujud, aql hamda idrok bevosita odamniki, unga bog‘liq bo‘lgani uchun ham inson ruhiyati qonuniyatlari va sirlarini o‘rganuvchi

fan bo‘lmish psixologiyaning unga aloqasi bor. Shuning uchun ham psixologiya fanida sog‘lom turmush tarzi psixologiyasi tushunchasi mavjudki, u sog‘lom turmush tarziga eng avvalo, inson ongi va tafakkurining in‘ikosi sifatida qaraydi. Demak, har birimiz uchun suv va havodek zarur bo‘lgan sog‘ligimizni ta‘minlash va bunga erishish uchun sog‘lom turmush tarziga odat qilish nafaqat tibbiyot xodimlari, balki psixologlarning, psixologiya fanining ham izlanish predmeti sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu ma‘noda, psixologiya sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda inson fe‘li, xulq-atvori va turli psixologik holatlari nuqtai nazaridan o‘rganganda: asosan, har birimiz guyoki sirdek tuyulgan ruhiyatimizning o‘zimizni sog‘-salomat, beshikast va tetik his qilishimizga aloqador qanday jihatlari borligini, uni boshqarish orqali o‘z boyligimiz – salomatligimizni saqlash borasida qo‘limizda qanday imkoniyatlar mavjudligini va sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish har birimizga o‘z ruhiy holatimizni boshqarish, ongu-shuurimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni vaqtida ilg‘ash orqali uni mo‘tadil tutish, o‘zgaruvchan shart-sharoitlarga moslashish yo‘llarini, bu boradagi profilaktikani o‘rganadigan fan hamda foydali amaliyot sifatida tobora hayotimizga dadil kirib kelmoqda.

Manbalardan ma‘lum bo‘ladiki, sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishning bir qator: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, tibbiy, jismoniy, pedagogik, psixologik va boshqa omillari mavjud. Biz mazkur maqolada sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishning psixologik jihatlari: inson fe‘l-atvorini; sog‘lom turmush tarziga nisbatan shaxsning munosabatini; sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillarini; sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishda shaxsning individual-psixologik xususiyatlarining o‘rni; shaxs o‘sib-o‘lg‘aygan oila muhitning ta‘siri, ya‘ni tashqi ijtimoiy-psixologik omillar haqida fikr-mulohaza yuritmoqchimiz.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda shaxs motivasiyasi omilining o‘rni ham kattadir. Motivasiya esa o‘z mazmuniga ko‘ra shaxsni ma‘lum bir faoliyatini bajarishga kirishishi uchun harakatga keltirish, uning muhimligini asoslash va anglatishni bildiradi. Sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish masalasida motivasiya omili odamlarga ularning nima uchun sog‘lom turmush tarzi psixologiyasi muhitida yashash lozimligini, nima sababdan nosog‘lom turmush tarzini tanlash xatti-harakatini anglatishga qaratiladi.

O‘zbek oilasida ko‘p avlodlilik belgilari yaqqol ifodalanadi. Unda farzand ongida sog‘lom g‘oya va bilimlar shakllanishida oilaning kattalari - bobolar, momolar, yaqin qarindosh-urug‘lar, qo‘ni-qo‘shnilar, mahalla ham bevosita ishtirok etadi. Azaliy odatlarimizga ko‘ra, farzandlarimiz tarbiyasiga ota-onadan nisbatan bobo, buvi, qo‘shni va qarindoshlarning ta‘siri kuchliroqdir. Ular oiladagi ma‘naviy muhitning belgilovchilari hisoblanadi. Bu xil tarbiya an‘anasi o‘tmishdan qolgan muhim ma‘naviy-pedagogik qadriyat hisoblanib, buyuk ajdodlarimiz hayotida bu xil tarbiya uslubi shakllanib, muayyan tizim darajasiga yetgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Yangi O‘zbekistonda yoshlarning har tomonlama kamol topishlari uchun amalga oshirilayotgan ishlarni bajarishda psixologlarga katta mas’uliyat yuklaydi. “Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish” uning eng avvalo inson tani va vujudining betob bo‘lishiga sabab bo‘luvchi zararli odatlardan forig‘ bo‘lishni “Ruxni davolamasdan turib tanani davolab bo‘lmasligini” tasavvur qilishga o‘rganib qolganmiz. Bolalarning rivojlanishiga sog‘lom turmush tarzini shakllantirishdan tashqari o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini ko‘rsatuvchi omillarga alohida e’tibor qaratish tarbiyachi va o‘qituvchilar hamda ota-onalar zimmasiga o‘ta mas’uliyatli vazifalarni yuklaydi. Ular e’tibor berishlari lozim bo‘lgan shart-sharoitlar va omillar sirasiga quyidagilarni misol sifatida ko‘rsatishimiz mumkin: avloddan-avlodga o‘tkazib berilgan bolaning irsiy omillari, oiladagi sog‘lom yoki nosog‘lom muhit, bola uchun tashkil qilingan gigiyenik yoki nogigiyenik muhit, bola uchun sog‘lom va to‘g‘ri tashkil qilingan yoki nosog‘lom bola yosh davriga nomuvofiq ta’lim-tarbiya muhiti, ekologik muhit omillari, texnik va texnologik axborot xurujlari va hokazolar.

Bolaning kelajakda yetuk inson bo‘lib yetishida barcha omillarni o‘z o‘rni borligini ko‘rishimiz mumkin. Shu jumladan bola kelajakda yetuk shaxs bo‘lishida genetikaning ya’ni ota – onalardan bolaga ularning qobiliyatlari, qiziqishlari, ba’zibir harakteridagi omillarham layoqat bo‘lib o‘tishi mumkin. Bola tug‘ilganidan so‘ng ota – onalar tomonidan yaratilgan sog‘lom psixologik muhit, to‘g‘ri ta’lim – tarbiyaning o‘rniniham inobatga olish lozim, bola shakllanishida ijtimoiy muhitning ta’siriham bolaga bo‘ladi. Ammo yana bir jihat bu shaxsiy faollikdir. Agarda bolada shaxsiy faollik bo‘lmasa unda bolaning yetuk shaxs bo‘lib shakllanishi so‘roq ostida qoladi. Bundan tashqari, bolani komil inson sifatida shakllantirishda uning har bir yosh davrida ruhiyatiga ta’sir etuvchi o‘ziga xos jismoniy, psixologik yangilanishlar, fiziologik o‘zgarishlar, ijtimoiy moslashish kabi murakkab jarayonlar sodir bo‘ladiki, ota-onalar, mahalla faollari va ta’lim maskanlari sohiblari hamkorligida bolani to‘g‘ri rivojlantirishga e’tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.
3. Filosofiya: Ensiklopedicheskiy slovar / Pod red. A. A. Ivina. — M.: Gardariki, 2004. -640 s.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 20 sentyabr BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi/ Halq so‘zi”, 2017 y, 23 sentyabr №192 (6886).
5. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T., 2006. 142 b.
6. Oila psixologiyasi: Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun. G‘.B.Shoumarov tahr. ost. – Toshkent, 2009. 338 b.

YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIYA. O‘ZIGA XOS MILLIY VA AN‘ANAVIY O‘ZARO MUNOSABAT XUSUSIYATLARI

Asrorov Ilxom Baxronovich

Samarqand viloyati IIB inspektori,
mustaqil tadqiqochi

Ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e’tibor beradigan bo’lsak, shuni ta’kidlash lozimki, u oxirgi un yilliklar mobaynida shakllanmoqda, holos. Lekin tarixdan, umuman psixologiyaning O‘zbekiston xududida shakllanishini tahlil qilinsa, uning diniy-falsafiy oqimlar va qarashlar tizimida o‘ziga xos tarzda shakllanib kelganini kurish mumkin. Masalan, eramizning, II-III asrlarida rivoj topgan mexanizm (asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o‘z diniy qarashlari tizimida ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy adolat va shaxsning o‘ziga xosligi kabi goyalarni keng tashviqot qilganlar. Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, Yaxlit, sistematik ijtimoiy psixologik qarashlar sistemasi umuman bo‘lmagan.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, O‘zbekistonda o‘tkazilayotgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar asosan oilada va oilaviy munosabatlarga bagishlangan. Chunonchi, birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70-yillarning oxirida 80-yillarning boshida I.Ekubov tomonidan o‘tkazilgan bo‘lib, u oilaviy munosabatlarning barkarorligi va er-xotin ijtimoiy rolarning muvofiqligini ta’minlovchi sotsial-psixologik omillarni o‘rganadi. Tadqiqot natijasida shu nar sa aniqlandiki, oila a’zolarining rollar borasidagi muvofiq o‘zaro munosabatlari oilaviy hamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon O‘zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda esqilik sarkitlarining saklanib qolganligidadir.

G.B.Shoumarov va A.Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalarning tarbiyasiga bevosita ta’sir kursatadigan ijtimoiy psixologik omillar o‘rganildi, chunonchi, unda o‘ziga xos milliy va an‘anaviy o‘zaro munosabat xususiyatlarining o‘rni belgilanadi. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o‘tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N. Soginovning O‘zbek oilasiga xos bo‘lgan nikox va oila munosabatlari - nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila kurishning O‘zbeklarga xos bo‘lgan yosh xususiyatlari, yosh O‘zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o‘rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o‘rganilmagan ilmiy ma’lumotlar to’plandiki, ularga ko’ra, O‘zbek oilasining kurilishiga sabab bo‘ladigan asosiy motiv – bu «Farzandli bo’lish», (birinchi o’rinda), ikkinchi o’rinda «Jamoatchilikning gap so’ziga qolmaslik», uchinchi o’rinda «Ota-ona va kavmi-karindoshlarning istaklarini bajo etish» va xoka’zolar aniqlandi. N. Soginovning tuplagan ma’lumotlari yesh oilalar, mojaroli oilalar va yeshlar tarbiyasi bilan mashg’ul bo‘lganlar uchun muhim ilmiy yo’l-yuriqdir. Bundan tashkari, oxirgi

yillarda katta guruhlar psixologiyasiga oid qator tadqiqotlar o‘tkazildi va o‘tkazilmoqda.

“Kuch qudratimizni kurmoqchi bo‘lsang biz qurgan imoratlarga boq “deb bejizga aytmagan Amir Temur bobomiz. Chunki har bir millatni manaviyati milliy qadryatlari qilayotgan ishlarida, sayi harakatlarida o‘z aksini topadi. Millatimiz ham ana shunday betakror va noyob ilmiy – manaviy merosga egadir. Bizning milliy manaviyatimiz ming yillar mobaynida shakillanib sayqallanib hozirgi joziba kuchiga ega bo‘lgan. Shu bois ham necha zamonlardan buyon bezavol yashab kelmoqda. Hatto ne-ne bosqinchilar ham uni o‘zgartira olmagan bunga tarix guvohdir.

“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi manaviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadryatlarga asoslangan kuchli manaviyat” deydi Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev.

Biz buyuk allomalar dunyo tan olgan daholar avlodimiz. Amir Temur, Mirzo Ullo‘bek, Alisher Navoiy, Ahmad Faro‘oniy, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, At-Termiziy, Imom al-Buxoriy, Abu Ali Ibn Sino, Zahiriddin Muhammad Bobur va yana ko‘plab olimlar davlat arboblari yetishib chiqqanlar bu yurtida. Ulaning ishlari yaratgan asarlari nafaqat Osiyo balki Yevropa, Amerika mamlakatlarida ham tan olingan va o‘rganilgan hozirda ham o‘rganilmoqda. Ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy -manaviy va milliy merosni yanada boyitishga asrab avaylashga va kelgusi avlodlarga qoldirishga o‘z hissamizni qo‘shishimiz zarur.

Manaviy qashshoq xalq parokandadur. Manaviyati boy xalqni esa hech kim yenga olmaydi. Biz shunday milliy , manaviy merosga boy xalqmiz. Manaviyatimiz shakillanishida xalq oo‘zaki ijodining o‘rni benihoya kattadir. Milliy urf odatlarimiz ananalarimiz manaviy qadryatlarimiz xalq dostonlarida, qasida va laparlarida, maqomlarida o‘z aksini topgan. Ular sirasiga kiradigan «Go‘r o‘o‘li» yoki «Alpomish» dostonlarini oladigan bo‘lsak bu dostonlardagi obrazlarda erkaklarga xos mardlik, jasorat, adolat, vatan parvarlik, ziyaraklik sifatlari, ayollarga xos bo‘lgan ibo hayo, go‘zallik, latofat, fahm farosat, odob axloq kabi fazilatlar yorqin aks ettirilgan. Ulardagi har bir obraz talqini biz uchun manaviy merosdir. Asrlar oshsada bunday dostonlarimiz milliylikimiz va manaviyatimiz bezagi bo‘lib avloddan avlodga o‘tib kelmoqda. Yigit va qizlar tarbiyasida bunday dostonlar muhim o‘rin egallaydi. Bundan tashqari yana bu yurtidan odob axloq va ilm marifatga katta hissa qo‘shgan davlat arboblari Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhmid Cho‘lpon, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Oybek kabi marifatparvar insonlar o‘tishgan. Albatta ular shunchaki o‘tib ketishmagan o‘zlaridan kelajak avlod uchun ilm va marifatda o‘chmas iz qoldirishgan. Ularning hayoti rus bolshevik-shovinistlari davriga to‘o‘ri keladi usha davrda manaviyatni marifatni rivojiga hissa qo‘shgan har qanday ziyoli inson bolsheviklar tili bilan aytganda xalq dushmani sifatida qaralib surgun qilingan yoki otib tashlashga hukm qilinganlar. Chunki bolsheviklar mahalliy

xalqlarni o‘z manaviyatidan butunlay begona qilish siyosatini tutganlar. Har qanday ziyoli inson ular uchun dushman hisoblangan. Shu sababdan ham usha davrda yaratilgan ko‘plab adabiyotlar, marifatparvar ziyolilarimizning asarlari yo‘q qilingan. Shunday oo‘ir zamonlarda ham Oybek, Cho‘lpon va Fitrat kabi ziyoli insonlar manaviyat, marifat yo‘lidan hech ham qaytishmagan jon berib bo‘lsada manaviyatni saqlab qolishga, va xalq erkinligi yo‘lida kurashga katta hissa qo‘shganlar.

Yana tarix zarvaraqlarida munosib o‘rin tutgan va millatimizni dunyoga tanitgan shaxslar Amir Temur, Mirzo Ullo‘bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, kabi adolatli, mard va jasur, vatanparvar sarkardalar davlatni boshqarishda adolat va vatanparlik ila olib borgan ishlari bilan dunyo xalqlarini lol qoldirishgan. Amir Temur bobomizning davlat tuzishdagi va boshqaruvidagi ishlarini haligacha dunyo xalqlari katta qiziqish bilan o‘rganib kelmoqda. U kishi yaratgan “Temur tuzuklari» davlat va siyosat ishlarida muhim qo‘llanma ham hisoblanadi. Yana shunday ullo‘ siymolarimizdan biri Mirzo Ullo‘bek bobomizni marifatparvar shoh va yulduzlar sirini bilguvchi koinot bilimdoni deb dunyo tanishadi. U kishi Amir Temurning nabiralari bo‘lganlar. Taxtga chiqqanlaridan keyin toj-u taxtni qirq yil boshqargan. Hukumdorlik davrlarida ilm fan va madaniyatga katta e‘tibor beradi. Ilk bor yulduzlar xaritasini tuzib bergan, o‘n sakkizming yulduzni joylashish tartibi va nomma nom sanab bera olgan olim bo‘lganlar. Astronomiya, matematika, fizika, tabiat fanlariga munosib hissa qo‘shganlar. Ilm yo‘lida qilgan ishlari ko‘plab mamlakatlarda qo‘llanma bo‘lib foydalanilgan o‘arb davlatlarida «Ziji ko‘ragoniy» nomi bilan ham etirof etilgan. Vatandoshimiz Jaloliddin Manguberding jasorati, mardligi vatanparligiga hatto dushmani Chingizxon ham qoyil qolgani tarixdan bizga ma‘lumdir. Ayrim asarlarda esa “shunday o‘o‘lim bo‘lsaydi” deb havas qilgani ham aytib o‘tilgan. Bizning ajdodlarimiz vatan uchun hatto jonidan ham kechishga tayyor mard oliyjanob insonlar bo‘lishgani uchun ham dunyo xalqlari hurmat va havas bilan qarashadi.

Ilm yo‘lida ham shunday buyuk daholar olimlar yetishib chiqganki ularni ilm fan taraqqiyotida ulkan yutuqlari haligacha o‘z qimmatini saqlab turibdi. Shunday buyuk allomalarimizdan biri Al-Xorazmiy matematika fani rivojiga katta hissa qo‘shgan. Fanga birinchilardan bo‘lib algoritim va algebra tushunchalarini kiritgan hamda o‘nlik sanoq sistemasini joriy etgan. «al-jabr val muqobala» asari algebra fani yaratilishiga asos bo‘lgan. Ilm daholaridan yana biri G‘arb davlatlarida Avetsina nomi bilan mashhur bo‘lgan Abu ali Ibn Sino bobomizdir. Tibbiyot ilmi donishmandi deya etirof etiladigan bu inson yozgan risolalari va asarlari kasalliklarni davolashda dasturul amal hisoblangan. Asarlari bir necha tillarga tarjima qilinib ko‘plab davlatlar meditsina sohasida qo‘llanilgan. Hozirgi kungacha ham yozgan asarlaridan ayrim kasalliklarni davolashda foydalaniladi. Eng mashhur asarlaridan biri «Tib qonunlari» bo‘lib unda xalq orasida uchraydigan minglab kasalliklar va ularni davolash usullari yoritilgan. Yana gigiyena qoidalari, nafsni teyish borasida muhim tavsiyalar aytib o‘tilgan. Bu kitob o‘z soo‘ligini asrayman degan har bir inson uchun zarur qo‘llanma

hisoblanadi. Ibn Sino asarlari o‘arb davlatlarida ham keng foydalaniladi. Ilm fan arboblardan yana biri vatandoshimiz Ahmad Faro‘oniy o‘z zamonasining zabardast vakillaridan biri bo‘lgan. Ilm fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan allomaning «Astronomiya asoslari haqida» nomli kitobi o‘sha davrning o‘zida lotin va ivrit tillariga tarjima qilingani ham buning dalilidir. Yevropa xalqlarida Al-Fraganus nomi bilan ham mashhurdilar. Ilm fan yo‘lida chuqur iz qoldirgan allomaning ismini Oydagi kraterlarning biriga ham berishgan.

“Al-jome as-sahih” nomli Qur‘oni Karimdan keyin ikkinchi o‘rinda turadigan kitob yozib hadislarini to‘plash bilan shuo‘ullangan aziz va mutabar inson Imom al-Buxoriy musulmon ahlining eng buyuk insonlaridan biridir. Bu inson bizning diyorimizda tavallud topganlarining o‘zi bir baxtdir biz uchun. U kishining hadislar to‘plami millionlab insonlar uchun hayot yo‘lini yoritguvchi shamchiroq bo‘lib kelmoqda. Yer yuzidagi barcha musulmon davlatlar xalqlari hozirgi kunda ham mamlakatimizga u kishini xotirlab ziyoratiga tez tez kelib turishadi.

Biz manaviyat ilmiy va manaviy meros haqida gapirar ekanmiz Alisher Navoiy bobomizni tilga olmasak shunchasi bekordir. “Millatning ko‘zgusi tildir” degan ibora bejiz aytilmagan. Alisher Navoiy adabiyot olamida noyob durdona asarlar yaratib berganlar. So‘z mulkining sultoni sanalgan Navoiy bobomiz turkiy va forsiy tillarda ijod etganlar. Turkiy tilda yozilgan asarlariga “Navoiy” forsiy tilda yozilgan asarlariga “Foniy” taxallusini qo‘ygan. Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy va Abdurahmon Jomiylardan so‘ng Navoiy ham xamsa yozganlar. Lekin u bu ishni boshqa xamsanavislariga qaraganda tezroq tugallaydi. Ya‘ni 1483-yilda xamsa yozishni boshlaydi va 1485-yil bu ishni tugallaydi. Navoiy asarlari komil inson tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Hozirgi globalashuv jarayonida yoshlar ongiga har xil yot o‘oyalar kirib kelishini oldini olish maqsadida ham Navoiy asarlarini yoshlarga ko‘proq singdirishimiz kerak. Navoiyning barcha asarlarida odamiylik, haqiqatparvarlik, Ollohga muhabbat, mehribonlik, mardlik, odob axloq, sadoqat mavzulari keng o‘rin olgan. Turkiy nazimda tengsiz sanalgan Navoiy asarlari bir qancha tillarga tarjima qilinib dunyoning ko‘plab davlatlariga yetib borgan. Hatto mavlono Lutfiy ham Navoiyning :

Orazin yopo‘och ko‘zimdin sochilur har lahza yosh.

Bo‘ylakim paydo bo‘lur yulduz nihon bo‘lo‘och quyosh

Deb boshlanuvchi baytiga o‘zining umri davomida yozgan asarlarini almashardim deya yuksak baho beradi.

Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv bitiklar, xalq oo‘zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo‘lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san‘at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, mineralogiya, kimyo, astronomiya va boshqa sohalarga oid qimmat baho asarlar bizning buyuk manaviy boyligimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo‘lgan xalq dunyoda kamdan kam topiladi.

“Ullo‘ allomalarimiz o‘zlarining olamshumul kashfiyot va ishlarini sizning yoshingizda -- ayni kuchga to‘lgan yosh va navqiron choo‘larida amalga oshirganlar. Siz ham buyuk ajdodlardan ibrat olib hayotda mo‘jizalar yaratishga astoydil intilishingiz kerak» deya takidlaydi prezidentimiz.

Xulosa qilib aytganda biz shunday buyuk olimlar allomalar dunyo tan olgan daholar avlodimiz. Ularning qilgan ishlarini o‘rganar ekanmiz yuraklar faxr iftixor tuyo‘usi bilan to‘ladi. Ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy manaviy, madaniy milliy meros bilan har qancha faxrlansak arziydi. Shu bilan birga ularga munosib avlod bo‘lishimiz millatimiz sharafiga yanada yuksaklarga olib chiqishimiz lozimdir. Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan, globallashayotgan zamonda yoshlarning bo‘sh vaqtlari enternit tarmoo‘ida yoki bekorchilik bilan turli ko‘ngil ochar bazmgohlarda o‘tayotgani va ayniqsa sharm-hayo, mehr- oqibat, insoniylik kabi fazilatlarining yo‘qolib ketayotgani shu bilan birga biror bir mushkul vaziyatga tushib qolganda ayniqsa yoshlar orasida o‘z joniga qasd qilish, sherigiga sovuq qurollar bilan jiddiy talofat yetkazish kabi holatlarning sodir bo‘lishi, qizlarda esa yolo‘iz ona bo‘lish holatlarinig hozirgi davrga kelib ko‘p uchrayotgani eng achinarli holatdir. Bunday holatlarga sabablardan biri chetdan kirib kelayotgan o‘arb davlatlariga xos bo‘lgan madaniyat va turli o‘oyalardir. Asosan serilallar va enternit orqali bizga kirib kelayotgan bunday o‘oyalarda ochiq- sochiqlik, bir biriga hurmatsizlik va suisid kabi holatlar taro‘ib etilgan. Milliy mentalitimizga yot bo‘lgan bunday urf-odatlarni yoshlarimiz tezda uzlashtirib ularga taqlid qilmoqda. Bularni oldini olish, yoshlar ongiga yot o‘oyalari kirib kelishini oldini olish, ularni milliylikimiz va mentalitimizga tasir etmasligi hamda yoshlarni barkamol avlod qilib tarbiyalash uchun asrlar osha sayqallanib kelayotgan manaviyatimizning o‘rni beqiyosdir. Milliy va insoniy qadryatlarimizni, ilmiy- manaviy merosimizni yoshlar ongiga chuqurroq singdirishimiz va vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashimiz lozimdir. Maktabgacha ta’lim muassasalari, maktablar va oliygohlarda milliy manaviy tarix va manaviyat soatlari olib borilishi va ularni bo‘sh vaqitini mazmunli utkazish uchun turli to‘garaklar tashkil etish o‘z samarasini beradi. Ilo‘or texnologiyalar, innovatsiyalar asrida yashar ekanmiz doimo o‘qish va izlanishda bo‘lishimiz va vatanimiz taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shishimiz zarur. Buning uchun bizga keng imkoniyatlar ochiqdir. Yurt boshimiz doimo yoshlarni qo‘llab quvvatlayotgani o‘quvchi yoshlar uchun barcha sharoitlarni yaratayotgani hamda 2021-yilni “Yoshlarni qo‘llab quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash” yili deb e’lon qilganligi ham buning yorqin dalilidir.

Zamonaviy dunyoda oila yangi shakllarga ega va bilan taqqoslaganda sezilarli darajada o‘zgartirilgan oldingi avlodlar davomida qabul qilingan oilaviy munosabatlarning an’anaviy shakllari. Ijtimoiy psixologiya «ijtimoiy jihatdan aniqlangan shaxs» ning xatti-harakati va faoliyatini ko‘rib chiqadi. beton real ijtimoiy guruhlar, individual hissa guruh faoliyatida har bir shaxs, sabablari, umumiy faoliyatga ushbu hissaning qiymati bog‘liq. Aniqrog‘i, bunday sabablarning ikkita turkumi o‘rganiladi: shaxs harakat qiladigan guruhlarining

tabiati va rivojlanish darajasiga bog‘liq bo‘lganlar va shaxsning o‘zida, masalan, uning sotsializatsiyasi sharoitida.

Xulosa qilib aytganda, shaxsga sotsial-psixologik yendoshish uni ma’lum guruhlarining a’zosi, konkret sharoitda o‘ziga o‘xshash shaxslar bilan muloqotga kirishuvchi konkret odam deb tushunishdir. Shaxs sotsializatsiyasi to‘g‘risida gap ketarkan, uning fanda ko‘pincha «Shaxs taraqqiyoti» yoki «Tarbiyasi» tushunchalari bilan sinonimdek ishlatilishiga alohida e’tibor berish kerak. Lekin sotsializatsiya sof ijtimoiy-psixologik tushuncha bo‘lib, aytib o‘tilgan tushunchalardan farq qiladi. Sotsializatsiya - bu individning ijtimoiy muhitga qo‘shilishi, ijtimoiy ta’sirlarni o‘ziga singdirishi va aktiv ravishda muloqot sistemasiga kirib borish jarayonidir. Bu jarayon ikki tomonlama bolib, bir tomondan, shaxs aktiv ravishda ijtimoiy ta’sirlarni qabul qiladi, ikkinchi tomondan esa, ularni hayotda o‘z xulq-atvorlari, munosabatlarida namoyon boladi. Bu jarayon normal individda tabiiy tarzda ro‘y beradi.

Foydalanolgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. “Yoshlar forumidagi va manaviyat haqidagi” nutqidan 25 dekabr 2020 yil, 18:00 Siyosat.
2. I.A.Karimov. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. Toshkent; Ma’naviyat, 2008 y.
3. M. Abdullayev, E. Umarov, A. Ochildiyev, A. Yo‘ldoshev, A. Abdullayev “Madaniyatshunoslik asoslari”. «Turon-Iqbol» nashriyoti, Toshkent — 2006 y.
4. M. Imomnazarov “Milliy manaviyatimiz asoslar». O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent — 2006
5. www.ziyouz.com kutubxonasi

TALABALARDA TARIXGA DAXLDORLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Azimov Muxammadi Azim o‘g‘li
Oliy ta’limni rivojlantirish tadqiqotlari
markazi tayanch doktoranti
Email: muhammagistr@gmail.com
Telefon raqam: +998973268418

Annotatsiya: Maqolada tarixga daxldorlik tuyg‘usini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari, vositalari, mazmun-mohiyati va ushbu tuyg‘uning shakllanish bosqichlari haqida ma’lumot berilgan. Qolaversa, unda tarixga daxldorlik hissini vujudga keltirish bilan bog‘liq bo‘lgan ilmiy qarashlar, tarixga aloqadorlikning nazariy asoslari va manbalari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Shunindek, tadqiqot ishida tarixga daxldorlik tuyg‘usining muommoli jihati,

dolzarbligi, u bilan bog‘liq ilmiy izlanishlarda didaktik imkoniyatlardan foydalanish va uni amaliyotga joriy etishga qaratilgan tahliliy hisobotlar o‘rganib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *daxldorlik, tarixiy bilim, didaktik imkoniyat, tarixiy qarash, pedagogik bilim, tuyg‘u, madaniy qarash, didaktik tuzilma va tarixiy dunyoqarash.*

O‘tmishda tarixni o‘qitishning turli xil uslublari bo‘lgan, ularning ba’zilari qa’tiy intizom asosida olib borilgan bo‘lsa, boshqalari esa liberal usulda amalga oshirilgan. Ammo, ta’lim oluvchilarda mavjud tarixiy voqealarning asl mohiyatini anglab yetishda turli xil to‘siqlar mavjud bo‘lib, ular faqatgina pedagogik mahoratni qo‘llash orqali o‘z yechimini topgan. Negaki, aynan pedagogik bilim har qanday fanni o‘qitishda strategik manzillarni aniqlashga yordam beradi. Tarixni o‘qitish va tarixga daxldorlik tuyg‘usini rivojlantirish ham dolzarb pedagogik muammo sifatida o‘ziga xos didaktik imkoniyatlar va pedagogik yechimlarni talab qiladi. Ya’ni, daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishga oid bilimlarni o‘rganish, o‘rgatish, tahlil qilish va ta’lim tizimiga integratsiyalashda didaktik imkoniyatlar o‘qitishdan olinadigan natijalarni yaxshilashga yordam beradi. Shuning uchun ham bu imkoniyatlarni to‘g‘ri baholay olish va ulardan samarali foydalanish lozim. Hozirga qadar talabalarda tarixga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishning didaktik imkoniyatlaridan foydalanish bilan bo‘liq bo‘lgan ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Ularni aksariyati ushba vazifani bajarishda pedagoglar imkoniyatlarini yuqori baholashadi, boshqalari esa ta’lim oluvchi va unga berilayotgan o‘qitish jarayonlari hamda shart-sharoitlariga ko‘proq urg‘u berishadi.

Ayni davrda tarixga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, globallashuvning kuchli omillari yosh avlodda yurt ravnaqi, millat mavqeyi va xalq farovonligi yo‘lida xizmat qilish kabi tuyg‘ularni yo‘qolib borishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday befarqlikni kuchli nuqtalari siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy sohalarda ham kurtak yozib bormoqda. Pedagog olimlarning mavjud muammoni hal etish borasidagi taklif va tavsiyalari ma’lum o‘ziga xos yechimlarni berayotgan bo‘lsa-da, yangi turdagi tashkil etilgan ekstrativ institutlar joriy qilayotgan turli xildagi loyiha va tashabbuslar talabalarda daxldorlik tuyg‘usini rivojlantirish yo‘lidagi sa’y-harakatlarni susaytirishga yohud muammoga yangicha rakursda qarashni talab etmoqda.

Bunday qarashlarga quydagilarni kiritish mumkin:

- ✓ Siyosiy qarash;
- ✓ Psixologik qarash;
- ✓ Madaniy qarash;
- ✓ Tarixiy qarash.

Mavjud muammoga *siyosiy qarash* juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Sababi, tarixga daxldorlikni rivojlantirish siyosiy va huquqiy qarorlarni yaratilishi bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu tashabbusni davlatning qonunchilik bilan bog‘liq

bo‘lgan tashkilotlari amalga oshirishi lozim. Talabalarda tarixga daxldorlik fazilatini shakillantirish uchun siyosiy institutlar amaliy natijalarni hosil qiluvchi strategik va tadrijiy huquq normalari bilan tartibga solinadigan yagona mexanizmni ishlab chiqishlari kerak. Siyosiy va mafkuraviy ta’lim dasturlarini tarix darslariga integratsiyalash bunga misol bo‘la oladi. Shundagina millat yoshlarida tarixga bo‘lgan qiziqish va o‘tmishning ushbu qismini o‘z taqdiri kabi asrab avaylashdek dunyoqarash shakillanadi. Albatta, bu tuyg‘uni vujudga keltirish oson ish emas. ushbu maqsadni amalga oshirishda eng avvalo, barcha uchun umumiy manfaatlarni maqsadga yo‘naltirish kerak. Bu farovon davlat qurish siyosati bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. Ushbu g‘oya barchani birlashtiruvchi siyosiy kuchga aylanishi mumkin. Boshqa bir tamondan bu kabi islohatlarni amalga oshirish uchun xalqdan ma’naviy va ruhiy tayyorgalik talab qilinadi. Chunki, ba’zida bunday islohatlarni xalq qabul qila olmaydi. Shuning uchun xalqni psixologik nuqtayi-nazardan tayyorlab borish zarur.

Tarixdagi daxldorlik tuyg‘usi psixik jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u yoshlarda milliy ruhning shakillanishiga oid hisoblanadi. Aynan shu his-tuyg‘uning uyg‘onishi millat yoshlarini yurtga sodiq va uning manfaatlari yo‘lida kurashuvchi fidoiy kishi bo‘lib yetishishida yordam beradi. Tarixga daxldorlikning ruhiy bosqichi shakillanmas ekan biz millat tarixi va uni asrab avaylash haqida so‘z ochmasak ham bo‘ladi. Sababi, kishi mamlakat tarixi rivojlanishiga hissa qo‘sha olish bilan bog‘liq ruhiy tarbiyani o‘zida his qila olsagina, bu turdagi insonlar tarxining muhim subyektlari sifatida tan olinib ularning nomlari tarixiy manbalarda abadiy qolishi muqarrar. Albatta, bu tushunchalarni anglab yetish uchun har qanday kishiga mantiqiy bilimlarga boy bo‘lgan pedagoglar kerak bo‘ladi. Ular o‘qitishning alternativ vositalari yordamida tarixga bo‘lgan aloqadorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, globallashuvning salbiy ta’siri ostidagi yoshlarning o‘y-fikrlarini tarixga yo‘naltirish juda murakkab jarayon hisoblanadi. Negaki, ular millat manfaatlarni umumiy va global asosda tushunishadi. Bu esa daxldorlik tuyg‘usining yo‘naltiruvchi kuchuni susaytirish va ta’lim tarbiya ishlarining samarasiz ravshda olib borilishiga olib keladi. Endilikda, katta auditoriyani tashkil etuvchi talabalar o‘qituvchi pedagoglar beradigan bilimdan ko‘ra zamonaviy internet tarmoqlaridagi ma’lumotlarga ruju qo‘yishni afzal ko‘rishmoqda. Bu real voqelik nuqtai nazaridan qaraganda pedagoglarning ta’lim bilan bog‘liq yumushlarini har qachongidan ham og‘ir ahvolga olib kelmoqda[1,98]. Bunday holatda yoshlarda millat taqdiri va tarixga daxldorlik tuyg‘usini rivojlantiruvchi immunitetni shakillantirish juda muhim ahamiyatga ega hisooblanadi. Ushbu immunitetning asosini madaniy omillar ya’ni, genezis, tug‘ulib o‘sgan makon, milliy urf-odatlar, mentalitet, etno-ijtimoiy munosbat va tarixiy o‘ziga xosliklar tashkil etadi. Ayanan shu turdagi kategoriyalar talabalarda tarixga bo‘lgan daxldorlik hissini shakillantirishda yetakchi omillar bo‘lib xizmat qiladi.

Madaniy qarashni shakillantirish inson, jamiyat va davlat paradigmasida vujudga keladi. Kishilar yuqoridagi uchta sferada madaniy omillarni o‘zlashtirib olishadi va ularni qayta transformatsiya qilishadi. Madaniy qarash jarayonlarga

bog‘liq holda shakillanib boradi. Misol uchun, jadid ma’rifatparvarlari o‘z davrida “xalq dushmanlari” sifatida gavdalantirilgan bo‘lsa, mustaqillik yillaridan keyin ular ma’rifat ulashuvchilar deya nomlari qayta ulug‘langan. Bunday misallarga Navro‘z va boshqa diniy bayramlarni ham kiritish mumkin. Madaniy omillar haqida to‘liq obyektiv bilimlarga ega bo‘lmagan kishilarda tarixga daxldorlik tuyg‘usi deyarli shakillanmaydi. Chunki, bunday kishilar tarixning o‘ziga ishonishmaydi va ulardagi befarqlik hamda loqaydlik tuyg‘ulari millat tarixiga nisbatan ustun ahamiyatga ega bo‘lib boradi. Bunday insonlar yillar o‘tib mamlakat uchun ichki va tashqi xavflarni vujudga keltiruvchi subyektlarga aylanib qolishi hech gap emas. Mohiyatidan olib qaraganda, daxldorlik hissini shakillantirish jarayonida aholining barcha qatlamlarini qamrab oluvchi o‘quv modellarini yaratish maqasdaga muvofiq hisoblanadi. Vohalanki, ushbu ishlarning debochasi sohaga oid ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirishdan boshlanadi. Bu muammoning nazariy yechimlarini topish imkonini beradi.

Tarixga daxldorlik tuyg‘usini vujudga keltirish yo‘lidagi ilk qadamlardan yana biri bu o‘quvchilarda tarixiy dunyoqarashni paydo qilish hisoblanadi. Bu tarix ilmini o‘rganish va izlanish samarasi o‘laroq shakillanadigan jarayondir. Holbuki, aholining barcha qatlamlarida uni ilmiy asosda o‘rganishning imkoni yo‘q. Lekin, ushbu bilimlarni bir tomondan an‘anaviy radio, televideniya, arxiv va muzeylarda ikkinchi tomondan esa zamonaviy You Tube, Instagram, Telegram va Facebook kabi ijtimoiy tarmoqlardan ham o‘rganib borish mumkin. Biroq ijtimoiy tarmoqlardagi ba’zi bir kontent ma’lumotlari yetarlicha tahrirlanmagan, analiz qilinmagan va ishonchli dalillarga asoslanmagani uchun kishilarda ko‘plab chalkash savollar paydo bo‘ladi. Ba’zida bunday holatlar aholi o‘rtasida turli xil xaoslarga ham sababchi bo‘lib qoladi. Bu kabi vaziyatda tarixiy bilishgina kishilarni bu jumboqlaiklardan xalos qilishi mumkin. Hamma vaqt tarixiy bilish turli tarixiy davrlar va ijtimoiy tuzilmalarning barqarorligini ta’minlashga, jamiyatning dolzarb ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilib kelgan[2,169]. Shuning uchun ham millat yoshlarida tarixga daxldorlik tuyg‘usini shakillantirish davlat siyosatidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu muhim vazifalardan biri bu ta’lim tizimiga eng maqbul xorijiy didaktik imkoniyatlarni olib kirish hisoblanadi. Ammo, yangi didaktik tizimni amaliyotga joriy qilish murakkab jarayon hisoblanadi. Dunyodagi bo‘lgan barcha didaktik tizimlarning eng yaxshi tomonlarini birlashtirib, yangi didaktik tizim asosida dars o‘tishni oddiy o‘qituvchi u yoqda tursin, tajribali pedagog olimlar ham uddasidan chiqishi qiyin bo‘ladi[3,37]. Ta’limning didaktik imkoniyatlarini rivojlantirish uchun eng avvalo tarixdagi daxldorlik tuyg‘ularini didaktik vositalar yordamida talabalarga o‘rgata oladigan pedagog-kadrlarni tayyorlash kerak.

Umuman olganda tarix “buyuk oqituvchi” sifatida o‘tmishda sodir bo‘lgan voqea va hodisalarni yoritadi, jamiyat, davlat va sivilizatsiyalarning parchalanish sabablarini o‘quvchilarga sodda tilda tushuntirib beradi. Lekin, barcha turdagi shaxsalar bir xil ong doirasiga ega emasligi, ularda millat tarixiga bo‘lgan g‘ururning shakillanish darajasi turlicha rivojlanganligi tufayli daxldorlik tuyg‘usini vujudga keltirishda tarixiy manbalarning o‘zi kamlik qiladi.

Yoshlardagi daxldorlikning paydo bo‘lishi pedagoglarning mahorati, ko‘nikmalari va o‘z kasbiga bo‘lgan kuchli sadoqatiga bevosita bog‘liqdir. Pedagoglar esa ushbu qobiliyatlarni namoyish qilishda ta’limning didaktik imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olishi va ularni amaliyotga joriy eta olishi kerak.

Talabalarda tarixga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini rivojlantirish uchun quydagilarni amalga oshirish lozim.

- tarix darslarini didaktik o‘quv materiallarini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish;

- daxldorlik tuyg‘usiga oid xalqaro didaktik tizimlar va pedagogik texnologiyalarni milliy modelga moslashtirish;

- dars jaryonida didaktik materiallarni tashkil etuvchi darsliklar, uslubiy qo‘llanmalar va ko‘rgazmali qurollardan kengroq foydalanish;

- tarixga daxldorlik tuyg‘usini rivojlantirish metodikasini didaktik tamoyillar asosida tashkil qilish;

- talabalarning ehtiyoj va qiziqishlariga muvofiq daxldorlikni shakllantiruvchi tarixiy ma’lumotlardan foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimov M.A. Tarixga daxldorlik tuyg‘usini vujudga keltirishda xorijiy tajribalarni qo‘llash me’zonari. Namangan davlat pedagogika instituti “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali. 2024-yil 2-son. ISSN: 2992-9008. UDK: 37. -1.9, 2024-yil. ISSN: 2992-9008. UDK: 37.

2. Rajabov R. Tarix fanining metodologik asoslari. Darslik. – T.: Istiqlol, 2013. –296 b.

3. Tojiyev M., Ziyomuxamedov B., O‘rolov M. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat fanining o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalash. O‘quv qo‘llanma. – T.: Tafakkur-Bo‘stoni, 2012. – 224 b.

4. Jo‘rayev N. Tarix falasafasining nazariy asoslari. – T.: Ma’naviyat, 2008. – 459 b.

5. Quronov M. Bizni birlashtirgan g‘oya. – T.: G‘afur G‘ulom, 2016. 348 b.

OILADA FARZAND TARBIYASINING JAMIYATGA IJOBIY TA’SIRI

Axtamova Mohinabonu Nizomiddin qizi
Psixologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola oilaviy muhitning bola tarbiyasidagi ahamiyati va psixologik xususiyatlariga qaratilgan bo‘lib, o‘z navbatida oila eng muhim ijtimoiy vazifalarini: insonni yaratish, bolalarni tarbiyalash, odamlarni jismoniy va ma’naviy jihatdan kamol toptirish, ularni ma’naviy birlashtirish, ota-onalarning pedogogik bilimlarga egaligi, har bir ota-ona oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozimligi, bugungi

global muammoga aylanib borayotgan vaziatda yurtimizda oila tarbiyasida yutuqlarga erishish tog‘risida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bola tarbiyasi, yosh avlod, barkamol etib voyaga yetkazish, bolalaridagi inqoroz, oilada nizoli vaziyatlar, mustahkam oila, oilada bolani tarbiyalashda uchraydigan xatoliklar, oila g‘amxo‘rligi, oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi ma’naviy yaqinlik, oila huquqi normalari, ma’naviy tarbiyalash, oiladagi psixologik vaziyat, notinch oilalar.

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ОБЩЕСТВО

Аннотация: В данной статье говорится о значении среды в воспитании и психологической поддержке детей, а важнейшим средством жизни семьи является ее собственное производство: хорошие люди, воспитание людей, физическое и духовное физическое воспитание, духовное сближение их, отец. - педагогические знания матери, потребность каждого родителя в глубоком понимании своих обязанностей и ответственности в семейном воспитании, а также тот факт, что в нашей стране достигнут прогресс в семейном воспитании, что сегодня стало глобальной проблемой.

Ключевые слова: воспитание ребенка, молодое поколение, взросление, кризис детей, конфликтная система в семье, крепкая семья, ошибки в воспитании ребенка в семье, семейная забота, важнейшая социальная роль, личная духовная близость матери и ребенка. Нормы семейного права, духовное воспитание, медицинская ситуация в семье, неблагополучные семьи.

THE IMPACT OF FAMILY UPBRINGING ON SOCIETY

Abstract: This article focuses on the significance and psychological features of the family environment in child upbringing, and in turn, the most important social tasks of the family: creating a person, raising children, improving people physically and spiritually, uniting them spiritually, father - mother's pedagogic knowledge, each parent's need to deeply understand their duties and responsibilities in family education, and how to achieve success in family education in our country in the situation that is becoming a global problem today.

Key words: child upbringing, young generation, bringing to adulthood, crisis in children, conflict situations in the family, strong family, mistakes in raising a child in the family, family care, the most important social tasks of the family, parents and spiritual closeness between children, norms of family law, moral upbringing, psychological situation in the family, troubled families.

Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga erishish mumkin. Jamiyat va davlatning oilaga g‘amxo‘rligi bizning

ijtimoiy siyosatimizning muhim yo‘nalishiga aylangan. Oila masalalariga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev alohida e‘tibor berib kelmoqda. Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida so‘zlagan nutqida yoshlarni oilaga tayyorlash va ularning huquqiy tushunchalarini shakllantirish va ta‘lim-tarbiya olish jarayonlariga alohida to‘xtalib o‘tdi: - “Bir so‘z bilan aytganda, bola tug‘ilganidan boshlab, 30 yoshgacha bo‘lgan davrda uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o‘rin topishi uchun ko‘mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizim yaratiladi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o‘n, yuz barobar ko‘p foyda keltiradi.

Qadimgi yunon faylasuflari Aflotun va Arastu bola tarbiyasini jamiyat o‘z ixtiyoriga olishi, tarbiya jarayonidagi barcha zarur ishlarni davlat bajarishi lozim degan g‘oyani ilgari surgan edilar. Bu g‘oya fransuz xayoliy sotsalistlari Sen Semon, Shari Fure asarlarida keyinchalik rivojlantirildi. Ular bola tarbiyasi bilan asosan davlat shug‘ullanishi kerak degan g‘oyani ilgari surganlar. Ammo sharq mutafakkirlari bola tarbiyasi bilan asosan ota-ona shug‘ullanishi kerak degan xulosaga kelganlar.

Bu bilan ular oilaviy tarbiyaning roliga katta e‘tibor berganlar. Rizouddin ibn Fahriddinning “Oila” nomli risolasida bola tarbiyasi yomon niyat va qo‘pollik bilan emas, balki sabr-toqat, matonat, mehribonlik, chidamlilik, shafqat-u sezgirlik bilan bo‘lishi kerak. Zarar bilan foydani ayira olmagan yosh go‘dakni nazoratsiz tutish ulug‘ xatolikdir. Balki uni qattqlik bilan yumshoqlik o‘rtasida adolat bilan tarbiya qilmoq kerakligi haqida fikrlar berilgan.

Ma‘lumki, bola 2-3 yoshidan boshlab, o‘z ehtiyojlari, fikr va talablarini birmuncha aniq ifoda etadigan bo‘lib qoladi. U ko‘ziga ko‘ringan, aqli yetgan narsalarni so‘ray va ularni sinchkovlik bilan tekshira boshlaydi. Ota-onalar milliy fazilatlarimizga muhabbat bilan qarash razolatlardan nafrat qilish yo‘llarini bolalarga o‘rgatadilar. Xalqimiz orasidagi buyuk odamlarning kamolotlari to‘g‘risida so‘zlab beradilar.

Bolalarni kamtarlik va donolikka o‘rgatishda buyuk o‘zbek mutafakkiri Abu Ali ibn Sino kabi olimlarimizning hayot namunalari va bizga meros qilib qoldirgan durdona fikrlarini asos qilib olish foydalidir. U manmanlik, maqtanchoqlik va o‘zidagi bilimga ortiqcha baho berish kabi xususiyatlarni kishining axloqi past ekanligini ko‘rsatuvchi belgilar deb ta‘kidlaydi. Uning fikricha oilada bola yoshligidan boshlab faqat yaxshi odatlarga o‘rgatilishi kerak. Bu esa unda mustahkam xarakter shakllanishiga zamin yaratadi. Ibn Sino yosh bolalarni yaxshi axloqli jismoniy sog‘lom qilib yetishtirishda ko‘pgina foydali usullarni ko‘rsatib beradi. U tarbiya jarayonida shaxsiy namuna bo‘lish usuli g‘oyat katta ahamiyatga ega ekanligi qayta-qayta uqtirib o‘tgan. Darhaqiqat xalqimiz orasida tarbiya o‘rgatilmaydi, ko‘rsatish, namuna bo‘lish orqali bolaga singdiriladi deb bejiz aytishmagan.

Oila uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyot natijasidir, jamiyat tuzilishining obyektiv zarur, ajralmas qismidir. Ijtimoiy ma‘noda oila odamlarning ijtimoiy

jihatdan alohida uyushgan guruhlar, ma'naviy, xo'jalik, maishiy va boshqa turmush shartlari hamda manfaatlari bir xil bo'lgan shaxslar ittifoqidir.

Oila eng muhim ijtimoiy vazifalarini: insonni yaratish, bolalarni tarbiyalash, odamlarni jismoniy va ma'naviy jihatdan kamol toptirish, ularni ma'naviy birlashtirish, ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, har bir ota-ona oila tarbiyasida o'zlarining burch va mas'uliyatlarini chuqur anglashlari lozimligi, bugungi global muammoga aylanib borayotgan vaziatda yurtimizda oila tarbiyasida yutuqlarga erishish vazifalarini bajaradi. Ayni oilada inson xarakterining asoslari, mehnatga, ma'naviy va madaniy boyoliklarga munosabat shakllanadi.

Inson xulq-atvori, madaniyatining hatto eng oddiy masalalarini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Tarbiyada xatolikka yo'l qo'yish mumkin emas. Bolani tarbiyalashda shunday xatoliklar uchraydiki, ular faqat oilaning hayotida emas, balki jamiyat hayotida ham aks ettiradi. Oilada bolani tarbiyalashda uchraydigan xatoliklar turli-tumandir. Ular orasida keng tarqalganlardan biri ota-onalarning haddan tashqari hukmronlikka intilishlari; bolaning erka bo'lishi ularga nisbatan hech qanday talabning yo'qligi bilan bog'liq; ota-ona, buvilar tomonidan tarbiyada yagona uslubning yo'qligi; oilaviy tarbiyadagi barqaror xatolar oilaning tuzilishi va oilaviy munosabatlar bilan, kattalarning o'z fuqarolik burchlarga munosabati ularning g'oyaviy yo'nalishi, mehnatga munosabati bilan bog'liq.

Bu belgilarga ko'ra oilaning bir necha turini ajratish mumkin. Tarbiyachilarga oila turlarini bilish va u bilan o'ziga xos holda ishlash va munosabatda bo'lish uchun zarur. Oila turlari Rizouddin Ibn Faxriddinning "Oila" nomli risolasida ko'rsatilgan..

Oila turlari: Tinch oilalar mehnat ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotda faol ishtrok etayotgan ko'pchilik oilalar kiradi. Bu turdagi oilaga ota-onalar va bolalar o'rtasida ma'naviy yaqinlik, aqlli va me'yordagi talablar bolaning ijtimoiy munosabati me'yorlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi xosdir.

Yuzaki tinch oilalar. Bu turdagi oilalarga oila a'zolari tomonidan bolalarga qo'yiladigan talablar bir xilda bo'lmasdan, stixiyali tarzda bo'ladi. Bunda bolaning imkoniyatlari hisobga olinmaydi. Bolaning hayoti noto'g'ri tashkil etiladi. Tarbiyaning bu turida ota-onaga nisbatan hurmatsizlik ularning talabini bajarmaslik kabi holatlar rivojlanishi mumkin. Yuzaki tinch oilalar bilan ishlashda tarbiyachi ota-ona diqqat-e'tiborini oiladagi psixologik vaziyatni, ota-onalar o'rtasidagi munosabat yo'nalishini o'zlashtirishga qaratadi..

Notinch oilalar. Bunday turdagi oilalarda ma'naviy qiziqishlar kam bo'ladi. Bunday oilalarga ishlab chiqarish, oilaviy vazifalarga befarq munosabatda bo'lish, oilaviy an'analarga e'tibor bermaslik, uy ishlariga loqayd munosabatda bo'lish xos bo'ladi va natijada bola qo'rs, qo'pol, urishqoq bo'lib qoladi.

Kattalar va jamoa tartiblariga bo'ysunmaydi. "Tarbiyasi og'ir" bolalarning ko'p qismi ana shunday oilalarda yetishadi. Zamonaviy sharoitlarda notinch oila muammosi eng dolzarb muammolardandir. Oila - maktabgacha ta'lim yoshidagi

bola uchun birinchi ijtimoiy muhit hisoblanadi. Agar u notinch bo‘lsa, bolaning sog‘lig‘iga ham, uning xulqiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bu xildagi oilalarning bolalari taqdiriga ular qatnaydigan maktabgacha ta‘lim muassasasi befarq qaramasligi kerak. Tarbiyachi bolalarning salomatligi xulqi o‘z tengdoshlari bilan munosabatini doimo kuzatib boradi va kichik insonlar qalbiga qanday kechinmalar yuz berayotganini seza-dilar.

To‘liqmas oilalar. Bu turdagi oilada ota-onadan biri bo‘lmaydi. Bunday oilalarda ota-onalardan birining yo‘qligini bildirmaslik uchun oila a‘zolaridan har birining bolaga ta‘sirini kuchaytirish, bola o‘zaro munosabatlarda kamchilik sezmasligi uchun bola tarbiyasiga oiladan ketgan a‘zoni boshqa qarindoshlarini jalb qilish muhimdir.

Shunday qilib maktabgacha ta‘lim muassasalarida oila bilan ishlash o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, oilaning turiga bog‘liq holda o‘tkaziladi. Maktabgacha ta‘lim muassasining oila bilan ishlash tizimida aniq maqsad, mazmun bo‘lishi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlik borasida avval erishilgan yutuq va tajribalarning natijalarini tahlil qilib, xilma-xil va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan shakl va usullar yordamida rejali ishlar olib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Oilada ota-ona, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash. Yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Oila tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta‘sirchan kuch — oilada ruhiy xotir-jamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro‘sining yuqori bo‘lishi, bolalarga talab qo‘yishda oila kattalari o‘rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e‘tibor berish, bolani sevish va izzatini joyiga qo‘yish, oilada qat‘iy rejim va kun tartibini o‘rnatish, bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlari-ni hisobga olish, boladagi o‘zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo‘llabquvvatlash va h.k. Oila qanchalik tartibli, uning a‘zolari o‘rtasidagi munosabat samimiy bo‘lsa, Oila tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Oila tarbiyasida ota-ona obro‘si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavobligi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo‘ylikdan iborat bo‘lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an‘analari, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta‘sirida bola asta-sekin ka-mol topib boradi. An‘ana va marosim oila tarbiyasining qudratli qurolidir. Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga eri-shish mumkin. Oila tarbiyasida yutuqlarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, Oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar almashishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir. Har bir ota-ona oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas‘uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o‘qishga, mehnat qilishga o‘z vaqtida jalb etish ham oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir. Oilada ota yoki onaning yo‘qligi yoki ulardan birining ketib qolishi oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta‘sir kuchi yo‘qoladi, oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qattiq jarohatlanadi, u tajang,

serjahl, qo‘pol, dag‘al bo‘lib qoladi, kattalarga ishonmay qo‘yadi, o‘qishi pasayib ketadi.

Oila tarbiyasida otaning obro‘si katta ahamiyatga ega. Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog‘lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o‘rtasidagi ta‘lim-tarbiyaga oid birgalikdagi ishlari katta ahamiyatga ega. Ota-onalarning o‘qituvchilar bilan bo‘lgan uchrashuvlarida aytilgan fikrlar, ayniqsa qimmatlidir. Chunki ular o‘z farzandlari to‘g‘risida ko‘proq narsalarni bilib oladilar. Shuning uchun bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan har bir ota-ona oila bilan maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar ota-ona maktab bilan yaqin aloqa o‘rnatishi, farzandining darslarini o‘zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo‘lib turishi, tarbiya masalalarida o‘qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so‘ng nima bilan mashg‘ulligi haqida o‘qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. O‘z navbatida o‘qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o‘qishi, odobi, xulqi, maktabda o‘zini tuta bilishi haqidagi ma‘lumotlarni ota-onaga yetkazishi, zarurat tug‘ilganda paydo bo‘lgan muammolarni birgalikda hal qilishi zarur.

Farzandi maktabga borgan ota-ona maktab jamoasining a‘zosi bo‘lib qolishi kerak. O‘qituvchi va sinf rahbari ham o‘z o‘quvchisining oilasi bilan mustahkam hamkorlikni yo‘lga qo‘ymog‘i lozim. Oila tarbiyasida ota-onalarning mahalla faollari, mehnat faxriylari bilan hamkorliklari ham muhim. Oila tarbiyasi farzandlarning har tomonlama kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratilsagina muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin. Oila tarbiyasida har bir oila o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiya kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimda qilgan maruza. T., Xalq so‘zi, 2020 yil dekabr.

Mirziyoyev Sh.M. “Yoshlar forumidagi va ma‘naviyat haqida” nutqidan 25 dekabr 2020 yil, 18:00 Siyosat.

O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – T.: Adolat. 1998. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 yil, №5-6, ilova.

O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – T.: Rasmiy nashr. 2003. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 yil, №2-ilova; 1996 yil, 11-12-son.

Mualliflar jamoasi. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharxlar. – T.: Adolat. 2000. – 446 b.

Nechayeva A.M. Semeynoye pravo. Kurs leksiy. – M.: Yurist. 1998. – 336s.

Otaxo‘jayev F.M. Oila huquqi. – T.: TDYuI. 2005. – 280 b.

Rustamova A., Fozilova B. Oilashunoslik. Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. Buxoro “BPK” 2005 y., 80-85 b.

Andreyeva G. M. Sosialnaya psixologiya: Ucheb. dlya vuzov. M.: Aspekt Press, 2000. - 376 s.

O‘SMIR QIZLARDA DEVIANT XULQ SHAKLLANISHIGA NOSOG‘LOM OILA MUHITINING PSIXOLOGIK TA‘SIRI

Abdurashidova Mashhura Husniddinovna

Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
Psixologiya yo‘nalisi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘smir qizlarda xulq-atvor buzilishining kuzatilishiga nosog‘lom oilaviy muhit qanday ta‘sir ko‘rsatishi masalasiga bag‘ishlangan. Maqolada ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, beqarorlik, o‘ta kuchli nazorat yoki e‘tiborsizlik kabi omillarning qizlar ruhiy rivojiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi, hatto, ularda deviant xatti-harakatlarga moyillik paydo qilishi yoritilgan. Muallif, sog‘lom oila muhiti hamda hissiy qo‘llab-quvvatlashning qizlarda xulq-atvor shakllanishi va ijtimoiy moslashuvda nechog‘lik muhim ekanligiga urg‘u beradi.

Kalit so‘zlar: o‘smir yoshdagi qizlar, oila, nosog‘lom muhit, tarbiya, agressiya, noadekvat baholash, xulq-atvor, deviantlik, ruhiyat.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НЕЗДОРОВОЙ СЕМЕЙНОЙ ОБСТАНОВКИ НА ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ДЕВОЧЕК- ПОДРОСТКОВ

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется влиянию и психологическим особенностям семейной среды на развитие речи детей, а в свою очередь - необходимости владения родителями педагогическими знаниями, необходимости глубокого понимания обязанностей каждого родителя в семейном воспитании, а также необходимости проблемы детской речи актуальны и сегодня. Поясняется, что это одна из тем.

Ключевые слова: речь, семья, социально-психологические особенности семьи, ошибки воспитания детей в семье, правое и левое полушария, методы речевого развития детей.

THE INFLUENCE OF UNHEALTHY FAMILY ENVIRONMENT ON THE EMERGENCE OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENT GIRLS.

Annotation: This article focuses on the impact and psychological characteristics of the family environment on the development of children's speech, and in turn, the need for parents to have pedagogical knowledge, the need to deeply understand the duties of each parent in family education, and the problems of children's speech are relevant today. It is explained that it is one of the topics.

Key words: speech, family, socio-psychological characteristics of the family, mistakes in raising children in the family, right and left hemispheres, methods of children's speech development.

Oila- nafaqat qiz farzand, har bir bolaning kelajakda yetuk shaxs bo‘lib yetishishiga, ta‘lim – tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskandir. Oila, farzand kabi tushunchalar jamiyat asosi va shu bilan birga hayotimizning mazmuni hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi oila manfaatini himoya qilish, oilaning jamiyatdagi mavqei va maqomini yanada yuksaltirish, yosh oilalarni har tomonlama qo‘llab – quvvatlash kabi masalalarga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, davlatimiz rahbarining 2018-yil 27-iyundagi qaroriga muvofiq, 2019-yildan e‘tiboran yurtimizda har yili 15-may – Xalqaro oila kuni sifatida nishonlanib kelayotganligi, mamlakatimizda oilaviy sog‘lom muhitni ta‘minlash maqsadida xotin-qizlarga ta‘lim tizimida yaratilgan eng imkoniyalarni yuqoridagi fikrlarning isboti o‘laroq keltirishimiz mumkin. Oiladagi ijobiy muhit farzand kamolotiga zamin hozirlasa, nosog‘lom oila sharoitida voyaga yetayotgan yoshlar kelajagi xavf ostida qolishi mumkin.

Nosog‘lom oila muhiti, odatda, ota-onalar orasidagi nizolar, oilaviy beqarorlik, beparvolik, hissiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi, qattiq nazorat yoki haddan ortiq ko‘ngilchanlik bilan tarbiyalash kabi omillarni o‘z ichiga oladi. O‘smir qizlarda deviantlikning (ya‘ni ijtimoiy qabul qilingan normalar va qoidalarini buzuvchi xulq-atvor) shakllanishiga qoniqarsiz oilaviy muhit katta ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday sharoitda o‘sayotgan qizlar o‘zlarini yolg‘iz va tushunilmagan his etadilar, bu esa deviant xulqni tanlashga olib kelishi mumkin.

Nosog‘lom oila muhitining ayrim asosiy jihatlari:

1. Oilaviy nizolar: Oiladagi doimiy ziddiyatlar va kelishmovchiliklar o‘smir qizlarda ruhiy va hissiy zo‘riqishga sabab bo‘ladi. Natijada ularda kelajakda oila qurishga bo‘lgan qiziqishlarning pasayishi, o‘z o‘rnini oila tashqarisida, noto‘g‘ri do‘stlar davrasida izlashga undaydi.

2. E‘tibor yetishmovchiligi: Oilada qiz bolalarga e‘tiborning kamligi, ularning ehtiyoj va hissiyotlarini e‘tiborsiz qoldirilishi qizlarda o‘z-o‘ziga bahoning pasayishiga va atrofdagilarning diqqatini tortish uchun turli nojo‘ya xatti-harakatlarga qo‘l urishiga sabab bo‘ladi.

3. Emotsional dastakning yetishmasligi: O‘smir qizlar bu yosh davrida emotsional qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘lishadi. Hissiy dastakning yetishmasligi o‘smirlarda o‘zini yolg‘iz his qilish, boshqa yo‘llar bilan e‘tibor qozonishga intilish singari jarayonlarni yuzaga keltiradi. Aksincha, oilada qo‘llab quvvatlashning ta‘minlanganligining qizlar psixologiyasiga ijobiy ta‘siri ilmiy adabiyotlarda ham aks etgan. ¹“Ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi o‘zaro hurmatga asoslangan oilaviy munosabatlar va qadriyatlar o‘smir qizlarning o‘zlarini yaxshi his qilishlariga va ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni namoyon qilishlariga yordam beradi”

4. Oila boshliqlarining kuchli nazorati yoki jazolovchi munosabati: Me‘yordan ortiq nazorat yoki jazolovchi munosabatlar o‘smir qizlarda oila ichidagi qoidalardan qochish va o‘zini himoya qilish maqsadida qarshi harakatlar qilishga tutrki bo‘ladi.

¹ Rivkin G.S. “O‘smir qizlarda xulq-atvor buzilishlarining oldini olish usullari” Nashriyot 2001. 47-bet.

5. Ota-onalarning tarbiya borasida o‘ta ko‘ngilchanlik qilishlari: ¹”Kichikligidan boshlab so‘ragan hamma narsasi berilgan bolalar uch narsani – haqiqiy xursandchilik va intilish nima ekanligini bilmaydilar, ota-onasini hurmat qilmaydilar.”

Yoshlikdan o‘g‘il va qizlar tarbiyasini o‘ta yumshoqlik bilan olib borish ham bolalarda katta hayotga mustaqil qadam qo‘yishdan qo‘rqish, qiyinchilikka chidamsizlik, qat‘iyatsizlik, muhim qarorlarni mustaqil qabul qila olmaslik, yashab turgan hayotidan mamnun bo‘lmaslik kabi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bundan tashqari, nosog‘lom oilada tarbiya topgan qizlarda xulq-atvor og‘ishishining kuzatilishi, aksariyat hollarda ular bolaligida va o‘smirlik davrida uchragan stressva travmalar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday oilalarda voyaga yetayotgan qizlar har xil ruhiy va ijtimoiy ta’sirlarga duch kelishi mumkin, bu esa ularning normal rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va xulq-atvor buzilishlari (deviantlik) ni yuzaga keltiradi.

Deviant xulq namoyon bo‘lish ining quyidagi ko‘rinishlari mavjud:

1. O‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchning yetishmasligi va bahoning pastligi:

Ijtimoiy muhitda, jamiyat hayotida o‘zini to‘g‘ri ifoda qila olmaslik, qadrsizlik va ishonchsizlik tuyg‘ularini boshdan kechirish, individual qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltira olmaslik.

2. His-tuyg‘ularini nazorat qila olmaslik, agressiv xatti-harakatlarni namoyon qilish: Oilda emotsional qo‘llab-quvvatlash yetishmasligi kuzatilsa, bu oila tarbiyalanuvchilari turli vaziyatlarda o‘z his-tuyg‘ularini jilovlashda qiynalishlari va o‘zini himoya qilish maqsadida baqirish, haqoratlash, tajovuzkorlik yoki boshqa zo‘ravonlik xatti-harakatlarini namoyon qilishlari mumkin. Psixolog Barkova, o‘zining “Psixologiya Yoshi va xulq-atvor” deb nomlangan kitobida o‘smir qizlarda kuzatiladigan agressiya, tushkunlik holatlarini quyidagicha bayon qiladi: ²”O‘smirlik davrida o‘zini anglash, xatti-harakatlarini teran o‘ylab ko‘rish qiyinlashganda’ ba’zi o‘smirlar jismoniy yoki ruhiy muommolarni boshdan kechiradilar, bu esa agressivlik, depressiya yoxud o‘ziga zarar yetkazish singari xulq-atvor buzilishlarini yuzaga keltirishi mumkin.”

3. O‘qishga va mehnatga bo‘lgan qiziqishning yo‘qolishi: Nosog‘lom oila muhitida olingan tarbiya qizlarda tantiqlik, dangasalik, irodasizlik kabi jihatlarni paydo qilishi mumkin. Aksincha, o‘smir qizlarga oilada e’tiborsizlik, qo‘llab-quvvatlashning yo‘qligi tufayli ular ijtimoiy faoliyatga, o‘qish yoki mehnatga loqayd munosabatda bo‘lishlari mumkin. Natijada, motivatsiyaning pasayishi hamda o‘z imkoniyatlarini cheklash holati yuz berishi mumkin.

4. Psixologik muommolar: Nosog‘lom oilada voyaga yetgan qizlarda depressiya, stress, xavotir kabi psixologik muommolar boshqa tengdoshlariga nisbatan sezilarli darajada ko‘p uchraydi.

5. Atrofdagilarning e’tibor markazida bo‘lishga intilish, nojo‘ya xatti-harakatlar: E’tibor yetishmovchiligida voyaga yetgan qizlar diqqat-e’tiborni

¹Masaru Ibuka “Uchgacha ayni vaqti” Nashriyot 2020. 16-bet.

² Barkova M.A. “Psixologiya yoshi va xulq-atvor” Nashriyot 1998.

boshqa yo‘llar bilan jalb qilishga harakat qiladilar. Bu diqqatni tortish uchun noto‘g‘ri do‘stlar topish, chekish, narkotik moddalarni sinab ko‘rishga intilish kabi zararli odatlar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

6. Nosog‘lom munosabatlarga moyillik: O‘smir yoshdagi qiz bola oilada yetishmagan emotsional yaqinlik, dastakni tashqi muhitdan izlay boshlaydi. Bu esa ularni nosog‘lom munosabatlar girdobiga tushib qolish xavfini orttiradi.

Yuqorida sanab o‘tilgan xulq-atvor buzilishlarining oldini olish (profilaktika) va maksimal darajada kamaytirish uchun oilada ijobiy muhit yaratish, ota-onalarning mehr-e‘tiborini qizlarga to‘g‘ri yetkazib bera olishi shuningdek, mahallalarda, ta‘lim muassasalarida psixologmutaxassislar tomonidan yordam ko‘rsatilishi, yoshlarda psixologik immunitetni shakllantira bilish bugungi kunda hayotimizning asosiy masalalari sanaladi. Zero, sog‘lom oilada yetuk shaxslar yetishib chqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akbarov F.S. - O‘smirlik davridagi muommolar va ularning yechimi. Nashriyot 2006-yil.
2. Barkova M.S. - Psixologiya yoshi va xulq-atvor. Nashriyot 1998-yil.
3. Masaru Ibuka. - Uchgacha ayni vaqti. Nashriyot 2020-yil. 16-bet
4. Rivkin G.S. - O‘smir qizlarda xulq-atvor buzilishlarining oldini olish usullari. Nashriyot 2001. 47-bet

NARKOMANIYA – IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Babaxanov Suxrob Temurovich

Urgut tumani IIB TQX JQB katta tezkor vakili

Annotatsiya. Ushbu maqola narkomaniya – ijtimoiy-psixologik muammo sifatida deb nomlangan bo‘lib, hozirgi kunda giyohvandlik muammosi giyohvand moddalarning tarqalish tezligi, bozorda giyohvand moddalarning mavjudligi, ular hajmining ko‘payishi, sintetik psixoaktiv moddalar oqimi va bir vaqtning o‘zida bir nechta moddalarni iste‘mol qilish amaliyotining paydo bo‘lishi bilan kuchaymoqda. Bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlarida bu davlatlarning siyosiy, ijtimoiy-madaniy, ta‘lim hayotida qator muammolarni keltirib chiqarayotgan bir qancha buzg‘unchi guruhlar mavjud. Mavjud ma‘lumotlarga ko‘ra, dunyoda sodir etilayotgan terroristik harakatlar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

Kalit so‘zlar: Giyohvandlik, destruktiv xulq, yoshlar, ma‘naviy-ma‘rifiy soha, manipulyatsiya, diniy ekstremizm, terrorizm, «ommaviy madaniyat».

Giyohvandlik ko‘p yillar davomida butun dunyodagi insonlar hayotiga jiddiy salbiy ta‘sir qilib kelayotgan muammolardan hisoblanadi. Bu murakkab va rivojlanib boruvchi kasallik bo‘lib, ayrim yoshlar hayotining ko‘p jabhalarida jismoniy, ruhiy va hissiy iztirobga olib kelishi mumkin. Ko‘pincha uni yengish qiyin bo‘lib, tibbiy va psixologik davolanishni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Afsuski, keyingi yillarda tabiiy va sintetik narkotik moddalar iste'mol qiluvchi yoshlar, shaxslar butun dunyoda, shu jumladan respublikamizda ham ko'payib bormoqda.

Narkomaniya (giyohvandlik) giyohvand yoki psixotrop moddaga qaramlikdan kelib chiqadigan kasallikdir. Hozirgi kunda giyohvandlik muammosi giyohvand moddalarning tarqalish tezligi, bozorda giyohvand moddalarning mavjudligi, ular hajmining ko'payishi, sintetik psixoaktiv moddalar oqimi va bir vaqtning o'zida bir nechta moddalarni iste'mol qilish amaliyotining paydo bo'lishi bilan kuchaymoqda. Giyohvand moddalar ta'sirida shaxs o'zgarishining ijtimoiy omillari nafaqat giyohvandlarning o'ziga, balki atrofdagi odamlarga va jamiyatga ham ta'sir qiladi.

Giyohvandlikning oqibatlarini juda keng bo'lib, dastlab oila, uning a'zolariga, keyinroq jamiyat hayotiga ta'sir qilishi mumkin. Ularning sog'liq bilan hamda shaxslararo munosabatlardagi muammolar, moliyaviy qiyinchiliklar hatto huquqiy masalalardagi muammolarga olib kelishi ehtimoli mavjud. Giyohvand moddalar iste'mol qilishga ruju qo'ygan, ularga qaram bo'lgan odamlar jamiyatda yashashlari qiyin bo'ladi va atrofdagilarga ham xavf tug'dirishlari ko'p kuzatiladi. Shuningdek, ular o'zgarish bilan masadga muvofiq, risoladagidek munosabatlar o'rnatishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Giyohvandlik – addiktiv xulq-atvor shakllaridan biri bo'lib, giyohvand moddalarga bo'lgan qaramlikning rivojlanishi natijasida ularni doimiy ravishda iste'mol qilish hisoblanadi va qaramlik natijasida shaxs tuzilmasining tibbiy va ijtimoiy sohalarida patologik o'zgarishlar namoyon bo'ladi. Ushbu hodisa rivojlanishi bir necha bosqichlarga ega: giyohvand moddani ilk marotaba sinab ko'rish, qidiruv va oxirgi – kasallikka o'tish bosqichi. Kasallikning oxirgi bosqichi eng dahshatli va xavfli bo'lib, u tananing barcha tizimlari ishdan chiqishiga olib keladi va chuqur ijtimoiy tanazzulni yuzaga keltiradi.

Addiktiv xulq-atvor muammosi bir necha bor ko'plab olimlar tomonidan tadqiqot mavzusi sifatida o'rganilgan. Ushbu turdagi xulq-atvor spirtli ichimliklar ichish, tamaki chekish, giyohvand moddalarga bo'lgan, qolaversa, kompyuter o'yinlariga qaramlik (igromaniya), qimor va ovqatga qaramlik xususiyatlarini namoyon qilgan shaxslarga xos xulq-atvor hisoblanadi. Biz esa tadqiqotimizda giyohvand moddalarga bo'lgan qaramlikni yoritib bermoqchimiz.

Mamlakatimizning demografik xususiyatlarini inobatga olsak, muhim strategik nazariy va amaliy ahamiyatga ega masalalardan biri – bu, barkamol avlod tarbiyasini amalga oshirish vazifasi hisoblanadi. Hozirgi globalashuv davrida inson ongi va qalbi uchun kurash turli xil vosita va usullar bilan keskin olib borilmoqda.

Ushbu harakatlar bevosita yoshlarni ham qamrab olib, ularda ijtimoiy aloqalar doirasining torayishi, qadriyatlar mazmunining o'zgarishi, salbiy xarakter xislatlarining rivojlanishi, bugungi kun bilan yashab, istiqbol haqida qayg'urmaslik kabi salbiy jihatlar shakllanishiga olib kelmoqda. Natijada yoshlarda destruktiv ta'sirlarga tushish, addiktiv xulq-atvorning namoyon bo'lishi kabi hollar kuzatilmoqda. Bu borada xorij mamlakatlari tomonidan va shu

jumladan respublikamizda ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo‘lib, ushbu muammoning kelib chiqishiga qaratilgan ijtimoiy-psixologik omillar, statistik, huquqiy va hududiy xususiyatlar har tomonlama o‘rganib kelinmoqda.

G‘.B.Shoumarov, E.G‘.oziyev, V.M.Karimova, N.S.Safayev, B.M.Umarov, R.S.Samarov, Z.T.Nishonova, N.A.Sog‘inov, T.Malikova, A.X.Yugay, S.M.To‘ychiyeva, D.X.Qarshibayeva, G.K.To‘laganova, U.D.Qodirov, X.A.Qodirova, X.A.Ruhiyeva, Z.F.Kamaletdinova, E.Quljonov, N.Komilova, K.Farfiyeva, Sh.F.Mustafayeva kabi O‘zbekiston va Rossiya psixolog olimlarining fikricha ong, xulq va xarakter mikro va makro muhitdagi faoliyat orqali boshqariladi.

Shu jumladan, addiktiv xulq-atvor natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-psixologik muammolarni tahlil qilishda F.V. Bassin, D.Karnegi, E.Shostrom, A.Maslou, P.M.Granovskaya, E.Bern, I.A.Nevskiy, Z.A.Astemirov, V.N.Myasimiyev, K.Ye.Igoshev, L.M.Zyubin, A.Buryak, Ye.N.Volkov, G.G.Bochkareva, E.B.Melnikova kabi bir qator xorij olimlari tadqiqotlar, izlanishlar olib borishganligini ta’kidlash lozim.

Zamonaviy ilm-fanda giyohvandlikka addiktiv nuqtai nazardan yondashish, uning deviant xulq-atvor shakllaridan biri ekanligiga ham tobora katta ahamiyat berilmoqda.

Bugungi kunda giyohvandlik muammosining bir necha jihatlari mavjud:

1. Muammoning ijtimoiy jihat (*giyohvand moddalarni iste’mol qiluvchi inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning murakkabligini anglash*);

2. Iqtisodiy jihat (*giyohvand moddalarga qaramlikning rivojlanishi mehnatga bo‘lgan motivasiya va ishlash qobiliyatining susayishiga olib keladi; giyohvand moddalar savdosini kamaytirish va narkomaniya bilan kasallangan bemorlarni davolash uchun davlat hisobidan ko‘p miqdorda mablag‘ sarflanadi, ammo bu yetarlicha natijalarga olib kelmaydi*);

3. Demografik jihat (*ko‘p hollarda erkaklar giyohvand bo‘lish ehtimoli yuqoriligi sababli narkomaniya tug‘ilish sonining qisqarishiga ta’sir qiladi va yolg‘iz ayollar va to‘liq bo‘lmagan oilalar sonining ko‘payishiga olib keladi*);

4. Axloqiy jihat (*qadriyatlarning axloqiy asoslari asta-sekin yo‘q bo‘lib boradi, giyohvand moddalarga bo‘lgan ehtiyoj yashashning asosiy mazmuniga aylanadi, hayotning qadr-qimmati ikkinchi darajali va ahamiyatsiz bo‘lib qoladi*);

5. Siyosiy jihat (*giyohvandlik muammosi davlatning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, mamlakat rivojlanishiga jiddiy to‘siq bo‘ladigan muammolar sirasiga kiradi*);

6. Xalqaro jihat (*giyohvandlik jinoyatchilik bilan bog‘liq munosabatlarning globallasuviga olib keladi, bu esa alohida mamlakatlar yoki mintaqalar siyosatiga salbiy ta’sir qiladi*);

7. Tibbiy jihat (*davolash va reabilitasiya hamda profilaktika nuqtai nazaridan narkomaniyani davolash yetarli darajada samarali emas*).

Umuman olganda, giyohvandlik zararli hodisa sifatida jamiyatning barcha ijtimoiy jabhalariga kirib boradi va ta’sir qiladi. Bu ayanchli hodisa bo‘lib, har

qanday yoshdagi shaxslar unga duch kelishi mumkin, eng qo‘rqinchlisi esa yoshlarning giyohvandlikka moyilligidir. Shuning uchun, biz yoshlarni giyohvand moddalar qabul qilishining psixologik sabablarini tahlil qilish lozim.

Yoshlarni giyohvand moddalar qabul qilishining psixologik sabablari quyidagilar:

1. Emosional sustlik, tajovuzkorlik va murossasizlik, zaif adaptiv qobiliyat, shaxslararo samarali muloqot qila olmaslik;

2. Qiziquvchanlik;

3. O‘smir uchun ideal bo‘lgan kattalarning salbiy namunasi;

4. Yaqinlari va oila a‘zolarining o‘smir muammolari bilan bog‘liq vaziyatga aralashmasligi (bu ham o‘smirlarning giyohvand moddalarni qabul qilishidav bilan tanishishida rol o‘ynaydi. Yoshlar ko‘pincha bunday vaziyatlarda o‘zlarini keraksiz his qilishadi va o‘zlarini shu tarzda namoyon etishga harakat qilishadi).

Giyohvandlikni davolash ko‘pincha ko‘p qirrali faoliyatni, dori-darmonlar, psixologik terapiya va ijtimoiy yordam majmuasini o‘z ichiga oladi. Dori-darmonlar giyohvand vositalar qabul qilishga nisbatan ishtiyoqni kamaytirishga yordam beradi, psixologik terapiya, psixologik yordam esa odamlarga o‘z xatti-harakatlarini o‘zgartirishga, to‘g‘ri o‘zanga yo‘naltirishga va giyohvandlik bilan kurashishni o‘rganishga ko‘maklashadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash insonlarga turmush tarzini ijobiy tomonga o‘zgartirish va ularning tiklanishi, reabilitatsiyasiga yordam berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarni giyohvandlikka berilishiga chek qo‘yish uchun o‘z vaqtida kerakli bo‘lgan profilaktik ishlarni amalga oshirish zarur. Profilaktika – yoshlar giyohvandligiga qarshi kurashishda juda katta ahamiyatga ega va uni uch bosqichga ajratish mumkin:

- birinchi bosqich - giyohvandlikning boshlang‘ich bosqichlaridan ogoh bo‘lish va tegishli chora-tadbirlar qo‘llash;

- ikkinchi bosqich - kasallikning rivojlanishiga chek qo‘yish hamda asoratlari haqida shaxsni ogohlantirish;

- uchinchi bosqich – bemorga kompleks reabilitasiya choralari qo‘llash.

Ta’kidlanganidek, giyohvandlik jiddiy muammo bo‘lib, uni hal qilish uchun kompleks yondashuv talab qilinadi. Giyohvandlikka muhtalo bo‘lganlar, sintetik va tabiiy narkotik moddalarni iste’mol qiluvchi yoshlarga nisbatan alohida munosabatda bo‘lish, narkotik moddalar qabul qilishga ruju qo‘ygan yoki potensial giyohvand bo‘lish xavfi mavjud yoshlar, shaxslarga tibbiy, psixologik, ijtimoiy-psixologik, pedagogik, huquqiy va boshqa yo‘nalishlarda yordam ko‘rsatish hozirgi vaqtda dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib borayotgan masalalardan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Berezin S.V., Liseskiy K.S., Nazarov Ye.A. Psixologiya narkoticheskoy zavisimosti i sozavisimosti. Monografiya. – M.: MPA, 2001.

2. Guldan V.V., Korsun A.M. Poisk vpechatleniy kak faktor priobshyeniya podrostkov k narkotikam//Voprosy narkologii. 1990.

OILAGA TAYYORLIK VA OILA TARBIYASINING UZOQ YILLARDAN BUYON TADQIQ ETISH AN‘ANALARI

Bobomurodova Latofat Elmurodovna

Pedagogika fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaga tayyorlik va oila tarbiyasining uzoq yillardan buyon tadqiq etish an‘analarini tadqiq etish an‘analari va oila hamisha muqaddas ekanligi yoritilgan. Unda oila va nikoh masalalari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg‘or kishilari, olimlar, allomalar, donishmandlarning diqqat markazida bo‘lib kelganligi, oila jamiyatning asosi hisoblanishi, oilani qo‘llab quvatlash va bola manfaatlarini muhofaza qilishga qaratilgan ma‘limotlar alohida to‘xtalib o‘tilganligi o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: Oila-jamiyat, oila va nikoh, ota-ona, sog‘lom bola, sharqona odob-axloq, milliy g‘oya va bag‘rikenglik, insonparvarlik, sevgi-muhabbat, odob-axloq, milliy g‘oya va bag‘rikenglik, insonparvarlik.

Oila yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Oila tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta’sirchan kuch - oilada ruhiy xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro‘sining yuqori bo‘lishi, bolalarga talab qo‘yishda oila kattalari o‘rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e’tibor berish, bolani sevish va izzatini joyiga qo‘yish, oilada qat’iy rejim va kun tartibini o‘rnatish, bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlari-ni hisobga olish, boladagi o‘zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo‘llabquvvatlash va h.k. Oila-jamiyat asosi, ulkan ijtimoiy kuch hisoblanadi. Unda ajdodlarimiz merosi, bugunimizning oydin sahifalari, ertangi kunimiz umidi bor. Biz shu oilada kelajagimiz egalari, millatimiz vorislarini tarbiya qilamiz. Bu muqaddas dargohda kechagina beshikni tebratib, bag‘rimizga bosib, ovutganlarimiz – farzandlarimiz o‘smoqda. Ona O‘zbekistonimizda ham oila hamisha muqaddas sanalgan. Oilani qo‘llab quvatlash va bola manfaatlarini muhofaza qilishga qaratilgan konstitutsiyaviy normalar qator qonun va qonun osti hujjatlarida o‘z aksini topgan.

Oilaning asosiy vazifasi ham jamiyatga fidoyi komil insonlarni yetishtirib berishdan iborat. Zero, sog‘lom bola bu sog‘lom oilaning mevasidir. Sog‘lom inson deganda, faqat jismoniy sihat-salomatlikni emas, balki o‘zbek xalqiga xos sharqona odob-axloq, milliy g‘oya va bag‘rikenglik, insonparvarlik kabi ezgu his-tuyg‘ular ruhida kamol topgan manan yetuk insonni tushunishimiz mumkin. Zero, manaviy sog‘lom insonlar avvalo yurt tinchligi, xalq farovonligi va xalqning ertangi kuni uchun qayg‘ura oladilar. Bevosita oiladagi sog‘lom muhit, sog‘lom mafkura, manaviy sog‘lom insonning tayanch manbaidir deya olamiz. Jamiyatimiz mustahkam tayanchi bo‘lmish oila nafaqat ertangi kun shaxslarini tarbiyalaydi, balki vatan va ertangi kun uchun qayg‘ura olish qobiliyatini xam shakllantira olishi shubhasizdir.

Respublikamizda oilaga e’tibor davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. Yoshlarimizni sog‘lom va mustahkam oila qurishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Oila jamiyatning asosi xisoblanadi. Xo‘sh oilaning asosini nima tashkil etadi? Albatta oilaning xuquqiy asosini qonuniy nikoh tashkil etadi. Chunki faqat qonuniy nikohgina oilada er-xotin va bolalar o‘rtasida o‘zaro xuquq va majburiyatlarni keltirib chiqaradi.

Oil va nikoh masalalari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg‘or kishilari, olimlar, allomalar, donishmandlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Xotam Ibn Toy, Alisher Navoiy, Rizouddin Ibn Faxriddin, Muqimiy, Uvaysiy, Nodira, Abdulla Avloniy kabi ko‘plab olim va shoirlar bu masalalar yuzasidan o‘zlarining durdona fikrlarini qoldirib ketganlar. Ular hozirgi zamon fani uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir.

Oil tarbiyasi — oilada ota-ona, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash. Yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Oila tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta’sirchan kuch — oilada ruhiy xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro‘sining yuqori bo‘lishi, bolalarga talab qo‘yishda oila kattalari o‘rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e’tibor berish, bolani sevish va izzatini joyiga qo‘yish, oilada qat’iy rejim va kun tartibini o‘rnatish, bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, boladagi o‘zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo‘llabquvvatlash va hokazo. Oila qanchalik tartibli, uning a’zolari o‘rtasidagi munosabat samimiy bo‘lsa, Oila tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi.

Oil tarbiyasida ota-ona obro‘si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirliigi, hozirjavoblighi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo‘ylikdan iborat bo‘lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta’sirida bola asta-sekin kamol topib boradi. An’ana va marosim Oila tarbiyasining qudratli qurolidir. Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga eri-shish mumkin. Oila tarbiyasida yutuklarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egalighi, Oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar alma-shishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir. Har bir ota-ona Oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o‘qishga, mehnat qilishga o‘z vaqtida jalb etish ham Oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir.

Oilada ota yoki onaning yo‘qlighi yoki ulardan birining ketib qolishi Oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta’sir kuchi yo‘qoladi, Oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qat-tiq jarohatlanadi, u tajang, serjaxl, qo‘pol, dag‘al bo‘lib qoladi, kattalarga ishonmay qo‘yadi, o‘qishi pasayib ketadi. Oila tarbiyasida otaning obro‘si katta ahamiyatga ega. Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda

maktabni oila bilan bog‘lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun Oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o‘rtasidagi ta‘limtarbiyaga oid birgalikdagi ishlari katta ahamiyatga ega. Otaonalarning o‘qituvchilar bilan bo‘lgan uchrashuvlarida aytilgan fikrlar, ayniqsa qimmatlidir. Chunki ular o‘z farzandlari to‘g‘risida ko‘proq narsalarni bilib oladilar. Shuning uchun bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan har bir ota-ona oila bilan maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi.

Bola maktabni tamomlagunga qadar otaona maktab bilan yaqin aloqa o‘rnatishi, farzandining darslarini o‘zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo‘lib turishi, tarbiya masalalarida o‘qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so‘ng nima bilan mashg‘ulligi haqida o‘qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. Uz navbatida o‘qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o‘qishi, odobi, xulqi, maktabda o‘zini tuta bilishi haqidagi ma‘lumotlarni ota-onaga yetkazishi, zarurat tug‘ilganda paydo bo‘lgan muammolarni birgalikda hal qilishi zarur. Farzandi maktabga borgan ota-ona maktab jamoasining a‘zosi bo‘lib qolishi kerak. O‘qituvchi va sinf rahbari ham o‘z o‘quvchisining oilasi bilan mustahkam hamkorlikni yo‘lga qo‘ymog‘i lozim.

Oila tarbiyasida ota-onalarning mahalla faollari, mehnat faxriylari bilan hamkorliklari ham muhim. Oila tarbiyasi farzandlarning har tomonlama kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratilsagina muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin. Oila tarbiyasida har bir oila o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi. O‘tmish mutaffakkirlari shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo‘yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o‘rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo‘naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e‘tibor berilgan.

Oilaviy munosabatlar va bu sohaga oid qarashlar tizimida sharq mutaffakirlaridan biri, Yevropa xalqlari ham qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma *Abu Ali Ibn Sino* alohida o‘rin tutadi. *Ibn Sinoning* pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo‘lib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qo‘llanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq jazodan ko‘ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma‘qulligini uqtirgan.

Oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritir ekan, Ibn Sino, avvalom bor oila boshlig‘i oldiga qator talablarni qo‘yadi. “Oila boshlig‘i, - ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o‘zlashtirmog‘i lozim”. Agar oila boshlig‘i tajribasiz bo‘lsa, u o‘z a‘zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo‘shnilarga, mahalla-ko‘yga ham yomon ta’sir qilishi mumkin. Oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqyeidan qat’iy nazar, ularning birlamchi vazifasidir, deb hisoblaydi Ibn Sino. Ota-ona davlat boshlig‘imi yoki oddiy fuqaromi, baribir, u bola tarbiyasi borasida ma’suldir. Davlat boshliqlari, rahbarlar bola tarbiyasi xususida barchaga ibrat bo‘lmoqlari lozim. Uning fikricha, tarbiyachi, ya’ni ota-ona «nafaqat so‘z bilan, balki amalda ham bola ruhiyatiga ta’sir ko‘rsatmog‘i lozim».

XI asrning buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Xojib o‘zining «Qutadg‘u bilig» kitobida va undan keyingi qator asarlarida o‘zining hayotga oid qarashlarini bayon etadi.

Kaykovus Unsurulmaoni – 63 yoshida o‘g‘liga atab «Qobusnoma»¹ yozib, unda o‘zining bola tarbiyasi, oilaviy hayot, shaxs kamoloti masalalarini bayon etdi.

Sharqda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qadimdan jiddiy ahamiyat berilgan. Ular «Nasihatnoma», «Pandnoma», «Hikmatnoma» tarzida bizgacha yetib kelgan. Bu manbaalarda qizlarni hayotga tayyorlashda, ularda birinchi navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo‘lishi, oila muqaddas, uni avaylab asrash aynan uy bekalariga bog‘liq ekanligi haqida turli tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan hodisalar hikoya qilinadi.

Zardushtiylikning qadimiy kitobi - «Avesto» da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning teng mas‘ulligi, farzand tarbiyasi to‘g‘risidagi fikrlar bayon etilgan. Oilaning tinch va farovon bo‘lishi nimalarga bog‘liq ekanligi haqida esa: «Porso, inson uy tiklab, olovga, oilasiga, xotin va farzandlariga o‘rin ajratib bersa, uyida noz-ne‘matlari muhayyo bo‘lib, xotin va farzandlari farovon yashasa, uyida e‘tiqod, sobit olovi alangali, boshqa narsalari ham mo‘l-ko‘l bo‘lsa, o‘sha manzil muhtaramdir»², - deb yozilgan.

Bu kitobda ko‘rsatilishicha, oilada ota yetakchi bo‘lgani ma‘qul. Shuningdek, unda ifodalangan oila va oilaviy munosabatlarga hamma rioya etishi lozim bo‘lgan. Eng ahamiyatli jihati shundaki, unda er-xotinni o‘zaro sodiq, g‘amho‘r, mehribon bo‘lishlari lozimligi va ayolning xaq-xuquqi himoya qilish o‘sha davrda ham qonun darajasiga ko‘tarilganligi ma‘lumdir. Umuman olganda, zardushtiylik davridanoq oila masalalariga katta e‘tibor qaratilgan bo‘lib, bu esa oilaning jamiyatda tutgan o‘rni va mavqeyini mustahkamlash uchun azal davrlardanoq zamin yaratilganligini kuzatamiz.

Ma‘lumki, Islom dinining muqaddas manbaalaridan bo‘lmish Qur‘on va Hadislarda ham odob-axloq, ayollarning turmushdagi o‘rni va vazifalari, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o‘rin berilgan.

Keltirilgan namunalardan ko‘rinadiki, demak diniy manbalarda ham oilaning muqaddas ekanligi, erkak va ayollarning oila oldidagi burch va mas‘uliyatlari, ota-onaning bola va o‘z navbatida farzandning ota-onasi oldidagi vazifalari, erning xotiniga hurmat va e‘zosi muqaddas qadriyatlar sifatida qaralgan ekan.

Abu Nasr Forobiy ta‘limotlarida keltirilishicha, haqiqiy baxt bir odamning boshqasiga nisbatan g‘ayirligi, zulmi yo‘qolgandagina bo‘ladi, oila a‘zolarining bir-birlariga samimiy munosabatlari, mehru-oqibatlari esa ana shu oiladagi odamlarning baxtini tashkil qiladi. Bundan tashqari, har bir ota-onaning o‘z farzandlari uchun birlamchi ustoz, yo‘l ko‘rsatuvchi ekanligi va aynan ular bolada ta‘lim-tarbiyaga kerakli tayyorgarlik holatini shakllantirish ta‘siriga ega ekanligi

¹ Қайқовус У. Қобуснома. Т.: 2008.

² Авесто. Янги китоби. Ўзбек тилига М.Исҳоқов илмий-изоҳли таржималари. Т.: 2001.

to‘g‘risidagi xulosalar mutafakkir qarashlarining hozirgi kunlar uchun ham naqadar ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi.

Ibn Sinoning sevgi-muhabbat va er-xotin munosabatlari borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir, «Eng yuksak sevgi, deb ta’kidlaydi u, - bu insoniy sevgi bo‘lib, bunday sevgi kishini saxovatli qiladi, uni oqko‘ngil va jozibali kishiga aylantiradi». Allomaning fikricha, sevgi inson zimmasiga juda katta axloqiy va huquqiy mas’uliyat yuklaydi. U inson baxtining negizi, deganda oshiqlik emas, balki oshiq-ma’shuqlikni tushunadi. Oshiq-ma’shuqlik bilan turmush qurish oila mustahkamligining asosi sifatida ta’kidlanadi.

Turmush qurgan er-xotinlar munosabati borasida esa mutafakkir, «Erkak kishi oila boshlig‘idir, u oilaning barcha ehtiyojlarini qondirmog‘i lozim, chunki bu uning birlamchi vazifasidir», - deb yozadi. Ayol esa erkakning yaxshi, munosib yo‘ldoshi, u bola tarbiyasi borasida eng yaxshi voris va yordamchidir. Uning er-xotin munosabatlari xususidagi fikrlari ham o‘sha davr uchun o‘ta ilg‘or va ahamiyatli edi. U o‘zining "Oila xo‘jaligi" kitobida ayollar ahloqan eng maqbul, yuqori sifatlarga ega bo‘lmoqlari lozim, deb yozadi, Shu kitobning «Afsofiy bextarin zanxo» /ayollarning yaxshi fazilatlari haqida/ bo‘limida ularning quyidagi fazilatlari ta’kidlanadi: «Ayol aqlan dono, uyatchan, iboli, iffatli bo‘lib, ko‘p gapirmasligi lozim: u eriga bo‘ysunmog‘i, uni sevmog‘i, farzandlar tug‘ib, doimo halol, pok, to‘g‘ri so‘z, kamtar bo‘lishi kerak injiq bo‘lmasligi, o‘z iffati va obro‘sini to‘kmasligi lozim; u hyech qachon eriga nisbatan dimog‘dorlik, viqor hissini ko‘rsatmasligi, o‘z ishlarini yaxshi, o‘z vaqtida bajarib, oilaning moddiy boyliklarini tejamkorlik bilan ishlatmog‘i lozim; o‘z xulq-atvori bilan o‘z erining qalbida xadiksirash hissiga o‘rin qoldirmasligi kerak»¹.

Bizning fikrimizcha, oila va ayol o‘rni xususida Ibn Sino ba’zan bir tomonlilikka yo‘l qo‘ygandek tuyuladi, chunki bunda asosiy e’tibor va urg‘u faqat ayol shaxsiga qaratiladi, lekin bu fikrlarning asosida ayollarning psixologik jihatdan oila muhitini ifodalaydigan kishilar sifatida qarash hozirgi davr uchun ham ahamiyatlidir.

Umuman, Ibn Sino ayol kishiga insoniy munosabatda bo‘lib, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar o‘zaro hurmat va bir birini tushunishga asoslanmog‘i lozimligini himoya qilib chiqqanligi bu diqqatga sazovor jihatdir.

**Buyuk allomaning oilaviy baxt, sevgi va er-xotin munosabatlari, ularga
zarur bo‘lgan fazilatlar borasidagi bunday fikrlarini bilish, ularga rioya
qilish har bir yoshning muqaddas burchi bo‘lmog‘i shart.**

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, oila qanchalik tartibli, uning a’zolari o‘rtasidagi munosabat samimiy bo‘lsa, Oila tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Oila tarbiyasida ota-ona obro‘si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavoblighi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo‘ylikdan iborat bo‘lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta’sirida bola asta-

¹ Ибн Сино. «Тадбири манзил». Б-38.

sekin ka-mol topib boradi. An’ana va marosim Oila tarbiyasining qudratli qurolidir. Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga eri-shish mumkin. Oila tarbiyasida yutuklarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, Oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar alma-shishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir.

Har bir ota-ona Oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o‘qishga, mehnat qilishga o‘z vaqtida jalb etish ham Oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir. Oilada ota yoki onaning yo‘qligi yoki ulardan birining ketib qolishi Oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta’sir kuchi yo‘qoladi, Oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qattiq jarohatlanadi, u tajang, serjahl, qo‘pol, dag‘al bo‘lib qoladi, kattalarga ishonmay qo‘yadi, o‘qishi pasayib ketadi.

Oila tarbiyasida otaning obro‘si katta ahamiyatga ega. Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog‘lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun Oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o‘rtasidagi ta’limtarbiyaga oid birgalikdagi ishlari katta ahamiyatga ega. Bola maktabni tamomlagunga qadar ota-ona maktab bilan yaqin aloqa o‘rnatishi, farzandining darslarini o‘zlashtirishi, xulq-atvoridan xa-bardor bo‘lib turishi, tarbiya masalalarida o‘qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so‘ng nima bilan mashg‘ulligi haqida o‘qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. Oila tarbiyasida har bir oila o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi «Oila kodeksi». – T.: «Adolat», 1998.– B.302.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. 3-tom, Toshkent, -704 b.
3. O‘zbekiston Respublikasining Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risidagi qonun - <https://tergov.uz/uz/childs/zakon-respubliki-uzbekistan-ogarantijah-prav-rebenka>
4. Abu Ali Ibn Sino Tib qonunlari, 1-jild. Toshkent., 1994. 304 b.
5. Avesto. Yangi kitobi. O‘zbek tiliga M.Is’hoqov ilmiy-izohli tarjimalari. T.: 2001.
6. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi: O‘quv qo‘llanma. – T.: 2006 – 142 b.
7. Kayqovus U. Qobusnoma. T.: 2008.
8. Fayziyeva M., Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. – T.: 2007. – 144 b.
9. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: Meros, 1993. – 64 b.
10. Xotin-qizlar ensiklopediyasi. – T.: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti, 1999. – 544 b.

KREDIT- MODUL TA'LIM TIZIMI SHAROITIDA PSIXOLOGIK KOGNITIV KOMPANENTLARNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI.

Baxriddinov Nurali Bekmurodovich

Samarqand davlat chet tillar
instituti assistent o'qituvchisi.

Anotatsiya. Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning psixologik axborot olishini kengaytirish hamda kognitiv komponentlarni rivojlantirish maqsadida asosiy o'quv predmetlari bilan fanlararo integratsiyaga asoslangan o'quv mashg'ulotlarini qurish. Kognitiv ijodkorlik va yaratuvchanlikni axborot kompetentsiyasini shakllantirish quyidagilarni o'z ichiga olishi haqida boradi. Informatika va axborot - kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish, kognitiv muloqot qobiliyatini rivojlantirish, axborot maydonida kognitiv harakat qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati. Bo'lajak o'qituvchi bir qator ko'nikmalarni egallashi kerakligi o'z navbatida axborot texnologiyalari, elektron ta'lim mahsulotlarini tanlash, ularni kasbiy faoliyatda qo'llash, ularni moslashtirish va hatto takomillashtirish pedagogik jihatdan maqsadga muvofiqligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kompanet, prognoz, terminologik kompetensiya, texnik, kommunikatsiya texnologiya, modernizasiya, muhit, talaba, xulosa, mahorat, kommunikatsiya, modellash, assimilyatsiya, kognitiv, axborot madaniyati, sintez, prognoz.

DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL COGNITIVE FACTORS UNDER THE CONDITIONS OF THE CREDIT-MODULE EDUCATIONAL SYSTEM.

Annotation. Under the conditions of the credit-module system, in order to expand students' information acquisition and develop cognitive components, build educational activities based on interdisciplinary integration with the main educational subjects. It is said that the formation of cognitive creativity and creativity information competence includes the following. Acquisition of knowledge and skills in the field of informatics and information - communication technologies, development of cognitive communication skills, cognitive action in the information field, ability to analyze data. The fact that a future teacher should acquire a number of skills, in turn, the pedagogical expediency of choosing information technologies, e-learning products, their use in professional activities, their adaptation and even improvement has been highlighted.

Key words: Prognosis. terminological competence, technical, communication technology, modernization, environment, student, conclusion, skill, communication, modeling, assimilation, cognitive, information culture, synthesis, forecast

Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning psixologik jihatdan kognitiv kompetentlarini shakllantirishning nazariy asoslari. Zamonaviy sharoitda kompyuter va axborot ta'minoti o'zgarishi, yangilanishi ish beruvchilar oliy kasbiy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yadigan talablari yuqorilashib boraveradi. Eng muhim talablardan biri – universitet va institut bitiruvchisining axborot texnologiyalarini bilish qobiliyati bugungi kunda juda zarurdir. Intellektual mehnat bozorida axborot madaniyati va malakasi yuqori bo'lgan mutaxassislariga talab katta. Zamonaviy mutaxassis kompyuter, telekommunikatsiya va boshqa vositalar yordamida ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va ulardan foydalana olishi hamda kerakli ma'lumotlarni tanlash, tizimlashtirish, yuqori darajada o'zlashtirish qobiliyatiga ega bo'lgan holda ko'payib borayotgan axborot oqimiga yo'naltirilgan bilimlarni yangilashga tayyor shaxs sifatida shakllanishi kerak. Bunda esa mutaxassis ma'lum bir kompetensiyaga ega bo'lishi lozim. O'z navbatida mana shu omillar insonni kognitiv omillarni shakllantirish omil sharoit yaratib beradi.

Kompetentsiya - bu nazariy va amaliy tayyorlikda namoyon bo'ladigan bilim, ko'nikma, tajriba majmui asosida shakllanadigan shaxsning yaxlit sifati va ularni funksional savodxonlik darajasidagi faoliyatda amalga oshirish hisoblanadi.

Barkamollik kognitiv, sub'yektiv-amaliy va shaxsiy tajribaning sintezi sifatida qaraladi va shaxsning muayyan amaliy faoliyatda (harakatdagi kompetentsiyada) o'z malakasini amalga oshirish qobiliyati sifatida qaraladi. Bunda pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari o'rtasida axborot kompetentsiyasini va o'z navbatida kognitiv kompanetlarni shakllantirish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Ko'rinib turibdiki, bu kerak bo'lajak o'qituvchi bunday qilmasligini ta'minlash uchun mashg'ulotlar mazmunini o'zgartiring faqat umumiy ta'lim va kasbiy bilimlar, balki axborot kompetentsiyasining yetarli darajasi va natijada axborot madaniyati kompyuterlashtirish pedagogika oliy o'quv yurtlari oldiga kelajakda professional faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanadigan mutaxassislar tayyorlash vazifasini qo'ydi. XXI asr axborot jamiyatida erishishga umid qila oladigan muvaffaqiyat, faqat institut dasturlarining asosiy kurslarini o'zlashtirgan mutaxassislar, olgan bilimlarini amalda qo'llashni o'rganadilar va eng muhimi, universitet bitiruvchilari ma'lumot bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Zamonaviy jamiyat bunga muhtoj o'z bilimlarini doimiy ravishda to'ldirishni, o'z malakasini va malakasini oshirishni biladigan o'qituvchi psixologik rivojlantirishga ehtiyoj yuqoridir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, talabalarga ta'lim berishga yetarlicha e'tibor berilmaydi mustaqil va oqilona ravishda ularning o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etilmaydi. Shu sababli, universitet bitiruvchilari doimiy ravishda yangilanib turadigan yangiliklarga tezda moslasha olmaydi.

Psixologik jihatdan axborot texnologiyalari deganda birinchidan, talabaning kognitiv xabardorligi emas, balki vujudga keladigan muammolarni hal qilish

qobiliyati, ta'limning bilim paradigmasidan birining vakolatiga o'tish. Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalarining rivojlanishi foydalanuvchilarga sifat jihatidan yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda, bu esa o'z navbatida axborot kompetentsiyasini rivojlantirishga olib keladi. Bitiruvchilarning axborot jamiyatiga kirishini ta'minlaydigan universitetda o'qish paytida ham talabalar o'rtasida axborot kompetentsiyasini shakllantirish birinchi o'rinlardan biri hisoblanadi.

Axborot jamiyatida odam nafaqat o'zi, balki boshqa odamlar tomonidan ham to'plangan katta hajmdagi ma'lumotlarni qabul qilishi va qayta ishlashi kerak. Bu faoliyat turlaridan biri - kompyuter va axborot texnologiyalariga asoslangan ma'lumotlar bilan tez va sifatli ishlash, ya'ni odam o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qilishda o'z faoliyatini ratsionalizatsiyalashga intilishi, o'zi maqbul deb hisoblagan harakat usullarini tanlashi kerak.

Talabaning axborot kompetentsiyasi uchta komponentdan iborat: bilish, ta'lim va kelajakdagi kasbiy faoliyatda qo'llay olish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan mustaqil ishlash.

Shaxsning axborot kompetentsiyasini tavsiflovchi axborot xulq-atvorining belgilari sifatida quyidagilar ajralib turadi:

axborot ehtiyojlari va qiziqishlarining mazmuni; har xil ma'lumot manbalariga va ular bilan bog'liq taxminlarga murojaat qilish sabablari;

axborot ehtiyojlarini qondirish darajasi; ma'lumotlarni qidirish, saqlash, qayta ishlash usullari;

o'z faoliyatining turli sohalarida olingan ma'lumotlarni o'zlashtirish va qo'llash jarayoni;

yangi ma'lumotlarni tarqatish usullari; ishlatiladigan kanallar professional muloqot, ularning intensivligi, samaradorligi va afzalligi;

rus va chet tillarida qo'llaniladigan materiallarning xilma-xilligi, ularning mavzularining kengligi va boshqalar.

"Axborot kompetentsiyasi" tushunchasining mazmuni "axborot madaniyati" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Ikkinchisining har xil ta'riflari mavjud bo'lib, uning kelib chiqish maqsadi bilim modellari va ma'lumotlarini o'zaro bog'lash, o'z bilim darajasini baholash va yangi bilimlarni olish jarayonlarini rag'batlantirishdir.

Kognitiv psixologi axborot kompetentsiyasi darajasini aniqlashning ikkita yondashuvini aniqlaydi. Birinchisi, bu kontseptsianing tarkibiy tarkibini tahlil qilishga asoslangan. Uning tarafdorlari to'rtta asosiy darajani ajratadilar:

dunyoqarash - professional o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi munosib baholash, professional bilim va dunyoqarashning mavjudligi;

nazariy – texnologik xarakterdagi kasbiy bilimlar;

amaliy - kasbiy mahorat va ko'nikmalar (biznes hujjatlarini yuritish va bajarish, samarali muloqot qilish ko'nikmalari va boshqalar);

Axborot kompetentsiyasi darajasini aniqlashning ikkinchi yondashuvi bosqichma-bosqich rivojlanishni tahlil qilishga asoslangan (har xil elementlarni

bilishdan tortib, kasbiy faoliyat tizimida kompyuter texnologiyalari va axborot texnologiyalarini ijodiy o‘zlashtirishgacha).

Bosqichma-bosqich rivojlanish quyidagi ketma-ketlikda taqdim etilishi mumkin: tanishish, xabardorlik, elementar kompetentsiyani o‘zlashtirish, keyin esa funksional va tizimli kompetentsiya. Axborot kompetentsiyasini shakllantirish shartlaridan biri bu axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ya’ni ta’lim tizimini rivojlantirish, uning ilg‘or xususiyatini ta’minlashdir. [Muslimov N., Usmonboyeva M., Mirsoliyeva M. Innovasion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. UMK.-Toshkent,2016.-B.75].

Ilg‘or ta’lim g‘oyasi A.D.Ursulga tegishli va ta’lim tizimi o‘zining ustuvor maqsadlaridan biri bo‘lib, ularda odamlarga muvaffaqiyatli moslashishga, yashashga va ishlashga imkon beradigan fazilatlarini shakllantirish vazifasini qo‘yishi kerak. tez o‘zgaruvchan dunyo. E.N.Strukovning fikricha, axborot kompetentsiyasi - bu yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda har xil turdagi ma'lumotlar bilan ishlashga nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni birlashtirish natijasida erishilgan murakkab individual psixologik holat. Yu.Tairova axborot kompetentsiyasini insonning yaxlit sifatida belgilaydi, bu ma'lumotni tanlash, assimilyatsiya qilish, qayta ishlash, o‘zgartirish va yaratish jarayonlarining sizga imkon beradigan maxsus turdagi bilimlarga aylanishi natijasidir. Faoliyatning turli sohalarida optimal qarorlarni ishlab chiqish, qabul qilish, bashorat qilish va amalga oshirish. [Avliyakulov H.X.Prakticheskiy osnoviy modulnoy sistemi obucheniya I pedagogicheskiy texnologi. Uchebnoe posobiye. -Buxara: 2001. - 99 b].

Zamonaviy ta’lim makoni jarayonida axborot kompetentsiyasining ahamiyatini aniqlab, biz shuni ta’kidlaymizki, u "ob'yektiv jarayon" bo‘lgan umumiy axborotlashtirish jarayonining bir qismi bo‘lib, axborot kompetentsiyasining rivojlanish jarayoni bilan uzviy bog‘liqdir. ta’limni axborotlashtirish. Bu jarayonning mohiyati S.A.Abramov, G.A.Bordovskiy, Ya.A.Vagramenko, A.A.Verbitskiy, A.G.Gein, V.M.Glushkov, S.G.Grigoryev asarlarida ochib berilgan. Tadqiqot predmeti sohasidagi fundamental tushunchalarning genezisini o‘rganib, biz shunday xulosaga keldikki, bizning fikrimizcha, axborot kompetentsiyasini shakllantirish bo‘yicha tadqiqotlarni birlashtiruvchi asosiy asos "axborot" tushunchasidir. Ma'lumotlar jamoat ahamiyatiga ega – bu adabiyot, ta’lim, texnologiya haqidagi ilmiy fikr yutuqlari haqidagi bilimlarni o‘z ichiga olgan ulkan omborlar; video va audio kutubxonalar va boshqalardir.[Borodina N.B., Samaylova E S. Modulnaya texnologiya v professionalnom obrazovaniya: 83-b].

Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning axborot kompetentligini shakllantirishning didaktik va texnik-texnologik komponentlari juda muhimligini biz bilishimiz zarurdir. Kredit-modul bu talabalarning axborot kompetentligini shakllantirish metodikasi, shakl va vositalari dolzarbligini biz anglashimiz lozimdir.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot kompetentsiyasini shakllantirish uchun quyidagilar zarur: pedagogik, boshqaruv, texnik, tibbiy va psixologik xodimlarning sa'y-harakatlarini birlashtirib, yaxlit axborot va rivojlanish ta'lim muhitini ta'minlash.

Axborot o'qitishni kengaytirish maqsadida asosiy o'quv predmetlari bilan fanlararo integratsiyaga asoslangan o'quv mashg'ulotlarini qurish. Axborot kompetentsiyasini shakllantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi: Informatika va axborot - kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish; muloqot qobiliyatini rivojlantirish; axborot maydonida harakat qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati. Bo'lajak o'qituvchi bir qator ko'nikmalarni egallashi kerak - axborot texnologiyalari, elektron ta'lim mahsulotlarini tanlash; ularni kasbiy faoliyatida qo'llash, ularni moslashtirish va hatto takomillashtirish pedagogik jihatdan maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchining kasbiy va pedagogik kompetentsiyasiga mos keladigan professiogramma asosida axborot kompetentsiyasi yoritiladi. O'qituvchi faoliyati uchun quyidagi tarkibiy qismlar ajratiladi: kognitiv, qiymat-motivatsion, texnik va texnologik, aks ettirish, kommunikativ.

Kognitiv komponent mikrokognitiv harakatlarga asoslangan ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlarini aks ettiradi (kiruvchi axborotni tahlil qilish, rasmiylashtirish, taqqoslash, umumlashtirish, mavjud bilimlar bazasi bilan sintez qilish, axborotdan foydalanish variantlarini ishlab chiqish va muammoli vaziyatni hal qilish natijalarini bashorat qilish, yangi ma'lumotlarning ishlab chiqarilishi va ulardan foydalanishni bashorat qilish va uning mavjud bilimlar bazasi bilan o'zaro aloqasi, ma'lumotlarni uzoq muddatli xotirada saqlash va tiklashni tashkil etish.

Yuqorida aytilganlarni inobatga olib hamda, ushbu maqola bo'yicha amalga oshirgan ishlar natijalariga asoslanib quyidagi xulosalar taqdim etildi:

1. Modul-kredit ta'lim tizimi sharoitida talabalarning axborot kompetensiyasini shakllantirishning kognitiv pedagogik asoslari jarayonlarini ochib berish va rivojlanishi keltirilgan va takomillashtirilgan.

2. Pedagogik, psixologik, tarixiy, ilmiy adabiyotlardagi modul-kredit ta'lim tizimi sharoitida talabalarning kognitiv jarayonda axborot kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik asoslarini ta'lim sifati natijalari asosida baholash ta'lim jarayonida muhim omil sifatida ko'rib chiqilishi aniqlangan.

3. Jahon va o'zbek olimlari tomonidan modul-kredit ta'lim tizimi sharoitida talabalarning axborot kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik asoslari ta'lim jarayonini modernizatsiyalashda kognitiv yondashish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Adabiyotlar

1. Baxriddinov N. Sharq mutafakkirlari ta'limotida kasb egallash faoliyati shaxsning xarakter va irodaviy xislatlariga ta'siri // Toshkent davlat pedagogika universiteti. 2021 -yil 24-noyabrdagi xalqaro konferensiyasi. B. 204-209

2. Muslimov N., Usmonboyeva M., Mirsoliyeva M. Innovation ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. UMK.-Toshkent, 2016.-B.75.

3. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi PF-6097-son Farmoniga Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
4. Avliyakov H.X. Prakticheskiy osnoviy modulnoy sistemi obucheniya I pedagogicheskiy texnologii. Uchebnoe posobiye. -Buxara: 2001. - 99 b.
5. Borodina N.B., Samaylova E S. Modulnaya texnologiya v professionalnom obrazovanii: 83-b
6. Uchebnoe posobiye. –Ekaterenburg.: RPGPPU, 1998.-27.
7. Jumayev M.E. O‘qichining ijodiy shaxs sifatida rivojlanishida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik – matematik tayyorgarligi – Toshkent.: Fan, 2009, - 240 b.
8. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.-T.: ”Ilm-Ziyo”, 2005, 240-bet.
9. Karimov. R.S. “LMS Moodle tizimida statistik hisobotlarni boshqarish” moqolasi BuxDU “Tafakkur va talqin” jurnali Buxoro 2016y.
10. Nishanova. Z. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi 2006.

TOLERANT - INTOLERANT MUNOSABATLARNING SOTSIAL- PSIXOLOGIK ASPEKTLARI (G.BARDIYERNING TOLERANTLIK UCH KOMPLEKSLI MODEL ASOSIDA)

Bafayev Muxiddin Muxammadovich
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti Psixologiya
kafedrası mudiri (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ko‘pgina manbalarda tolerantlik sabr-bardoshlilik, o‘zlaridan farq qiladigan insonlar bilan mulot o‘rnatish qobiliyati, umumqabul qilingan fikrga qo‘shilmaydiganlarga nisbatan chidamlilik sifatida talqin qilinadi. Ushbu maqolada taniqli olim Galina Bardiyerning tolerantlikning uch komponentli kompleks modeli asosida tolerant/intolerant munosabatlarning psixologik mexanizmlari tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: tolerantlik, stereotiplar, kognitiv, konativ, affektiv, uch kompleksli model.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТОЛЕРАНТНЫХ / ИНТОЛЕРАНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ (НА ОСНОВЕ ТРЕХКОМПОНЕНТНОЙ МОДЕЛИ ТОЛЕРАНТНОСТИ Г.БАРДИЕР)

Бафоев Мухиддин Мухаммадович
Заведующий кафедрой психологии
Ташкентского государственного педагогического университета
имени Низами, кандидат психологических наук, доцент

Аннотация: В большинстве источников толерантность трактуется как терпимость, умение общаться с людьми, которые отличаются от них самих, терпимость к тем, кто не согласен с общепринятым мнением. В данной статье описываются психологические механизмы взаимоотношений толерантности и интолерантности, основанные на трехкомпонентной комплексной модели толерантности известного ученого Галины Бардиер.

Ключевые слова: толерантность, стереотипы, когнитивная, волевая, аффективная, трехкомпонентная модель.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TOLERANT /INTOLERANT RELATIONS (BASED ON THE THREE-COMPONENT MODEL OF TOLERANCE BY G.BARDIER)

Bafaev Mukhiddin Mukhammadovich

Head of the Psychology Department of Tashkent State Pedagogical
University named after Nizami,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor

Abstract: In most sources, tolerance is interpreted as tolerance, the ability to communicate with people who differ from themselves, tolerance for those who disagree with conventional wisdom. This article describes the psychological mechanisms of the relationship between tolerance and intolerance, based on the three-component complex model of tolerance by the famous scientist Galina Bardier.

Keywords: tolerance, stereotypes, cognitive, volitional, affective, three-component model.

Jahonda ijtimoiy psixologiya sohasida tolerantlik, uni shakllantirish hamda amaliy qo'llash mexanizmlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar quyidagi mavzular bilan bog'liq: tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik texnologiyalarini takomillashtirishda psixologik ong va axloqiy qadriyatlarning ahamiyati; psixologik ta'lim-tarbiyani tizimli qo'llash orqali tolerantlikni shakllantirish; tolerantlikni shakllantirish muammosini o'rganishda inson va jamiyat o'rtasida axloqiy-qadriyatli munosabatlarni takomillashtirish; shaxslararo munosabatlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bardoshlilik kontekstida tolerantlik rivojlanishiga erishish masalalariga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Ma'lumki, tolerantlik insonning o'z asliyatini ifodalash shakllarining turli-tumanligini hurmat qilish, qabul qilish va to'g'ri tushunishni bildiradi. Tolerantlik – turfa xillikdagi uyg'unlikdir. Insonning bu xislati shaxsning insonparvar tabiatidan darak beradi va atrofdagilarga munosabati bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, tolerantlik bir-biridan farq qiladigan dunyoqarash, turlicha qadriyatlar tizimi, turfa fe'l-atvor stereotiplariga ega insonlar o'rtasida

insonparvar munosabatlarga erishishga shaylikdir. Biroq, kuzatuvlarning ko‘rsatishicha, inson yaqinlari, qarindosh-urug‘lari, tanish-bilishlari bilan bo‘lgan munosabatlarida tolerant bo‘lishi mumkin, lekin boshqa din yoki millat vakillariga nisbatan murosasizlikni namoyon qilishi mumkin. Odatda, shaxslararo tolerantlik, ijtimoiy tolerantlik, millatlararo tolerantlik va dinlararo tolerantlik ajratiladi. Shaxslararo tolerantlik – aniq bir insonga nisbatan munosabatda namoyon bo‘ladi, ijtimoiy tolerantlik – muayyan guruhga (masalan, nogironlarga), millatlararo – boshqa millat vakillariga, dinlararo – boshqa dinga e‘tiqod qiluvchilarga munosabatda namoyon bo‘ladi. Tolerantlikning namoyon bo‘lishi inson huquqlarini hurmat qilishga hamohang bo‘lib, ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan murosa qilishni anglatmaydi, o‘z g‘oyalaridan voz kechib, boshqalarning g‘oyalariga yon bosishni bildirmaydi. Tolerantlik o‘z manfaatlarini cheklashdan iborat bo‘lib qolmasligi kerak, aksincha, bu tushuncha, bir tomondan, insonning o‘z shaxsiy pozitsiyasini ifodalash qobiliyatini nazarda tutsa, ikkinchi tomondan, boshqa odamlarning nuqtai nazari va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni taqozo etadi.

Tolerantlik har bir insonning o‘z maslaklariga amal qilishi va boshqalarda ham bunday huquq borligini tan olishdir. Darhaqiqat, insonlar tabiatan tashqi ko‘rinishi, maqomi, fe‘l-atvori va qadriyatlari bilan bir-birlaridan farq qiladilar hamda shu farqlarga qaramay yaxlit dunyoda yashash va o‘z individualligini saqlab qolish huquqiga egadirlar. Fikrimizcha, tolerant inson – o‘zligini anglaydigan va o‘zgalarni tushunadigan inson. Demak, farq qilish huquqini tan olish tolerantlikning asosini tashkil etadi. Shuningdek, tolerantlik bir insonning qarashlarini boshqalarga tiqishtirish sifatida tushunilmasligi kerak. Tolerantlik – insonni u qanday bo‘lsa, shundayligicha qabul qilish, siz qo‘shilmasangiz ham boshqa millat va din vakillarining an‘analari, qadriyatlari va madaniyatini tushunish hamda qabul qilishda o‘z ifodasini topadi.

Yuqoridagi ilmiy mulohazalarimiz asnosida, tolerantlik muammosini millatlararo munosabatlar nuqtai nazaridan o‘rgangan akademik V.Tishkovning tolerantlik haqidagi fikrlari bilan xulosalab olsak. Jumladan, u shunday yozadi: “Tolerantlik – shaxsiy yoki ijtimoiy sifat bo‘lib, dunyo va ijtimoiy muhitning serqirra ekanligini tan olishni va demakki, bu dunyoga qarashlarning ham har xil bo‘lishini tan olishni nazarda tutadi” [2].

Tolerantlik o‘z tuzilishiga ko‘ra 3 ta komponentdan tashkil topgan: affektiv, kognitiv va konativ. G.Bardiyerning fikriga ko‘ra, tolerant bo‘lish uchun shaxsda 2 ta komponentning bo‘lishi yetarli [1]

- kognitiv va konativ (emosional darajada intolerantlikni saqlash)
- affektiv va konativ (kognitiv darajada intolerantlikni saqlash)
- affektiv va kognitiv (konativ darajada intolerantlikni saqlash)

Misol uchun, birinchi model bo‘yicha: Boshqa odamni emosional qabul qilmaslik mumkin, ammo uni tushunish va u bilan hamkorlik qilish mumkin (etnik, diniy, madaniy tolerantlik).

Ikkinchi model bo'yicha: Boshqa odamni emosional qabul qilish mumkin, u bilan hamkorlik qilish va unga yordam berish mumkin, ammo bunda uni tushunmaslik mumkin (gender, boshqaruv, avlodalararo tolerantlik).

Va nihoyat uchinchi model: Boshqa odamni emosional qabul qilish, tushunish mumkin, ammo u bilan xushmuomalalik bilan hamkorlik qilishdan saqlanish mumkin (kasbiy, ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik).

1-jadval

Tolerantlikning uch komponentli kompleks modeli*
(Muallif: G.Bardiye)

Tolerantlikning strukturaviy komponentlari	Model 1	Model 2	Model 3
Emosional qabul qilish (affektiv komponent)	–Bu inson menga yoqimsiz	+ bu inson menga yoqimli	+bu inson menga yoqimli
Tushunish (kognitiv komponent)	+men uni tushunaman	–men uni tushunmayman	+men uni tushunaman
Hamkorlik (konativ komponent)	+u bilan hamkor qilish yo'llarini izlashga tayyorman	+biroq, men u bilan hamkorlik qilishga tayyorman va hamkorlik qilaman	–u bilan hamkorlik qilishdan o'zimni tiyaman

Analogik tarzda xuddi shu komponentlar asosida intolerantlikni ko'rib chiqishimiz mumkin, unda ikkita minus yetakchilik qiladi (2-jadval). Shu bilan birga mazkur modelda mavjud resurs (bitta plyus)dan profilaktik va korreksion ishlar doirasida tolerantlik ustanovkalarini shakllantirishda samarali foydalanish mumkin bo'ladi.

2-jadval

Intolerantlikning uch komponentli kompleks modeli*
(Muallif: G.Bardiye)

Tolerantlikning strukturaviy komponentlari	Model 1	Model 2	Model 3
Emosional qabul qilish (affektiv komponent)	–Bu inson menga yoqimsiz	–bu inson menga yoqimsiz	+bu inson menga yoqimli
Tushunish (kognitiv komponent)	+men uni tushunaman	–men uni tushunmayman	–men uni tushunmayman

Hamkorlik (konativ komponent)	–u bilan hamkorlik qilishdan o‘zimni tiyaman	+biroq, men u bilan hamkorlik qilishga tayyorman	–u bilan hamkorlik qilishdan o‘zimni tiyaman
-------------------------------------	--	--	--

Yuqoridagi jadvallardan ko‘rinib turibdiki, tolerantlikdan intolerantlikka yoki intolerantlikdan tolerantlikka o‘tish mos ravishda vaziyatga bog‘liq. Shu o‘rinda mazkur tadqiqotdagi mulohalarimizni kengroq yoritadigan bo‘lsak, izlanishlarimizning asosida affektiv jabhada tolerant ustanovkalarining an’anaviy tushunchalarini – simpatiya/antipatiya, kognitiv jabhada - divergent/konvergent, konativ jabhada – kooperatsiya/konfrontatsiyalarni faoliyat uslubi sifatida ko‘rish mumkin.

Tolerantlik shaxsning o‘zi va hamfikrlar guruhiga, shuningdek, etnik va huquqiy doirasiga nisbatan ijtimoiy mas’uliyatidir. Boshqa guruhlar mavjud bo‘lishi va huquqlarini tan olishi shaxsning, nafaqat o‘zi u yoki bu ijtimoiy guruh vakili sifatida anglashi, balki ularning qadriyatlarini farqlay olishini ta’minlovchi ijtimoiy-psixologik barkamolligi bilan bog‘liqdir. Boshqa kishilarning boshqa guruhga mansubligi va huquqlarini tan oluvchi xulq-atvorni sotsial tolerantlik deb atash mumkin.

Tolerantlik – bu jamiyatning xilma-xil guruhlari bilan o‘zaro sheriklik munosabati bo‘lib, jamiyada barqarorlikni ta’minlash, turli ijtimoiy guruhlar tarkibida fuqarolarning huquqlari va qiziqishlarini himoya qilishni nazarda tutadi.

Ma’lumki, mazkur yondashuvda haqiqiy shakllanishni – «stereotiplarga asoslangan bir xildagi axloqiy fikrlash»ni konstruksiyalash bilan almashtirish xavfi ortib boradi. Shakllanib borayotgan yondashuv uchun «shaxs haqida qadriyatlarni passiv qabul qiluvchisi» sifatidagi tasavvurlar asos bo‘ladi. Shu ma’noda, agar biz dinamikada tolerantlikning namoyon bo‘lish maydonini ko‘rib chiqsak, unda ushbu sohada sodir bo‘layotgan voqealar va jarayonlarni, boshqacha aytganda, ushbu sohaning “ijtimoiy hayoti”ni empirik darajada tahlil qilish kerak. Shu bilan birga, agar biz ushbu ijtimoiy hayotining ma’lum bir qismini ko‘rib chiqsak, ehtimol tizimli va tashkiliy yondashuv doirasida maydonning ayrim jihatlari, qismlarining tarkibiy modellarining tipologiyasini yaratishga harakat qilishimiz mumkin. Bizga ijtimoiy psixologiya predmeti doirasida tizimli-tashkiliy (tarkibiy) doirasida shaxs va ijtimoiy guruhlar darajasida tolerantlikning namoyon bo‘lishini, aloqa va o‘zaro ta’sirda tolerantlikning namoyon bo‘lishini dinamik yondashuv doirasida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy-madaniy sohada sodir bo‘layotgan ijtimoiy hayotning haqiqiy murakkabligini, agar barcha jarayonlar bir-biridan mustaqil ravishda emas, aksincha, ko‘p va ko‘p o‘lchovli aloqalarda bo‘lishini hisobga olsak, tushunish mumkin.

Darhaqiqat, empirik darajada qayd etilgan tolerantlikning u yoki bu namoyon bo‘lishini tahlil qilib, biz uni, masalan, tolerantlik subyekti tomonidan ushbu subyekt o‘zini o‘zi belgilaydigan ijtimoiy sohadagi "ijtimoiy ong" ning ongsiz namoyon bo‘lishi sifatida talqin qilishimiz mumkin.

Ammo, agar biz ushbu mavzuni aks ettirishga murojaat qilsak, u tolerantlikni namoyon qilib, o‘z me'yorlari, qadriyatlari yoki ideallariga muvofiq harakat qilganligini aniqlashimiz mumkin. Uning xatti-harakatlarini yanada talqin qilish orqali, masalan, uning xatti-harakatlari boshqa odamlarning xatti-harakatlari bilan bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin, uning sheriklariga nisbatan u tolerantlik ko‘rsatgan. Va nihoyat, ushbu tolerantlik harakatining mexanizmlarini o‘rganib, biz ularni u yoki boshqa ob'ektiv yoki sub'ektiv determinantlar bilan bog‘lashimiz mumkin, ular orasida ushbu sub'ektning manfaatlari ham bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, bitta tolerantlik aktida ushbu o‘lchovlarning barchasi o‘zaro bog‘liq va bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, sotsiologiyada dinamik yondashuv deb tushuniladigan narsa psixologiyadagi vaziyatli yondashuvga mos keladi. Ijtimoiy vaziyatlar psixologiyasi haqidagi maqolasida N. V. Grishina, "inson nafaqat ma'lum bir vaziyatga munosabat bildiribgina qolmay, balki uni shu vaziyatda o‘zini "tutishi" bilan belgilaydi" [3]

Umuman olganda, sotsiologik yondashuvlar doirasida amalga oshirilgan nazariy tahlil bizga tolerantlikning predmet sohasini aniqlashtirishga va uni o‘rganishning umumiy uslubiy tamoyillarini kontseptual ravishda belgilashga imkon berdi.

Adabiyotlar:

1. Бардиер Г. Научные основы социальной психологии толерантности. Учебное пособие. – СПб, Изд-во “МИРС”, 2007. – 100 с.
2. Тишков В.А. О феномене этничности // Этнографическое обозрение. – № 3. – 1997. – С. 18
3. <http://www.voppsy.ru/issues/1997/971/971121.htm>.

VOYAGA YETMAGAN DEVIANT XULQ-ATVORLI BOLALARDA KVADROBIKANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TA’SIRI. KVADROBERLAR KIMLAR VA BU MASHG’ULOT QANCHALIK XAVFLI?

Baxriddinov Ma’rufjon Mashrab o‘g‘li
Samarqand davlat universiteti
Amaliy psixologiya kafedrasida magistranti

Annotatsiya: Muammoning umupsixologik, voyaga yetmaganlar va ijtimoiy psixologiya muammosi sifatida turli jihatdan tadqiq etilishida qator g‘arb va rus psixologlari, hamda o‘zbek psixolog olimlarining izlanishlarida ko‘rishimiz mumkin. Umumiy psixologiyaning dolzarb muammolarini zamonaviy fan tizimida yechimlarini tadqiq etish, qiyosiy tavsif qilinmagan metodlarni tadqiq etish orqali ularning samaradorligini ochib berish izlanishimizning bosh g‘oyasi bo‘lib hisoblanadi.

Tayancha iboralar: kvadrobika, aerobika, kvadrober, deviant xulq-atvor, xulqi og‘ishganlik, xulqi og‘ishgan, delikventlik.

Аннотация: В исследованиях ряда западных и российских психологов, а также узбекских психологов мы видим, что проблема изучается по-разному как проблема общечеловеческой психологии, ювенальной и социальной психологии. Исследование путей решения актуальных проблем общей психологии в современной научной системе, выявление их эффективности посредством исследования сравнительно неописанных методов является основной идеей нашего исследования.

Ключевые слова: квадروبика, аэробика, квадробер, девиантное поведение, девиантное поведение, девиантное поведение, делинквентность.

2024 yil boshidan beri ijtimoiy tarmoqlarda kvadratlar muhokamalari qizg‘in davom etmoqda. Bu bolalar va o‘smirlar orasida mashhur bo‘lgan yangi submadaniyat. Ularning asosiy xususiyati hayvonlarning odatlariga taqlid qilish, niqob va kostyumlar kiyishdir. Bu g‘ayrioddiy tuyuladimi? Biz hammamiz bolaligimizda o‘zimizni otlar, mushuklar va kuchukchalar deb tasavvur qilganmiz. Ammo ba’zida to‘rtburchaklar o‘yin doirasidan tashqariga chiqadi. Masalan, ular o‘tib ketayotgan odamlarga yoki haqiqiy hayvonlarga hujum qilishlari mumkin. Xo‘sh, kvadrat begunoh bolalar o‘yin-kulgisidan deviant xatti-harakatlarga aylanganda, xuddi shu chiziq qayerda?

Kvadroburalar Rossiyada katta mashhurlikka erishdi. Bunday sevimli mashg‘ulot bolalar va o‘spirinlarga yoqadi. Ushbu subkulturaning o‘ziga xos xususiyati kostyumlarni almashtirish va hayvonlarga taqlid qilishdir. "Kvadroberlar" nomi quattuor (to‘rtta) va "aerobika" so‘zlaridan kelib chiqqan. Ko‘pincha ular mo‘ynali submadaniyat bilan aralashib ketishadi. Biroq, ikkalasi o‘rtasida farq bor. Kvadroberlar nafaqat kostyumlarni kiymaydi. Ular hayvonlarning odatlarini nusxalashadi: toza havoda to‘rt oyoq bilan uvillash, uvillash, yugurish va harakat qilish.

Aslida, kvadrobika yangi hodisa emas. Dastlab bu 2000-yillarda paydo bo‘lgan sport yo‘nalishi. Uning asoschisi yaponiyalik sprinter Kenichi Ito hisoblanadi. Sportchi to‘rt oyoq bilan yugurishni yaxshi ko‘rardi. 2008 yilda u 100 metrni atigi 18,58 soniyada bosib o‘tdi. O‘shandan beri sprinter maymun odam laqabini oldi. Yetti yil o‘tgach, Ito 15,71 soniyada masofani bosib o‘tib, o‘z rekordini yangiladi.

2020 yilda ko‘proq odamlar hayvonlarga taqlid qila boshladilar. Trend ijtimoiy tarmoqlar tufayli tarqaldi. O‘smirlar o‘zlarining odatlari va xatti-harakatlarini nusxalash orqali turli xil hayvonlar bilan tanishishni boshladilar. Rossiyada ular bu yil brend haqida gapira boshladilar.

Kvadroberlar tasvirining asosiy elementi niqoblardir. Bundan tashqari, ular ko‘pincha iloji boricha aniqroq amalga oshiriladi. Niqoblar Mushuklar, tulkilar, sherlar va boshqa hayvonlarning boshlarini taqlid qiladi. Ularda ko‘zlar, burunlar, quloqlar tasvirlangan va ba’zida hatto jun yopishtirilgan. Niqoblardan tashqari, kvadroberlar kostyumning alohida elementlarini kiyishadi. Masalan, quyruq yoki

panjalar. Kvadrobikani yaxshi ko‘radigan o‘spirinlarning tashqi ko‘rinishi hayvonlarning rangiga o‘xshaydi. Ko‘pincha kulrang, oq, qizil va jigarrang soyalar ishlatiladi.

Yosh bolalarda fantaziya va haqiqat o‘rtasidagi chegaralar deyarli yo‘q. Axir, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun etakchi faoliyat bu o‘yin. Va uni qiziqarli qilish uchun ularning tasavvurlari yordamga keladi. Bola to‘rt oyoqqa turganda, u avtomatik ravishda it yoki mushukchaga aylanishi mumkin. U hayvonlarning odatlarini qabul qila boshlaydi. Masalan, o‘yinchoqni "egasiga" olib kelish yoki oyoqlari atrofida xirillash. Agar bola hayvonning kiyimini kiysa, unda hamma narsa mumkin bo‘lgan xayolot dunyosiga chuqurroq kirib boradi: uy hayvonlari gaplashadi, sehr haqiqiy va qo‘rquvni engish mumkin.

Reenkarnasyon bolaga qo‘rquvni nazorat qilish tuyg‘usini beradi va his-tuyg‘ularini ifoda etishga yordam beradi. Ko‘pincha bu yoshda u ularni tushunishi yoki so‘z bilan aytishi qiyin. Bunday paytlarda bola xayoliy haqiqatga duch keladi, u erda u har kim bo‘lishi mumkin. Keyin bu joy erkinlik va kuchning ramziga aylanadi. O‘yin orqali bolalar yangi narsalarni kashf etadilar, boshqalar bilan muloqot qilishni o‘rganadilar va his-tuyg‘ularini boshdan kechiradilar va dunyoni boshqa nuqtai nazardan o‘rganadilar.

Kvadrobika-bu yoshligida psixologik va hissiy rivojlanishning muhim qismiga aylanadigan yana bir hodisa. Darhaqiqat, bunday o‘yinni o‘ynash uchun bolalar kim bo‘lishlari, fitna, kostyumlar, qoidalar to‘g‘risida kelishib olishlari kerak. Har safar stsenariy o‘zgaradi, qahramonlar bolani dunyoga cho‘mdiradilar, u erda u yangi xatti-harakatlar, xarakter xususiyatlari bilan tanishadi. Shuningdek, bunday o‘yin yordamida bolalar munosabatlarni o‘rnatishni o‘rganadilar. Ular boshqa ishtirokchilarning istaklari va ehtiyojlarini, shuningdek, ularning tanasi va makonini bilish usullarini o‘rganadilar.

Bola o‘sib ulg‘ayganida, hayvon sifatida kiyinish bilan zararsiz o‘yin butunlay boshqacha xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, bunday xatti-harakatlar ko‘pincha haqiqatdan qochish, u hal qila olmaydigan muammolardan qochishdir. O‘smirlik davrining eng muhim maqsadi o‘zini topishdir, unda odam o‘zini boshqalar bilan taniydi va taqqoslaydi. Keling, misolni ko‘rib chiqaylik. Yolg‘izlik, bezovtalik va umidsizlik bilan to‘lib toshgan o‘spirinni tasavvur qiling. U ota-onasining qo‘llab-quvvatlashini his qilmaydi va maktabda u bilan vaqt o‘tkazadigan do‘stlari yo‘q.

Bunday hollarda, tasvirni yaratish o‘spirin uchun norozilik shakliga yoki ichki tajribalarini ifoda etishga urinishga aylanadi. U o‘zini yolg‘iz bo‘ri deb bilishni boshlashi mumkin, u faqat o‘z kuchiga tayanib o‘rmon bo‘ylab yuradi. Bunday rolda o‘spirin o‘zini ijtimoiy me‘yorlardan va uni og‘irlashtiradigan umidlardan xoli his qiladi.

Deviant xatti-harakatlarning sabablari

Bola necha yoshda bo‘lishidan qat‘i nazar, ota-onalar uchun har doim pulsni ushlab turish juda muhimdir. Shunga qaramay, tendentsiyalar har qanday yoshda zarar etkazishi mumkin. Agar bola nima uchun to‘rtburchak bilan

shug‘ullanishini, bunday sevimli mashg‘ulot nima berishini tushunsa, unda siz ushbu yo‘nalishda rivojlanishiga ishonch bilan ruxsat berishingiz mumkin. Ammo qachon signal berish kerak? Agar "nega kvadrobika qilishni xohlaysiz?" aniq javob yo‘q va siz xatti-harakatlar yomonlasha boshlaganini tushunasiz. Dastlab, bolada yoki o‘spirinda qanday muammolar borligini tushunish muhimdir. Siz ularni oilangiz bilan yoki bolalar psixologi yordamida xotirjam muloqot orqali hal qilishingiz kerak. Qanday muammolar bolani deviant xatti-harakatlarga undashi mumkin:

- * oiladagi muammolar;
- * yaqiningizni yo‘qotish;
- * tengdoshlar bilan munosabatlar, masalan, bezorilik;
- * o‘qituvchilar bilan maktabdagi muammolar;
- * maktabda yoki bo‘limlarda ishlash;
- birovning umidlarini qondirish istagi; ijtimoiy tarmoqlar orqali deviant xatti – harakatlar normal ekanligini targ‘ib qiladigan Internet

Sevimli mashg‘ulotning mumkin bo‘lgan oqibatlari

Har qanday submadaniyat bola va o‘smir uchun xavfli bo‘lishi mumkin. Kvadrobika ham bundan mustasno emas. Agar siz bolaning xatti-harakatlarida signal qo‘ng‘iroqlarini sezmasangiz, bu quyidagilarga olib kelishi mumkin:

- *izolyatsiya;
- *depressiya;
- *ruhiy kasalliklar.

Bularning barchasi voqealar natijasining ekstremal variantlari. Bunga yo‘l qo‘ymaslik uchun bolangizni kuzatish va gaplashish muhimdir. Agar o‘spirin o‘zini o‘rganish jarayonida chegaradan chiqib ketsa, ota-onalar albatta uning yordamiga kelishlari kerak. Shuningdek, ota-onalar voyaga etmaganlarning axborot xavfsizligi, xavfli saytlarni blokirovka qilish zarurati, uyda kompyuter xavfsizligini boshqarish shakllari va bola foydalanadigan internetga ulangan gadjetlarni yodda tutishlari muhimdir.

To‘rt oyoqdagi g‘azab: kvadroberlar kimlar va ular nima qilishadi

Kvadrat atrofida jiddiy janjal avj oldi: Mia Boyka qo‘shiqchisi kontsertda mushuk niqobidagi qiz haqida qo‘pol gapirdi, bu munozara va keskin bayonotlar to‘lqinini keltirib chiqardi. Kvadrobika 2024-yilda juda mashhur o‘smirlar tendentsiyasidir. Ushbu maqolada sizga kvadroberlar qanday ko‘rinishi va nima qilishlari, nima uchun ularga niqoblar kerakligi va ushbu sport turi bolalar uchun qanday xavfli ekanligini aytib beramiz. Keling, ushbu g‘ayrioddiy ehtirosni xolisona va xolisona ko‘rib chiqaylik. Kadrlar bo‘limi nima? Harakat ishtirokchilarining o‘zlariga ko‘ra, bu sport turi. Bu atama lotincha **quattro** (to‘rtta) va "**aerobika**"so‘zlaridan kelib chiqqan.

Hayvonlarga taqlid qilib, kvadroberlar to‘rt oyoqqa yuguradilar, Mushuklar, tulkilar, itlar va boshqa hayvonlarning harakatlarini taqlid qiladilar va sakrash yoki daraxtlarga chiqish kabi turli xil fokuslarni o‘rganadilar. Hayvonlarning niqoblari va dumlari kvadroberning majburiy atributi emas, balki juda farq qiladi.

Ozhegov lug‘atida sportga shunday ta’rif berilgan: "tanani rivojlantirish va mustahkamlash uchun jismoniy mashqlar majmualari; bunday mashqlar va komplekslar bo‘yicha musobaqalar, shuningdek ushbu musobaqalarni tashkil etish va o‘tkazish tizimi".

Kvadrobika qayerdan va qanday paydo bo‘lgan

Kvadrobika bugun ham, kecha ham paydo bo‘lmadi. Harakatning asoschisi yapon yengil atleti va sprinter Kenichi Ito hisoblanadi. U nollarning boshlarida to‘rt oyoq bilan yugurishni yaxshi ko‘rar edi, lekin atrofdagilar unga qiyshayib qarashdi va bir kuni politsiya uni ijtimoiy xavfli deb topdi va bir necha kun izolyatorga yotqizdi.

Ammo Kenichi taslim bo‘lmadi. U bir oydan ko‘proq vaqt davomida jamiyatni tark etdi va u erda keraksiz tomoshabinlarsiz o‘z texnikasini ishlab chiqish va buning uchun panjara ortiga o‘tirishdan qo‘rqmaslik uchun tabiatga bordi. Sportchining so‘zlariga ko‘ra, bir kuni ovchilar uni yovvoyi hayvon deb adashishgan.

2008 yilda Kenichi Ito butun dunyo oldida 18,58 soniyada yuz metrga yugurish bo‘yicha to‘rt oyoq bilan yugurish bo‘yicha jahon rekordini o‘rnatdi. Bu erda boshqa yuguruvchilar kvadrobikaga e’tibor berishdi: ular ushbu g‘alati sport turida birinchi bo‘lishga harakat qilishdi, ammo harakat asoschisi doimo oldinda edi. 2012 yilda Kenichi o‘z rekordini yangiladi va 100 metrga 17,4 soniyada yugurdi, 2015 yilda esa unga 15,7 soniya kerak bo‘ldi.

Kvadroberlar teriyaliklar yoki mo‘ynali kiyimlar emasligini tushunish muhimdir. Birinchisi, o‘zlarini turli xil hayvonlar turlari bilan jiddiy bog‘laydigan odamlarning ancha eski harakati. Ikkinchisi-sport bilan shug‘ullanmasdan hayvonlarning tasvirlaridan foydalanish orqali o‘zini ifoda etishga harakat qiladiganlar. Kvadrobika, birinchi navbatda, jismoniy faollik va hayvonlarga faqat harakatda taqlid qilishdir.

Kvadroberlar qanday ko‘rinishda bo‘lishadi.

Agar siz kvadroberlarning fotosuratlarini ko‘rsangiz, unda birinchi navbatda hayvonlarning niqoblariga e’tibor bering. Ushbu atributlar deyarli barcha kvadrotorlar tomonidan kiyiladi, garchi ba’zi harakat ishtirokchilari ishontirganidek, ular mashg‘ulotlar uchun majburiy emas.

Hayvonlarga taqlid qilish sodir bo‘lganligi sababli, tegishli atributlar kerak. Eng mashhur niqoblar mushuk va mushukdir. Ikkinchi o‘rinda tulkilar, itlar va bo‘rilar. Maymunlar, turli kemiruvchilar va boshqa mayda sutemizuvchilarning yuzlarini topish juda kam uchraydi. Quyruqlar har doim ham ishlatilmaydi, chunki ular ko‘pincha darslarga xalaqit beradi. Qo‘lqop-panjalar kamroq tarqalgan-ular, albatta, faol yugurish va sakrashda qulaylik qo‘shmaydi, ammo agar bunday vazifa bo‘lsa, ular tasvirga osonroq moslashishga yordam beradi.

Xulosa

Farzandingizga kvadrobika qilishni taqiqlash, buning uchun uni tanbeh berish yoki hukm qilish — bu teskari ta’sirga olib keladigan yo‘l. Haddan tashqari rag‘batlantirish va g‘ayratli ko‘zlar bilan o‘tgan mashg‘ulotning tafsilotlari haqida so‘rash ham unchalik sog‘lom emas: bola shunchaki yopiladi.

Farzandingizdan beparvolik bilan nima qilayotgani haqida gapirishini so‘rang. Ushbu sevimli mashg‘ulot haqida qanday bilib oldim, nega uni qiziqtirdi, qanday yutuqlarga erishdi. Uni qo‘llab-quvvatlang va bularning barchasi juda ajoyib ekanligini ayting.

Asosiysi, o‘zingizni majburlamang. Bolalar kamdan-kam hollarda ota-onalariga tengdoshlari bilan nima qilishlarini ko‘rsatishni xohlashadi. Talab qilmang: u xohlaydi — ko‘rsatadi, agar bo‘lmasa — qabul qiling. Esingizda bo‘lsin, barcha zamonaviy tendentsiyalar o‘tkinchi va kelgusi yilga kelib, hech kim kvadrobikani eslay olmaydi.

Siz, ota-onalar sifatida, sevimli mashg‘ulot bolaga boshqa masalalarda xalaqit bermasligiga ishonch hosil qilishingiz kerak. Misol uchun, agar o‘g‘il yoki qiz do‘stlari bilan mushuk niqobidagi tozalashda yugurish uchun maktabni tashlab ketsa, bu yomon va tarbiyaviy suhbat o‘tkazish vaqti keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. Mirziyayev “Tafakkur” jurnali, 2020 yil 2-son
2. Mirziyoyev. Sh.M.Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq / Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 56 b.
3. Yoshlarimiz - xalqimizning ishonchi va tayanchi/ I.Karimov. - T.: «Ma’naviyat», 2006 - 20 b.
4. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq / Sh.M. Mirziyoyev. - Toshkent: « O‘zbekiston» NMIU, 2017. - 18 b.
5. S.Sh.Aymatova. “Yordamchi maktab o‘quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari” – T., “O‘qituvchi”, 1984
6. Ambrumova A.G., Pustovalovam L.I. Semeynaya diagnostika v suisidologicheskoy praktike. — M., 1983.
7. Averin V.A. Psixologiya lichnosti: Uchebnoe posobie. - SPb.: Izd-vo Mixayiova V.A., 1999
8. Boeree C. G Personality Theories. Psychology Department Shippensburg University. 1997
9. Duane P.Schults. Theories of Personality. Wadsworth, a division of Thomson Learning, Inc. Copyright © 2005.-550 p.
10. Ensiklopediya glubinnoy psixologii / Pod red. A.M.Bokovikova. - M., 2001.
11. Eydemiller E.G., Yustiskis V.Psixologiya i psixoterapiya semi. – S.Pb., 1999.
12. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. T.: O‘qituvchi, 2010.

TAOMLANISH PSIXOLOGIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI.

Egamova Ozodaxon Saydamqul qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy ish kafedrası stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Taomlanish xulqi va uning psixologiyasi mavzusi zamonaviy jamiyatda katta ahamiyatga ega. Ushbu tezisda taomlanishning psixologik jihatlari va inson salomatligiga ta’siri, shuningdek, taomlanish buzilishlarining kishi ruhiy holati bilan bog‘liqligi haqida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *taomlanish psixologiyasi, ovqatlanish buzilishi, semizlik, ozg‘inlik, o‘smir, psixologik salomatlik*

Bugungi kunda modernizatsiya bilan bir qatorda mavjud muammolar yiriklashib, yangi muammolar ham paydo bo‘lmoqda. Amaliy psixologiya sohasida ham 300 dan ortiq yo‘nalishda o‘rganishlar amalga oshirilib, erishilgan natijalar soha doirasidagi muammolarga psixologik yechim berishga xizmat qiladi. Psixologiyaning shunday tarmoqlaridan biri bu – taomlanish psixologiyasi hisoblanadi. U oziq-ovqat, taom iste’moli va psixologik salomatlikning turli jihatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni psixologik jihatdan o‘rganish vazifasi bilan shug‘ullanadi. Hozirgi zamonaviy dunyoda taomlanish psixologiyasiga doir dolzarb muammolar mavjud bo‘lib, eng katta masala – taomlanish buzilishidir [2, b.1072]. Bu muammoni bartaraf etishda psixologlar va tibbiy soha vakillarining e’tibori talab etiladi. Bu buzilishdan hatto yoshlar ham ko‘p aziyat chekishmoqda.

Ovqatlanish buzilishining kinik shakllari sifatida, asosan, nevrotik anoreksiya va nevrotik bulimiya ko‘p ta’kidlanadi. Ammo ovqatlanish tartibidagi buzilishlarning ko‘plab subklinik variantlari va ko‘rinishlari mavjud. Jumladan, ortiqcha ovqatlanish, patologik ochlik, tez-tez tamaddi qilish, tungi ovqatlanish sindromi, ovqatlanish tartibida o‘z-o‘zini cheklash kabilar.

Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, oxirgi 10 yillikda kuzatiladigan salomatlikka xavf tug‘diruvchi global muammolar qatorida semizlik va ozg‘inlikning nome’yoriy holati qayd qilingan. Bu holatlardan aziyat chekuvchilarda bir qancha psixologik muammolar vujudga keladi. Qo‘shimcha ravishda ta’kidlash mumkinki, psixologik muammolarga yechim topa olmaslik oqibatida ham kishida anglanmagan ravishda ovqatga qaramlik yoki uni rad qilish xohishini uyg‘otishi, bu esa semizlik va ozg‘inlikning turli darajalariga olib kelishi mumkin. Ayni damda taomlanish xulqi buzilishlaridan aziyat chekuvchilar orasida nafaqat kattalar, balki yoshlar, bolalar, o‘smirlar borligi ham masalaga jiddiy yondashuv lozimligini ko‘rsatmoqda.

Tana massa indeksiga ko‘ra ortiqcha vaznga ega bo‘lgan bolalar, xususan, o‘smirlarda o‘ziga nisbatan ishonchsizlik, himoyasizlik tuyg‘usi, doimiy bezovtalik, tajovuzkorlikni keltirib chiqaradi, o‘ziga nisbatan bahoni pasayishiga sabab bo‘ladi. Natijada hayot sifati sustlashadi, aksar hollarda tengdoshlarining

masxaralashi oqibatida o‘smir ulardan alohidalanishni afzal ko‘radi [4, b.35]. Bundan ko‘rinib turibdiki, semizlik o‘smirning psixologik holatiga salbiy ta‘sir qiladi.

O‘smirlik davrida o‘z-o‘zini anglash hissining tarkib topishi, o‘ziga nisbatan go‘yo alohida mustaqil shaxs sifatidagi munosabatning vujudga kelishi xosdir. O‘smir o‘g‘il-qizlar shaxsining kamol topishida, o‘zini anglash jarayonida o‘ziga baho berish istagi va mayli o‘zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o‘ziga bino qo‘yish ehtiyoji tabiiy ravishda paydo bo‘ladi. O‘z-o‘ziga baho berish hissi bu yoshda kuchli ravishda o‘sadi [1, b.259]. Ammo o‘smirning ortiqcha vaznga egaligi oqibatida yoshga doir shaxsiyat rivojida bir qator psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun taomlanish xulqini to‘g‘ri shakllantirish, ovqatlanishdagi mavjud buzilishlarni bartaraf etish asosida psixologik salomatlikka erishish istagi turishini ham unutmazlik lozim.

P.R.Kostanzo va boshqalar o‘tkazgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, erkaklarda ham, ayollarda ham ortiqcha ovqatlanishning depressiya va muvaffaqiyatsiz diyetalar bilan bog‘liqligi kuzatilgan. Erkaklardan farqli ravishda ayollarda o‘z-o‘ziga nisbatan bahoning pastligi va taomlanishga qaramlik o‘rtasida munosabat borligi aniqlangan. Bunda, semiz erkaklar tashqi tomonga yo‘naltirilgan kuchli negativ hissiyotlarga javoban ortiqcha ovqatlanishadi, ayollar esa aksincha. Ayollar o‘ziga nisbatan ichki nafratiga javoban ko‘p ovqatlanishga moyil bo‘ladilar [3, b.34]. Demak, taomlanish xulqidagi buzilishlarni korrektsiyalashda psixologik yondashuv muhim asoslardan biri bo‘lmog‘i lozim.

Xulosa qilib aytish mumkinki, taomlanish psixologiyasi doirasidagi tadqiqotlar maqsadi taom iste‘moli va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi muammolarni o‘rganishga qaratilganligi ham ruhiy, ham jismoniy salomatlikni yaxshilashda ham ahamiyatlidir. Chunki taomlanish faqatgina jismoniy ehtiyojlarni qondirishdan iborat emas, u insonning ruhiy holati bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. – T.: TDPU nashriyoti, 2019. –435 b.
- 2) Петрова Е. А., Бабич Е. Г., Куксов А. С., & Тихонова В. И. (2021). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПИЩЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ САМОИЗОЛЯЦИИ. Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины, 29 (5), 1071-1076.
- 3) Сидоров, А. В. (2011). Психологические модели переедания и ожирения. Российский психологический журнал, 8 (3), 30-40.
- 4) Xolmuradova Zilola Ergashevna, & Qudratova Gulsara Najmitdinovna (2022). SEMIZLIGI BOR BOLALARDA PSIXOLOGIK HOLAT VA OVQATLANISH XULQ-ATVORIDAGI O‘ZGARISHLAR. Международный журнал научной педиатрии, (3), 35-39. doi: 10.56121/2181-2926-2022-3-35-39.

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СТУДЕНТОВ В ПЕРИОД ПОДГОТОВКИ К СЕССИИ В ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА

Гут Юлия Николаевна

Самаркандский государственный университет им. Ш. Рашидова. г.
Самарканд, Узбекистан/ Федеральный научный центр психологических и
междисциплинарных исследований (Психологический институт),
г. Москва, Россия

Орзимуродова Жасмина Шерзодовна

Самаркандский государственный университет им. Ш.Рашидова,
г. Самарканд, Узбекистан

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности эмоционального состояния студентов в период подготовки к сессии ВУЗах Узбекистана. Предполагается, что в период интенсивная умственной деятельности (сдачи итогового контроля) у студентов отмечаются тревожность, снижение эмоциональной устойчивости, повышенная раздражительность, что может существенно влиять на их познавательную активность и общее состояние.

Abstract: This article discusses the features of the emotional state of students during preparation for a session at universities in Uzbekistan. It is assumed that during the period of intense mental activity (passing the final control), students experience anxiety, decreased emotional stability, increased irritability, which can significantly affect their cognitive activity and general condition

Ключевые слова: активность, тревожность, эмоциональное состояние, усталость, самоконтроль.

Key words: activity, anxiety, session, emotional state, fatigue, self-control.

Процесс сдачи экзаменов для большинства студентов сопровождается большой интеллектуальной, а также эмоциональной нагрузкой и напряженностью. Под влиянием стресса многие студенты не могут преодолеть свою тревожность, теряют контроль над эмоциями, что может существенно ухудшить результаты, даже при усиленной подготовке к экзаменам.

Ю.В. Щербатых к неблагоприятным факторам периода подготовки к экзаменам относит: усиленную умственную деятельность; увеличенную статическую нагрузку; весьма ограниченную двигательную активность; нарушение режима сна; сильные эмоциональные переживания, связанные с возможным неуспехом и др.» [2].

Андреева Е.А., Соловьева С.А. изучая особенности проявления стресса у студентов во время сессии, выявили, что «экзаменационный стресс является формой психического стресса, которая детерминирует экзаменационный невроз и выступает психотравмирующим фактором для обучающихся. Стресс выражается в сложности контроля эмоций, ощущении физического недомогания, отсутствии сосредоточенности в

момент выполнения важного задания, в сниженных адаптационных способностях и т.д.» [1].

По мнению Р.Лазаруса, если стрессовом состоянии длится продолжительное время, то у человека происходит перегруз его адаптационных возможностей [3]. Поэтому вопрос изучения психоэмоционального состояния является актуальным, поскольку экзаменационный стресс может служить психосоматическим фактором и влиять на качество обучения студентов. Особенно актуальным, по нашему мнению, является изучение связи между личностными особенностями студентов и проявлениями их эмоционального состояния.

Результаты таких исследований могут быть использованы в практике психологической поддержки студентов, разработке тренингов и программ психологического сопровождения студентов с целью развития личностных качеств, влияющих на стрессоустойчивость, формирования новых стратегий совладания со стрессом и снижения психоэмоционального напряжения.

Изучение особенностей эмоционального состояния студентов в период подготовки к сессии в ВУЗах Узбекистана является актуальным поскольку в Узбекистане различается процедура проведения итоговых экзаменов от других стран. Во-первых, отсутствие четких сроков сессии. Студенты приступают к сдаче экзамена по окончании обучения по данной дисциплине. Подготовка к экзамену и его сдача осуществляется параллельно обучению по другим дисциплинам. Во-вторых, для того, чтобы сдать итоговые экзамены студенты должны получить доступ, выполнив цикл самостоятельных работ по каждому предмету. Как правило таких предметов более шести.

По нашему мнению, такая процедура проведения итогового контроля, выполняемая без отрыва от обучения и без дополнительного времени на подготовку, и еще более усиливает эмоциональную напряженность студентов.

Цель исследования: изучить связь личностных характеристик и особенностей эмоционального состояния у студентов в период подготовки к сессии в ВУЗах Узбекистана

Выборка исследования: 50 студентов 2-4 курса факультета психологии и социально-политических дисциплин СамГУ им. Ш.Рашидова.

Методики исследования: «Пятифакторный опросник личности 5PFQ» (В.Е. Орел, А.А. Рукавишников, И.Г. Сенин); «Шкала ситуативной тревожности» и «Шкала личностной тревожности» Ч. Спилбергера (в адапт. Ю.Л. Ханина); Методика диагностики доминирующего психического состояния «Доминирующее состояние» (Л.В. Куликов); Методика «Самооценки психических состояний» (Г. Айзенк). Статистическая обработка данных проводилась с помощью коэффициента ранговой корреляции г-Спирмена.

На первом этапе исследования мы изучили личностные характеристики студентов посредством методики «Большая пятерка». В результате было выявлено, что наши студенты имеют высокие показатели самоконтроля (49 ср.б). Студенты-психологи обладают волевой регуляцией и придерживаются моральных принципов, не нарушают общепринятых норм поведения в обществе.

Остальные личностные характеристики имеют средние значения. Что характеризует выборку как умеренно общительных, спокойных, оптимистичных, уверенных в своих силах и практичных.

Далее рассмотрим особенности такого свойства личности как тревожность. На основе показателей «Шкалы ситуативной тревожности», выяснилось, что у испытуемых высокий уровень СТ (46), то есть студенты испытывают тревожное эмоциональное состояние, которое, вероятно, связано со сдачей итогового контроля.

Также у студентов были выявлены высокие показатели личностной тревожности (49 ср.б.), что говорит о наличии у студентов тенденции воспринимать многие ситуации как угрожающие, отвечая на них определенной реакцией тревоги.

При определении характеристик психического состояний студентов с помощью субъективных оценок, обследуемых по методике Л.В.Куликова, мы выявили их относительно устойчивые (доминирующие) состояния. Исходя из анализа данных были обнаружены низкие показатели по шкале «тонус» (40 б). Что свидетельствует об усталости, несобранности, вялости и низкой работоспособности и повышенной утомляемости студентов. Также снижены показатели шкалы «спокойствие – тревога» и «устойчивость – неустойчивость эмоционального тона». То есть у студентов отмечается беспокойство, склонность ожидать неблагоприятный исход событий, чреватых угрозе психологическому благополучию. А также снижение эмоциональной устойчивости, эмоциональное возбуждение, повышенная раздражительность.

Остальные показатели шкал имеют средние значения, что позволяют судить о том, что в целом студенты готовы к преодолению препятствий, у них преобладает положительный эмоциональный фон и удовлетворенность жизнью. Однако они не испытывают сильного стремления осуществлять какие-либо изменения в себе или в ситуации, интенсивно выполнять необходимые преобразования.

Далее перейдем к анализу психических свойств студентов. С помощью методики «Самооценка психических состояний» было выявлено, что такие психические свойства как тревожность (12 б), фрустрация (9 б), агрессивность (10 б) и ригидность (11) имеют средний уровень выраженности. То есть студенты СамГУ имеют средние показатели самооценки, устойчивости к неудачам, спокойствия, выдержки, гибкости поведения.

Корреляционный анализ выявил связи между показателями доминирующего эмоционального состояния и психических свойств и особенностей личности студентов (таблица 1.).

Так показатели активного отношения к жизни связаны с, высокой самооценкой, устойчивостью к неудачам и трудностям; выдержанности, легкой переключаемостью.

Показатель шкалы «Бодрость – уныние» имеет отрицательную связь с показателями шкалы ригидность. То есть, чем выше выражена неизменность поведения, убеждений, взглядов, тем более преобладает отрицательный эмоциональный фон, проявляющийся в разочарованности ходом событий, сужением интересов.

Таблица 1

Взаимосвязь показателей доминирующего эмоционального состояния и особенностей личности студентов

Шкалы	Личностная тревожность	Фрустрация	Агрессивность	Ригидность	Самоконтроль	Эмоц устойчивость
Активное – пассивное отношение к жизненной ситуации		,403	,457	,405	,430	
Бодрость – уныние		-	-	-,387		
Тонус высокий - низкий		-,391	-,601	-,487		
Раскованность – напряжённость	-,427	-, 450	-,528	-,623		
Спокойствие - тревога	-,591	-, 560	-,524	-,702		-,373
Устойчивость эмоционального тона	-,502	-,439	-, 583	-,609	-,439	
Удовлетворённость жизнью	-,385	-,518	-,579	-,567		
Образ самого себя		-, 481	,424	-, 529	-,564	

Так показатели активного отношения к жизни связаны с, высокой самооценкой, устойчивостью к неудачам и трудностям; выдержанности, легкой переключаемостью.

Показатель шкалы «Бодрость – уныние» имеет отрицательную связь с показателями шкалы ригидность. То есть, чем выше выражена неизменность поведения, убеждений, взглядов, тем более преобладает отрицательный эмоциональный фон, проявляющийся в разочарованности ходом событий, сужением интересов.

Показатели шкалы Тонус высокий - низкий имеют отрицательные связи с такими личностными характеристиками как фрустрация, агрессивность, ригидность.

Низкая самооценка, избегание трудностей и неудач, агрессивность, несдержанность, негибкость поведения обуславливают усталость,

несобранность, инертность, низкую работоспособность. И наоборот, такие качества как высокая самооценка, устойчивость к неудачам, спокойствие, выдержка, легкая переключаемость способствуют повышенной готовности к длительной работе.

Также выявлены отрицательные связи между показателями шкал раскованность – напряжённость и удовлетворенность жизнью с такими личностными особенностями как личностная тревожность, фрустрация, агрессивность, ригидность. То есть, наличие данных личностных характеристики обуславливают сильные переживания текущей ситуации, неудовлетворённость жизнью в целом, процессом самореализации и тем, как в настоящее время разворачиваются основные жизненные события студентов.

Показатели шкалы «Спокойствие – тревога» также имеют отрицательные связи с вышеуказанными шкалами личностной тревожности, фрустрации, агрессивности, ригидности, а также с показателями шкалы самоконтроль. Высокая тревожность, низкая самооценка, избегание трудностей и неудач, агрессивность, негибкость поведения, неспособность контролировать свои эмоции и импульсивные влечения обуславливают повышению склонность испытывать беспокойство в разных жизненных ситуациях, угрозу престижу, благополучию не зависимо от того, насколько реальны причины.

Показатели шкалы «Образ самого себя» имеет положительную связь с показателями агрессивности и отрицательные связи с показателями шкал фрустрации, ригидности и самоконтроля. Таким образом умеренная агрессивность, устойчивость к неудачам, отсутствие страха перед трудностями; высокий уровень волевой регуляция поведения способствует положительной оценке себя и своих действий.

Выводы:

1. Студенты-психологи добросовестны, ответственные, обязательны и аккуратность в делах придерживаются моральных принципов, не нарушают общепринятых норм поведения в обществе и соблюдают их. Также им характерен высокий уровень как личностной, так и ситуативной тревожности, что говорит о наличии у студентов тенденции воспринимать большинство ситуации как угрожающие, в частности тревогу по поводу сдачи итогового контроля.

2. В период подготовке к итоговому контролю студенты испытывают усталость, несобранность, вялость и низкий уровень работоспособности, беспокойство, за результаты экзаменов. А также эмоциональное возбуждение, повышенную раздражительность.

3. Большинство эмоциональных состояний связано с такими личностными свойствами и состояниями как личностная тревожность, фрустрация, агрессивность, ригидность и самоконтроль.

Таким образом, чтобы снизить у студентов эмоциональное напряжение в период сдачи итогового контроля, необходимо проводить с ними

мероприятия по повышению у них стрессоустойчивости и гибкости поведения, снижению уровня агрессивности.

Список литературы:

1. Андреева Е. А., Соловьева С. А. Особенности проявления стресса у студентов во время сдачи экзаменационной сессии// АНИ: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 1(14) с. 140-143.
2. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / В кн.: Эмоциональный стресс. Л.: Медицина, 1970. - С. 178–209.
3. Щербатых Ю.В. Использование методов саморегуляции и нейролингвистического программирования для снижения уровня стресса у студентов // Профилактика правонарушений в студенческой среде. Воронеж: МОДЭК, 2010. - 350 с.

OILAVIY MUNOSABATLARDA GENDER TENGLIKNI SHAKLLANTIRISHNINIG PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Goyibnazarova Soxiba Shakarovna

SamDu Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha)
yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada erkak va ayolning teng huquqliligi xalq farovonligida, jamiyat tinchligi hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan ayollarning bandligini ta'minlash, ularning o'z intilish va qobiliyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqara olishlari uchun imkoniyatlarni kengaytirish masalasi butun dunyoda ham, davlatimizning ham doimiy diqqat markazida ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Gender tengligi, tengsizlik oila, munosabat, oilaviy munosabat, zulmkorlik, psixoproflaktika, mehnat.

Umuman olganda, gender tenglikni ta'minlash ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda bir qator ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. Xususan, Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan 70 ta mamlakatda 13 mingta korxonada o'tkazilgan so'rovnoma ishtirokchilarining 57 foizdan ko'prog'i gender xilma-xilligi biznes natijalarini yaxshilayotganini tasdiqlashgan. Boshqaruv organlarida gender xilma-xilligini ta'minlagan kompaniyalarning qariyb to'rtidan uch qismi foyda ulushini 5% dan 20% gacha oshirganini bildirishgan.

Mutaxassislar fikricha, ayollarning mehnat bozorida to'liq ishtiroki iqtisodiy o'sish sur'ati 10% oshishiga olib kelsa, xotin-qizlarning ta'lim olish dasturlariga kiritilgan sarmoya 5 barobar, ayollarni tadbirkorlik sub'ektlariga keng jalb qilishga kiritilgan sarmoya 7 barobar ko'p daromad keltiradi.

BMT Taraqqiyot dasturi tomonidan har yili dunyo mamlakatlarida gender tengsizlik indeksi bo'yicha tadqiqot o'tkaziladi. Unda 3 ta asosiy ko'rsatkich bo'yicha mavjud holatlar o'rganiladi: 1) reproduktiv sog'liqni saqlash; 2) fuqarolik huquq va imkoniyatlari; 3) mehnat bozoridagi iqtisodiy faoliyat va imkoniyatlar.

2019 yilda tashkilot tomonidan e'lon qilingan hisobotda gender tenglik ta'minlanganiga oid eng yuqori ko'rsatkichlar SHveytsariya, Daniya, SHvetsiya kabi davlatlarga tegishlidir. MDH davlatlaridan Belarus` Respublikasi 27-o'rinni, Qozog'iston - 46, Moldova - 50, Rossiya Federatsiyasi - 54, O'zbekiston - 64, Tojikiston - 84 va Qirg'iziston 87-o'rinni egallagan. Rivojlanayotgan mamlakatlarning deyarli uchdan ikki qismi boshlang'ich ta'limda gender muvozanatga erisha olgan.

Gender tenglikning huquqiy takomillashuvida asosiy o'rin tutuvchi normativ huquqiy hujjat 1948 yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, desak xato bo'lmaydi. erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan ushbu deklaratsiyaning 1-moddasida: “Hamma odamlar o'z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib tug'iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin, bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo'lishlari kerak”, deya belgilab qo'yilgan.

Bundan tashqari, BMT tomonidan 1966 yilda qabul qilingan yana bir xalqaro hujjat — Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 3-moddasida “Mazkur paktida ishtirok etuvchi davlatlar erkaklar va ayollar uchun ushbu paktida ko'rib chiqilgan barcha fuqarolik va siyosiy huquqlardan bir xilda foydalanishini ta'minlash majburiyatini oladi”, deb ta'kidlangan.

O'zbekiston bu xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilgan bo'lib, ularda belgilangan majburiyatlarni bajarishda yuqori tashabbus ko'rsatmoqda.

Prezidentimiz SH. Mirziyoev BMT Bosh assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqida bunday degan edi: “Gender tenglik mavzusini to'g'ri yoritish zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayollarni himoya qilishga yordam beradi. Ayollar o'z huquqlarining himoya qilinishi, kamsitilishga qarshi kurash usullari to'g'risida ma'lumot olishlari mumkin. Barcha uchun teng imkoniyatlar to'g'risida jamoatchilik fikrini shakllantirishga aynan OAV javobgardir”.

Mamlakatimizda qisqa muddatda gender tenglikni ta'minlash sohasida amalga oshirilgan ishlar tahlili asosida quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, gender tenglikni ta'minlash bo'yicha qonunchilik va institutsional asosni mustahkamlash yo'lida muhim choralar ko'rildi. Xotin-qizlar huquq va manfaatlarini himoyasiga doir qariyb 20 ta normativ-huquqiy hujjat, shu jumladan, 2 ta qonun, Prezidentning 4 ta farmoni va 1 ta qarori, Vazirlar Mahkamasining 13 ta qarori qabul qilindi.

Jumladan, “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi qonunga muvofiq, barcha vazirlik va idoralarga gender tenglik masalalari bo'yicha maslahat kengashi organlari faoliyatini yo'lga qo'yish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqilib, mehnat jamoalarida maslahat kengashlari tashkil etildi.

Ikkinchidan, xotin-qizlarni ham hayotda, ham ish faoliyatida huquqlarini va gender tengligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi tuzildi. Ushbu komissiya xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi yagona davlat siyosatini yuritadi. SHularni inobatga olgan holda 2020-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi loyihasi tayyorlanib, mamlakatdagi davlat va nodavlat tashkilotlar bilan ushbu hujjatda belgilangan vazifalarni bajarishda hamkorlik o'rnatmoqda. Mazkur strategiyadagi barcha yo'nalishlar BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq ishlab chiqilgan.

Uchinchidan, 2019 yil 7 martda Prezidentimizning “Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori qabul qilindi.

Ushbu qarorga muvofiq, 2019 yil 1 maydan:

- ayollar mehnatini muayyan soha yoki kasblarda qo'llash bo'yicha taqiqlar bekor qilindi;
- tavsiyaviy xarakterdagi ayollar sog'lig'iga salbiy ta'sir etishi mumkin bo'lgan soha yoki kasblar ro'yxati tasdiqlandi;
- bola parvarishiga oid bir qator imtiyoz va huquqlar berilishi belgilab qo'yildi.

To'rtinchidan, mamlakatimizda zo'ravonlik qurbonlari bo'lgan ayollarning huquqlarini himoya qilish va ularga o'z vaqtida yordam berish uchun bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 4 yanvardagi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorida tazyiq va zo'ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish, ijrosini ta'minlash va monitoring olib borish bo'yicha tartiblar belgilangan.

Bundan tashqari, zo'ravonlikka uchragan ayollarga o'z vaqtida yordam berish va holidan xabar olish maqsadida “Najot” mobil ilovasi ishlab chiqildi. Ilovada “Yordam markazlari” bo'limi mavjud bo'lib, unda oilaviy muammolar, zo'ravonlik va favqulodda vaziyatlarda yordam uchun murojaat qilish mumkin bo'lgan joylar haqida ma'lumot olish mumkin. Ushbu markazlarda zarur hollarda psixolog, shifokor yoki huquqshunos maslahatlarini olish va himoyalangan turar joy bo'yicha yordam ko'rsatish imkoniyati mavjud.

Beshinchidan, 2019 yilning avgust oyida Toshkentda zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollarni rehabilitatsiya qilish va moslashtirish markazi ochildi. SHuningdek, 2019 yil 2 sentyabrda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi qonun qabul qilindi. Unga muvofiq, tazyiq va zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlar ariza bilan tegishli vakolatli organlarga yoki sudga murojaat etish, maxsus markazlarda, shuningdek, bepul telefon liniyasi orqali tekin huquqiy maslahat, iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik, tibbiy va boshqa yordam olish, ichki ishlar organlariga himoya orderi berish to'g'risidagi talab bilan murojaat qilish kabi huquqlarga ega bo'ldilar.

Bir so‘z bilan aytganda, mamlakatimizda gender tenglikni ta‘minlash borasida keng ko‘lamli islohotlar tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad jamiyatimizda xotin-qizlar mavqeini oshirish, ularni ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalaridagi huquqlarini ta‘minlash, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash hamda jamiyatda ma‘naviy-ma‘rifiy muhitni barqarorlashtirishdan iborat. Bunday mas‘uliyatli ishni muvofiqlashtirish O‘zbekiston Respublikasi Gender tenglikni ta‘minlash masalalari bo‘yicha komissiyasining zimmasiga yuklatilgani esa mazkur sohada kelgusida keng ko‘lamli islohotlar va o‘zgarishlar bo‘lishidan dalolatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Конституция кунига бағишланган тантанали маросимда қилган маъруза. Т., Халқ сўзи, 2020 йил декабрь.
2. Мирзиёев Ш.М. “Ёшлар форумидаги ва маънавият ҳақида” нутқидан 25 декабрь 2020 йил, 18:00 Сиекат.
3. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Т.: Адолат. 1998. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 йил, №5-6, илова.
4. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Т.: Расмий нашр. 2003. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, №2-илова; 1996 йил, 11-12-сон.
5. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. – Т.: Адолат. 2000. – 446 б.
6. Нечаева А.М. Семейное право. Курс лекций. – М.: Юрист. 1998. – 336с.
7. Отахўжаев Ф.М. Оила ҳуқуқи. – Т.: ТДЮИ. 2005. – 280 б.

Интернет сайтлари:

8. <https://www.gazeta.uz/uz/2020/12/25/forum/>
9. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
10. <https://yuz.uz/news/shavkat-mirziyoev-yoshlar-kelajagi-bilan-bogliq-har-qanday-vazifa-birlamchi-ahamiyatga-ega>

TALABALARNING MUSTAQIL FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH DOLZARBLIGI

Habibova Mahzuna A'zam qizi,
Guliston davlat universiteti psixologiya va
ijtimoiy fanlar fakulteti 4-bosqich talabasi

***Annotasiya.** Mazkur maqolada talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va bu jarayonga ta'sir etuvchi omillar to'g'risidagi mulohazalar o'rin olgan.*

Kalit so‘zlar. Kompetensiya, fikr, qobiliyat, shaxs, pozisiya, jamiyat.

Talabalarning o‘quv faoliyati orqali dunyoqarashi, tafakkuri shakllanadi, ijtimoiy tizimga ongli munosabati tarkib topadi. Ilm odamlariga ayonki, ta’lim jarayonida talabaning faolligi oshadi va o‘quv fanlariga bo‘lgan qiziqishi shakllanadi. Ta’lim jarayonida ijobiy natijalarga erishish, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar berish, ularning asoslarini puxta o‘rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko‘lamini hosil qilish, ma’naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish borasidagi ishlarni samarali tashkil etish bilan belgilanadi. O‘z-o‘zidan bu samaradorlik oliy ta’lim muassasalaridagi fanlarni o‘qitish jarayonining tashkil etilishi, o‘tkazilishi, erishgan natijalari bilan uzviy bog‘langan. Shuningdek, bu jarayonning talabalarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishdagi o‘rni ham o‘ziga xosdir. Yosh avlod aqliy-ma’naviy kamolotini ta’minlashda ularning mustaqil fikrlashi ulkan ahamiyat kasb etishini asoslash dolzarb ilmiy muammoga aylandi. Shu ma’noda V.Karimova, R.Sunnatova, Z.Nishonova, K.Kenjabaeva, pedagoglar N.Alavutdinova, Q.Husanboeva, M.Zayniddinova, Sh.Nurullaeva, M.Saidov, B.Xodjaev kabi olimlarning talaba tafakkuri mustaqilligi va uni rivojlantirish borasida olib borgan tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir. Mustaqil fikrlash tushunchasi, uning shaxsni shakllantirishdagi roli va o‘rni yuqorida ismlari qayd etilgan olimlar tomonidan ochib berishga harakat qilingan. Mazkur masalaga psixologlar, pedagoglar o‘z maqsadlaridan kelib chiqqan holda, turli daraja va miqyoslarda fikr-mulohazalar bildirishgan. Talabalarni mustaqil fikrlashga yo‘naltirish borasida izlanishlar olib borgan psixolog olimlarning har biri unga o‘ziga xos tarzda yondashgan, ta’rif bergan. Masalan, Z.Nishonovanning fikricha: “Mustaqil fikrlash shaxs xislati sifatida har qanday faoliyat turida individual va jamoaviy yutuqlarga erishishda yuqori ko‘rsatkichni ta’minlaydigan muhim omillardan biridir”. A.Erkaevning qarashlari bo‘yicha esa: “Mustaqil fikrlash jamiyat insonga yaratib bergan imkoniyat va erkinliklarning mahsuli va in’ikosidir”. Psixolog olimlar V.Karimova va R.Sunnatovalar fikr haqida shunday deyishgan: “Ob’ektiv olamdagi voqea-hodisalarning inson ongiga ta’sir etishi natijasida hosil bo‘ladigan tuyg‘u “fikr” deb ataladi. Fikr asosida inson ko‘zi bevosita ilg‘amayotgan, uning ko‘z o‘ngida bo‘lmagan, bo‘lgan taqdirda ham o‘sha narsaning ichki xususiyatiga aloqador bo‘lgan sirli jihatlarini ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi”. Q.Hasanboeva olib borgan o‘z kuzatishlariga tayanib, mustaqil fikrlashga quyidagicha ta’rif bergan: “Mustaqil fikrlash – insonning o‘z oldida turgan muammoni aniq belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiq holda bilimi hamda hayotiy tajribalariga tayanib, o‘z intellektual imkoniyati darajasida turli yo‘l, usul, vositalar yordamida, mustaqil ravishda hal qilishga qaratilgan aqliy faoliyatidir”. Sh.Nurullaeva esa, o‘z tadqiqotida mustaqil fikrlashga quyidagicha ta’rif berishga uringan. Uningcha, “Mustaqil fikrlash – bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi o‘laroq, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash,

aniqlashtirish kabi fikriy amallardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyatidir”.

Talabalarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish omillari haqida to‘xtalganda, ularning mazmun-mohiyati, ahamiyati, beradigan natijasi haqida fikr yuritish muhim sanaladi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, talabaning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi omillarga e’tibor qaratish kerak: Birinchidan, talabalar uchun mustaqil fikr yuritish, o‘z fikrini erkin bayon etish, izlanish, o‘z xulosasi bilan tengdoshlarini tanishtirish ko‘nikmalarining o‘zlashtirilishini ko‘zda tutuvchi das jarayonlarini tashkil etish lozim. Bunda ta’lim texnologiyalari pedagogik faoliyatning ma’lum sohasini qamrab olishi nazarda tutiladi. Faoliyat sohasi, bir tomondan, tanlangan texnologiyaga muvofiq uning asosini tashkil etuvchi qatorlar tizimini hosil qilsa, ikkinchi tomondan, faoliyatning tarkibiy qismi sifatida yuzaga chiqadi. Yangi pedagogik texnologiyalarning bosh vazifalaridan biri zamonaviy ta’lim mazmuni asosida talabaning o‘quv tafakkur faoliyatini shakllantirish, ya’ni ta’lim texnologiyasi asosida talabalarga bilim berish, bu jarayonning samaradorligini kafolatlash bosh masalalardan biri hisoblanadi. O‘tkaziladigan har bir dars jarayonini alohida tayyorgarlik bilan tashkil etish ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, bu jarayon talabaning mustaqil fikrlash, erkin tafakkur yuritish olish, o‘z pozitsiyasini namoyon eta olish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, dars jarayonlarida o‘qitishning samarali vositalaridan unumli, o‘rinli foydalanish zarur. Dars jarayoni uchun tanlangan har bir uslub ta’lim sifatiga ta’sir etadi. Uslub tanlashda quyidagilarga e’tibor berish kerak: dars mavzusiga, darsga qo‘yilgan maqsadga, dars shakliga, talaba soniga, talaba yoshiga, talaba tajribasiga, resurslarga, talabalarning tayyorgarlik darajasiga, talabalarning ehtiyojlariga, talabalarning ruhiyatiga, mentalitetiga. Uchinchidan, amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish jarayonida talabalarning qiziqishlari asosida turli xil yo‘nalishdagi tadbirlarni tashkil etish orqali talabaning o‘z ongidagi mavjud bilimlarni rivojlantirish, o‘z qobiliyatlarini namoyon etish, imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhiti yaratiladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonida tashkil etiladigan amaliy mashg‘ulotlarda talabaning qiziqishlari va layoqatini inobatga olgan holda ta’lim-amaliyot jarayonining sifatini oshirish mumkin. Ijtimoiy gumanitar fanlarning o‘qitish jarayonining o‘ziga xosligi ham talabarni mustaqil fikrlatish, mustaqil fikrlatish, mustaqil ishlash, mustaqil qarorga kelish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. To‘rtinchidan, axborot-gumanitar fanlarni o‘qitishda talabalarning fanga oid manbalarni ko‘proq o‘rganishga yordam beradi. Fanlarni o‘qitishda kompyuterlardan foydalanish asosan “o‘quv pedagogik dastur”lar yordamida amalga oshiriladi. Qolaversa, zamonaviy kompyuterlarning dasturiy ta’minotiga mavjud bo‘lgan turli matn muharriridan, grafik, elektron jadval, ma’lumotlar jamg‘armasi kabi dasturlardan foydalanish dars samarasini oshirish bilan birga, talabalarda kompyuter texnikasini boshqarish ko‘nikmalarini hosil qiladi. Shu bilan birga ayrim mavzularda o‘quv filmlari yoki videolavhalardan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘qituvchilari dars o‘tish jarayonida

informasion texnologiya elementlarini o‘z fanida qo‘llaganida talabalar axborotlarni olish, uzatish, qayta ishlash kabi jarayonlarning mohiriga aylanishadi. Ayrim mavzularning kompyuter imkoniyatidan kelib chiqqan holda yoritilishi talabalarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Bu esa, talabalarni izlanuvchanlikka, mantiqan fikrlash qobiliyatini oshirishga va muammolarini hal etishga yaxshi samara beradi. Beshinchidan, tadqiqotchilik qobiliyatini shakllantirish orqali o‘quvchilarda fanlarni o‘qitish jarayonidagi izlanishlar bilan mustaqil ijod qilish ko‘nikmasi hosil qilinadi. Har bir talabaning qobiliyati asosida, o‘z xohishiga ko‘ra ma‘lum bir mavzuda tadqiqotlar olib borishi natijasida, uning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun imkoniyat beriladi. Oltinchidan, o‘quv-qo‘llanma bilan mustaqil ishlash ko‘nikmasini hosil qilish orqali talaba o‘z tajribalariga tayangan holda materiallarni o‘rganadi va ularga o‘z munosabatini bildiradi. Darslik bilan mustaqil ishlash orqali talabalarda dars jarayonlariga oldindan tayyorgarlik ko‘rish uchun imkoniyat beriladi. Darslikdagi mavjud materiallarni o‘zlashtirishlari barobarida ularda mavjud ma‘lumotlarga nisbatan mustaqil ravishda fikr bildirish ko‘nikmasi hosil qilinadi. Mustaqil fikr yuritish o‘zining samaradorligi, dorzarbligi, universalligi bilan barkamollik sari talabalarni etaklaydi, jamiyat va tabiat hodisalarini anglashda puxta negiz hozirlaydi.

Fikr yuritishning mustaqilligi, aqlning tashabbuskorligi, pishiqligi va tanqidiyligida namoyon bo‘ladi. Aqlning tashabbuskorligi deganda, insonning o‘z oldiga yangi muammoni, aniq maqsad, yaqqol vazifa qo‘yishini, ana shularning barchasini amalga oshirishda, nihoyasiga etkazishda, echimni qidirishda usul va vositalarni shaxsan o‘zi izlashi, aqliy zo‘riqishi, ularga taalluqli qo‘shimcha belgi va alomatlarini kiritishdan iborat bosqichlarning namoyon bo‘lishini nazarda tutadi. Aqlning pishiqligi vazifalarni tez echishda hamda yangi usul va vositalarning eng maqbulini saralash va o‘z o‘rnida aniq qo‘llashda, eski yo‘llardan forig‘ bo‘lish va boshqa ruhiy jarayonlarda ifodalanadi. O‘zining va o‘zgalarning mulohazalarini, bu mulohazalarning chin yoki chin emasligini qiyosiy bilishda va namoyon bo‘lgan mulohazalarga, muhokamalarga, muammoli vaziyatga atroflicha baho bera olishda aqlning tanqidiyligi muhim ahamiyat kasb etadi. Agar tanqidiylik muhim belgilarga, muammo mohiyatining mezonlariga asoslansa, unday tanqidiylik ob'ektiv tanqidiylik deyiladi. Aqlning tanqidiyligi sub'ektiv (shaxsiy) xatolarga, umuman, sub'ektivizmga og‘ib ketsa, bunday holda sub'ektiv tanqidiylik deb ataladi. Inson fikrlashidagi tanqidiylik odilona, oqilona, omilkorlik bilan amalga oshsa, namoyon bo‘lsa, undan shaxsda ham aqlik, ham axloqiy sifatlar vujudga kelishi mumkin. Fikr yuritishning mustaqilligi uning mahsuldorligi bilan uzviy bog‘liq tarzda namoyon bo‘ladi. Muayyan sohaga aloqador ilgari surilgan g‘oyalar, fikrlar, tavsiyanomalar bo‘yicha amaliy va nazariy vazifalar hal qilingan bo‘lsa, bunday fikrni sermahsul, deyish haqiqatga yaqin bo‘ladi. Vaqt oralig‘ida bajarilgan aqliy faoliyat ko‘lamiga va sifatiga oqilona baho berish fikr yuritish mahsuldorligini o‘lchash mezoni sifatida xizmat qiladi. Inson oddiy narsalar to‘g‘risida fikr yuritganda ham ularning tashqi belgilari bilangina cheklanmay, hodisalar mohiyatini teran ochishga intilsa, oddiy

turmush haqifqatidan ham umumiy qonuniyat kashf qilish mumkin. To‘g‘risini aytganda, insonning mustaqil fikrlashi hali izlanmagan, to‘la foydalanilmayotgan imkoniyatlar inson tafakkuri bilan kashf qilinishi fan va texnika taraqqiyotini jadallashtirishga xizmat qilishi, shubhasiz. Inson kamoloti jismoniy, axloqiy va aqliy bosqichlardan iborat bo‘lib, mustaqil fikrlash kamolot pillapoyasining so‘nggi cho‘qqisi sifatida qaraladi. Insoniyatning hozirgi bosqichida aqliy kamolotga etishish asab tizimining taranglashuvi, aqliy zo‘riqish, hissiy jiddiylashuv, barqaror irodaviy xatti-harakatlar, uzluksuz faollik, fidoyilik, fidoyilik namunalari evaziga asta-sekinlik bilan, bosqichma-bosqich amalga oshishi mumkin. Komil inson bo‘lib shakllanish kabi ezgu niyatni ko‘ngilga tukkan jonajon yurtimizning yosh avlodlari ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy qadriyatlarni egallash uchun hamda kelajagimiz rivojini ta'minlash maqsadida mustaqil fikr yuritishga, ijodiy izlanishga puxta o‘rganmoqqa intilishlari lozim. Ta'lim tizimiga xos bunday jarayonlarni turli fanlarni o‘qitishning tashkiliy jihatini hamda mazmunida yaqqol ifodalanmoqda. Ijtimoiy-gumanitar fanlar insoniyat yashayotgan sayyora, ya'ni Er haqida yaxlit tasavvur hosil qilishga, umuminsoniy madaniyatning muhim tarkibi, madaniyatni tarbiyalashga yo‘naltirilgan o‘quv fanlaridir.

Talabaniq bilish qobiliyatini rivojlantirish barcha o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonida ustuvor vazifa sanaladi. Zero, ta'lim mazmunini yangilashda, uning talabaniq rivojlantiruvchi jihatini, imkoniyatini ta'lim maqsadlariga to‘liq safarbar etish asosiy diqqat-e'tiborda bo‘lib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimova V., Sunnatova R. Mustaqil fikrlash bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil etish yuzasidan uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2000. – 193 b.
2. Musaev J.P. Mustaqil fikrlashga yo‘naltirilgan o‘quv materiallarini modellashtirish texnologiyasi. “Maktab va hayot” jurnali, 2008 yil, 7-8 son. 11-12-betlar.
3. Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari: Psixol. fan. dok. ... diss. avtoreferati. – Toshkent, 2005. – 38 b.
4. G‘oziev E., Ikromov J. Mustaqil fikrlashning komillikka ta'siri // J. Xalq ta'limi. – 2001. - № 4. B. -31-37.

O‘SMIRLARDA VATANPARVARLIK RUHINI SHAKLLANISHIDA OILAVIY TARBIYANING O‘RNI

Israilov Faxriddin O‘skin o‘g‘li

Samarqand davlat universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllanishi tog‘risida keng va batafsil ma'lumot berilgan. Unda dastlab bola ruhiy salomatligiga erishishda nimalarga etibor berilishi kerakligi, jismonan, ham

ruhan sog‘lom, komil insonni tarbiyalashda oila avvalo mahallaning tarbiyaviy psixologik ta’siri jamiyat ijtimoiy iqtisodiy ma’naviy rivojlanishi yani: oilada, farzand tarbiyasida ota ona munosabatlarining roli, ijtimoiy muhitning va bola tengdoshlarining o‘smir psixogigiyenasiga ta’siri va ahamiyati tog‘risida psixologik izohlar berilgan. Bundan tashqari o‘smir yoshdagi bolada bo‘ladigan psixologik va fiziologik o‘zgarishlar batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *vatanparvarlik, o‘smirlik, o‘smir xulq atvori, ta’lim –tarbiya, ijtimoiy muhit, sog‘lom turmush tarzi, murakkab biologik o‘zgarishlar, ruhiy salomatlik, o‘smirda kechadigan murakkab psixologik o‘zgarishlar, bilim, malaka, ko‘nikma, oila, tarbiya.*

Аннотация: *в данной статье представлена обширная и подробная информация о формировании патриотического духа у молодежи. В нем даются психологические комментарии о том, на что следует изначально обратить внимание при достижении психического здоровья ребенка, о воспитательном психологическом воздействии семьи на воспитание как физически, так и психически здорового, совершенного человека, прежде всего на социально-экономическое духовное развитие общества, а именно: о роли родительских отношений в семье, воспитании ребенка, о влиянии и значении социальной среды и сверстников ребенка на психогигиену подростка. Кроме того, подробно описаны психологические и физиологические изменения, которые претерпевает ребенок в подростковом возрасте.*

Ключевые слова: *патриотизм, юность, подростковое поведение, воспитание, социальная среда, здоровый образ жизни, сложные биологические изменения, психическое здоровье, сложные психологические изменения, которые происходят у подростка, знания, умения, навыки, семья, воспитание.*

Yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllanishida shubhasiz, oilaning o‘rni va ta’siri beqiyosdir. Chunki insoning atrofdagi bo‘layotgan voqea va xodisalrga munosabatlarini shakllanishi, eng sof va pokiza tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oilada shakllanadi

Mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.A.Karimovning «Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch» asarida yoshlarimizni har tomonlama sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash, hayot abadiyligi, avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan ma’naviyat qo‘rg‘oni bo‘lmish oilani mustahkamlash bugungi kunda barchamizning nainki asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimiz ekanini uqtiradi . Vatanparvarlik ruhi har bir insonga bobolar o‘giti, ota ibрати, oiladagi mehr va yaqin emotsional munosabatlar asosida shakllanadi. Oilasini sevgan, yaqinlarini e’zozlagan o‘smir shaxsida sevishtirish, ardoqlash, kelajakda istiqbolli rejalarga intilish, mas’uliyat xisslari shakllanadi. Vatanparvarlik ruhi avvalambor, o‘zbek oilasidagi tarbiya an’analari va ularni takomillashtirish, milliy ruhimizni turmush tarzining ajralmas bo‘lagiga aylantirish, o‘zaro muloqotda Sharqona madaniyat va zamonaviy shakllarni uyg‘unlashtirish, xalqimizga ota-meros mehnat tarbiyasi, uning

farovon hayotning asosi sifatida qadrlanishiga erishish orqali shakllanib boradi. Ota-ona oilada bolaning nima ish bilan shug‘ullanishi, qanday kitoblarga qiziqishi, qanday filmlar tomosha qilishi, qanday musiqa qiziqishi, kasb tanlashdagi intilishlari kabi harakatlarini kuzatib, ularni nazorat qilib, maslahatlar berib borishi lozim bo‘ladi.

O‘smir kamol topayotgan oilada yoki jamoada samimiy munosabatlar muhiti mavjud bo‘lsa, uning do‘stlari, tengqurlari, qarindosh-urug‘iga nisbatan mehr-muruvvati qo‘llab-quvvatlab turilsa- bu iliq tuyg‘ular Vataniga, xalqiga muhabbat, do‘stga sadoqat, ota-onaga va mavjudligining muhim mezonlaridan hisoblanadi. O‘smirlar ijtimoiylashuvi jarayonida ta’sirlanish va ijtimoiy ustanovka fenomenlari ham muhim ahamiyatga ega. Oiladagi o‘smirga bildirilgan e’tirozlardan u o‘ziga xulosa chiqara olishi va bundan ta’sirlanib o‘zining xatti-harakati, xulqiy ko‘rinishlarini ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgartirishi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy marosimlar, urf-odatlar, to‘y-marakalardagi munosabatlar va ichki shaxsiy xususiyatlar o‘smirning ijtimoiy xulq-atvorini tartibga soluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Bu o‘rinda, ayniqsa, ota-onaning savodxonlik darajasi ham inobatga olinishi kerak bo‘ladi. Oilaviy munosabatlar doirasida milliy urf-odatlarimiz va an‘analarimizni hayotimizga singdirish, ruhimizga mehr-muhabbat uy- g‘otish, -Vatan ostonadan boshlanadi, - hikmatning mag‘zini chaqish, vatnaparvarlik ruhini shakllantirishning o‘smirlar yosh xususiyatlariga mos tarzda tashkil etilishi barkamollikka erishgan farzandimizning jamiyatimiz, oilaning ishonchini oqlash kabi tushunchalarning ma’nosini, avvalo, ota-onalarimiz anglab etishlari zarur.

O‘zbek oilalarida tarbiyaning yana bir muhim jihati shundaki, oilaning katta avlod vakillari, bobolar va buvilar farzandlar tarbiyasida bevosita ishtirok etadilar. O‘zbek farzandiga kattalarni hurmat qilish kerak, degan gap kam aytiladi, chunki unga ota-onasining o‘zidan kattalarga muomalasi, qariyalarni tashlab qo‘ymaslik, kasallarning holidan xabar olish, chorasizlarga yordam berishni kundalik xayotiy vaziyatlarda aks etadi. Shaxs ma’naviyati, uning dunyoqarashi, insonning tasavvur va e’tiqodga aloqador ko‘nikmalar majmui oilada shakllana boshlaydi.

Oilada asrlar mobaynida saqlanib kelayotgan muqaddas an‘analari orqali yoshlarda iymon, e’tiqod, mas’uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik ruhi shakllanishida o‘ziga xos ijtimoiy ustanovka vazifasini bajaradi.

Vatanparvarlik ruhi o‘smirlar ma’naviy -axloqiy tarbiyasi asosida shakllanishi ta’lim muassasasi oila, mahalla tarbiyaviy masalalarda o‘zaro hamkorligining ahamiyati katta.

Oila psixologiyada vatanparvarlik tug‘ma hodisa bo‘lmay, tarbiya jarayonida shakllanishi mumkin bo‘lgan fazilatlardan ekanligi ta’kidlanadi.

Mustaqillik yillaridan boshlab jamiyat diqqat-e’tibori o‘zbek milliy oilasini mustahkamlashga qaratilgan qator chora-tadbirlarning belgilanayotganligi va amalga joriy etilishi, mahalla ijtimoiy institutini rivojlantirish masalasi asosiy vazifalar qatorida doimo katta ahamiyat berib kelinishida aks etadi. Binobarin, oila ma’naviyati, ma’rifati, dunyoqarashi shunday muhim ijtimoiy hodisaki, uni

milliy taraqqiyotimiz manfaatlariga mos tarzda shakllantirish jamiyat taraqqiyotining asosi xisoblanadi.

O‘zbek xalqining o‘z ruhiy qiyofasi, milliy xususiyati, milliy xarakteri, milliy tuyg‘usi, mijozi (temperamenti), xulq-atvori, ahloqi, didi alohida ajralib turadi.

O‘zbek millatining bilish jarayonlari, qobiliyatining aniq yo‘nalishiga qaratilganligi, extiyoji va qiziqishi, milliy ongi o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. O‘zbek xalqining tarixiy an‘analari, urf-odatlar, udumi, rasm-rusmlari, ahloq me‘yori, turmush ma‘naviy ruhi, shaxslararo munosabati, muloqot maromi va xususiyati boshqa qardosh xalqlarnikidan ma‘lum darajada tafovutlanadi.

Masalan, o‘zbek xalqi xarakterida andishalik, xushmuomalik, shirinsuxanlik, mexmon kutishdagi qo‘li ochiqlik va sahiylik odatlari mavjud. Shuning bilan birga, sabr- kosasi to‘lgach, zo‘ravonlarga nisbatan ayovsiz bo‘lish, yurgan yo‘lidan ortga qaytmaslik, isyonkorlik, bir so‘zlik odati ham xalqimiz uchun xosdir.

Miliy xarakter muayyan millat fazilatlarining o‘ziga xos xususiyatlarining majmuasidan iborat bo‘ladi. Milliy xarakter o‘z ichiga irodaviy sifatlarni (mustaqillik, chidamlilik, prinsipiiallik, o‘z-o‘zini tutabilish, qat’iylik, matonat kabilarni) va ahloqiy xislatlarni (poklik, intizomlilik, samimiylik, haqqoniylik,

Insonparvarlik va boshqalarni qamrab oladi. Shuningdek milliy xarakter odamlarga bo‘lgan munosabatlarni (yaxshilik, mehribonlik, talabchalik, takabburlik), mehnatga bo‘lgan munosabatlarni (mehnatsevarlik yoki yalqovlik, ma‘suliyatlilik yoki ma‘suliyatsizlik), narsalarga bo‘lgan munosabatlarni (ozodalik, ifloslik, tejamkorlik-isrofgarchilik, ayash yoki ayamaslik) va odamlarning o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatlarni (izzat-nafslilik, shuhratparastlik, mag‘rurlik, o‘zini katta tutish, dimog‘dorlik, kamtarlik) kabi xususiyalarni ifodalaydi. Milliy o‘z-o‘zini anglash odamning ijtimoiy etnik umumiylikka (birlikka) mansubligida, ijtimoiy sohadagi munosabatlarda o‘z millatining egallagan mavqeini yaqqol tasavvur qilganida, milliy manfaatdorligida yorqin ifodasini topadi.

Oilaviy ta’sir (oila turmush tarzi, ota-ona nufuzi, oilada shaxslararo munosabatlar maromi), milliy til muhiti, ma‘naviyatga intilish (qiziqish), turmushdagi qarindosh-urug‘chilik rishtasi yordamida o‘z-o‘zini anglash namoyon bo‘ladi.

Jismonan, ham ruhan sog‘lom, komil insonni tarbiyalashda oila avvalo mahallaning tarbiyaviy psixologik ta’siri jamiyat ijtimoiy iqtisodiy ma‘naviy rivojlanishi muxim omillaridan biri sanaladi

Amir Temur ham «Farzandimni oila qurish masalasini siyosat masalasi darajasida ko‘raman»,- deb bejiz aytmaganlar.

Mustaqillik tufayli oilaga berilayotgan jiddiy e’tibor, uning muqaddas ekanligini tan olinayotganligini jahonning yetakchi davlatlari tomonidan katta ijobiy fikrlar bildirilmoqda.

O‘smirlarda vatanparvarlik ruhini shakllanishida oiladagi sog‘lom munosabatlar katta ahamiyat kasb etadi. Oilada sog‘lom muhitning saqlanishi

ko‘p omillarga bog‘liq. Masalan, ota-onalar bilan bolalarning o‘zaro yaxshi munosabati, katta avlod vakillariga hurmat, e‘tibor, oiladagi farzandlarning o‘zaro munosabatlari to‘g‘ri tarbiyalangani, ota- onaning bolalari tarbiyasiga barobar jonkuyarligi, oilada o‘rnatilgan to‘g‘ri tartib va yaxshi odatlar, ota-onaning mehnatga, ijtimoiy hayot xodisalariga to‘g‘ri munosabatda bo‘lish kabilar shular jumlasidandir.

Bolalarga ota-onani hurmat qilishga, unga mexribon bo‘lishni o‘rgatish ota-onaning muhim vazifasidir.

Oilada yaxshi tarbiya berish bola hayotining dastlabki vaqtlaridan boshlab, ota- ona oldida turgan asosiy maqsad va vazifadir, ya‘ni ota- onaning shaxsiy ishigina bo‘lib qolmasdan balki, ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma‘lumki, shaxsning qadriyati uning jamiyatdagi tutgan o‘rni bilan belgilanib, ko‘p jihatdan uning oilaviy tarbiyasiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli tabiiyki, ota-ona o‘z bolalarining ilk tarbiyachilaridir.

Rizouddin ibn Fahriddining «Oila» nomli risolasida «Bola tarbiyasi yomon niyat va qo‘pollik bilan emas, balki sabr-toqat matonat, mehribonlik, chidamlik, shafqatu-sezgirlik bilan bo‘lishi kerak», kabi fikrlar yozib qoldirilgan.

Ota-ona bir-birini sevsa, bir-biriga shodlik bag‘ishlasa, ularning bolalari ham ko‘pincha odamlarga mehr –oqibatli, diqqat-e‘tiborli bo‘lib ulg‘ayishi avvaldan ma‘lum. Ayniqsa, o‘zbek oilasida ota juda qadim zamonlardanoq oila boshlig‘i hisoblangan.

Shunga ko‘ra uning oddiylik, halollik, qat‘iylik kabi ijobiy xislatlari ham boshqalarni ranjitadigan salbiy xususiyatlari ham bolaga o‘tishi tabiiy xoldir. Ota-ona bo‘lgan har bir kishi oldida o‘z obro‘sini saqlash va buning uchun diqqat – e‘tiborli bo‘lish talab etiladi.

Yosh avlodni har tamonlama mukammal shaxs qilib tarbiyalashdek ma‘suliyatli vazifa ota-onaning jamiyat olidida turgan asosiy vazifalridan biridir. Darhaqiqat, inson shaxsini shakllantirish oiladan boshlanadi. Xususan, bolada iroda, odatlar, fe‘l-atvor, xulq, atrofga munosabat, e‘tiqod va qarashlar vujudga keladi. Ana shulardan kelib chiqib, turmushda insonni kamol toptirish sharoitlari, ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatlarini izchil o‘rganmay turib, shaxsning xususiyatlari va ularni keltirib chiqaruvchi omillar to‘g‘risida fikr yuritish mumkin emas. Oila murakkab ijtimoiy guruh bo‘lib, biologik, ijtimoiy, ahloqiy, mafkuraviy va ruhiy munosabatlarning birlashuvi natijasida vujudga keladi. Shu sababli turmushdagi va oila a‘zolari munosabatlaridagi o‘zgarishlar uning moddiy-maishiy, iqtisodiy negizi o‘zgarishiga bevosita bog‘liqdir.

O‘smir ulg‘aygan sari uning Vatan haqidagi tushunchasi ham kengaya boshlaydi. Ostona, uy, mahalla, qishloq, shahar, tuman, viloyat va nihoyat mamlakat darajasiga ko‘tariladi. Tushuncha va kechinmalar nuqtai nazaridan esa, vatanparvarlik tarixiy taraqqiyot jarayonida paydo bo‘lib, tashqi muhit va davrlar ta‘sirida shakllangan va o‘zgarib kelgan ijtimoiy-ruhiy tuyg‘udir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidov B.O. Vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirish – muhim psixologik-pedagogik muammo sifatida. “Xalq ta‘limi xodimlarini uzluksiz

kasbiy rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, Farg‘ona – 2022-yil, 25-noyabr.

2. Saidov B.O. Yuqori sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirishning psixologik jihatlari. “Zamonaviy ta’lim”. 2022. – №11. – B. 3-9. (19.00.00. №8).

3. Saidov B.O. Vatanparvarlik – psixologik fenomen sifatida. // Zamonaviy ta’lim. – Toshkent, 2022. – №7. – B. 3-7. (19.00.00. №8).

4. Saidov B.O. Safarbarlikni ta’minlashda o‘quvchi-yoshlar vatanparvarligini shakllantirish – dolzarb ijtimoiy-psixologik muammo sifatida. // Zamonaviy ta’lim. – Toshkent, 2022. – №9. – B. 3-10. (19.00.00. №8).

YANGI O‘ZBEKISTONDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Karimova Nargiz Kudusovna
O‘zbekiston Respublikasi IIV
Reabilitatsiya markazi boshlig‘i,
tibbiyot fanlari doktori, dotsent

Annotasiya: Maqolada o‘zbek oilalarida milliy qadriyatlar asosida sog‘lom avlodni tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik muammolari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bugungi kunda milliy qadriyatlar asosida o‘zbek oilalarida farzandlarni tarbiyalash borasida yo‘l qo‘yilayotgan ayrim kamchiliklar to‘g‘risida mulohazalar bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: sog‘lom avlod, milliy qadriyatlar, millat, tarbiya, ijtimoiy muhit, oila, urf-odatlar, nizoli vaziyatlar, xulq-atvor.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В СЕМЬЕ

Annotasiya: V statye rassmatrivayutsya sosialno-psixologicheskiye problemy vospitaniya detey na osnove natsionalnykh sennostey v uzbekskix semyax. A takje, obsujdayetsya nekotoryye nedostatkov sovremennogo vospitaniya detey v uzbekskix semyax na osnove natsionalnykh sennostey.

Klyuchevyye ponyatiya: zdorovoye pokoleniye, natsionalnyye sennosti, natsionalnost, obrazovaniye, sosialnaya sreda, semya, tradisii, konfliktnyye situatsii, povedeniye.

SOCIAL- PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FORMING THE PSYCHOLOGY OF A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY

Annotation: The article deals with the socio-psychological problems of raising children on the basis of national values in Uzbek families. Also, some shortcomings of the modern upbringing of children in Uzbek families based on

national values are discussed.

Key words: *healthy generation, national values, nationality, education, social environment, family, traditions, conflict situations, behavior.*

Jahonda COVID-19 koronavirus pandemiyasining yuzaga kelishi dunyo mamlakatlari qatori O‘zbekistonda ham aholining sog‘lig‘i, jismonan salomatligi, sog‘lom hayot kechirish darajasi zaif ekanligini ko‘rsatdi.

COVID-19 koronavirus infeksiyasi avvalo yurak-qon tomir va nafas olish yo‘llari hamda semizlik (ortiqcha vazn) kasalligiga chalingan fuqarolarimizning sog‘lig‘iga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Natijada, bugungi pandemiya oramizdan ko‘plab fuqarolarimizni bevaqt dunyodan ko‘z yumishiga sabab bo‘ldi.

Barchamiz bundan jiddiy xulosa qilgan holda zararli odatlardan voz kechib, ommaviy sport bilan doimiy shug‘ullanish, to‘g‘ri ovqatlanish tamoyillariga rioya qilish, xususan tarkibida tuz, qand va yog‘ miqdori ko‘p bo‘lgan hamda xamirli taom va shirinliklarni, non mahsulotlarini me‘yorida ortiq iste‘mol qilmaslikni, bir so‘z bilan aytganda, sog‘lom turmush tarzini kundalik hayotimizga aylantirishimiz zarur ekanligini bugungi davrning o‘zi taqozo etmoqda.

Jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug‘ullanish hamda sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish orqali har bir fuqaroda kasallikka qarshi kuchli immun tizimi paydo bo‘lishini ta‘minlash, zararli odatlardan voz kechish, to‘g‘ri ovqatlanish tamoyillariga amal qilish, tiklash va rehabilitatsiya ishlari hamda ommaviy jismoniy faollik tadbirlarini tizimli va samarali tashkil qilish, bu borada tegishli infratuzilma va boshqa zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6099-son Farmoni qabul qilindi.

Farmonga asosan: har bir oila, mahalla va tuman (shahar)da, maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va oliy ta‘lim muassasalarida hamda boshqa tashkilotlarda jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan shug‘ullanishga shart-sharoitlar yaratish;

- ommaviy sportni rivojlantirish bo‘yicha oilalar, sinflar, mehnat jamoalari va hududlar o‘rtasida sport musobaqalarini muntazam ravishda o‘tkazish;

- aholi turli guruhlarining sog‘lom ovqatlanishga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishni ta‘minlaydigan shart-sharoitlar yaratish, tarkibida tuz, qand va yog‘ miqdori ko‘p bo‘lgan hamda xamirli taom va shirinliklarni, non mahsulotlarini iste‘mol qilishni qisqartirish, zararli odatlardan, xususan, alkohol va tamaki mahsulotlarini iste‘mol qilishdan voz kechish yo‘li bilan kasallikka chalinish, ortiqcha vazn holatlari (semizlik) va bevaqt vafot etishni kamaytirish;

- aholi o‘rtasida sog‘lom ovqatlanish madaniyatini keng targ‘ib qilish, shu jumladan, tartibsiz va kechki uyqu oldidan ovqatlanish odatlaridan voz kechish;

- sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya etilishini oilalar, mahallalar, maktabgacha ta‘lim va umumta‘lim muassasalari darajasida sog‘lom turmush tarzining ajralmas qismi sifatida targ‘ib qilish;

- maktabgacha ta‘lim, umumta‘lim, o‘rta maxsus, professional va oliy ta‘lim muassasalarida, korxona, tashkilot va boshqa turdagi barcha muassasalarda

jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanish uchun zamonaviy moddiy-texnika bazasini shakllantirish masalalari ko‘zda tutilgan.

Sog‘lom avlodni shakllantirish jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish negizida amalga oshiriladi. Buning uchun esa jamiyatning har bir a‘zosi sog‘lom turmush tarzini yo‘lga qo‘yishi, salomatlikni madaniyatlilikning bir ko‘rinishi sifatida qabul qilish lozim. Yoshlar hayotida, yurish-turishida ham mana shunday yangicha tafakurning shakllantirilishi bu boradagi barcha muammolarga yechim bo‘lib xizmat qiladi. Keyingi yillarda aholi salomatligini, ayniqsa, onalik va bolalikni, yoshlarni, oilani ijtimoiy muhofaza qilish masalalari hukumatimiz siyosatida markaziy o‘rinni egallab kelmoqda. Bu bejiz emas, albatta - hozir biz insoniyat tarixida unutilmas bo‘lgan bir davrda – ilm-fan, texnika, umuman sivilizasiya kuchli taraqqiy etgan zamonaviy asrda yashamoqdamiz va qolaversa, yurtimizda huquqiy demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayoni kechmoqda. Umumjahon hamjamiyati bilan turli yo‘nalishlarda hamkorlik qilish, oldimizda turgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy-ma‘rifiy hamda siyosiy masalalar yechimini xalqimiz farovonligini ta‘minlash nuqtai nazaridan mo‘tadil ravishda amalga oshirish vazifalari fuqarolarimizning, oila va kelajak avlodning har tomonlama barkamol (ham jismonan, ham ma‘naviy, ham ruhiy jihatdan sog‘lom), dono, ilg‘or fikrli va zakovatli bo‘lishini taqozo etadi. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun esa, insonning asosiy hayoti o‘tadigan maskan-oilaning turmush tarzi sog‘lom bo‘lmog‘i darkor.

Ma‘lumki, jamiyatimizda inson salomatligi, jismoniy barkamolligi, sog‘lom turmush tarzi madaniyatiga egaligi o‘ta muhim ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Millat salomatligini ta‘minlash, xalq genofondini bekamu-ko‘st saqlash sog‘lom turmush tarzi tufayligina yetarlicha ijobiy tarzda hal etiladi. Bu esa, jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari; oila, o‘quv-tarbiya maskanlari, mahalla hamda mustaqil ta‘lim oldiga jamiyatimiz fuqarolariga sog‘lom turmush tarzi mazmuni va mohiyatini anglatish, yoshlarni sergak va bilimdon, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalasini ko‘ndalang qilib qo‘yadi.

Sog‘lom turmush tarzi haqida so‘z borar ekan, uning eng avvalo inson tani va vujudining betob bo‘lishiga sabab bo‘luvchi zararli odatlardan forig‘ bo‘lishni tasavvur qilishga o‘rganib qolganmiz. Bu atama, eng avvalo, sog‘liqni saqlash xodimlari faoliyati bilan bog‘liq tarzda tushuntiriladi. Ammo, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda - tan va vujud, aql hamda idrok bevosita odamniki, unga bog‘liq bo‘lgani uchun ham inson ruhiyati qonuniyatlari va sirlarini o‘rganuvchi fan bo‘lmish psixologiyaning unga aloqasi bor. Shuning uchun ham psixologiya fanida sog‘lom turmush tarzi psixologiyasi tushunchasi mavjudki, u sog‘lom turmush tarziga eng avvalo, inson ongi va tafakkurining in‘ikosi sifatida qaraydi. Demak, har birimiz uchun suv va havodek zarur bo‘lgan sog‘ligimizni ta‘minlash va bunga erishish uchun sog‘lom turmush tarziga odat qilish nafaqat tibbiyot xodimlari, balki psixologlarning, psixologiya fanining ham izlanish predmeti sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu ma‘noda, psixologiya sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda inson fe‘li, xulq-atvori va turli psixologik holatlari nuqtai nazaridan o‘rganganda:

asosan, har birimiz guyoki sirdek tuyulgan ruhiyatimizning o‘zimizni sog‘-salomat, beshikast va tetik his qilishimizga aloqador qanday jihatlari borligini, uni boshqarish orqali o‘z boyligimiz – salomatligimizni saqlash borasida qo‘limizda qanday imkoniyatlar mavjudligini va sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish har birimizga o‘z ruhiy holatimizni boshqarish, ongu-shuurimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni vaqtida ilg‘ash orqali uni mo‘tadil tutish, o‘zgaruvchan shart-sharoitlarga moslashish yo‘llarini, bu boradagi profilaktikani o‘rganadigan fan hamda foydali amaliyot sifatida tobora hayotimizga dadil kirib kelmoqda.

Manbalardan ma‘lum bo‘ladiki, sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishning bir qator: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, tibbiy, jismoniy, pedagogik, psixologik va boshqa omillari mavjud. Biz mazkur maqolada sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishning psixologik jihatlari: inson fe‘l-atvorini; sog‘lom turmush tarziga nisbatan shaxsning munosabatini; sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillarini; sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishda shaxsning individual-psixologik xususiyatlarining o‘rni; shaxs o‘sib-o‘lg‘aygan oila muhitning ta‘siri, ya‘ni tashqi ijtimoiy-psixologik omillar haqida fikr-mulohaza yuritmoqchimiz.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda shaxs motivasiyasi omilining o‘rni ham kattadir. Motivasiya esa o‘z mazmuniga ko‘ra shaxsni ma‘lum bir faoliyatini bajarishga kirishishi uchun harakatga keltirish, uning muhimligini asoslash va anglatishni bildiradi. Sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish masalasida motivasiya omili odamlarga ularning nima uchun sog‘lom turmush tarzi psixologiyasi muhitida yashash lozimligini, nima sababdan nosog‘lom turmush tarzini tanlash xatti-harakatini anglatishga qaratiladi.

Aholi va yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish jarayonida motivasiya omilining o‘rnini baholashda har bir shaxsda uning kundalik hayot faoliyatini taxlil qilish uchun zarur bo‘lgan uchta asosiy elementning mavjudligiga e‘tiborni qaratish lozim. Jumladan har bir shaxsda:

- sog‘lom turmush tarzi haqidagi bilimlarning mavjudligi;
- sog‘lom turmush tarzida yashashning insonni sog‘lom qilishga va umrini uzaytirishi mumkinligiga qat‘iy ishonchning bo‘lishi;
- sog‘lom turmush tarzida yashash uchun astoydil harakatning mavjud bo‘lishi kabilar.

Kuzatish va tadqiqotlarimizning ko‘rsatishicha, yoshlarda sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishni eng avvalo oilada bolalar va o‘smirlarni o‘z sog‘ligiga mas‘uliyat hissi orqali yondoshishni tarbiyalashdan boshlash lozim.

Ma‘lumki, oila - bu har bir jamiyatning kichik sosiumidir. Shu ma‘noda jamiyatning va ijtimoiy hayotning bir bo‘lagi tariqasida oilaning o‘ziga xos vazifalari bor, o‘z navbatida bu vazifalarning har biri ma‘lum bilimlarga ega bo‘lishni va eng muhimi mas‘uliyatni his qilish talabini qo‘yadi. Agarda yangi tuzilgan oila jamiyatning bir bo‘lagi sifatida takomillashmasa yoki “o‘smasa”, ayniqsa ma‘nan va ruhan taraqqiy etib bormasa, oiladagi tomonlarning o‘zaro

vazifalari va qiziqishlari aniq belgilanmay qolsa, bunday oilaning kelajagi farovon bo‘lmaydi.

O‘zbek oilasida ko‘p avlodlilik belgilari yaqqol ifodalanadi. Unda farzand ongida sog‘lom g‘oya va bilimlar shakllanishida oilaning kattalari - bobolar, momolar, yaqin qarindosh-urug‘lar, qo‘ni-qo‘shnilar, mahalla ham bevosita ishtirok etadi. Azaliy odatlarimizga ko‘ra, farzandlarimiz tarbiyasiga ota-onadan nisbatan bobo, buvi, qo‘shni va qarindoshlarning ta’siri kuchliroqdir. Ular oiladagi ma’naviy muhitning belgilovchilari hisoblanadi. Bu xil tarbiya an’anasi o‘tmishdan qolgan muhim ma’naviy-pedagogik qadriyat hisoblanib, buyuk ajdodlarimiz hayotida bu xil tarbiya uslubi shakllanib, muayyan tizim darajasiga yetgan.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik-pedagogik jihatlar uchun me’yoriy talablar nazarimizda quyidagi fazilatlarda namoyon bo‘lishi mumkin: tolerantlik, ya’ni hamjihatlikda, jon kuyarlikda, oqilalikda, odob-ahloqda va xushmuomalalikda. Ayollar esa o‘zlarida bokiralik, muloyimlikni shakllantirishlari, hamisha o‘zinikini uqtirishga intilishdan qochishlari kerak. Jismoniy jihatlar uchun me’yoriy talablar jismonan komillika intilish, trenajyor zallar, fitnes klublarga borib turishga undovchi harakatlarda o‘z aksini topishi, ya’ni jismoniy sog‘lomlashish nuqtai nazaridan hayot tarzi psixologiyasini taraqqiy ettirish omillaridan iborat bo‘lmog‘i lozim. Tibbiy me’yoriy talablar - turli kasalliklarni erta va o‘z vaqtida aniqlashga intilish, ayniqsa nasldan naslga o‘tuvchi yoki ijtimoiy xastaliklar (tuberkulyoz, OIV/OITS, jinsiy yo‘l bilan yuqadigan kasalliklar)ni aniqlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak [3]. Bu masalaga boshqa tomondan yondoshadigan bo‘lsak, ijobiy me’yoriy talablar bo‘lajak turmush o‘rtoqlarning o‘z salomatligiga mas’uliyatli bo‘lishga da’vat etishlari talab etiladi. Xo‘sh, muvaffaqiyatli oila qurish va sog‘lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish me’yoriy talablarda belgilangan natijalarga qanday qilib erishish mumkin?

Hozirgi vaqtda hych kimga sir emas, aholi o‘rtasida turli-tuman xastaliklarning (jumladan, ona va bolalarda) uchrab turishi odatdagi holga aylanib bormoqda. Holbuki, turli yoshdagi insonlarda kelib chiqayotgan yuzlab kasalliklarning oldini olish mumkin, buning uchun esa, aynan shu kasallikka chalinayotganlar sog‘lom turmush tarziga rioya qilsalar, bas. Tibbiyot ilmidan ma’lumki, hych bir dard, organizmda o‘zining oz bo‘lsada-da, salbiy izini qoldirmasdan o‘tmaydi. Shunday ekan, dunyoning barcha taraqqiy etgan mamlakatlaridagidek, yurtimiz aholisining kasallikka chalinmaslik choralari ko‘rish - profilaktik medisinani kuchaytirish, keng omma ongiga sog‘lom turmush tarzi psixologiyasi tamoyillarini mukammal singdirish muhim ahamiyatga molikdir.

Barchamizga ma’lumki, o‘zbek oilasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ko‘proq oila (ayollar)ga bog‘liq: oila a’zolarining jismoniy tarbiyaga munosabati, toza-ozodaligi, orastaligi, bolalar rejimi, tarbiyasi (ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, hordiq chiqarish, dars qilish) va hakovlar ko‘pincha onalar zimmasida bo‘ladi.

Shu boisdan ham, bugungi kunda mamlakatimizda dolzarb va aholi salomatligining manbai hisoblanadigan jismoniy tarbiyaga ahamiyatni kuchaytirish, uning barcha oilalarga kirib borishiga erishish uchun joylarda ayollarni bu ishga keng jalb etish – oilaviy sportni targ‘ib etish - davr talabiga aylanib bormoqda.

Oilaviy sport bilan shug‘ullanish, eng avvalo, o‘sha oila mustahkamligini, saranjom-sarishtaligi va farovonligini ta‘minlaydi. Bunday oilalarda barcha yoshdagi oila a‘zolari salomatliklari mustahkam, ma‘naviy muhiti mo‘tadil, o‘zaro munosabat yaxshi, har bir oila a‘zosining o‘qishga, ishga ishtiyoqi baland, kayfiyati hamisha ko‘tarinki bo‘ladi. Bunday oilada mehr-oqibatlilik, mehribonlilik, mas‘uliyatlilik, e‘tiborlilik odatiy hol hisoblanadi.

Kuzatishlarimizdan ma‘lum bo‘lishicha, o‘zbek oilalarida, millatimiz orasida ayniqsa, hotin-qizlar, onalar, bo‘lajak onalar o‘rtasida jismoniy tarbiya va sportga bo‘lgan munosabat, ishtiyoq va ularning psixologiyasi hali talab darajasida emas.

Buning asosiy sabablaridan biri, xotin-qizlarning jismoniy tarbiya va sportni ularning o‘zlari, oila a‘zolari va kelajakda qoldirajak zurriyodlari (farzandlari) salomatligini muhofaza qilishda naqadar muhim va betakror ahamiyatga molik ekanligini hali anglab yetmaganliklarida, joylarda, ayrim mutasaddilarning bu ishga jiddiy yondoshmayotganliklarida, deb bilamiz.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, sog‘lom turmush tarzi psixologiyasi bir tomondan, insonning jismoniy salomatligi va kamolotini nazarda tutsa, ikkinchi tomondan, inson ma‘naviy, mafkuraviy va ruhiy salomatligi, uning shaxs sifatida barkamol voyaga yetishining asosini tashkil qiladi. Nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy, ruhiy jihatdan o‘zini sog‘lom xis qilgan odamgina jamiyatning faol a‘zosi bo‘lib, o‘ziga va atrofidagilarga naf keltirishi mumkin. Zero, oila va yosh avlod sog‘lom ekan – jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan – mamlakat barqarordir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Mirziyoyev. O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqidan, 25 dekabr 2020 yil, 18:00 siyosat.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016 yil 14 sentyabr. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 37-son, 426-modda.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.
4. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. 1-jild. – Toshkent – 1992.
5. Oila psixologiyasi. Akademik lisey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun darslik. /Prof. F.B.Shoumarov tahriri ostida. – Toshkent, 2008.
6. Onalarga psixolog maslahati (Ona-bola munosabatlari psixologiyasiga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar). /Tuzuvchilar: G‘.B.Shoumarov va boshq. - Toshkent. - 2002.
7. O.S.Qodirov. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARIDA KREATIVLIK VA KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Keldiyorov Olim Xudayorovich
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada kreativ fikrlovchi insonlarga bilim berish jarayonida ularning ijodkorlik qobiliyatini yuzaga chiqarish va rivojlantirish uchun muhim bo‘lgan usullarni topish, yangilik yaratishga moyillik hissini uyg‘otish masalalari hal qilindi. ushbu masalalarni hal qilishda olib borilgan tadqiqot natijalari ularni ta’lim jarayonida tatbiq etish mumkinligini ko‘rsatgan va buning ahamiyati hozirgi kunda qanchalik yuksakligini ifodalagan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, innovatsiya, rivojlanish, g‘oya, tasavvur, bilim, kreativlikning roli, muvaffaqiyatsizlik, mashaqqat.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы поиска путей раскрытия и развития их творческих способностей в процессе обучения людей в системе государственного образования, пробуждающих чувство новаторства. Результаты исследований, посвященных этим вопросам, показали, что они могут быть применены к процессу государственного образования и несколько они важны сегодня.

Ключевые слова: креативность, инновации, разработка, идея воображение, знание, роль творчества, упорства

Mehnat bozorida kreativ fikrlovchi mutaxassislarga ehtiyoj ortib borar ekan, biz mehnat jarayonida, xatto uning eng dastlabki bosqichidan boshlab bu faktorga e’tibor qaratishimiz bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Shaxsda kreativlik sifati haqida so‘z yuritar ekanmiz, avvalambor, bu tushunchaning tarixi, kelib chiqishi va fanning yorqin nomoyondalarining qarashlariga e’tiborimizni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Kreativlik shaxsning bilimining ko‘pqirraligi yoki uni amaliyotda qo‘llay olishi bilan emas, balki undan foydalanib yangi bilimlarni kashf qilishida, mavjud bilimlarini takomillashtirishida, o‘rnatilgan steriotiplardan chetga chiqa olishi, nostandart va original fikrlashda namoyon bo‘ladi.

XX asr boshlarida faylasuf Anri Bergson “Kreativ evolyutsiya” kitobini nashr etdi, keyinchalik u Nobel mukofotiga sazovor bo‘ldi. Kitobning asosiy g‘oyasi - ijodkorlik barcha tirik organizmlarda mavjud degan tushuncha. Bu, aslida, evolyutsiyani boshqaradi. Freydning psixoanalizdagi hamkasbi Alfred Adler o‘zining individual psixologiya maktabini qurdi. Bu inson o‘zining ijodiy tabiati tufayli o‘z hayotini erkin tasarruf etishiga ishonchga asoslanadi. Va bu ijodiy kuch inson tajribasining barcha jabhalariga ta’sir qiladi: idrok, xotira, tasavvur. U har bir insonni o‘z hayotining me’moriga aylantiradi.

Kreativlik psixologiya sohasida nisbatan yangi atama hisoblanib, unga dastlabki ta’rif o‘tgan asrning 1922-yilida Simpson tomonidan berilgan. U

kreativlikni bilimdan ko‘ra qimmatliroq deb hisoblagan. Kreativlik tafakkurning nostandart usuli bo‘lib, ta‘lim va bilim kreativlik energiyasini oshiradi deb ta‘rif bergan.

Intelлект va kreativlikning bir –biriga bog‘liq emasligi haqidagi qarashlar boshqa tadqiqotlarda o‘rganildi. Kreativlik insonning hayotga moslashishi emas, balki uni o‘zgartirishidir deb hisoblagan bir guruh olimlar kreativlikning asosiy omili sifatida insonning atrof-muhitga bo‘lgan disadaptatsiyani, ya‘ni moslasha olmasligini ko‘rsatishdi. Ba‘zi olimlar shaxsning kreativ xususiyatlarini tashqi olam va jamiyatning boshqa a‘zolaridan yolg‘izlanish deya ta‘rif berishgan. Aynan real olamga disadaptatsiyasi mavjud bo‘lgan inson o‘zidagi yolg‘izlikni yengish uchun ham yangilik yaratishni boshlar ekan.

Intelлектni go‘yoki hech narsani yaratmaydigan, tayyor bilimlarni o‘rganish, unga faqat qaytarish xosdir deb hisoblagan har bir fikr egalariga e‘tiroz tug‘iladi. Psixologlarning fikricha insoniyatning rivojlanishi bu intellektning rivojlanishi negizida paydo bo‘lgan deb aytib o‘tilgan. Intelлектni kreativlikdan yiroq tushuncha sifatida qarash insoniyatga xos bo‘lgan yaratuvchanlik, originallik kabi sifatlarni kreativlikka tenglab qo‘ymoqda. Bu g‘oyalar kreativ bo‘lmagan shaxslarni boshqa tirik mavjudotlar singari ongli ma‘lumotlarni qayta ishlash hukm va xulosa chiqarish kabi funksiyalarsiz qilib ko‘rsatib qo‘yishi mumkin.

Stenberg va Gardnerlarning fikricha bir necha qobiliyat shaxsni omadli bo‘lishiga olib kelishi mumkindir:

1. Ijodiylik mezonlaridan biri bu nostandartlikdir.
2. Ikkinchi mezon anglanganlikdir.

Kreativlik mavzusida butun umri davomida izlanishlar olib borgan va erishgan muvaffaqiyatlari sababli ham psixologiyada “zamonaviy kreativlikning otasi” deb nom olgan amerikalik olim Ellis Paul Torrensdir. U 1915-yilning 8-oktabr sanasida Amerika Qo‘shma Shtatlarining Jorjiya shtatida tug‘iladi. Kasbi psixolog bo‘lgan bu olim pedagogik psixologiya va kreativ psixologiya sohalarida izlanishlar olib boradi. U yaratgan kreativlikni o‘lchash testlari ommalashdi. Psixologiya sohasiga qo‘shgan asosiy hissasi uning kreativlik borasidagi “Kelajakdagi muammolarni hal qilish” xalqaro dasturi, “Inkubatsiya modeli” va “Torrens ijodiy fikrlash testlari” nomli kitoblari. Torrens o‘z karierasini o‘qitish va ijodkorlikni tatbiq etishga bag‘ishladi. Uning bu sohaga qiziqishi 1937-yilda ko‘plab shogirdlari hayotda va ishda muvaffaqiyat qozonishini kuzatish natijasida paydo bo‘ldi. AQSH harbiy kuchlari tarkibida ishlagan vaqtida omon qolish uchun kreativlik ta‘rifini ishlab chiqdi, unda jasorat va tavakkal qilish ijodkorlik uchun muhimligini ta‘kidladi. Keyinchalik u kreativlikni “Bo‘shliqlar yoki bezovta qiluvchi, yetishmayotgan elementlarni sezish jarayoni, ular bo‘yicha gipotezalarni shakllantirish, bu farazlarni tekshirish va natijalarni yetkazish, ehtimoliy gipotezalarni o‘zgartirish va qayta sinovdan o‘tkazishdir” deb ta‘riflaydi.

Torrens o‘z hamkasblari bilan birgalikda 1966-yilda nashr etilgan mashhur “The Torrence Tests of Creative Thinking” ni ya‘ni Torrensning kreativ fikrlashni te Torrensning kreativ fikrlashni baholovchi testlari figural forma beshta kichik

o‘lchamni o‘lchaydi: ravonlik, o‘ziga xoslik, ishlab chiqish, sarlavhaning mavhumligi va erta yopilishga qarshilik.

Mezonlarda havola qilingan o‘lchovlar hissiy ekspressivlik, hikoyaning ifodaliligi, harakat yoki harakatlar, sarlavhaning ifodaliligi, to‘liq bo‘lmagan raqamlarning sintezi, chiziqlar bo‘lsa sintez, doira mavjud bo‘lganda g‘ayrioddiy vizualizatsiya, chegaralarni kengaytirish yoki buzish, hazil, tasvir boyligi, rang-baranglik va fantaziyani o‘lchash uchun xizmat qiladi.

Torrens “Kelajakdagi muammolarni hal qilish” dasturini yaratdi va o‘qitishning inkubatsion modelini ishlab chiqdi. U hozirgi kunda kengaygan vaxlqaro miqyosda 250 mingdan ortiq talabalarni qamrab olgan. Ushbu dastur tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rag‘batlantiradi, real dunyoni idrok etishni kengaytiradi, talabalarda kelajakka qarashni rivojlantirishga undaydi, muammolarni hal qilish o‘quv dasturiga integratsiya qiladi, haqiqiy baholashni taklif qiladi va talabalarni yetakchi rollarga tayyorlaydi.

Ijodkorlik- barcha xulq-atvor sohalarida inson mukammalligining o‘ziga xos xususiyati. Ajoyib ijodiy yutuq boshqacha bo‘lishni, ma’lum chegaralarni sinab ko‘rishni, qiyin ishlarni bajarishga harakat qilishni, xatolarga yo‘l qo‘yish va qiyinchiliklarga javob bera olishni o‘z ichiga oladi. Kreativlik- bu ma’lumotdagi muammolarni yoki bo‘shliqlarni sezish, so‘ngra sinov, xato yoki gipotezalarni shakllantirish orqali qiyinchiliklarni aniqlash va yechimlarini topish jarayonidir. G‘oya tug‘ilishi bilanoq biz ozchilik insonlar sirasiga kirib qolamiz va g‘oyaning jamiyatda tatbiq etilishi uchun jasorat eng kuchli rolga ega bo‘ladi.

Tomas Edison elektr ixtirolari bilan shug‘ullanganidek, Edvard de Bono ijodkorlik sohasidagi eng buyuklardan biridir. U ta’lim tizimlaridan biznesni boshqarishgacha bo‘lgan mashhur ijodkorlik rolga ega. Uning tizimli yondashuvi "ijodkorlik"ni ko‘pchilik ishonadigan amaliy ko‘nikmalar emas, balki fikrlash funktsiyasi sifatida aniqlashga yordam berdi. Edvard de Bono ijodkorlik tug‘ma fazilat emas, balki u faqat amaliyotda rivojlanganligini aniqladi. U o‘zining ijodiy usullaridan Psixologiya va Neyrologiya fanlaridan foydalanadi, ammo uning usullaridan har qanday kontekstda har kim foydalanishi juda oson. Ijodkorlik narsalarga boshqacha qarash uchun o‘rnatilgan naqshlarni buzishni o‘z ichiga oladi. Muayyan tajribalar ketma-ketligi bilan o‘rnatilgan vaqtinchalik tuzilmalardan xalos bo‘lish uchun bizga ijodkorlik kerak. Ijodkorlik ajoyib motivatoridir, chunki u odamlarni qilayotgan ishlariga qiziqtiradi.

Ijodkorlik foydali g‘oya bo‘lishi mumkinligiga umid beradi. Ijodkorlik har bir kishiga qandaydir yutuqlarga erishish imkoniyatini beradi. Ijodkorlik hayotni yanada qiziqarli qiladi. Ijodiy fikrlash iste’dod emas, balki o‘rganish mumkin bo‘lgan mahoratdir. Bu odamlarga tabiiy qobiliyatlariga kuch qo‘shish orqali kuch beradi, bu esa jamoaviy ish, mahsuldorlikni va tegishli foydani yaxshilaydi. Har doim to‘g‘ri bo‘lish zarurati yangi g‘oyalar uchun eng katta to‘siqdir.

Pedagogik adabiyotlarning aksariyat manbalarida kasbiy tayyorgarlik tanlangan kasbda muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun imkoniyat yaratadigan ko‘nikmalar, ish tajribasi va maxsus bilimlar to‘plami sifatida qaraladi. Biz kasbiy tayyorgarlikni “tinglovchining kelajak kasbiy faoliyatiga puxta zamin tayyorldchi

nazariy nazariy bilimlarni puxta egallashi, shuningdek, uni amaliy jihatdan muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratishda kompetensiyaviy yondashuvdan samarali foydalanish” deb bilamiz.

Kompetentlik sifatlarini o‘zida shakllantirgan mutaxassis o‘z kasbining yetuk ustasi bo‘ladi, barcha vaziyatlarda ham o‘z faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishi uchun doimiy ravishda o‘z bilim va mahoratini oshirib, muntazam izlanib, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirib boradi. Shunday shaxsiy sifatlarga ega bo‘lgan mutaxassisning kasbiy faoliyati davomida zarur kompetensiyalari shakllanadi. Mehnat qilish madaniyatigagina emas, balki yuksak umuminsoniy madaniyatlar: odob-axloq, qadriyatlar va obro‘-e’tibor egasi bo‘lishi o‘z-o‘zidan ayon bo‘ladi. Bitiruvchining o‘ziga xos shaxsiy ta’lim sifatida yakuniy kasbiy kompetensiyasi – bu kompetensiyalarning tarkibiy qismlari (intellektual, axborot, kommunikativ va b.), tajriba va ularni amaliyotda qo‘llash motivatsiyasi, shaxsiy fazilatlar, bu esa kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli hal qilishga imkon beradi. Bunday sintez jarayonida u ofitserning o‘ziga xos shaxsiy sifatiga - uning kasbiy malakasiga aylanadi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishni uchta asosiy omilini integratsiyalash orqali ta’minlash mumkin:

- ta’lim mazmunini tashkil etishning maqsadga muvofiq bo‘lishini ta’minlaydigan modullilik (ichki ishlar organlari yo‘nalishi bo‘yicha mutaxassis kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan tayanch kompetensiyalarga mos ravishda tuzilgan va didaktik jihatdan moslashtirilgan bilimlar konsepsiyasiga asoslanadi);

- ta’limni faoliyatga ko‘ra tashkil etish (ta’limning maqsadiga mos keladigan o‘qitish shakllarini tanlashni belgilab beradi); – ta’limni texnologiyalashtirish (ta’lim olish – rivojlanishning uzluksiz jarayonini tashkil etish yo‘li bilan inson kamolotining to‘la-to‘kis bo‘lishini ta’minlash).

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim shunday tashkil etilishi kerakki, tinglovchi auditoriyadagi ta’lim olish vaqtida ham, auditoriyadan tashqaridagi vaqtlarda ham ijodiy ish bilan mashg‘ul bo‘lishi va quyidagilarni bajara olishi lozim:

- muammoli vaziyatlarning yechimini topa bilish;
- o‘z fikrini himoya qila olish va nostandart hayotiy va ta’limiy vazifalarni hal etishda o‘zining nuqtai nazariga ega bo‘lish;
- kasbiy, amaliy faoliyatida o‘zini namoyon qilishning noan’anaviy usullarini doimiy ravishda egallab borish.

Bo‘lajak ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy kompetentligi, o‘qitish jarayonida yuzaga keladigan va faoliyat davomida rivojlanadigan asosiy, bazaviy va maxsus tizimlar bilan hosil qilinadi. Umumiy tushunchada kasbiy kompetentlik – bu alohida ichki ishlar organlari xodimlarining yoki bo‘linmaning xizmatni o‘tash bo‘yicha o‘ziga biriktirilgan hududda huquqbuzarliklar va jinoyatlarni, birinchi navbatda, og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlarni barvaqt oldini olish, shuningdek joylardagi muammolarni hal etishda aholi bilan ishlashni tashkil qilish, tezkor-qidiruv faoliyatni amalga oshiruvchi ichki ishlar organlari (katta)

tezkor vakillariga – og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlarni aniqlash va fosh etish, tergov va suddan yashiringan shaxslarni qidirish vazifalarni bajarishga bo‘lgan kasbiy tayyorgarligi va qobiliyatidir.

Yuqorida keltirilgan mazmun asosida bo‘lajak ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy kompetentligi tuzilishining quyidagi komponentlarini ajratib ko‘rsatish mumkin bo‘ladi: ma‘naviy-axloqiy, deontologik (kasb etikasi), huquqiy-me‘yoriy, pedagogik-psixologik, harbiy-kasbiy va akmeologik.

Ma‘naviy – axloqiy komponent bo‘lajak ofitserlarning kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismlaridan sanaladi. Bunda Vatanga xizmat qilishga ma‘naviy tayyorlik, harbiy-vatanparvarlik burchini bajarish, dunyoqarash, qadriyatlar yo‘nalganligi, ijtimoiy faollik, harbiy xizmatning ijtimoiy ahamiyatini anglab yetish muhim vazifalardan sanaladi.

Ichki ishlar organlari xodimi kasbiy faoliyati davomida quyidagilarni uddalay olishlari taqozo etiladi:

- o‘z professional, nazariy va amaliy bilimlarini uzluksiz oshirib borishi, o‘zining dunyoqarashi, bilim va tajribasini doimiy ravishda kengaytirish, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga intilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda yangi axborotlarni olish, ilg‘or tajribalarni o‘rganish;

- xizmat burchini bajarishga vijdonan yondashish, vatanga sidqidildan xizmat qilish, moddiy va ma‘naviy boyliklarimizni asrab-avaylash, milliy qadriyatlarimizga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

- yuksak kasbiy malaka va ma‘naviy-axloqiy fazilatlar, mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lish, sezgirlik, ziyraklik, kuzatuvchanlik, hamda bilish bilan bog‘liq intellektual salohiyatni rivojlantirish;

- har tomonlama keng bilim va yuksak professional mahoratga ega bo‘lish, favqulodda va keskin sharoitlarda o‘zi mustaqil ravishda nostandart qarorlar qabul qila olish; – xizmat munosabatlarida hushmuomalalikka amal qilib, IIV nizomlari doirasida burch va majburiyatlarni bajarish, jamoat joylarida o‘zini munosib tutish, shaxsiy xulq-atvorni nazorat qilib borish;

- xorijiy tillarni o‘zlashtirish, xorijiy tilda turli janrdagi (teleko‘rsatuv, radio eshittirish, e‘lonlar, yangiliklar va h.k.) audio va video matnlarni eshitib, asosiy ma‘nosini tushunib muhokama qila olish, har qanday og‘zaki nutqni tinglab tushunish;

- ruhan va jismonan tetik, bardam, hushyor, doimo ogoh bo‘lish, irodasini chiniqtirib borish, og‘ir damlarda sabr-bardoshli bo‘lish, xizmat va kasb sirlarini saqlash;

- kasbiy faoliyatda juda ko‘p uchraydigan nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga, shuningdek, butun kasbiy faoliyat jarayon-hodisalarini tahlil qilishga imkon beruvchi fikr doiralarini kengaytirish va h/k.

Xulosa qilib aytganda, barcha bo‘g‘indagi xizmatchilarning kasbiy faoliyati ofitserlar, serjantlar, safdorlar va tinglovchilarda kompetentlik va ularning tarkibiga kiruvchi muhim komponentlar, mexanizmlar, tamoyillarni shakllantirish, shuningdek, o‘quv faoliyatining kasbiy yo‘nalganligini ta‘minlashga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish ichki ishlar

vazirligi tasarrufidagi ta’lim muassasalarining o‘quv tizimini takomillashtirishning muhim vazifalaridir. Yuqorida aytilgan mulohazalardan kelib chiqqan holda, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda ta’lim jarayonini ham mazmunan, ham shaklan o‘zgartirish, bunda ta’lim oluvchilarga faqat ma’lum bir kompetensiyalar bo‘yicha bilim berish emas, balki butun harbiylashtirilgan ta’lim jarayoni davomida ular asosida faoliyat olib borishni ta’minlash nazarda tutiladi. Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi ta’lim muassasalari bitiruvchilarini soha bo‘yicha kasbiy tayyorlashga qo‘yiladigan zamonaviy talablarni amalga oshirish ta’limning yaxlit yakuniy natijasi – ichki ishlar organlariga yuklangan vazifalarni xodimlar samarali bajarishlari uchun zarur bo‘lgan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. David S.Martin, Anna R.Craft. “Developing critical and creativ thinking strategies in primary school pupils: an intercultural study of teachers’ learning”. Journal of In-servise Education. 2006
2. H.Gardner. “Frames of mind: the theory of multiple intelligences”. London: William Heinemann 1983
3. H.Gardner. “Multiple intelligences: the theory in practice”. New York: Harper Collins 1993
4. H.Gardner. “The arts and human development” New York: Harper Collins 1994
5. R.J.Sternberg, T.L.Lubart. “Creating creative minds” Phi Della Kappan 1991
6. P.E.Torrence. “Predictive validity of the Torrence tests of Creative thinking” journal of Creative Behaviour 1972
7. S.Jumanova. “Noodatiy fikrlash mahorati qanday shakllantiriladi”. “Ma’rifat” gazetasi 2019
8. Alvin Toffler. “Future shock” Pinguin Random House 1970
9. Ph.D Gerard Puccio. “Creativity in 21st century” developintelligence.com
10. Jennifer Henderson. “Developing students’ creative skills for 21st century success” December 2008
11. Robert Sternberg and Wendy William. “How to develop students’ creativity” 1996
12. Thomas Edison. “Failing for success: Thomas Edison” January 26, 2016

Internet saytlari:

1. Developintelligence.com
2. Ristiancollage.vic.edu.au
3. En.m.Wikipedia.org
4. Fs.blog
5. Intellectualventures.com

O‘SMIRLARDA HUQUQIY TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK PREDMETI

Kuchiboyev Shavkat Avazovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti “Amaliy psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

Annatatsiya: Maqolada o‘smirlarda huquqiy tushunchalarni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik predmeti o‘rganilgan. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra tadqiq etishga zarurat tug‘ildi. Huquqiy bilimlarni shaxs tomonidan o‘zlashtirishning muhim shartlaridan biri – fanga oid tushunchalarning shakllanganligi va ularning kundalik amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalariga egaligi bilan tavsiflanishidir.

Kalit so‘zlar: falsafa, mantiq, pedagogika, dialekt, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, o‘qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, muammolar.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ СУБЪЕКТ РАЗВИТИЯ ПРАВОВЫХ ПОНЯТИЙ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация: В статье исследуется социально-психологическая тема развития правовых понятий у подростков. Согласно анализу научных источников, возникла необходимость исследования вопроса о правовой грамотности на этапе онтогенетического развития человека в соответствии с этапами развития личности. Одним из важных условий усвоения человеком юридических знаний является формирование понятий, связанных с наукой, и их описание путем обладания навыками применения их в повседневной практике.

Ключевые слова: философия, логика, педагогика, диалект, правосознание, правовая культура, правовая грамотность, образование молодежи, педагоги-воспитатели, общество, зрелая молодежь, приоритеты, проблемы.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUBJECT OF DEVELOPMENT OF LEGAL CONCEPTS IN ADOLESCENTS

Abstract: The socio-psychological subject of the development of legal concepts in adolescents is studied in the article. According to the analysis of scientific sources, it became necessary to research the issue of legal literacy at the stage of ontogenetic development of a person according to the stages of development of a person. One of the important conditions for the assimilation of legal knowledge by a person is the formation of concepts related to science and their description by having the skills to apply them in everyday practice.

Key words: philosophy, logic, pedagogy, dialect, legal consciousness, legal culture, legal literacy, youth education, teachers-educators, society, mature youth, priorities, problems.

Yoshlarning ongu tafakkurini ma’rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash, ularda huquqiy madaniyatni shakllantirish, huquqiy ta’lim va tarbiyani takomillashtirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. «Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, ...ular 2 milliard kishini tashkil etishini hisobga oladigan bo‘lsak, sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi shu yoshlarimizning qanday inson bo‘lib kamolga yetishi

bilan bog‘liq».¹ Shu jihatdan yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish taklifini O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 20 sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi ma‘ruzasida ta’kidlab o‘tdi.

Huquqiy tushunchalar shakllanishining pedagogik masalalari boshqa fanlardagi ilmiy tushunchalarini tarkib topish qonuniyatlari, uslub va uslubiy jihatlariga qiyosiy o‘xshab ketishi shubhasizdir. Tushunchalar shakllanishining bosh bo‘g‘ini olamni bilish jarayonida tushunchalar tarixiy, falsafiy asosga ega ekanligi va fan doirasidagi hodisa va qonunlar mazmunini aks ettiruvchisi sanaladi. Biz muammoning pedagogik jabhalarini o‘rganish borasida olib borilgan tadqiqotlarning holati bilan tanishganimizda tushunchalar shakllanishining fanlar tizimidagi holati, turli ta’lim bosqichlari va o‘qitish metodikasining xususiyati bilan bog‘liq izlanishlarga duch kelindi.

S.A.Shediyning tadqiqotlari talabalarda gumanitar tushunchalarni shakllantirishning didaktik shart-sharoitlariga bag‘ishlangan bo‘lib, izlanish natijalari quyidagi xulosalarga olib keldi. Unda bo‘lg‘usi yuristlarning kasbiy tayyorgarligi tushunchalar bazasini shakllantirish uchun ta’lim mazmunini, talabalar aqliy taraqqiyot darajasini aniqlash, o‘quv jarayoni tuzilish xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, ishda talabalar ongida fanlararo gumanitar tushunchalarni shakllantirishning psixologik-didaktik asoslari hamda huquq tushunchalarini samarali tarkib toptirishning pedagogik shart-sharoitlari haqida so‘z boradi. Tadqiqotda muammo doirasidagi izlanishlar asosida psixologiya, pedagogika, bilish nazariyasidagi tushunchalarning “mazmuniy tuzilishi”, “mazmunning mantiqiy tuzilmasi”, “mazmunni tashkil etish” atamalariga alohida e’tibor qaratilgan. Oqibatda esa falsafa, mantiq, pedagogika fanlarini o‘qitishda o‘zaro birlik mavjud emasligi aniqlangan.

Mavjud ilmiy konsepsiyalar quyidagicha tasniflangan: 1. Hukm bilishning elementi sifatida qaralgan (N.I.Kondakov, G.Klaus, I.Ya.Lerner); 2. Tushuncha tafakkurning asosiy elementi hisoblagan (A.S.Arsenyev, V.S.Bibler, B.M.Kedrov); 3. Tushuncha bilan hukm o‘rtasida aniq chegaralanishga erishilmagan (A.N.Iliadi).

Shuningdek, V.V.Borisov, A.A.Zinovyev, A.M.Soxorning ishlarida bilishning asosiy tarkibiy elementi sifatida tushuncha ajratib ko‘rsatilgan. Ammo ushbu ishlarning mazmunidan o‘quv materiallarning mantiqiy tuzilishida hukm asosiy element sifatida keltirib o‘tilgan. S.A.Shediyning tadqiqotlariga muvofiq keladigan izlanishlar didaktik jihatdan mos kelishi kuzatildi.

Huquqiy tushunchalarning shakllanishi tushuncha muammosiga yondashuvimiz bilishning muhim sharti sifatida: bilishning didaktik yondashuv har qanday inson bilishini voqyelikda tasdiqlashda, uning har xil shakllarini tasdiqlashda, inson bilishining ijtimoiy-tarixiy amaliyotda vujudga kelishi va

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 20 сентябрь БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи/ Халқ сўзи”, 2017 й, 23 сентябрь №192 (6886).

rivojlanishining hal etuvchi rolini e’tirof etishi; barcha fanlarda ilmiy bilishning asosiy natijalarini umumlashtirish.

O‘smirlar tushunchalarni o‘zlashtirishining nazariy va amaliy tahlilining bir jihati S.A.Zaxarova tadqiqotlarida o‘z aksini topgan. Olim tomonidan olib borilgan izlanishlarda tushunchalarni o‘zlashtirish uquvi bir necha turlarga ajratib ko‘rsatilgan. S.A.Zaxarova tushunchalarni o‘zlashtirish modelini to‘rtta elementga ajratdi:

1. Mohiyat – real voqyelikni mavjud munosabatlarni aks ettiruvchi tushunchalarning shakllanishi;

2. Mazmun – voqyelikka real munosabatini egallaganligini so‘zlarda ajratib va mustahkamlangan jihati;

3. Shart-sharoiti: a) ijtimoiy amaliyot uchun ahamiyatli bo‘lgan obyektiv munosabatlarni ajratib ko‘rsatish; b) ushbu munosabatlarda umumiylik va ahamiyatlilikning egaligi; v) so‘zlarda bunday munosabatlar mustahkamlanganligi;

4. Asos – ularning so‘zlar va tushunchalar o‘rtasidagi axborot munosabatini hosil qiluvchi jihati. Olim tomonidan taqdim etilgan model predmetlar amaliyotida tushunchalarning mantiqiy funksiyasi muhim o‘ringa ega .

Ushbu tasnif yutuqlari bilan bir qatorda, ayrim kamchiliklardan holi emas. Unda tushunchalarning bilish jarayonidagi hissiy va amaliy, obrazli va jalb etuvchanligi; konkretligi va mavhumligi; aqliy bosqichlarning analitik va sintetik birligi; tushunchalarning shakllanishida talabalar faoliyatining amaliy va nazariy ahamiyati qayd etilmaganligidir.

S.A.Shediya, tushunchalarni o‘zlashtirish “bosqichlari” – jonli idrok (hissiy bilish), boyitilgan kuzatish – bir qator tushunchalar shakllanishining dastlabki nuqtasi; 2. Tahlil va qiyoslash yo‘li orqali hodisalarning mazmuniga olib kiruvchi aqliy jarayondagi predmet va hodislarning muhim va umumiy belgilariga ajratish; 3. Tushunchani aniqlash va muhim belgilarini sintetik jihatdan ko‘rib chiqish; 4. Mashqlar va amaliy tekshirish orqali tushunchalarni kengaytirish va chuqurlashtirish. Ularni ma’lum tushunchalar tizimiga kiritish.

Tushuncha shakllanishining muhim sharti sifatida o‘quvchilar bilimida deduktiv bilan induktiv xulosa chiqarishning o‘zaro aloqadorligini ta’minlash ularning o‘quv faoliyati va bilimlarni o‘zlashtirishga ijodiy xususiyatga egaligiga bog‘liqdir. Tushunchalarni o‘zlashtirishning fiziologik va psixologik xususiyatlarini egallash olimlarning diqqat markazida bo‘lgan.

S.V.Korjakovaning tadqiqoti pedagogik OTO‘ ta’limi talabalarida ilmiy tushunchalarni shakllantirishga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu izlanish yakuniga ko‘ra, ularni shakllantirish murakkab jarayon ekanligi, ilmiy tushunchalarning muvaffaqiyatli shakllanishi didaktik shart-sharoitlari tushunchalarni tarkib toptirishning nazariy asosi va usullariga; ularni o‘zlashtirishda o‘qituvchi tomonidan o‘rgatuvchilik, rag‘batlantiruvchilik, tashkilotchilik, nazoratchilik va korreksiyalovchi faoliyati bilan bog‘langan [11].

Yuqoridagi tadqiqotlarga asosanib shuni aytishimiz joizki, talabalarda huquqiy tushunchalarni shakllanishga tizimli yondashuv lozim va bu o‘zida ta’lim

jarayonining murakkab tizimli bog‘lanishini taqozo etadi. Chunki buning uchun o‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘zaro munosabati, ustozning o‘quv mashg‘ulotini tashkil etishi, metodik jihatdan qurollanganligi, shogirdlarda o‘quv motivlarining o‘zlashganligi, kasbiy yo‘nalish bilan huquqiy tushunchalarni shakllantirish bog‘lab olinganligi bilan bog‘liqdir.

T.I.Magomedova tomonidan amalga oshirilgan izlanishda esa muammoning o‘ziga xos jihati huquqiy soha talabalarida ko‘p tillik sharoitida rus tiliga oid kasbiy kommunikativlik ko‘nikmalarini shakllantirishga bag‘ishlangan. Mazkur dissertasion tadqiqotda huquqiy soha mutaxassislari uchun mo‘ljallangan o‘quv qo‘llanmaning batafsil tahlili mutaxassislarni tayyorlash asosida ingliz tili bo‘yicha “O‘quv adabiyotlarining jamlanma tahlili jadvali” shakllantirilgan. Ta’limni optimallashtirish sohasidagi nazariy va uslubiy tadqiqotlarining yakuni quyidagi omillarni hisobga olish lozimligini ko‘rsatadi:

- talabalarining motivasiyasi;
- o‘quv materiallarining yangiligi va autentiklikka egaligi;
- grafik ko‘rgazmalilik;
- o‘zi mustaqil o‘rganishi .

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, talabalarining motivasiyaga ega ekanligini aniq ko‘rsatkichlarda aks etganligi, o‘qituvchining topshiriqlari – faqat chet tilini o‘qitishda emas, balki boshqa mutaxassislik fanlarini o‘rganish jarayonida ham foydalanishi bilan xarakterlanadi.

Grafik ko‘rgazmalilik – bu talaba-yuristlarda kasbiy –yo‘naltirilgan o‘qitishni optimallashtirishning asosiy vositalaridan biri ekanligi isbotlangan.

O‘zi mustaqil o‘rganishi kasbiy shakllanish jarayonida talabaning to‘laqonli kasbiy, shaxsiy va individual kamol topishiga imkon beradi. Shunday qilib, talabalarda leksik tafakkurning egiluvchanligi, tilni idrok etishning rivojlanganligi; mutaxassisligi bo‘yicha matnlar bilan mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

N.G.Dayri tomondan olib borilgan izlanishda tushunchalarning shakllanishida eng muhim holat sifatida o‘qituvchini xotiraning barcha turiga ta’sir ko‘rsatilishi bilan belgilangan. Tadqiqotda qayd etilishicha, katta yoshdagilarga nisbatan o‘smirlarning xotirasi ancha kuchli ekanligi va eshitish, harakat, obrazli, motor, emosional xotira tushunchalarini o‘zlashtirish vaqtida o‘qituvchi inobatga olishi muhim deb ko‘rsatgan. Yakuniy xulosada o‘quvchilarda tushunchalar shakllanishida so‘z-mantiq xotirasiga alohida urg‘u berilgan. Shu sababli tushunchalar mazmuni ustida mulohaza yuritayotgan vaqtida mantiqiy esga olib qolish o‘quvi “mantiqiy zanjir” hosil qilishga xizmat qiladi.

Tushunchaning shakllanishi yuzasidan izlanishlar psixologik-pedagogik tadqiqotlarda anchagina salmoqli o‘rganilgan bo‘lib, ular muammolarning predmeti, yo‘nalishi, maqsad va vazifalari bo‘yicha tafovutlanishining guvohi bo‘lishimiz mumkin.

Agar tushunchalarning shakllanishi bo‘yicha pedagogik tadqiqotlarni tizimlashtiradigan bo‘lsak, anchagina tafovutli holatlarning guvohiga aylanish

mumkin. Agar ushbu tadqiqotlarni guruhlashimizga to‘g‘ri kelsa, quyidagi guruhlarga ajratish maqsadga muvofiq:

Birinchi guruh tadqiqotlarni umumta’lim fanlari bo‘yicha ilmiy atamalarning shakllanishiga, ya’ni matematik, fizik, kimyo, biologiya, geografiya, til, tarix va boshqa fanlarga doir tushunchalarning o‘quvchilarda tarkib topishiga bag‘ishlangan deyishimiz mumkin.

Ikkinchi guruhda esa tadqiqot obyektiga ko‘ra, amalga oshirilgan tadqiqot ishlarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Bu tadqiqotlarda o‘quvchilar, talabalar va boshqa kasb egalarida ilmiy tushunchalarning tarkib topishiga bag‘ishlangan izlanishlar amalga oshirilgan.

Masalan, I.V.Kobilananing izlanishlari bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning o‘quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishga tayyorlash masalasiga bag‘ishlangan. Olima tomonidan olib borilgan izlanishga ko‘ra, o‘quvchilarda ilmiy tushunchalarning shakllanishida o‘qituvchining o‘rni yuqori ekanligi, bunga erishish uchun bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik vaqtida e’tibor qaratish, dastlabki pedagogik amaliyoti vaqtidayoq ularga ilmiy tushunchalarni o‘rgatishlari, ilmiy tushunchalarni o‘zlashtirishda fanlaro bog‘liqlikni inobatga olishligini xulosalagan [98].

I.G.Pustilnik amalga oshirgan tadqiqotlarda o‘quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Bunda ularning tarixiy ildizlari, tushunchani tarkib toptirishda pedagogik yondashuvlarning g‘oyaviy asoslari tahlil qilingan [12].

Shuningdek, ko‘pgina tadqiqotlarda matematika va geometriyaga oid tushunchalarning shakllanishini turli xil faoliyat jabhalaridan kelib chiqib o‘rganishga harakat qilingan. Bu borada G.D.Tonkix tomonidan olib borilgan izlanishda planimetrik tushunchalar egallashda o‘quvchilarni darajaviy tabaqalashtirish sharoitida refleksiv faoliyatni tashkillashtirish muhim ekanligi qayd etilgan.

M.M.Molonova tadqiqotida esa o‘quvchilarda matematik tushunchalarni shakllantirishda mustaqil ishlarni tashkil etishning o‘ziga xos usullaridan biri ekanligiga asoslangan. Bir tomondan o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish eng muhim pedagogik yondashuvning bir parametri sifatida qaralmoqda [11].

Shuningdek, A.Abduxalikov, Ye.S.Bulicheva, T.P.Varlamova, O.A.Vasilenko, R.V.Zerkova, A.V.Makarin, N.V.Prodanova, I A.V.Shepel, D.V.Sharmin, va boshqa tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlarda matematika mashg‘ulotlarida o‘quvchilarda tushunchalar shakllanishining ilmiy asoslari tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda matematik tushunchalarning shakllanishi bir qator jabhalarda o‘rganishga e’tibor qaratilgan. Ye.S.Bulicheva loyihalash ta’lim orqali kollej o‘quvchilarida matematik tushunchalarning tarkib topishi xususiyatlarini yoritishga e’tibor qaratdi. Buning uchun dast avval, o‘quvchilarida matematik tushunchalarni shakllantirishning modelini ishlab chiqish muhimligi ta’kidlanadi.

I.G.Prosvirova va A.V.Shepelning tadqiqotlarida matematik tushunchalarni tarkib toptirishning motivasion aspektlari va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik tushunchalar axborotlarini kategoriyalashtirish yondashuvi orqali shakllantirishga e‘tibor qaratilgan.

Tadqiqotlarning yana bir yo‘nalishida ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo‘yicha o‘quvchilarda tushunchalar shakllanishining pedagogik masalalari tadqiq etilgan.

A.Abduxalikovning izlanishlarida ta‘lim jarayoni o‘quvchilarda iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishning eng muhim omili sifatida qaralib, unda 8-9-sinf o‘quvchilarida matematika fanini o‘qitish orqali amalga oshirishning ahamiyati ilmiy asoslangan.

O.B.Yermakovaning izlanishlari gumanitar fanlardagi o‘quv materiallari asosida ilmiy tushunchalarni shakllantirishning ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish masalalariga bag‘ishlangan va u yuzasidan ilmiy xulosalarga kelingan.

Bir qator pedagogik tadqiqotlar amalga oshirilganki, ularda o‘quvchilarda fanni o‘rganishga doir bilimlarni o‘zlashtirish usullari, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish yo‘llari, yondashuvlari, ta‘lim texnologiyalari, kasbiy tushunchalarni tarkib toptirish xususiyatlari, ularni o‘zlashtirishda individual yondashuvning ahamiyati, umumta‘lim fanlarini o‘qitish orqali dunyoqarashni egallash xususiyatlari, dialogik texnologiya tushunchalarni anglashning vositasi ekanligi, rivojlantiruvchi ta‘lim fizik tushunchalarni tushunish omili ekanligi, nutqni o‘rganish jarayonida tushunchalarni rivojlantirish xususiyatlari, mantiqiy operasiyalarni takomillashtirishning didaktik asoslari, talabalarda tushunchalarni refleksivlashtirishning xususiyatlari va boshqa jihatlar tadqiq etilganligini kuzatish mumkin.

Agar davlat ta‘lim standartida belgilangan huquqiy bilimlar, tushunchalarni o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirilishi huquqiy bilimlarni egallashning belgilovchi bosh mezon sifatida qaralsa, u holda ta‘lim mazmunini tashkil etishda ushbu mezonga yetarlicha ahamiyat berish lozimdir.

Demak, biz kasb-hunar kolleji o‘quvchilarida huquqiy tushunchalari shakllanishining didaktik masalasini belgilovchi omillarni quyidagilar bilan izohlashimiz mumkin:

- o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘lim tizimi davlat ta‘lim standartlarida belgilangan o‘quvchilar faoliyatiga qo‘yiladigan bilim, ko‘nikma va malakaviy talablar bosh maqsad ekanligini inobatga olish;

- ta‘lim muhitini tashkil etishga ta‘sir ko‘rsatuvchi obyektiv va subyektiv omillar ahamiyatini belgilash;

- kasb-hunar kolleji o‘quvchilaridagi huquqshunoslik faniga bo‘lgan o‘quv motivasiyalarining shakllanganlik darajasini aniqlash;

- ta‘lim jarayonida innovasion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ahamiyatini tavsiflash;

- o‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasidagi ta‘limiy hamkorlik faoliyatining tashkil etilganligiga e‘tibor qaratish.

Psixologik tadqiqotlarda o‘quvchilarda tushunchalarning shakllanishi tarixiy taraqqiyotning bir bosqichi sifatida talqin etilishi bilan bir qatorda muammoning o‘quv faoliyatining boshqa jabhalariga, ya’ni bilish qobiliyatlarini, o‘quv motivatsiyalarini, kasbiy va tadqiqotchilik sifatlarini tarkib toptiritirishga yo‘naltirilgan. Ammo huquqiy tushunchalarni subyektlar tomonidan o‘zlashtirishning psixologik jabhalarini tadqiqot predmeti sifatida o‘rganish zaruratini tug‘diradi.

Kasb-hunar kolleji o‘quvchilarida huquqiy tushunchalar shakllanish xususiyatlari muammosini ilmiy tadqiqot predmeti sifatida o‘rganish pedagogik psixologiya predmeti doirasida amalga oshiriladigan muammolarning yangi bir yo‘nalishi sifatida e’tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.
3. Filosofiya: Ensiklopedicheskiy slovar / Pod red. A. A. Ivina. — M.: Gardariki, 2004. -640 s.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 20 sentyabr BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi/ Halq so‘zi”, 2017 y, 23 sentyabr №192 (6886).
5. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
6. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
7. Safarovich Q. O. et al. O‘quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ta’sir modeli //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
8. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
9. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.
10. Safarovich Q. O. et al. Maktab yoshidagi o‘quvchilarni ma’naviy shakllanishida psixologlarning o‘rni //O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 15. – S. 156-161.

Internet saytlari

11. http://fikir.uz/posts/Fikr_psixologiya.
12. <http://lex.uz/pages/getpage.aspx>.

O‘SMIRLARDA TAJOVUZKOR XULQ-ATVOR NOMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Komiljonova Dilmuzaxon Nazirjon qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Psixologiya mutaxassisligi magistranti.

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada o‘smirlarning tajovuzkor xulq-atvori nomoyon bo‘lishining psixologik asoslari o‘rganiladi. Maqola, o‘smirlarda tajovuzkorlikning psixologik, ijtimoiy va omillar bilan bog‘liqligini tahlil etadi. Shuningdek, o‘smirlik davrida hissiy barqarorlik va identifikatsiya jarayonlarining xulq-atvor shakllanishidagi ro‘li, oilaviy, maktabdagi va ijtimoiy muhiti ta'siri hamda stress va asab tizimi bilan bog‘liq o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda o‘smirlarning agressiv xulq-atvorini kamaytirish va profilaktik choralar ko‘rish bo‘yicha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlar, tajovuzkorlik, agressiya, xulq-atvor, hissiy barqarorlik, stress, oila ta'siri, maktab muhiti, deviant xulq, profilaktika.

Аннотация: В данной научной статье исследуются психологические основы агрессивного поведения подростков (агрессия, преднамеренное причинение вреда). Рассматриваются психологические, социальные и биохимические факторы, влияющие на развитие агрессивности у подростков. Особое внимание уделяется роли эмоциональной стабильности, процессов идентификации, а также влиянию семейной, школьной и социальной среды на формирование поведения. В статье также анализируются изменения в нервной системе и стрессовые факторы, которые способствуют проявлению агрессивных тенденций. В заключение приводятся рекомендации по снижению агрессивного поведения и профилактическим мерам.

Ключевые слова: Подростки, агрессивность, психологические основы, эмоциональная стабильность, влияние семьи, школьная среда, профилактика.

O‘smirlarda tajovuzkorlik ko‘pincha zo‘ravonlikka qaraganda kengroq tushuniladi va odatda odamning shaxsiy motivatsiyasi yoki hissiyotlari bilan bog‘liqdir. Bu, xususan, o‘zini boshqa odamga nisbatan yuqori qo‘yish, huquqlari va erkinliklarini buzish, va hatto zarar etkazish shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

O‘smirlik davri inson psixologiyasida juda muhim va murakkab o‘zgarishlarni boshdan kechiradigan davr. Bu yoshda o‘smirlar ko‘p hollarda ijtimoiy va hissiy o‘zgarishlarga duch keladilar, bu esa ularning xulq-atvoriga ta'sir qiladi.

Bu davrda:

Hissiy beqarorlik: O‘smirlar tez-tez o‘z his-tuyg‘ularini boshqara olmaydi, bu esa agressivlik va tajovuzkorlikka olib kelishi mumkin.

Do‘stlar ta’siri: Ijtimoiy ta’sirlar, jumladan, do‘stlar va tengdoshlar o‘zaro munosabatlar o‘smirlarning xulq-atvoriga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Agar ular do‘stlarining yoki guruhlarining ta’siri ostida zo‘ravonlikni qabul qilishni boshlasalar, bu agressiv xulq-atvorni kuchaytirishi mumkin.

Zo‘ravonlikni keltirib chiqaruvchi psixologik omillar

Oila muhitidagi zo‘ravonlik:

O‘smirlarning zo‘ravonlikka moyilligi ko‘pincha oila ichidagi munosabatlardan kelib chiqadi. Agar o‘smir oila a’zolaridan jismoniy yoki emotsional zo‘ravonlikni ko‘rsa, ular bu xulq-atvorni o‘zlariga ham qabul qilishlari mumkin. O‘z vaqtida o‘zini nazorat qilishni o‘rganmagan o‘smir, zo‘ravonlikni "normal" yoki qabul qilinadigan reaksiya sifatida ko‘rishi mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy sharoit:

Ijtimoiy va iqtisodiy muammolar (masalan, kambag‘allik, ta’limda qiyinchiliklar) o‘smirlarning stress darajasini oshirishi va ularga tajavuzkorlikni ko‘rsatishga undashi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy omillar, masalan, jinoyatchilik va boshqa salbiy ijtimoiy muhitlar ham o‘smirlarni zo‘ravonlikka qarshi zaiflashtirishi mumkin.. O‘zini tanitish va normativ stress:

O‘smirlar o‘zlarini ijtimoiy guruhlarda tanitish uchun boshqalar bilan raqobatlashadilar. Agar ular o‘zlarini muvaffaqiyatsiz yoki "kam" deb his qilishsa, bu stress va hissiy beqarorlikka olib kelishi mumkin, bu esa ularni agresivlashtirishi mumkin.

Media va Internetdagi zo‘ravonlik:

Bugungi kunda ko‘plab o‘smirlar media va internetdagi zo‘ravonlikni ko‘rishadi, bu esa ularning shaxsiyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Kompyuter o‘yinlarida yoki film va seriallarda zo‘ravonlikni ko‘rsatish, yoshlarning buni haqiqatda ham qabul qilishlariga olib kelishi mumkin.

Empirik tadqiqot metodlari

Anketalar: O‘smirlarning o‘zlarini qanday his qilishlarini, zo‘ravonlikka qarshi munosabatlarini aniqlash uchun maxsus anketa tuzish.

Intervyular: O‘smirlar bilan to‘liq intervyu olib, ularning hissiy holati, oilaviy muhit, va do‘stlar bilan munosabatlarini o‘rganish.

Kuzatish: O‘smirlarning guruhdagi xulq-atvorini kuzatib, tajovuzkorlikni qanday namoyon bo‘lishini tahlil qilish.

Eksperimentlar: Psixologik testlar orqali o‘smirlarning agressivlik darajalarini o‘lchash.

Zo‘ravonlikni oldini olish va psixologik yordam

O‘smirlar orasida zo‘ravonlikni kamaytirish uchun quyidagi psixologik yondashuvlarni ko‘rib chiqish mumkin:

O‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish: O‘smirlarni hissiy reaksiyalarini boshqarishga o‘rgatish. Bunga stressni boshqarish, g‘azabni nazorat qilish va muammolarni hal qilishning ijtimoiy ko‘nikmalarini o‘rgatish kiradi.

Ijtimoiy ta'sir va normativ o'rgatish: O'smirlarni sog'lom ijtimoiy munosabatlarga o'rgatish va zo'ravonlikni qo'llab-quvvatlamaydigan ijtimoiy muhit yaratish.

Oilaviy maslahat: Oila a'zolari bilan ishlash, oilada sog'lom munosabatlarni rivojlantirish va oilada stressni kamaytirish.

Tavsiyalar va chora-tadbirlar

O'smirlar bilan faol ishlash, ular orasida zo'ravonlikning oldini olish uchun sinfda yoki guruhlarda maxsus treninglar o'tkazish.

O'qituvchilar, ota-onalar va psixologlar uchun qo'llanmalar yaratish va ular bilan maslahatlar o'tkazish, chora-tadbirlar ko'rish.

Xulosa qilib aytganda o'smirlik davri — shaxsiy rivojlanishning murakkab va o'ziga xos bosqichi bo'lib, bu davrda tajavvuskor xulq-atvor ko'payishi mumkin. Ushbu xulq-atvor psixologik, ijtimoiy va biokimyoviy omillarning kombinatsiyasidan kelib chiqadi. O'smirlarning agressivligi ko'pincha o'zini anglash, hissiy barqarorlik va ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarga bog'liq. Oila, maktab va jamiyat o'smirlar xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, stress va gormonal o'zgarishlar ham agressivlikni kuchaytirishi mumkin.

O'smirlarning tajovuskor xulq-atvorini kamaytirish va oldini olish uchun psixologik yordam, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish, ijtimoiy ko'nikmalarni oshirish va oilaviy-maktab muhiti yaxshilanishi zarur. Shuningdek, psixologik maslahatlar va profilaktik tadbirlar o'smirlarning psixologik salomatligini mustahkamlashga yordam beradi. Bunday yondashuvlar o'smirlar orasida agressivlikni kamaytirish va sog'lom shaxsiy rivojlanishni ta'minlashga imkon yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1 Mirsayidov, K.R., Usmonov, N.G. (2015). Psixologiya. Toshkent: "Fan" nashriyoti.

2 Mirzaeva, M.A. (2018). O'smirlik psixologiyasi. Toshkent: "Iqtidor" nashriyoti.

3 Raximov, A.A. (2016). Pedagogika va psixologiya. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.

4 Eshmuratov, A. (2019). O'smirlarning psixologiyasi va pedagogikasi. Toshkent: "Ta'lim" nashriyoti.

5 Shamsiyev, F. (2017). Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.

6 Yuldashev, M.A. (2014). Xulq-atvor va psixologik maslahat. Toshkent: "Yoshlar" nashriyoti.

7 Karimova, G.N. (2020). O'zbekiston yoshlarining psixologik salomatligi. Toshkent: "Navro'z" nashriyoti.

YOSHLARNI BUZG‘UNCHI G‘OYALAR TA‘SIRIDAN HIMOYA QILISH IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Mustafayev Azamat Murtazayevich

Urgut tuman IIB TQX

Terrorizmga qarshi kurashish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlarida bu davlatlarning siyosiy, ijtimoiy-madaniy, ta‘lim hayotida qator muammolarni keltirib chiqarayotgan bir qancha buzg‘unchi guruhlar mavjud. Mavjud ma‘lumotlarga ko‘ra, dunyoda sodir etilayotgan terroristik harakatlar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

Kalit so‘zlar: Destruktivlik, yoshlar, ma‘naviy-ma‘rifiy soha, manipulyatsiya, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, «ommaviy madaniyat».

ЗАЩИТА МОЛОДЁЖИ ОТ ВЛИЯНИЯ ДЕСТРУКТИВНЫХ ИДЕЙ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. Сегодня во всех странах по всему миру действует ряд деструктивных группировок, вызывающих ряд проблем в политической, социально-культурной, образовательной жизни этих государств. По имеющимся данным, количество совершаемых террористических актов в мире год от года увеличивается.

Ключевые слова: Деструктивность, молодежь, духовно-образовательная сфера, манипуляция, религиозный экстремизм, терроризм, наркотики, «массовая культура».

Осуществляемые в последние годы в нашей стране широкомасштабные реформы в социальной, духовной, политической и экономической сферах, глобальные перемены в мире ставят перед государством и обществом целый ряд задач, требующих своего решения. В связи с этим главой государства намечены задачи, которые необходимо реализовать для предотвращения деструктивных угроз.

Одними из важных задач, стоящих в настоящее время перед психологической наукой, являются, проведя теоретико-практический анализ деятельности деструктивных религиозных, экстремистских и террористических течений, групп, оказывающих негативное влияние на стабильность Республики Узбекистан, точнее её социальное, духовное развитие, опираясь на существующие научные теории охарактеризовать, классифицировать генезис, сущность и содержание понятий деструктивных групп, идей; в целях того, чтобы молодёжь не оказалась под влиянием этих идей, создать, совершенствовать определённую социально-психологическую основу. Данный вопрос, т.е. проблема совершенствования социально-психологических, педагогических технологий, посвящённых профилактике оказания молодёжи под влиянием деструктивных идей, не

была объектом специального исследования. В настоящее время социально-психологическое исследование причин возникновения деструктивных идей и групп, расширения сферы деятельности имеет актуальное теоретическое и практическое значение.

В настоящее время ряд деструктивных групп осуществляют деятельность на территории стран всего мира, порождают много проблем в политической, социально-культурной, духовной жизни этих государств. По имеющимся данным из года в год растёт количество совершаемых террористических действий, только в 2018 году совершено 15,3 тысяч терактов; на планете каждые 40 секунд один человек покушается на свою жизнь, из-за суицида ежегодно умирает один миллион человек¹.

Молодёжь – это представители определённой возрастной группы, имеющие определённые интересы и ценности, присущее им место и задачи в социальных структурах общества. В Законе Республики Узбекистан «О государственной молодёжной политике» определено, что молодыми людьми считаются личности, которым исполнилось 14 лет и не достигли 30 лет. Обобщая научные взгляды о данной социально-демографической группе, её можно разделить на три направления:

Во-первых, молодость – понятие, выражающее один определённый период жизни человека. В определении хронологических границ этого периода имеют важное значение формы и методы социализации, культура, специфика образования, характерные историко-социальному развитию определённого общества.

Во-вторых, под сущностью понятия «молодёжь» подразумевается социальный статус, связанный с возрастом. Социальный статус молодых людей не является одинаковым и формируется в увязке с их основными видами деятельности (работа, учёба, дополнительная деятельность), ролевыми структурами, а также представлениями и стереотипами, сформировавшимися в обществе в отношении представителей молодёжи.

В-третьих, понятие “молодёжь” применяется в составе властвующей культуры в качестве отдельной, независимой культурной структуры, субкультуры. Под этим подразумевается определённая форма объединения людей, обладающих своеобразными ценностями, нормами, образом жизни и мышления. Молодёжная субкультура выражается обычно в оппозиционном (не обязательно вражеском), своеобразном поведении и внешнем виде, проведении свободного времени, отдыха, противоречащих мировоззрению относительно старших по возрасту поколений.

Российский психолог И. Вагин создал концепцию манипулятивной психологии в области политики на основе избирательных технологий и своими взглядами показал, что определенные процессы в обществе управляются субъективным образом. А.Ташанов, научной работе Ш.В.Мустафасовой специально социально-философски, психологически

¹ http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide_rates/en/index.html; <https://www.janes.com/>
<http://www.xs.uz/uzkr/post>

изучалось негативное влияние деструктивных идей на восприятие национального «я», идеологических, деструктивных угроз в контексте сегодняшних глобальных изменений и их негативное влияние на восприятие национального «я», воспитание молодежи.

По мнению ученых из Узбекистана, таких как Г.Шоумаров, Э.Гозиев, М.Бекмуродов, В.Каримова, К.Назаров, Н.Сафаев, Ш.Баротов, Н.Комилова, характер контролируются посредством деятельности в микро- и макросреде. А нездоровая социальная среда вызывает различные отклонения в сознании и поведении человека[1].

Результаты исследовательской работы, дали возможность сформулировать следующие общие выводы:

1. В происходящем в настоящее время процессе глобализации всё больше возрастает опасность попадания молодёжи под влияние ценностей, пропагандируемых различными деструктивными группами, идеями. Для предотвращения этой опасности необходимо обратить особое внимание на формирование у молодёжи соответствующих жизненных ценностей и направлений.

2. Важные жизненные планы молодёжи связаны с имеющими важное жизненное значение направлениями, которые молодёжь считает для себя основными. Направления, имеющие важное жизненное значение, формируются на основе окружающей среды юношей и девушек, системы ценностей, свойственных их близким.

3. Исходя из того, насколько глубоко изучены социально-философская сущность субкультуры молодёжи, а также степени анализа возможной деформации жизненных направлений, можно рассуждать о целесообразном психолого-педагогическом влиянии на них и поддержке с психолого-педагогической точки зрения.

4. Все деструктивные группы применяют почти одинаковые методы, психологическую технику изменения сознания людей, контроля их поведения.

Результаты исследования, а также общие выводы, сформулированные на их основе, позволили предложить следующие практические рекомендации:

1. В процессе образования и воспитания целесообразно обратить внимание не только на совершенствование знаний, навыков, умений человека, но и на формирование и развитие его качеств асертивности. С этой целью в настоящее время необходимо обратить внимание на реализацию мер, направленных на развитие критического мышления, рефлексии и асертивности, исследование средств и методов психологической манипуляции и устранения его влияния, формирование у молодёжи необходимых навыков.

2. Если исходить из особенностей периода отрочества и молодости, то стремление к активному общению, развитию межличностных отношений являются качествами, присущими молодёжи. С этой точки зрения

рекомендуется постоянно ставить в центр внимания родителей, педагогов, соответствующих ответственных и должностных лиц вопросы ежедневного общения; обращения, связанные с ним возможные проблемы и их решения; личное отношение; сложность, запутанность связей; стереотипы и субъективные мнения, имеющие отношение к пониманию человека; влияние мировоззрения на общение.

3. Как известно, взгляды и отношения к педагогическим и воспитательным действиям различны, психологическая манипуляция является неотъемлемой частью объективного события, нашей социальной жизни. Самая лучшая защита от психологической манипуляции – это разглядеть её, почувствовать, сформировать навыки работы с информацией, умения критически воспринимать информацию, ознакомление молодёжи с часто применяемыми в целях влияния на сознание различными методами и средствами, защита молодёжи от деструктивных идей – целесообразно должна быть одним из основных вопросов повестки дня.

4. Материалы, статьи, публикуемые в государственных и негосударственных средствах массовой информации, выступления в социальных сетях – всё это может служить основным источником, «наглядным оружием» при формировании навыков с целью не оказаться под влиянием информационной манипуляции. Рекомендуется доводить до учащихся, студентов, учителей, родителей, в общем, до широкой общественности простым для понимания способом достаточно информации, кроме вопроса влияния различных СМИ на сознание человека, об угрозе различных деструктивных групп, культ и сект безопасности личности, государства, общества, привлечении членов в такие группы, методах и способах оказания группового давления.

Литература.

- 1.Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М: Смысл, 2002 – 329 с.;
- 2.Терстоун Л.Л. Характер интеллекта.- М.:Педагогика, 1924.- 230 с.
- 3.Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) user’s manual. Toronto, Canada: MHS Publishers, 2002.
- 4.Кадыров У.Д. Защита молодежи от деструктивных идей как социально-психологическая проблема// Школа будущего. – Москва, 2015. – №5, – С.59-63.

MADANIY FARQLAR VA OILAVIY TUSHUNISHLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI

Maqsudova Sarvinoz Shuhratjon qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Psixologiya yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekistonda oilaviy nizolar va etnik madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni psixologik nuqtai nazardan o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot davomida turli etnik guruhlar o‘rtasidagi oilaviy munosabatlarda uchraydigan nizolar, ularning sabablari va bu nizolarni hal qilishda etnik madaniyatning roli tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada O‘zbekistonda oila tushunchasining o‘ziga xos xususiyatlari va turli milliy guruhlarining madaniy qadriyatlari oilaviy munosabatlarga qanday ta’sir etishi ko‘rsatilgan. Olingan natijalar oilaviy nizolarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda milliy va madaniy omillarning hisobga olinishi muhimligini tasdiqlaydi. Ushbu tadqiqot oilaviy psixologiya va sotsiologiya sohalarida milliy o‘ziga xoslikning ahamiyatini tushunishga katta hissa qo‘shadi va oilaviy nizolarni kamaytirishga yo‘naltirilgan amaliy chora-tadbirlarni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: Oila psixologiyasi, oilaviy nizolar, etnik madaniyat, O‘zbekistonda oila, madaniy qadriyatlar, nizolarni boshqarish, etnik nizolar, psixologik tadqiqot, milliy o‘ziga xoslik, oila munosabatlari, sotsiologik tahlil, psixologik tahlil.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению взаимосвязи между семейными конфликтами и этнической культурой в Узбекистане с психологической точки зрения. В исследовании анализируются конфликты, возникающие в семейных отношениях среди различных этнических групп, их причины и роль этнической культуры в разрешении этих конфликтов. Также в статье рассматриваются особенности восприятия семьи в Узбекистане и влияние культурных ценностей различных национальных групп на семейные отношения. Полученные результаты подтверждают важность учета национальных и культурных факторов при разработке стратегий управления семейными конфликтами. Это исследование вносит значительный вклад в понимание значения национальной самобытности в областях семейной психологии и социологии, а также предлагает практические меры, направленные на снижение семейных конфликтов.

Ключевые слова: семейная психология, семейные конфликты, этническая культура, семья в Узбекистане, культурные ценности, управление конфликтами, этнические конфликты, психологическое исследование, национальная самобытность, семейные отношения, социологический анализ, психологический анализ.

O‘zbekistonda Oilaviy Nizolar va Etnik Madaniyat

O‘zbekiston – Markaziy Osiyoda ko‘p millatli va rang-barang madaniyatli mamlakat bo‘lib, uning hududida o‘zbeklar bilan birga tojiklar, qozoqlar, qirg‘izlar, ruslar, koreyslar va boshqa ko‘plab etnik guruhlar yashaydi. Bu xilma-xil madaniy muhit mamlakatning boy madaniy merosini aks ettiradi va bag‘rikenglikni kuchaytiradi. Ammo turli etnik guruhlarining bir muhitda yashashi, ularning turmush tarzi va qadriyatlaridagi farqlar tufayli ayrim oilaviy nizolar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu maqola O‘zbekistondagi oilaviy nizolar sabablari, etnik madaniyatning bu nizolarga ta’siri hamda nizolarni hal etish yo‘llarini o‘rganishga qaratilgan.

O‘zbek oilalarining ko‘p qismida an‘anaviy patriarxal tuzilma hukmron bo‘lib, bunda asosiy qarorlarni oila kattalari, odatda ota yoki bobolar qabul qilishadi. Oilaviy muhitda o‘zaro hurmat, sabr-toqat, bir-biriga ko‘maklashish kabi qadriyatlar juda muhim sanaladi. Yoshlarning katta avlod vakillariga itoat qilishi, ularning ko‘rsatmalarini hurmat bilan bajarishi o‘zbek oilalari an‘analarining asosi hisoblanadi. Ammo bugungi globallashuv davrida yoshlar orasida mustaqil qarorlar qabul qilish istagi kuchaymoqda. Ko‘plab yoshlar uchun zamonaviy texnologiyalar va globallashuv ta’siri ostida yashash yangi qadriyatlar va turmush tarzi bilan uyg‘unlashishga olib kelmoqda, bu esa ko‘pincha avlodlar o‘rtasida tushunmovchilik va nizolarni keltirib chiqaradi.

Etnik madaniyat oilaviy nizolarni shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Turli etnik guruhlarining madaniy qadriyatlari va odatlari oila ichidagi munosabatlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, tojik oilalarida bolalar tarbiyasiga oid qarorlarni katta yoshdagi qarindoshlar bilan maslahatlashish muhim bo‘lsa, qirg‘iz oilalarida bolalarga ko‘proq mustaqillik berish odat tusiga kirgan. Shuningdek, ayrim etnik guruhlarda ota-onalar yoki yaqin qarindoshlar nikoh tanloviga jiddiy ta’sir o‘tkazsa, boshqa guruhlarda esa yoshlar o‘zlarining turmush o‘rtoqlarini mustaqil ravishda tanlashadi. Bu madaniy xususiyatlar ba’zida aralash nikohlar orqali oilalar orasida to‘qnashuvlarga olib kelishi mumkin.

Bunday madaniy farqlar oilaviy nizolarni kuchaytirishi bilan birga, ba’zida ularni oila a’zolari o‘rtasidagi muloqot va murosa orqali hal qilish imkonini ham beradi. O‘zbek oilalarida nizolarni hal etishda sabr-toqat, hurmat va murosaga intilish qadriyatlari asosiy rol o‘ynaydi. Ko‘pincha oila a’zolari o‘rtasida nizolar yuzaga kelganda, yaqin qarindoshlar maslahat va vositachilik yo‘li bilan aralashib, nizolarni murosaga keltirishga yordam beradilar. Etnik madaniyatni hisobga olib, madaniy qadriyatlarni hurmat qilish oilaviy barqarorlikka erishishda muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekistonda oilaviy nizolarni hal qilish jarayonida etnik xilma-xillik umumiy birlik va bag‘rikenglikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘plab oilalarda farzandlarga boshqa madaniyatlarni tushunish va hurmat qilish, umumiy qadriyatlarni qadrlash yoshligidan o‘rgatiladi. Turli etnik guruhlarining o‘ziga xos urf-odat va qadriyatlarini hurmat qilish orqali oila a’zolari o‘rtasida tushunish va birdamlik shakllanadi. Oilalar bir-birining madaniy farqlarini qabul

qilib, o‘zaro munosabatlarda mo‘‘tadil yondashuv orqali nizolarni muvaffaqiyatli boshqarish imkoniga ega bo‘lishadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda oilaviy nizolarni boshqarishda etnik madaniyatning roli katta. Turli etnik guruhlarining qadriyat va urf-odatlarini hurmat qilish va ularni tushunish orqali o‘zaro murosaga kelish osonlashadi va bu oilaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Madaniy farqlarni hisobga olib, bir-birining o‘ziga xos jihatlariga moslashish orqali O‘zbekiston jamiyatida oilaviy tinchlikni ta‘minlash va milliy birlikni kuchaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirov A. (2018). *O‘zbekistonda oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari va oila nizolarini hal qilish usullari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Noshirligi.
2. Abdullayev U. B. (2015). *O‘zbekistonda etnik guruhlar va ijtimoiy munosabatlar*. Toshkent: Jamiyat va Taraqqiyot Jurnal, 3(1), 20-35.
3. Ergashev B. A. (2016). *O‘zbekistonda oila institutining rivojlanishi va unda etnik madaniyatning ahamiyati*. Toshkent: Yangi Ijtimoiy Tadqiqotlar, 4(1), 75-88
4. Sadikov T. (2019). *Turli etnik guruhlardagi oilaviy nizolar va ularni hal qilishning milliy psixologik usullari*. "Ijtimoiy Psixologiya va Ma‘naviyat" jurnali, 14(2), 58–70.
5. To‘xtayeva F. (2021). *O‘zbek oilalarida an‘anaviy va zamonaviy qadriyatlar: Madaniy integratsiya*. "O‘zbekiston Madaniyat Ilmi Tadqiqotlari Jurnal", 12(1), 92–107.
6. Haydarova Z. S. (2019). *O‘zbek oilasi va etnik madaniyat: oilaviy nizolarning psixologik jihatlar*. Toshkent: Psixologiya va Pedagogika Masalalari Jurnal, 8(3), 32-41.
7. Qayumov R. (2017). *O‘zbek oilalarida an‘anaviy qadriyatlar va zamonaviy o‘zgarishlar: Oila institutining rivojlanishi*. "Oila va Jamiyat" jurnali, 9(2), 32–48.

TURLI YOSHDAGI OILAVIY INQIROZLARNI PSIXOLOGIK TAVSIYALAR YORDAMIDA BARTARAF ETISH

Musinova Ruhshona Yunusovna

Pedagogika va umumiy psixologiya kafedrasida dotsenti

Isamova Mohina Dilshodovna

Amaliy psixologiya kafedrasida magistranti

Annotatsiya: Maqola dolzarb va kam ishlangan mavzuga bag‘ishlangan, oilaviy inqiroz davrida oilaviy munosabatlarning psixologik xususiyatlari. Maqola oilaning rivojlanish davrlarini ko‘rib chiqadi va inqirozni engib chiqish yo‘llarini taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy inqiroz, oilaviy munosabatlar, oilaviy qoidalar, nikoh va oilaviy munosabatlar.

Аннотация: Статья посвящена актуальной и малоразработанной теме - психологическим особенностям супружеских отношений в период кризиса семьи. В ней рассматриваются циклы развития семьи и предложены пути преодоления кризиса.

Ключевые слова: кризис семьи, супружеские отношения, правила в семье, брачно-семейные отношения

Oila shaxsning ijtimoiylashuvi, madaniy, etnik va axloqiy qadriyatlarning tarixiy taraqqiyoti uchun eng muhim institutdir.

Sotsiologlar va oila maslahatchilarining tadqiqotlariga ko‘ra, har bir oila rivojlanishning bir necha bosqichlaridan o‘tadi va biridan ikkinchisiga o‘tish odatda inqiroz bilan birga keladi.

Oilaviy munosabatlardagi eng muhim va xavfli alomatlar:

- turmush o‘rtoqlar endi bir-birlariga yoqishga intilmaydilar;
- bolalarni tarbiyalash bilan bog‘liq barcha masalalar janjal va o‘zaro malomatlarga sabab bo‘ladi;
- turmush o‘rtoqlar o‘zlari uchun muhim bo‘lgan aksariyat masalalarda (oila va do‘stlar bilan munosabatlar, kelajak rejalari, oila daromadlarini taqsimlash va boshqalar) bir xil fikrga ega emaslar;
- er va xotin bir-birining his-tuyg‘ularini yaxshi tushunmaydi (yoki umuman);
- turmush o‘rtog‘ining deyarli barcha harakatlari va so‘zlariga asabiylashadi;
- turmush o‘rtoqlardan biri har doim boshqasining istaklari va fikriga bo‘ysunishi kerak deb hisoblaydi;
- umr yo‘ldoshi bilan muammolar va quvonchni baham ko‘rishga ehtiyoj yo‘qoladi;

Bugungi kunda oilaviy muommolarning yuzaga kelishi yanada ko‘paydi. To‘liq bo‘lmagan oilalar, ajralishlar, oilaviy nizolar, yolg‘izlik muammolari o‘tmishda ham bo‘lgan, ammo bu qadar e‘tiborni jalb qilmagan.

Qolaversa, insonning o‘zi ham muhabbatga, ma‘naviy yaqinlik va o‘zaro tushunishga talabchan bo‘lib qoldi. Oilaviy nizo munosabatlardagi qarama-qarshilik sifatida qabul qilingan turmush o‘rtoqlarning maqsad va manfaatlari o‘rtasidagi ob‘ektiv nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Inqirozlar turmush o‘rtoqlarga hayot davomida hamroh bo‘ladi. Buriish nuqtalari "nikoh inqirozi" tushunchasi bilan belgilanadi. Bu ko‘pincha oila buzilishiga olib keladigan qiyin hayotiy vaziyatlarni boshdan kechirganda sodir bo‘ladi. Nikohdagi quyidagi inqiroz davrlarini ajratib ko‘rsatish mumkin, Bu barcha turmush o‘rtoqlar tomonidan u yoki bu darajada boshdan o‘tkaziladi.

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, barcha oilalarning yarmi nikohning birinchi yilidan keyin buziladi. Yangi turmush qurgan turmush o‘rtoqlar "kundalik hayot" sinoviga dosh berolmaydilar. Kelishmovchiliklar mas‘uliyatni taqsimlash, turmush o‘rtoqlarining bor odatlarini o‘zgartirishni xohlaganligi bilan bog‘liq

bo‘lishi mumkin. Er – xotinlardan har biri o‘z hamrohini butunlay yangi tomonlardan bilishadi: ular o‘zlarining bolalikdagi oilalari, iqtisodiy tuzilmalar, madaniyat va ta’limdagi farq tufayli, turmush tarzidagi boshqacha sharoitlarga duch kelishlari sabab jiddiyroq muammolarga olib keladi.

Bundan tashqari, oila inqirozi nikohning 3 – 7 yil gacha, ba’zan nikohning 2 – 6 yilgacha bo‘lgan davrda sodir bo‘ladi. Bu eng og‘ir davr bo‘lib, bu oilalardagi eng ko‘p ajralishlar sonini tashkil qiladi. Ushbu nikoh inqirozining paydo bo‘lishiga quyidagi omillar sabab bo‘ladi:

- turmush o‘rtog‘ining psixologik holatidagi o‘zgarishlar;
- romantik kayfiyatning yo‘qolishi, nikohdan oldingi davrda va oila qurgandan so‘ng juftining farqini yaqqol ko‘zga tashlanishi;
- turmush o‘rtoqlarning turli xil qarashlari namoyon bo‘ladigan vaziyatlar sonining ko‘payishi, kelishuv yo‘qligi;
- turmush o‘rtoqlar tomonidan salbiy his-tuyg‘ularning tez-tez namoyon bo‘lishi. Ushbu inqiroz bosqichining eng keng tarqalgan sababi bolaning tug‘ilishidir. Ayol borgan sari uyga bog‘lanib qoladi, erkak esa o‘zi bilmagan holda uyidan uzoqlashadi. Bu vaqt ichida er o‘zini sevimli, keraksiz, e’tibordan mahrum his qiladi.

Nikoh inqirozining keyingi bosqichi oilaviy hayotning 12 - 16 yoshgacha bo‘lgan davrda sodir bo‘ladi. Bir qarashda, er-xotin allaqachon barcha quvonch va qiyinchiliklarni birga boshdan kechirgandek tuyulishi mumkin. Ular turli xil vaziyatlarga duch kelishgan: pul etishmasligi, bolalar kasalliklari, muvaffaqiyatsizliklar. Ammo nega bunday uzoq va mashaqqatli yo‘l bosib o‘tgan bo‘lsada, oilalar buzilib ketmoqda. Aynan shu paytda ko‘pchilik odamlar shaxsiy o‘rta hayot inqirozidan o‘tadilar, bu davrda ular barcha hayotiy qadriyatlarga boshqacha qarashni boshlaydilar. Ba’zan ular hayotni qaytadan boshlash uchun juda oz vaqt qolganligidan qo‘rqishadi. Ushbu inqirozning sabablari bir-biridan psixologik charchoq, munosabatlarda va turmush tarzida yangilikka intilishdir. Iqtisodiy sabablar, o‘zgarishdan qo‘rqish va birgalikda sotib olingan mulkni yo‘qotish ham munosabatlarning mustahkamlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Uchinchi nikoh inqirozi 20 - 25 yil birga yashashdan keyin sodir bo‘ladi. Bu inqiroz psixologik sabablarga ham asoslanadi:

- qarilikning yaqinlashishi, menopauza, somatik shikoyatlarning paydo bo‘lishi;
- bolalarga g‘amxo‘rlik qilish bilan bog‘liq yolg‘izlik hissi;
- xotinning ortib borayotgan hissiy qaramligi, uning tez qarishi haqida tashvishlari;
- qirq yillik psixologik inqiroz.

Turmush o‘rtoqlar o‘rtasidagi munosabatlarga yanada katta ta’sir ko‘rsatadigan odatiy hodisa - bolalari ota-ona uyini tark etishidir. Ayni paytda er-xotin o‘zlarining asosiy birlashtiruvchi qiziqishlarini - ota-onalik rolini yo‘qotmoqda. Endi faqat bir biri bilan yolg‘iz qolmoqdalar.

Shunday qilib, nikohdagi inqirozli vaziyatlar ma’lum bir shaklda yuzaga keladi va chuqur ijtimoiy-psixologik sabablarga ega bo‘ladi. Ularni bilish,

hisobga olish va moslashtirish, oiladagi xatti-harakatlarini ularga mos ravishda qurish maqsadga muvofiq.

Oilada tuzilmaviy o‘zgarishlarga qarshilik ko‘rsatadigan birlashtiruvchi kuchlar va o‘zgarishlarga turtki beruvchi parchalanish kuchlari mavjud [4, c. 233]. Parchalanish kuchlari birlashish kuchlaridan ustun kelmasligi uchun ba’zi qoidalarga amal qilish kerak, chunki oiladagi ziddiyat o‘z vaqtida bartaraf etilmasa, turmush o‘rtoqlarni munosabatlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

1. Mojaroga bormaslikka harakat qilish kerak. Shuni esda tutish kerakki, turmush o‘rtoqlardan biri yoki har ikkala tomon ham vazmin va bag‘rikenglik rolini o‘ynashi kerak. Yomon kayfiyatni yoqimli narsa bilan yengishga urinish lozim.

2. Xafagarchilikni tortishuv vaqtida namoyon qilishga urinmang, buni ertangi kunga qo‘ying. Yaxshisi, mojaroning mohiyati haqida gapiring, eski xatolarni eslatmang.

3. Turmush o‘rtog‘ingizning kayfiyatini hisobga oling, hatto uning g‘oyalarini noto‘g‘ri ekanligiga ishonsangiz ham. Uning qarashlari siznikiga to‘g‘ri kelmasligi mumkin, shuning uchun xotiniz (eringiz) yomon kayfiyatda bo‘lsa, istaklaringiz amalga oshishini talab qilmaslikka harakat qiling.

4. Turmush o‘rtog‘ingiz sizga biror narsa aytganida qiziqish va hamdardlik ko‘rsating

5. Bir-biringizga sabrli bo‘lishga o‘rganing. Birlashtiruvchi "biz", "bizniki", "biz bilan" so‘zlarini ishlatib, umumiy ishlarda ishtirok eting.

6. Bunday ajoyib juftga ega bo‘lganingiz uchun minnatdorchilik bildiring.

7. Turmush o‘rtog‘ingiz uning nuqtai nazari mantiqiy ekanligini va siz bunga mutlaqo rozi bo‘lmasangiz ham, uni hurmat qilishingizni tushunsin.

8. Bir-biringizga e’tibor belgilarini ko‘rsating. Bir-biringizga g‘amxo‘rlik qiling.

9. Ko‘proq hazil qiling. Ammo ehtiyotkorlik bilan - masxara, istehzo va tahqirlashlarsiz. Fikrlaringizni bir-biringiz bilan baham ko‘ring.

10. Har qanday janjalda hech qachon bir-biringizni haqorat qilmang.

11. Turmush o‘rtog‘ingizni omma oldida tanqid qilmang.

Xulosa qilib aytganda, inqirozdan qo‘rqmang. Ko‘pgina oilalar bu nima ekanligini o‘ylamasdan yoki shubha qilmasdan bu davrni o‘tkazib yuborishadi. Ular shunchaki paydo bo‘lgan qiyinchiliklarni birga yengishadi. Hamma narsani hal qilish mumkin, oilaviy qayiqning kelajagi bizning qo‘limizda, u kundalik hayotga qulab tushishi mumkin yoki sevgi, o‘zaro hurmat, umumiy umidlar va yutuqlar dengizida ajoyib sayohatdan o‘tishi mumkin!

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zritneva E.I., N.P. Klushina. Oilaviy tadqiqotlar: o‘qish. ta’lim yo‘nalishida va "Ijtimoiy fanlar. Ish" mutaxassisligi bo‘yicha tahsil olayotgan universitet talabalari uchun qo‘llanma. - M.: VLADOS markazi gumanitar nashriyoti, 2006. - 246 p.

2. Radugin A.A., Radugin K.A. Sotsiologiya: ma'ruzalar kursi. - 2-nashr, qayta nashr. va qo'shimcha - M.: Markaz, 1999. - 160 b.
3. Sotsiologiya asoslari. Ma'ruzalar kursi. O'rta maxsus ta'lim muassasalari talabalari va o'qituvchilari uchun. / .L.I. tomonidan tahrirlangan. Pervuxin. Moskva bosmaxonasi No9, 1997 yil.
4. Schneider L.B. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. Ma'ruzalar kursi. - M.: Aprel - Matbuot, EKSMO nashriyoti -Press, 2000. - 512 b.

XX ASR IKKINCHI YARMIDA O‘ZBEK XOTIN-QIZLARINING ILM-FANGA QO‘SHGAN HISSASI

Mardiyeva Guzal Karimovna

SamDU tadqiqotchisi, SamDTU assistenti.

Mardiyeva_89@mail.ru

Har qanday jamiyatning, millatning shakllanishida o'sha millatning o'tmishi, tarixi, ajdodlar merosi muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek xalqining ham dunyo miqyosida turli sohalar bo'yicha tanilishi, izzat ikromga, salohiyatga va mavqega ega bo'lishi nafaqat hozirgi davr, balki bizdan oldin o'tgan taniqli allomalarimizning ham o'rni beqiyosdir. O'zbekiston qadimdan ilm-fan va madaniyat markazi bo'lib, ushbu yurtda minglab olim-u fuzalolar yetishib chiqqan. Shuningdek, xotin-qizlarimiz orasida ham ilm-fanga o'z hissalarini qo'shgan fan fidoiylarni ko'rishimiz mumkin.

XX asr ikkinchi yarmiga kelib yurtimizda ilm-fan va ilmiy kadrlar sohasida o'zbek xotin-qizlari o'zlarining salmoqli o'rinlariga ega bo'la boshladi. Xususan, 60-yillarda Fanlar Akademiyasining 3600 dan ziyod ilmiy xodimlarining 5 foizi xotin-qizlardan iborat. 1969-yilda respublikada 27 nafar xotin-qiz fan doktori, 1096 nafar fan nomzodi bo'lsa, 1977-yilda esa yuzga yaqin ayol fan doktori va 2700 nafar fan nomzodlariga ega edi.

O'zbekiston xotin-qizlari o'rtasida fanning barcha sohalarini bo'yicha olimlar yetishib chiqqan. Chunonchi, qishloq xo'jaligi fanlari nomzodi Muqaddas G'aniyeva, biologiya fanlari nomzodi Mukarram Orifjonova, tarix fanlari nomzodi Matluba Obidova, fizika-matematika fanlari nomzodi Ma'suda Sultonova kabi olimlar shular jumlasidandir. Respublikada barcha xotin-qizlardan 14 kishi fan doktori, 400 dan ortiq kishi fan nomzodligiga ega bo'lgan.

1977-yil Angliya, AQSH va Chexoslovakiya bo'lgan kongresslarda tarixchi olim professor Rahima Aminova yurtimiz olim xotin-qizlari haqida shunday deydi:

-Men yurtimizning olim ayollari haqida alohida iftior bilan so'zlay olaman. Hozirda respublikamizning turli fan sohalarida o'ttiz mingdan oshiq ilmiy xodimlar faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, shulardan yarmini xotin-qizlardan iborat. Shu topda, 1963-yil Praga va Hindistonda bo'lgan konfrensiya yodimga tushdi. Ana o'shanda respublikamizning taniqli farmakologi, tibbiyot fanlari doktori San'at Azizova minbarga chiqib, sof ingliz tilida meditsinamiz erishgan

yutuqlar va o‘zining ilmiy va amaliy tajribalari haqida gapirib berdi. Turli mamlakat olimlar o‘zbek olimasini olqishlab: “Balli ofarin!”, Ibn Sinoning munosib avlodi” deb ta’riflaganda respublikamiz fan taraqqiyotida o‘zbek ayollarining kamoli o‘z ifodasini topgan deya ta’riflaydi.

San’at Azizova 1958-yili Toshkent tibbiyot institutini tamomlab, farmakologiya-dori-darmaonlarning inson organizmiga ta’sirini o‘rganish sohasi bo‘yicha aspiranturaga kirdi. 1963-yil dotsent I.K.Komilov rahbarligida “Yurakning ba’zi patalogik holatlarida oliterizid va korxorizidning eksperimentdagi ta’siri” nomli dissertatsiyasini himoya qilib, tibbiyot fanlar nomzodi ilmiy daraasini oldi.

Shu yili S.Azizova Pragaga borib, u yerda farmakologlarning Xalqaro kongressida doklad qildi. San’at Azizova 1968-yilda 34 yoshida tibbiyotning farmakologiya sohasi bo‘yicha o‘zbek xotin-qizlari ichida birinchi bo‘lib fan doktori ilmiy darasini olgan.

Yana bir o‘zbek olimalaridan Hakima Xo‘jayeva “O‘zbekiston gilmoyalarining fizik-ximuk va struktura-mexanik xossalarini suvli muhitda o‘rganish” mavzusida ilmiy-tadqiqot ishini olib borib 28 yoshida fan nomzodi ilmiy darajasiga ega bo‘lgan.

Shu yillarda respublikamizda tilshunos olima, qator darsliklar muallifi, professor Mazluma Asqarovaning ilmiy ishi o‘zbek, umuman turk tilshunosligida eng munozarali masalalarni hal qildi. Mashhur terapevt, tibbiyot fanlar doktori Nozima Dehqonxo‘jayevaning nomi nafaqat O‘zbekistonda balki Amerikada ham mashhur bo‘lgan. Professor Salomat Yo‘ldosheva bolalardagi revmatizm, uni davolash va oldini olishga oid 80 dan ortiq ilmiy asarlar yaratdi. Tibbiyot fanlari doktorlari Zulfiya Umidova, Muqaddam Ashrapova, O‘ktamxon Vahobova, texnika fanlar doktori akademik Maqsuda Hojinova, geologiya-mineralogiya fanlari doktori professor Mahfuza Saydaliyeva, tarix fanlari doktori Nafisa Sodiqova va shu kabi O‘zbekiston xotin-qizlari fan taraqqiyoti va kadrlar tayyorlashga o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shgan.

Samarqand tibbiyot institutining professori Vaxobova O‘ktam Karimovna 1950-1953 yillarda Samarqand davlat tibbiyot insstitutining gospital terapiya kafedrasida klinik ordinaturasini muvaffaqiyatli tamomlagan. 1957-yilda professor Venamin Yudovich Ioffe rahbarligida “Oshqozon osti bezining qon kassaliklardagi funksiyasi” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. 1972-yilda esa akademik E.M. Tareev rahbarligida “Yurakning ishemik kasalligi epidemiologiyasi va klinik kechishi” to‘g‘risida tadqiqot o‘tkazib, ushbu mavzuda doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. 1973-yilda O‘.Vaxobovaga professorlik unvoni berildi. 1966-1981 yillarda Samarqand tibbiyot institutining rektori lavozimida ishlagan.

80-yillar oxiriga kelib fan sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan xotin-qizlar ulushi anchagina o‘sgan. 1987-yilda fan sohasida ishlayotgan 40 mingga yaqin ilmiy xodimning 14 ming nafarini ayollar tashhhkil qilgan. Bularning 130 nafari fan doktori, 81 nafari professor, 1204 nafari dotsent, 4 ming nafari fan nomzodi, 7 nafari O‘z RFA akademigi va muxbir a’zosi edi.

Sobiq Ittifoq hukumati fan-texnika taraqqiyoti sohasida o‘zining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash zaruriyati jihatidan kelib chiqib, xotin-qizlardan keng miqiyosda texnika sohasi ziyolilarini tarbiyaladi. 1959-yilda har 1000 nafar xotin-qizga 11 nafar oliy ma‘lumotli hamda 207 nafar to‘liqsiz oliy, o‘rta va to‘liqsiz o‘rta texnik ma‘lumotga ega xotin-qiz to‘g‘ri kelgan. Yildan-yilga respublika madaniy hayotida xotin-qizlarning o‘rni sezilarli darajada oshib bordi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu davrga kelib o‘zbek xotin-qizlariga yaratilgan ozgina imkoniyatdan yurtimiz ayollari unumli foydalanishga urunishgan. Ilm-fan sohasida ham o‘zlarining iqtidor va isde‘dodlarini munosib ravishda namoyon etish maqsadida, har qancha qarshilik va to‘siqlarga qaramay, tinimsiz mehnat qilib kelishdi. Respublika ilm-fan sohasiga va rivojiga o‘z hisslarini qo‘shishdi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fan va turmush. 1969, 1-son
2. Saodat. 1977, 11-son, bet-7
3. O‘qituvchilar gazetasi, 1958, 7-mart
4. Ulug‘ ustoz siymosi (O‘ktam Karimovna Vaxabovnani xotirlab), Samarqand 2021
5. D.Sobirova. O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasi tarixidan (XXasrning 40-80 yillari) Toshkent. 2011.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI MAKTABGA ADAPTATSIYANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.X.Nasimov

Samarqand davlat universiteti

O.X.Nasimova

Samarqand shahar 15 maktab o‘qituvchisi

E-mail:sadridin nasimov1981 @gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarni maktabga adaptatsiyasini psixologik-pedagogik o‘rganishning shakillari, yo‘llari, uslublari samaradorligi va vositalari imkoniyatlarini tahlil qilingan.

Kalit suzlari. Adaptatsiya, motivatsiya, ijtimoiy, psixologik, emotsional-irodaviy, qobiliyat, emotsional komponent, adekvat.

Fuqarolarning sog‘ligini saqlash va har tamonlama rivojlanishi har qanday davlatning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Hozirgi kunda ko‘pchilik mutahassislar mamlakatning aksariyat aholisi sog‘ligi va intellektual rivojlanishi susayotganligini ta’kidlashmoqda. Bir tamondan, mazkur holatning sababi, boshqa tamondan, oqibati sifatida ko‘pincha adaptatsiya jarayonining buzilishi ko‘rsatilmoqda.

Tashqi muhitning o‘zgaruvchan sharoitga organizmning moslashishini taminlovchi, shuningdek, faoliyat va garmonik adaptatsion zahiraning susayishi katta shaxslarda ham kichiklarda ham kuzatiladi. Ko‘plab tadqiqot natijalarining ko‘rsatishicha, hozirgi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 15-40 % ida adaptatsiya buzilishi kuzatilmoqda va bu miqdorning oshishi ehtimoli ham mavjud.

Shaxsning adaptatsion imkoniyatini belgilovchi xususiyat va qobiliyatlarni rivojlantirish, shuningdek, zarur moslashish mexanizmlari va o‘z-o‘zini rivojlantirish, ularni ongli va erkin qo‘llash orqali adaptatsiya holatiga erishiladi.

Ijtimoiy-psixologik adaptatsiyaning muvaffaqiyatlilikini belgilovchi xususiyat va qobiliyatlarning rivojlanish xususiyatlari ontogeneznining turli bosqichlarida katta ahamiyatga egadir. Bunda kichik maktab yoshi jiddiy ahamiyatga molikdir, chunki 7-10 yoshlarda adaptatsiya buzilishining namayon bo‘lishi engil hisoblanadi, biroq uning oqibatlarini shaxs rivojlanishida chuqur iz qoldiradi. Shuning uchun biz yuqorida izohlangan dolzarb g‘oyalardan kelib chiqqan holda, kichik maktab yoshidagi bolalarni maktabga adaptatsiyasining o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini quydagicha tadqiq ettik.

Biz muammoga doir ilmiy tadqiqot ishlarini o‘rganib, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilib, shu narsani angladikki, hozirgi paytda uzluksiz ta‘lim tizmiga e‘tibor va talab tobora oshib borayotganligi muammoning yana bir karra ahamiyatini oshiradi. Ushbu muammoning psixologik jihatlarini ilmiy tadqiq etish eng muhim mavzulardan bo‘lib, yosh avlodni istalgan talab darajasida kamolga etkazish vazifasi turadi. Shuning uchun bu muammoga oid ilmiy adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlardan ma‘lum bo‘lishicha, muammo doirasida pedagog, psixolog olimlar tamonidan ma‘lum izlanishlar olib borilgan bo‘lib, ularda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini maktabga adaptatsiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari etarlicha o‘rganilmagan.

Ayniqsa, bu borada maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabdagi o‘qishga tayyorlash muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, ayni shu muammoning maqsadga muvofiq ijobiy hal etilishi ko‘p jihatdan bolalarni kelgusida maktab ta‘limini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Bolalarni maktabga motivatsion tayyorlash muammosi ko‘p qirrali bo‘lib, u bola hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi turkum vazifalarni o‘z ichiga oladi. Shu bois, yosh avlodni maktabga psixologik, motivatsion va jismoniy tayyorlash muammosi asrlar davomida keng jamoatchilikning diqqat markazida bo‘lib kelgan va hozirgi kunga qadar bu borada boy nazariy va amaliy tajribalar to‘plangani diqqatga sazovordir.

Bola tarbiyasi borasidagi an‘analar o‘zbek klassik adabiyoti va tarixiy manbalarimizda o‘z aksini topgan. Jumladan, tabobat ilmining dahosi, faylasuf-olim Abu Ali ibn Sinoning ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlari uning deyarli barcha asarlarida o‘z ifodasini topgan. Xususan, bolaga ta‘lim berishni erta boshlash borasida ham Ibn Sino aytgan fikrlariga oid ko‘plab rivoyatlar xalqimiz orasida avloddan-avlodga o‘tib, bugun ham keng ommada o‘qitish va tarbiyalashga individual yondashish, bolaning individual imkoniyatlari, aqliy qobiliyatini

inobatga olishligini ta’kidlab: “Har bir odamning moyilligi va qobiliyatidan kelib chiqqan holda o’qitish kerak, aks holda ta’lim va tarbiya kutilgan natijani bermaydi”, deb ta’kidlaydi. [5; 304-b]

O’tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab xorijda bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash muammosini ilmiy-nazariy tadqiq etishga bo’lgan e’tibor yanada kuchayadi. Ularda bolaning maktab ta’limiga etuklik masalalari bo’yicha boy nazariy va amaliy tajribalar va turli talqindagi manbaalar to’plangan.

19 asr oxiri va 20 asr boshlarida G’arbiy evropa mamlakatlari va AQShda inson psixologik xususiyatlari bilan bog’liq tajribalarga asoslangan qator ilmiy nazariya va yo’nalishlar maydonga keldi. Odam psixik tabiatini turlicha talqin qilishiga qaramay, bu nazariyalar ma’lum darajada psixologiya ilmining rivojlanishiga munosib ulushini qo’shishdi. Bu borada e.Meerman, S.Xoll, K.Byuler, e.Klapared, P.Jane, J.Piaje, A.Vallon, D.Bruner va boshqa qator olimlarning ilmiy tadqiqot va tajribalari fanda munosib o’rin egallaydi.

Olmon psixologi E.Meerman bolaning maktab davrida uning ruhi va tanasida kechayotgan o’zgarishlarni to’liq bilmay turib, unga buyruq yoki taz’iy o’tkazib bo’lmaydi, deb ta’kidlaydi. Uning fikricha, eksperimental pedagogika fanning maqsadi ayni shu muammolarga qaratilishi lozim.

L.A.Venger va V.S.Muxinalarning fikricha, maktabga psixologik tayyorlik -bu maktabgacha yosh davrdagi psixologik rivojlanishning muhim natijalaridan biridir. Bolaning maktabga borishi uning hayotida keskin o’zgarishlar yasaydi. Bu o’zgarish yangi turmush tarzi va ijtimoiy faoliyat jamiyatda o’z mavqeiga ‘ga bo’lishi, kattalar va tengdoshlari orasida yangi munosabatlar tizimini yaratishga qaratilgan. O’quvchining yangi ijtimoiy faoliyati ta’limning majburiyligi, jamiyat uchun kerakli faoliyat turi bilan shug’ullanishi, yangi ijtimoiy hayotni o’zlashtirishi va shu singarilardir. Bunda o’qituvchi va o’quvchi o’rtasida yangi munosabatlar tizimi vujudga keladi.

Bizning fikrimizcha kichik maktab yoshidagi bolalarning adaptatsion qobiliyatlari darajasi o’qituvchilarning adaptatsion qobiliyati rivojlanganligi bilan bog’liq jihatlari tahlil etilishi kerak. Mazkur fakt, kichik maktab yoshidagi bolalarning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi muvaffaqiyatlilikini belgilab beruvchi intellektual va shaxsiy xususiyatlari bo’lg’usi o’qituvchilarni psixologik tanlovdan o’tkazish zaruriyatidan dalolat beradi.

Ko’plab tadqiqot natijalarining ko’rsatishicha bolaning maktabga tayyorgarligi masalasi har doim dolzarb hisoblangan. Bu masalaning dolzarbligi ko’p omillarga bog’liq. Zamonaviy tadqiqotlar natijalariga binoan 30-40% bolalar o’qishga tayyor bo’lmagan maktabga boradilar, ya’ni ularda tayyorgarlikning quyidagi komponentlari to’liq shakllanmagan: ijtimoiy, psixologik, emotsional-irodaviy .

Uzoq muddatli tizimli mashg’ulotlar harakat faolligining kamayishi, sezilarli darajada statik zo’riqishlar bola organizmida o’zgarishlarga sabab bo’lib, “maktab shoki”, “maktab stressi”, “adaptatsion kasallik” haqida fikr yuritishga imkoniyat tug’diradi.

Bolalar turli ravishda maktabga o‘rganadilar. Ba’zi birlari birinchi chorakning o‘zidayoq adaptatsiyalanadi, boshqalariga esa adaptatsiya uchun uzoqroq vaqt kerak bo‘ladi. Bolaning maktabga tayyorgarligi uning fiziologik, ijtimoiy va ruhiy rivojlanishiga bog‘liq bo‘ladi.

Maktabga tayyorlik tushunchasini olimlar turlicha ta’riflaydi: A.N.Leontev (1936): “Maktabga tayyorlikning asosiy aspekti - bolalarda o‘z hulqini boshqara olishi”; A.Anastazi (1957): "Bilim, ko‘nikma, motivatsiyalarga ega bo‘lish"; L.I.Bojovich (1982): “Fikrlash faoliyati, bilishga qiziqish rivojlanganligining, o‘z bilish faoliyatini boshqara olish ma’lum darajasi va o‘quvchining ijtimoiy pozitsiyasi”; I.Shvansara (1987): “Bola shu darajagacha rivojlanganki, u o‘qish jarayonida ishtirok etish qobiliyatiga ega bo‘ladi”. U maktabga tayyorlik komponentlari qatoriga aqliy, ijtimoiy va emotsional komponentlarni kiritadi. Bu hamma ta’riflarni umumlashtirganda maktabga tayyorlik - bola organizmining shunday funksional yetilganlik darajasiki (organizmni jismoniy va ruhiy tizimlarining rivojlanishi), bunda bola ta’limning hamma talablarini bajara oladi.

Bola maktabga tayyor emasligining sabablarini 2 guruhga bo‘lish mumkin: organik (bolaning jismoniy va asab-ruhiy tizimidagi o‘zgarishlar) va tarbiyaviy (erta maktabgacha yoshdagi bolalarni tayyorlashda noeffektiv pedagogik yondoshuv).

Organizmni tashqi muhit bilan o‘zaro ta’sirida ishtirok etishda asosiy rol ni markaziy asab tizimi bajaradi. Bosh miyaning funksional holatini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, olti va yetti yoshli bolalar ko‘p miqdordagi axborotni idrok etish va qayta ishlash xususiyatiga ega bo‘ladilar. Bolalar diqqat va e’tiborlarini ayrim ob’ektlarga qaratishlari va uzoq muddat ushlab turishlari mumkin, ammo bosh miyaning bu funksiyasi kichikroq yoshdagi bolalarnikidan unchalik farqlanmaydi. Ularda ixtiyoriy diqqat noturg‘un bo‘lib, qiziqroq narsalarga tez chalg‘iydi. Shu sababli bu yoshdagi bolalarga yangi materialni tushuntirishda faqat so‘zlar bilangina emas, balki yorqin va qiziqarli ko‘rsatma materiallardan foydalanish kerak. Olti va yetti yoshli bolalar uchun juda yuqorigi darajadagi emotsional reaksiyalar va temperament xos.

Ma’lumki, o‘quv harakatlari bolalarning imkoniyatlari va harakatlariga asoslangan yuqori darajalari nazorat turini muntazam namoyon bo‘lishini taqozo etadi. Bolalarda e’tibor bilan amaliy mashqlarni bajarishlari ularning ijtimoiy motivlarining o‘ziga xos ko‘rinishidir. Zero, namunali va e’tiborga loyiq har qanday mehnatning samarasi bolalarga o‘zgalar tomonidan beriladigan maqtov va daldaga bo‘lgan ichki intilishidir.

Bu yoshdagi bolalarning intellektual nuqtai-nazardan muhim sifat o‘zgarishi undagi ichki aqliy harakat va operatsiyalarning ajralib turishi va ma’lum bir tus olish jarayonidir. Bunday xususiyatlar bolaning nafaqat bilish jarayoni, balki shaxsiy vazifalarni hal qilishida ham namoyon bo‘la boshlaydi. Shu ma’noda, bolalarda dastlab bilish jarayoni bilan bog‘liq ichki, shaxsiy sifatlar birmuncha keyinroq esa emotsional-motivatsion jarayon paydo bo‘lishini kuzatish mumkin. Bunda bolada ramzlardan asta-sekin obrazlarga o‘tish jarayoni kuzatiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bu sohadagi muhim sifatlaridan biri, bu bolalar hayotida ijodkorlik jarayonining namoyon bo‘lishidir. Bolalardagi ijodiy qobiliyatlar konstruktorlik o‘yinlari, texnik va badiiy ijodkorlikda yaqqol ko‘zga ko‘rina boshlaydi. Bunday faoliyat jarayonida bola o‘zida namoyon bo‘layotgan qobiliyatning dastlabki layoqatlarini ko‘rsata boshlaydi. Tarbiyachi va pedagoglar, ota-ona va kattalar tomonidan ayni paytda bolaning u yoki bu qobiliyatga bo‘lgan layoqatini o‘z vaqtida aniqlash, uni to‘g‘ri yo‘naltirish va muntazam mashg‘ulotlar uyushtirib borilishi juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’kidlash joizki, maktabgacha yoshdagi va umumta’lim maktablarining endigina birinchi sinflarda tahsil olayotgan bolalarning o‘z-o‘ziga beradigan baholari ham turlicha, hattoki qarama-qarshi ko‘rinishda namoyon bo‘lishini kuzatdik. Bolalar bilan maxsus tarzda o‘tkazilgan turli shakldagi suhbatlarimiz, bahs-munozaralarimiz bunday xulosa yaratishga asos bo‘ldi. Chunonchi, biz, dastlab, maktabgacha yoshdagi bolalarga “Bir bolachaning bir savat olmani ko‘tara olmayotganligi” haqidagi suratni izohlab berishlarini so‘radik, aksariyat bolalar savat og‘ir ekanligini sabab qilib ko‘rsatishgan bo‘lsa, ayni shu suratni kichik maktab yoshidagi bolalarga namoyon qilishganimizda, ular bolaning kuch-quvvati etmayotganligini aytishdi.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo‘lsak, bolani maktabga tayyorligini psixologik komponentlarini affektiv-ehtiyoj, ixtiyoriylik, intellektual va nutq funksiyalari tashkil etadi. Shu sababli qo‘llaniladigan bolani maktabga tayyorligini o‘rganuvchi diagnostika usullari yuqorida ko‘rsatilgan hamma ruhiy sferalarni o‘z ichiga oladi. Ammo hamma tekshiruv usullari kamchiliklardan holi emas. Ular bolaning motivatsion tayyorligi haqida dalolat bermaydi, juda qisqa vaqt oralig‘ida bolaning imkoniyatlarini to‘liq o‘rganib bo‘lmaydi va boshqalar.

Maktabda ta’lim tarbiya ishlarini tashkil qilishda kichik maktab yoshidagi bolalarning analitik-fiziologik xususiyatlari jismoniy kamolot darajasini hisobga olish muvaffaqiyat garovidir. Har bir insonning ichki dunyosi shunday shakillanganki, uni maqtov va rag‘batlantirishlar yangi xususiyatlar va qobiliyatlarini namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etdai. Ta’lim-tarbiya juda murakkab va mazmun jihatdan yangilanishga moyil bo‘lgan o‘quvchilar va o‘qituvchilar hayotidagi muhim jarayon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Давидов В.В. Теория развивающего обучения / В. В. Давидов. – М.: Интор, 1996. - 544 с.
2. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. – М.: Проект, – 3-е изд., перераб. и доп., 2000. - 184 с.
3. Элконин Д.Б. К проблеме периодизации психологического развития в детском возрасте // Вопр. психол. 1971. № 4. С.6-20
4. Леонтев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т.- М.: Педагогика, 1983. – 772 с.
5. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari [3 jildlik saylanma). Tuzuvchilar: U.Karimov, X.Hikmatullaev. j.1, Toshkent, A.Qodiriy, 1993, 304 b.

SUISIDAL XULQ-ATVORNING PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKTSIYASI MASALALARI

Niyazov Inomjon Tursunovich
Jizzax viloyati IIB TQX JQB
o‘ta muhim ishlar bo‘yicha tezkor vakili

Annotasiya. Suisidal xulq-atvorli o‘smirlarga psixologik yordam ko‘rsatishning asosida o‘smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikasi yotadi. Bu esa unga psixologik yordam ko‘rsatish metodlari va vositalarini aniq tanlash imkonini beradi

Maqolada o‘smirlarda o‘z joniga qasd qidish xolatalarini tadqiq qilishga oid ayrim yondoshuvlar tasniflangan. Suitsident o‘smirlar bilan o‘tkazilgan kompleks psixodiagnostikasi natijalari asosida o‘tkazilgan psixokorreksion tadbirlar tasnifi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: suisid, dezadaptasiya, emosional tanglik, kommunikativ ko‘nikmalar, shaxs tiplari, psixologik korreksiya, diagnostika, suisidal xavf, patologik belgilar.

ВОПРОСЫ ПСИХОДИАГНОСТИКИ И ПСИХОКОРРЕКЦИИ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация. В основе оказания психологической помощи подросткам с суицидальным поведением лежит точная, глубокая и комплексная психологическая диагностика личности подростка, его психического состояния, степени суицидальности. Это позволяет специалисту чётко выбирать методы и средства оказания психологической помощи.

В статье классифицированы некоторые подходы к исследованию суицидального риска у подростков. Также анализируются результаты комплексной психодиагностики, проведенной с подростками-суицидентами, приведены результаты психокоррекционных работ.

Ключевые слова: суицид, дезадаптация, эмоциональный стресс, коммуникативные навыки, типы личности, психологическая коррекция, диагностика, суицидальный риск, патологические признаки.

Suisidal xulq-atvor - oldingi individual tajriba asosida shakllangan vositalar yordamida hayotiy muhim maqsad va ehtiyojlarga erishishda yuzaga kelgan to‘siqlarni engib o‘tishning iloji bo‘lmagan holatlarda yuzaga keladi. Ko‘p hollarda ular inqiroz davrida sodir bo‘lib, bu shaxs ijtimoiy-psixologik dezadaptasiyasining ko‘rinishlaridan biri sifatida, ya’ni, o‘smir nizoni avval mavjud bo‘lgan himoya va reaksiya ko‘rsatish vositalari bilan echishga qodir emasligi oqibatida namoyon bo‘ladi.

O‘smir va uning ijtimoiy atrof-muhiti o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning buzilishi, shaxslararo aloqalarning qiyinlashuvi, hayot mazmuni, xavfsizlik va

"kerak"lilik hissining yo'qotilishi ko'pincha suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishiga olib keladi.

O'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi muammosi dolzarb bo'lib, psixolog, psixiatr, sosiolog va pedagog mutaxassislarning hamkorlikdagi harakatlari asosida amalga oshirilishi mumkin va zarur bo'lgan kompleks chora-tadbirlar qo'llanishini talab qiladi. Profilaktik tadbirlar doirasida o'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korrektsiyasining samarali vositalarini ishlab chiqish zaruriy choralardan hisoblanadi. O'smirlarda suisidal urinishlarni keltirib chiqaruvchi va qo'zg'atuvchi sabablarga ulardagi psixik buzilishlar bilan bir qatorda o'zini baholashdagi nizolar, dolzarb ehtiyojlarning qondirlmasligi, yolg'izlik, shaxslararo munosabatlardagi buzilishlar, o'zining tashqi qiyofasidan qoniqmaslik (Terzit kompleksi), qarama-qarshi jins vakillari bilan munosabatlardan ko'ngli qolishi, jazolanishdan qo'rqish kabilar tegishlidir. Ko'p hollarda o'smirlarda bu urinishlar impulsiv, vaziyatli bo'lib, oldindan rejalashtirilmaydi, bir-ikki yil o'tgach esa har qanday ahamiyatini yo'qotadi.

Ko'pincha suisidal urinishlar uzoq muddatli inqirozli va nizoli vaziyatlarining yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Suisidal xulq-atvor tadqiqotchilar tomonidan autodestruktiv (o'zini o'zi mahkum etuvchi) xulq sifatida ko'rib, uning belgisi sifatida o'z shaxsi va salomatligini ongli ravishda buzish tendentsiyasi namoyon bo'ladi [7].

K.Ozvath fikricha, autodestruktiv xulq-atvor bexosdan yoki haddan ziyod kuchli zo'riqishli (stressli) ta'sir oqibatida xulqning individual mexanizmlarining pand berishi, yoki etarlicha emasligi oqibatidir. [6]

Amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida R.F.Baumeister, S.J.Ssheglar [3] autodestruktiv xulqning uch tipini ko'rsatib o'tishadi:

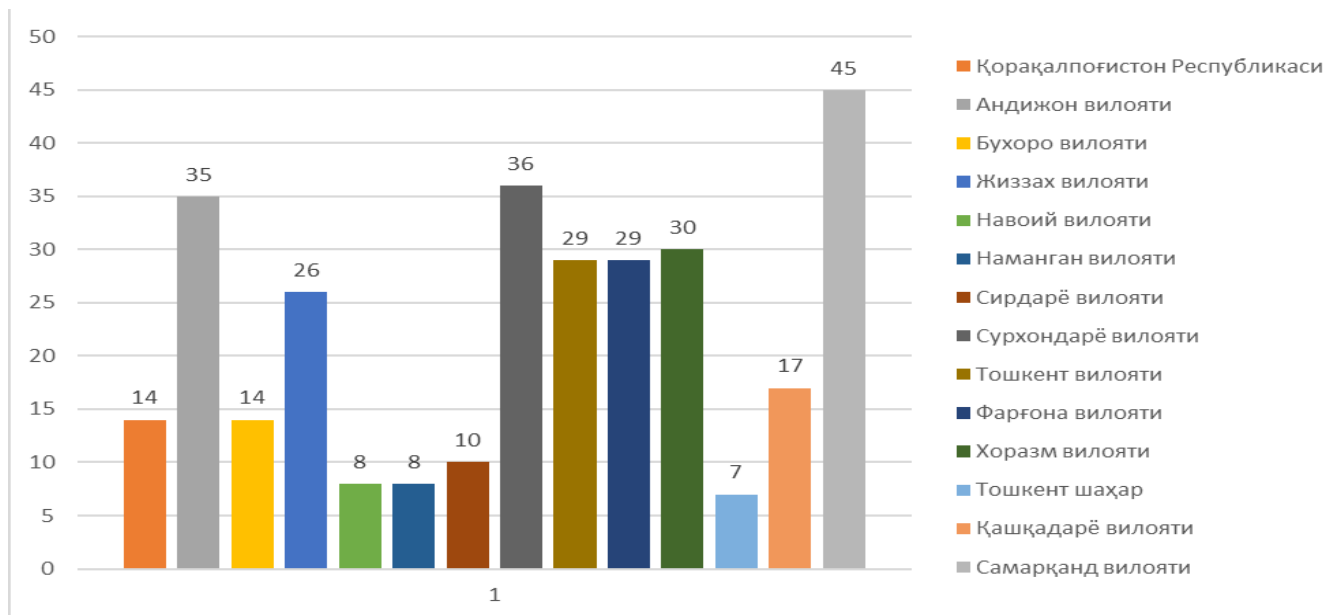
1. Birlamchi autodestruktsiya: individ o'ziga zarar etkazishga urinadi va ongli ravishda uni etkazadi. Bunday xulq asosida kuchli salbiy emosiya yotib, o'zining kamchiliklariga diqqatning qaratilishi bois, o'ziga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

2. Autodestruktiv xulq patternining qarama-qarshi tomoni sifatida samarasiz strategiya: insonlar normal maqsadlarga intilishadi, ammo samarasiz strategiyani qo'llagan holda o'zlariga ziyon etkazishadi.

3. Autodestruktiv xulq patterning uchinchi tipida inson o'zaro bir birini istisno etuvchi ikki maqsadni ko'zlaydi.

R.F.Baumeister, S.J.Scher [3] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarlarda ko'p hollarda autodestruktiv xulq-atvor turli shakllarining tahliliga doir ma'lumotlarga ko'ra, ular asosan ikkinchi va uchinchi tipga kiritilgan. O'rganilga holatlarning birontasi ham birlamchi autodestruktiv xulqqa kiritilmaydi. Mualliflar xulosasiga ko'ra, sog'lom insonlar o'zlariga zararni noadekvat reaksiyalar, samarasiz metodlarning kutilmagan natijalari, tavakkal va sarflangan kuchni noto'g'ri baholanishi natijasida yetkazishadi. Bunda aslo ongli ravishda o'z-o'zini halok etishga intilish kuzatilmaydi.

Umumta’limi maktablarida 2023 yil davomida o‘quvchi yoshlar o‘rtasida o‘z joniga qasd va suiqasd holatlari to‘g‘risida ma’lumot berib o‘tadigan bo‘lsak, 2023 yil mobaynida ta’lim muassasalarida o‘quvchi yoshlar o‘rtasida **308 ta** o‘z joniga qasd va suiqasd holatlari sodir etilgan. Shundan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 14 nafar, Andijon viloyatida 35 nafar, Buxoro viloyatida 14 nafar, Jizzax viloyatida 26 nafar, Navoiy viloyatida 8 nafar, Namangan viloyatida 8 nafar, Sirdaryo viloyatida 10 nafar, Surxondaryo viloyatida 36 nafar, Toshkent viloyatida 29 nafar, Farg‘ona viloyatida 29 nafar, Xorazm viloyatida 30 nafar, Toshkent shaharda 7 nafar, Qashqadaryo viloyatida 17 nafar, Samarqand viloyatida 45 nafar.

Shundan **253 nafari** (82.1%) vafot etgan, vafot etganlardan 134 nafari (52,9%) qiz, 119 nafari (47,1%) o‘g‘il bolalarni tashkil etadi. **55 nafari** (17,9%) tirik qolgan, shundan 33 nafari (60%) qiz, 22 nafari (40%) o‘g‘il bolalarni tashkil etadi. O‘quvchi yoshlar o‘rtasida o‘z joniga qasd va suiqasd holatlarining sabablari o‘rganilganda quyidagilar aniqlandi.

Jumladan, Oilaviy nizolar tufayli jami 72 nafar (23,3%) shundan Andijon viloyatida 5 nafar, Buxoro viloyatida 6 nafar, Jizzax viloyatida 4 nafar, Navoiy viloyatida 1 nafar, Namangan viloyatida 5 nafar, Surxondaryo viloyatida 18 nafar, Toshkent viloyatida 9 nafar, Farg‘ona viloyatida 13 nafar, Xorazm viloyatida 1 nafar, Toshkent shaharda 2 nafar, Qashqadaryo viloyatida 3 nafar, Samarqand viloyatida 5 nafar.

Tadqiqotning maqsadi Biz tomonimizdan tanlangan psixodiagnostik kompleks metodikalar quyidagi natijalarni qo‘lga kiritish imkoniyatlarni ta’minlaydi:

- psixik holat o‘zgarishlar dinamikasi, ya’ni psixologik korrektsiya natijasini olish;
- shaxs tiplari xususiyatlarini psixologik korrektsiyalash metodlarini aniqlash;

- motivasion-ehtiyoj sohada frustrasiya holatini aniqlash, suisidal xulq-atvor motivi va psixologik xususiyatlarni, jumladan, ta'sir ko'rsatish sohalarini aniqlash;

- suisidal xavf darajasi, xavotirlanish darajasi va omillarini shuningdek, ta'sir ko'rsatish darajasini ham aniqlash.

Quyidagi diagnostik va korreksion algoritmi taklif etilgan va qo'llanilgan:

- bosqichma-bosqich kompleks psixologik diagnostika yoki yetarlicha diagnostika vositalari bo'lmaganida o'smir, uning ota-onasi va o'qituvchilari bilan birlamchi profilaktik suhbat;

- psixologik diagnostika natijalari asosida psixokorreksiya ishini rejalashtirish;

- maqsadli yo'naltirilgan psixologik korrektsiyaning individual va guruhii kursini o'tkazish;

- korreksion ko'rsatkichlar natijalari asosida RETEST o'tkazish.

Qo'llanilgan psixologik diagnostika va korrektsiya suisidal xulq-atvorli o'smirning shaxslilik xususiyatlari haqida har tomonlama ma'lumotni to'plash zaruriyati bilan belgilanadi.

2. Empirik tadqiqot natijalari

Tadqiqot metodologiyasi tajriba guruhidagi o'smirlarning suisidal urinishlar sodir etilganligi haqidagi ma'lumotlarni olishda ota-onasi va yaqinlari, tengdoshlaridan olindigan ma'lumotlarga tayandik. Psixiatr ko'rigida o'smirlar ruxiyatida patologik belgilar alomatlari aniqlanmadi. Tadqiqotimizda ishtirok etgan tajriba guruhidagi 92 ta o'smirdan birortasi ruxiy kasallar ro'yxatida turmagan.

Tajriba guruhining psixologik diagnostikasini amalga oshirishdagi kompleks metodikalar uch bosqichdan iborat bo'lib, quyidagilarga imkon berdi: psixodiagnostik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Mini-mult metodikasi asosida olingan shaxs profillari tahlili ma'lum bir shaxs tipiga aksentuasiyalashgan o'smirlarni to'rt: psixastenik, shizoid, gipertim, demonstrativ guruhga ajratish imkonini berdi.

Spilberger metodikasi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash va uning psixokorreksiya so'nggi natijasini ko'rish imkoniyatini yaratadi.

O'smirlar psixologik diagnostikasi natijalari asosida faktorli tahlil amalga oshirilib, bu ikki umumiy faktorni aniqlash imkonini berdi. Bunda barcha kam ahamiyatli va identifikatsiyalashmagan ko'rsatkichlar ikkinchi faktorga birlashtirilib, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlar birinchi faktorga birlashtirildi. Chunki faktorli vaznning yuqori ahamiyati suisidal tajriba ko'rsatkichiga tegishli bo'lib, uni shartli ravishda "Suisidallik faktori" sifatida nomladik

Suisidallik faktori psixologik tabiatini ochib beruvchi tarkibi va ta'siri xarakterini ko'rib chiqish jarayonida biz quyidagi ko'rsatkichlarning katta ahamiyatga egaligini aniqladik:

Ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj - V.V.Skvorsov metodikasi bo'yicha quyidagi faktor og'irligi (faktor vazni)ga ega bo'lishdi: -0,958, -0,828, -0,827, -0,793, -0,730, 0,890, -0,882, 0,865, -0,835, 0,759, 0,742, 0,740, 0,738, 0,736, 0,729, 0,728, 0,720, 0,717, 0,716.

Mini-mult testini qo'llash imkoniyati tahlili va faktorli tahlil natijalari ma'lum bir shaxs tipiga aktsentuasiyalashgan o'smirlarning to'rt guruhini belgilash imkonini berdi

- psixastenik;
- shizoidli;
- gipertimli;
- demonstrativ (namoyishkorona).

Empirik tadqiqotda Spilberger metodikasining qo'llanilishi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Sinaluvchlarda 75 kishida (81,5 foiz) shaxsiy xavotirlanish darajasining (psixokorreksiya kursi o'tkazilganiga qadar) yuqori, 17 tasida (18,5 foiz) o'rtacha ko'rsatkich aniqlanib, past ko'rsatkichlar kuzatilmadi bu esa suisidal xulq-atvorli shaxslarda shaxsiy xavotirlanish darajasi yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishidan dalolat beradi.

O'tkazilgan psixokorreksiya kursidan so'ng esa, shaxsiy xavotirlanish darajasi ahamiyatli tarzda pasayib, yuqori ko'rsatkichlar kuzatilmagan holda, o'rtacha ko'rsatkichlar 59 ta o'smirda (64,1 foiz), past ko'rsatkichlar esa 33 kishida (35,9 foiz) aniqlandi

Takroriy tekshiruv jarayonida olingan natijalar shaxsiy xavotirlanish darajasining psixologik korrektsiyagacha olingan natijalarga nisbatan ahamiyatli pasayganligini ko'rsatdi

Olingan ma'lumotlar Mini-mult testi natijalarini izohlash jarayonida aniqlangan guruhlar bilan qiyoslandi. Shu o'rinda qayd etish lozim-ki jami 92 ta rasmdan faqatgina 15 tasida jonzot figurasi o'ng tomonga burilgan holda tasvirlangan bo'lib, bu holat respondentlarning asosiy qismi (77 ta rasm.)da faoliyatga, harakatga, belgilagan rejalarini amalga oshirish tendentsiyasining mavjud emasligi, faollikdan qo'rqish yoki egosentrizm (xudbinlik)ning namoyon bo'lishi kuzatiladi. To'plangan 32 ta rasm – markazda joylashgan bo'lsa, 45 ta rasmda himoyaviy va agressiv timsollar – shoxlar, tirnoqlar, tikanlar va sovut tasvirlangan.

Sinaluvchining emosional holati, jumladan, vaziyatli xavotirlanishi haqida, uning idroki nazoratidan xoli bo'lgan, keng ko'lamli tavsifini beruvchi Lyusher metodikasining qo'llanilishi o'smirning emosional sohasidagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish imkonini ta'minladi.

Psixologik korrektsiyaning boshlanishi arafasida 75 foiz o'smirlar Lyuser testi bo'yicha ranglar qatori boshiga (asosiy guruhiga) kul rang, jigar rang yoki qora rangni belgilashgan bo'lib, bu holat ularda asab-psixik salomatlikning jiddiy yomonlashganligi, hayotga salbiy ijtimoiy munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi [7].

Birinchi guruh (psixastenik shaxs tipi)dagi o‘smirlar boshlang‘ich bosqichda xavotirlanishning yuqori ko‘rsatkichiga ega bo‘lgan holda yakuniy bosqich natijalariga ko‘ra ularda xavotirlanish ahamiyatli darajada pasaydi, ya’ni boshlang‘ich bosqichda o‘rtacha 55 foizda kuzatilgan bo‘lsa, yakuniy bosqichda esa 1,67 foiz tashkil etdi. Ayni vaqtda uchinchi guruh (gipertimli shaxs tipi)dagi o‘smirlarda esa pasayish ahamiyatsiz darajada bo‘lib, boshlang‘ich bosqichda 28 foizni, yakuniy bosqichda esa 16,7 foiz tashkil etdi. Shu bilan birga mazkur guruhda ishchanlikning pasayishi kuzatilib, boshlang‘ich bosqichda 82,5 foizni, yakuniy bosqichda esa 74,15 foizni tashkil qilgan holda autogen me’yordan og‘ish esa o‘shish xususiyatiga ega bo‘lib, boshlang‘ich bosqichda 42,7 foizni, yakuniy bosqichda esa 43,75 foiz tashkil qildi. Ishchanlikning pasayishi holati demonstrativ tipdagi o‘smirlar guruhida ham kuzatilib, bu ko‘rsatkich boshlang‘ich bosqichda 72,5 foizdan, yakuniy bosqichda esa 59,2 foizdan iborat bo‘ldi. Biz tomonimizdan olingan natijalar psixopatiya va isteriya belgilariga ega bo‘lgan shaxslarning xulq-atvorini tuzatish, ya’ni korrektsiyalash murakkabligi haqidagi qarashlarni yana bir marta tasdiqlaydi [8].

M.Rokichning metodikasi doirasida o‘tkazilgan qadriyatlarni ro‘yxatga muvofiq to‘g‘ridan-to‘g‘ri ranjirlashtirishga asoslangan qadriyatlar ierarxiyasi suisidal xulq-atvorli shaxslarda (tajriba guruhi) ular dunyoqarashining asosini shaxslararo va ijtimoiy tartibdagi qadriyatlar tashkil etishini ko‘rsatdi. Bular:

- o‘ziga ishonch;
- muhabbat;
- jamoaviy tan olinish;
- yaxshi va ishonchli do‘stlarning mavjudligi;
- o‘z-o‘zini tartibga solish bilan bog‘liq qadriyatlar (mustaqillik, qat’iy Iroda, o‘zini nazorat qilish, sabr-toqatlilik).

O‘smirlar suisidal xulq-atvorining sabablari va sharoitlari tahlili suisidal xavf omillarini aniqlashga imkon berib, bu o‘z navbatida suisidal xulq-atvorning diagnostikasi hisoblanadi. Shuningdek, Real suisidal xavfni aniqlash jarayonida, faqat suisid imkonini tug‘diruvchi omillarni hisobga olibgina qolmasdan, o‘smirni suisidal xulq-atvor namoyon bo‘lishidan to‘xtatib qoluvchi omillarni ham e’tiborga olish lozim.

Sub’ektning suisidal xulq-atvori sabablarini shaxs sifatida ko‘rib chiqish, inson faoliyati va o‘z ehtiyojlarini qondirish, mavjudligi va rivojlanishining bosh sababi bo‘lmish motivasiyasi va ehtiyojlarini tahlil qilish jarayonida suisid insonning frustrasiyalashgan (amalga oshirilmagan va qondirilmagan) psixologik ehtiyojlariga javob reaksiyasi sifatida etakchi va to‘ldiruvchi omillar bilan ko‘rib chiqiladi.

Suisidal faollik namoyon bo‘lgan o‘smirlar shaxsining motivasiyali-ehtiyojli sohasini o‘smirlik yoshidagi suisidal xulq-atvorni tahlil etish (chunki, keyingi vaqtlarda suisidning "yosharish" tendentsiyasi yaqqol namoyo bo‘lmoqda) bilan kengaytirish orqali tizimli o‘rganishga intilish hozirgi vaqtda jamiyatda sodir bo‘layotgan suisid hodisalarini tushinishda zarur va muhim hisoblanadi.

Suisidal urinishlarni oldini olish va uning sodir bo‘lishi omillari xavfini kamaytirish uchun suisidal xulq-atvorning xususiyatlari va xarakterli belgilarini aniqlash va tadqiq etish zarur bo‘lib, suisident shaxsining emosional va motivasiyali-ehtiyojli sohasini tadqiq etish, suisidal xulq-atvorning psixologik xususiyatlarini o‘rganish va aniqlash ilmiy jihatdan qiziqish uyg‘otib, suisidal xulq-atvor profilaktikasi uchun xizmat qiladi.

1. O‘smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalarini, suisidallik darajasini, uning shaxsi va holatini va aniq, chuqur va tezkor diagnostikasini amalga oshirish, natijada aralashuv doirasi, usul va vositalarini aniq tanlash yotadi. "Suisidal xulq-atvor mexanizmi" tuzilmasini bilish suisidal xulq-atvor shakllanishi mexanizmining barcha ijtimoiy-psixologik tarkibini ketma-ket aks ettirib, uning dinamikasini chuqur tushunib etish va diagnostik-korrektseyali tadbirlarni shakllantirish imkonini beradi.

2. O‘smirlar suisidal xulq-atvori samarali psixologik diagnostikasi va korrektsiyasi vositalari o‘zida suisidal xulq-atvorning nafaqat shaxsiy va emosional sohasini, suisidal harakatlarning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash uchun suisidal xavf darajasi va omillarini tadqiq etishni ham qamrab olib, psixopatologik diagnostika doirasidan tashqariga chiqqan holda o‘smir suisidal xulq-atvorini psixologik korrektsiyasining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi.

3. Kompleks psixodiagnostik tadqiqotda olingan natijalar asosida o‘smirning suisidal xulq-atvori va shaxs xususiyatlariga mos keluvchi psixokorreksiyaning individual kursini yaratish va amalda qo‘llash mumkin bo‘ladi.

4. Psixologik diagnostika amaliyotida sinovdan (aprobasiyadan) o‘tgan metodikalarni qo‘llashga asos bo‘lib suisidal o‘smirlar bilan psixokorreksiya ishlarini amalga oshirishning samarali yo‘nalishlarini tanlash uchun suisidal xavf holatidagi shaxsning xususiyatlari haqidagi keng qamrovli ma’lumotni to‘plash zarurligi xizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.К. Практическая патопсихология. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. - 448 с.

2. Попова Н.М., Счастный Е.Д., Корнетов Ал.Н., Дорохова И.Г., Прокументов А.Л. Саморазрушающее поведение, его превенция и психотерапевтическая коррекция // Современные проблемы пограничных и аддиктивных состояний. - 1996. - С. 107 - 108. Г. Ўсмирлик даврида суицидал хулкнинг психологик корекцияси хусусиятлари Т

3. Старшенбаум Г.В. Психотерапия острого горя // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. - № 3. - С. 73-77.

5. To‘laganova G. Mahkum etuvchi xulq va uning tasnifi // Xalq ta’limi. – Toshkent, 2004. – № 2. – B. 54-56. (dev pov)

6. Каштан Г.И., Сэдок Б.Дж. Клиническая психиатрия, В 2т. Т. 1. Пер. с англ. - М.: Медицина, 1994. - 672 с.

7. Лакосина Н., Трунова М. Неврозы, невротические развития личности. М.: «Медицина», 1994. - 192 с.

8. Umarov B.M. Bolalar va o‘smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol....fanlari nomzodi dis. – Toshkent: TDPI, 1993. – 154 b. (vozrastnyye osoben suitsida detey i podrostkov)

OILADA YOSHLARNI SAVODSIZLIK VA ZO‘ROVONLIKLARDAN HIMOYA QILISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Ochilov Shohruh G‘ayratovich

Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
“Amaliy psixologiya” kafedrası
o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Annotasiya: Ushbu maqola oilada yoshlarni savodsizlik va zo‘ravonlik qurboni bo‘lish, o‘z navbatida yoshlarning kelajagiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularning bilib-bilmay jinoyat ko‘chasiga kirib qolishiga sabab bo‘layotganligi, zo‘ravonliklardan himoya qilish, yoshlarimizda ta’lim-tarbiya berishda oilaning muqaddas ekanligi, ma’naviy va axloqiy jihatdan sog‘lom hamda barkamol shaxsni tarbiyalashda muhimligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Savodsizlik va zo‘ravonlik, shaxslararo munosabatlar, bolalaridagi inqoroz, oilada nizoli vaziyatlar, mustahkam oila, oila g‘amxo‘rligi, oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari, oilaviy munosabat, mamlakat va millat, oila huquqi normalari, ma’naviy tarbiyalash, shaxsiy tavsifga ega bo‘lish.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, Fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti – YuNESKO ma’lumotlariga qaraganda, bugunki kunda jahonda o‘n milliondan ortiq bolalar ta’lim olishdan mahrumligicha qolmoqda, 85 milliondan ortiq bola mutlaqo o‘qish va yozishni bilmas ekan. Savodsizlik va zo‘ravonlik qurboni bo‘lish o‘z navbatida, yoshlarning kelajagiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularning bilib-bilmay jinoyat ko‘chasiga kirib qolishiga sabab bo‘lmoqda. Shunday ekan, zo‘ravonlikning ijtimoiy muammolari psixologik jihatdan tahlil qilinishi hamda uni keltirib chiqaruvchi muhim jihatlarni oldini oluvchi nazariy va metodologik yondashuvlarning psixologik omillarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar jiddiy ahamiyat kasb etadi.

Bolalar bo‘yicha AQSh Milliy komissiyasi tarqatgan ma’lumotlarga qaraganda, - “Ko‘p holatlarda bolalar arzimagan narsalar uchun va zarurat bo‘lmasa ham zo‘ravonlik yo‘li bilan oilalardan tortib olinib, ularni jinoyatchi qilib tarbiyalanayotganligi, Germaniyada yuz berayotgan jinoyatlarning teng yarmi voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotganligi aytiladi. Bolalarning giyohvand moddalar savdosi bilan shug‘ullanuvchi uyushgan jinoiy guruhlar safiga kirib qolayotgani, yoki odam organlari bilan savdo qilayotganlar qo‘liga tushib qolayotgani ham ayanchlidir. Bir qator mamlakatlarda balog‘atga yetmagan bolalar jangarilar safida qo‘liga qurol olib jang qilayotganidan ham ko‘z yumib bo‘lmaydi”¹.

Jamiyat va davlatning oilaga g‘amxo‘rligi bizning ijtimoiy siyosatimizning muhim yo‘nalishiga aylangan. Oila va yoshlar tarbiyasi masalalariga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev alohida e’tibor berib kelmoqda.

¹WWW: UZA.UZ>society>1-iyun-khol-aro-b...

Shavkat Mirziyoyevning 29 dekabr 2020 yildagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida so‘zlagan nutqida yoshlarning huquqiy tushunchalarini shakllantirish va ta’lim-tarbiya olish jarayonlariga alohida to‘xtalib o‘tdi: - “Bir so‘z bilan aytganda, bola tug‘ilganidan boshlab, 30 yoshgacha bo‘lgan davrda uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o‘rin topishi uchun ko‘mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizim yaratiladi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o‘n, yuz barobar ko‘p foyda keltiradi.

Buyuk bobokalonimiz Abu Ali ibn Sino, bundan ming yil oldin “Doviyurak va botir insonlar kelajakda sodir bo‘ladigan qiyinchiliklardan qo‘rqmaydi”, deb bejiz aytgan.

Yaqinda Qashqadaryo, Xorazm viloyatlarida va Toshkent shahrining Chilonzor tumanida bo‘lib o‘tgan uchrashuvlarda yoshlarimiz tomonidan bildirilgan dadil fikr va tashabbuslar meni juda quvontirdi.

Ayniqsa, kuni kecha Yoshlar forumida o‘g‘il-qizlarimizning yonib turgan ko‘zlarida ulkan azmu shijoatni, bilimga tashnalik va yangilikka intilishni ko‘rib, yanada ruhlendim va ulardan kuch oldim. Ibn Sino bobomiz aytgan doviyurak va botir yoshlar aynan shu farzandlarim ekaniga yana bir bor amin bo‘ldim. Agar katta avlodning bilimi va tajribasini, uzoqni ko‘ra olish fazilatlarini, yoshlarimizdagi g‘ayrat-shijoat, mardlik va fidoyilik bilan birlashtira olsak, ko‘zlagan marralarga albatta yetamiz.

“Yangi O‘zbekistonni ana shunday bilimli va bunyodkor yoshlarimiz bilan birgalikda barpo etamiz”, - dedi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.

Tabiiyki bolaning garmonik tarbiyasini oilaviy tarbiyasiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Bolalardagi inqoroz bu ularning yosh davrlariga ham bog‘liq bo‘lib, olimlar tomonidan tadqiqotlarda o‘rganilgan. Oilaviy munosabatlarda V.Schuman yoshga bog‘liq holda yuzaga keladigan nizolarni I.Kon esa oiladagi nizolarning bolalarning rivojlanishiga ta’siri borasida tadqiqotlarida o‘z fikrini bildirib o‘tadi. Oilaviy nizolar ichki shaxsiy nizo va shaxslararo nizoli vaziyatlarda ota-onalar bilan bo‘ladigan munosabatda kelib chiqadi. Aksariyat hollarda ota-onalar bolalaridagi 3-6, 13-14, yoshlarda muqarrar ravishda bo‘lib, o‘tadigan inqirozlarni bilishmaydi. Bu yosh davrining bosqichlarida bola ruhiyatida yangi psixologik xususiyatlar, karakter o‘zgarishi ham kuzatiladi. Buni biz ularning ota-onalar bilan bo‘ladigan munosabatida kuzatishimiz mumkin. Bolalikdan maktabgacha yosh davri inqorozi, boshlang‘ich maktab yoshi o‘tish inqirozi, o‘spirinlik va o‘smirlik yosh davri bilan kechadigan inqiroz nizoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi.

O‘sib kelayotgan yosh avlod o‘zi uchun va ota-onalari uchun ma’suliyatni his etadigan darajada yuksaklikka ko‘tarilmog‘i uchun unga nihoyatda mustahkam ma’naviy chiniqish darkor. O‘z bolasini hayotdagi murakkablik va ziddiyatlardan chetga tortadigan, o‘z bolasi uchun har sohada hamma narsani muhayyo qiladigan ota-onalar qo‘lida tarbiya topgan bolalarda xuddi shunday ma’naviy chiniqish ko‘p hollarda yetishmaydi. Tarbiyalash –ovqatlanish –bu

so‘zlarning ikki xil ma‘nasi bor. Birinchisi tarbiyalashni nazarda tutsa ikkinchisi uning ma‘naviy tarbiyalashini nazarda tutadiki ularning har ikkalasini ham bir vaqtda aniq bir maqsadga qaratilgan holda –ya‘ni bolani to‘g‘ri tarbiyalash maqsadida foydalanish lozim. Bir necha yillar davomida olib borilgan kuzatishlardan shuni ko‘rishimiz mumkinki kichkintoy bolalar ikki tarbiyachining ixtiyoriga berib qo‘yiladi.

Shaxslararo muomalaning shaxs taraqqiyotida o‘rni aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi uning insoniy qiyofasi fazilatlarini hattoki nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulidir. O‘z vaqtida Napoleon Banapart shunday deydi “Qilich bilan har narsa qilish mumkin faqat uning ustiga o‘tirib bo‘lmaydi”. Bu fikrida u ko‘pincha insonlar o‘rtasidagi bo‘lib turadigan nizolarni ziddiyatlarni nazarda tutadi. O‘z kelayotgan yosh avlod o‘zi uchun va ota-onalari uchun mas‘uliyatni his etadigan darajada yuksaklikka ko‘tarilmog‘i uchun unga nihoyatda mustahkam ma‘naviy-psixologik chiniqish darkor.

Oilaviy munosabat madaniyati nima? Bu – oilada insonga xos va mos sharoitlarni yaratish, oilaning vazifalarini to‘la bajarish, oilaviy turmush tarzini to‘g‘ri shakllantirish, oila a‘zolarining xulq-odobi, dunyoqarashi, mafkurasini, oilaviy hayotning davomiyligini ta‘minlashdir. Mustahkam oila mustahkam jamiyatning asosidir. Shunday ekan jamiyat oilalarni mustahkamlash, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirib, takomillashtirishga alohida e‘tibor berib kelmoqda. Oila va oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini ilmiy tadqiq etishni uning jamiyat taraqqiyoti qonunlariga muvofiq rivojlanishini ifodalashdan boshlamog‘imiz lozim. Oilaning rivojlanishi jamiyatning moddiy ishlab chiqarishi va ma‘naviy hayoti bilan bog‘liqdir. Oila shakllarining o‘zgarishi, ibtidoiy jamiyat davridan boshlab barcha tarixiy bosqichlarda moddiy ishlab chiqarish ma‘naviyatidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq ekanligi ilmiy adabiyotlarda keng tahlil etilgan.

Lekin jamiyatning, oilaning moddiy hayot sharoitlari o‘zgarishi o‘z-o‘zidan ma‘naviy kamolotga olib kelmaydi. Madaniy qashshoq bo‘lgan odam boy bo‘lib qolsa, birdaniga ma‘naviy kamolot darajasiga ko‘tarilib qolmaydi. Pedagog-psixolog olimlar mazkur mavzuning ta‘lim-tarbiyaviy jihatlarini tadqiq etib, oilaning shaxs tarbiyasida tutgan o‘rniga alohida e‘tibor berib, oilaviy tarbiyani umumiy tarbiyaning bir qismi sifatidagi jihatini yoritishmoqda; psixolog olimlar oila va oilaviy munosabatlarga etno-psixologik jihatdan yondoshmoqdalar.

Shuni alohida ko‘rsatib o‘tish kerakki, Markaziy Osiyo mutafakkirlari va ma‘rifatparvarlari Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf xos Xojib, Kaykovus, Devoniy, Alisher Navoiy, Bobur, Munis Xorazmiy, Bedil, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Qori Niyoziy, Cho‘lpon, Fitrat va boshqalarning asarlarida oila va oilaviy munosabatlar haqida qimmatli fikrlar mavjud. Ularning ko‘plarida mazkur masalaga oid qarashlar muayyan tartibga tushirilgan va ta‘limot darajasiga ko‘tarilgan. Xususan, Abu Ali ibn Sinoning “Axloq”, “Oila xo‘jaligi”, Alisher Navoiy “Hayrat-ul abror” va “Mahbub-ul qulub” asarlarida oilaga alohida e‘tibor bilan qarab, uni inson kamolga erishuvida asosiy makon deb bilganlar. XX asr

boshlaridagi ma’rifatparvarlik harakatining asoschilaridan biri Fitratning “Oila” asarida oila asosini to’g’ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali mana shu turg’unlikdan qutilish, jamiyatni isloh qilish mumkinligini bayon qilgan. “Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog’liqdir... Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo’ladi” deb yozadi. Oiladagi o’zaro munosabatlar madaniyati malakasi tasavvuf falsafasida ham alohida o’rin tutadi. Bu falsafaning yirik vakillari bo’lgan Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ota va onalar o’zaro munosabatlarining farzandlar kamolotidagi roli, farzandlarning ota-onalarga bo’lgan munosabati mavzui alohida ta’kidlab o’tilganligini ko’ramiz. Haqiqatdan ham ota-onaga ozor bermaslik, ularning dilini vayron qilmaslik, muloyimlik bilan suhbatda bo’lish, ko’nglini ko’tarish aytganlarini vaqtida bajarish, farzandning ota-ona oldidagi burchidir.

Xulosa qilib aytganda, ota-onalar ham farzandlariga muloyimlik hamda ularning individual xususiyatlariga qarab muomalada bo’lishi ziddiyatlarni oldini olishga va farzandlarini barkamol shaxs bo’lib voyaga yetishiga xizmat qiladi. Masalan: Qizaloqlar onasining lab bo’yog’i, kiyim va taqinchoqlari, pardozi vositalariga juda qiziqishadi. Ayrim ota-onalar nazdida bu yaxshi emas, bolaga yanada qattiqroq turish kerak. Ona qizalog’ini urishadi: «Nega pomadamga tegding?» yoki «Yosh bolaga qimmat ko’ylak kiyishni kim qo’yibdi?» deya. Bola esa nima uchun dakki eshitayotganini anglolmaydi. Taqiq sababi tushuntirilmasa, u qanday oqibatlariga olib kelishi haqida to’g’ri axborot berilmasa, bolada javobsiz savollar ko’payib boradi. Zotan, «Sen hali kichkinasan», deyish qoniqarli izoh emas.

Ayniqsa, o’g’il bola tarbiyasida ushbu ibora imkon qadar ishlatilmagani ma’qul. Sababi, u o’g’il boladagi faollik, ijobiy fikrlash qobiliyatini yo’q qiladi. Bola erkin harakat qilishdan, mustaqil fikrlashdan cho’chib qoladi. Yangilik qila olmay, o’ziga ishonchi past bo’lib ulg’ayadi. Oilaviy munosabatlar uchun o’ziga ishonch, rahmdillik, beg’arazlik, fidokorlik, ishonuvchanlik, itoatkorlik, murosakorlik, mustaqillik qadriyatlarini, shaxs sifatlarini tarkib topishi oilaviy nizolar va ularning kelib chiqish sabablarini bartaraf etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiya kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimda qilgan maruza. T., Xalq so‘zi, 2020 yil dekabr.
2. Sh.M.Mirziyoyev “Yoshlar forumidagi va ma’naviyat haqidagi” nutqidan 25 dekabr 2020 yil, 18:00 Siyosat.
3. I.A.Karimov Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. Toshkent; Ma’naviyat, 2008 y.
4. Avesto – tarixiy-adabiy yodgorlik. – T.: «Sharq», 2001, 13–20-betlar.
5. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – T.: Adolat. 1998. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 yil, №5-6, ilova.
6. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – T.: Rasmiy nashr. 2003.
7. Mualliflar jamoasi. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharxlar. – T.: Adolat. 2000. – 446 b.
8. Nechayeva A.M. Semeynoye pravo. Kurs leksiy. – M.: Yurist. 1998. – 336s.
9. Otaxo‘jayev F.M. Oila huquqi. – T.: TDYuI. 2005. – 280 b.

O‘SMIRLAR PSIXOGIGIENASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Qodirov Obid Safarovich

Samarqand davlat universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrası professori,

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘smir yoshdagi bolalar psixogigiyenasi tog‘risida keng va batafsil ma‘lumot berilgan. Unda dastlab bola ruhiy salomatligiga erishishda nimalarga etibor berilishi kerakligi, yani: oilada, farzand tarbiyasida ota ona munosabatlarining roli, ijtimoiy muhitning va bola tengdoshlarining o‘smir psixogigiyenasiga ta’siri va ahamiyati tog‘risida psixologik izohlar berilgan. Bundan tashqari o‘smir yoshdagi bolada bo‘ladigan psixologik va fiziologik o‘zgarishlar batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: psixogigiyena, o‘smirlik, o‘smir xulq atvori, ta’lim –tarbiya, ijtimoiy muhit, sog‘lom turmush tarzi, murakkab biologik o‘zgarishlar, ruhiy salomatlik, o‘smirda kechadigan murakkab psixologik o‘zgarishlar.

Аннотация: в статье представлена обширная и подробная информация о психогигиене подростков. Во-первых, он дает психологическое понимание того, что следует учитывать при достижении психического здоровья ребенка, а именно: роль родительских отношений в семье, воспитание детей, а также влияние и важность социальной среды и сверстников для психогигиены подростков. В нем также подробно описаны психологические и физиологические изменения, которые могут произойти у подростка.

Ключевые слова: психогигиена, подростковый возраст, поведение подростков, образование, социальная среда, здоровый образ жизни, сложные биологические изменения, психическое здоровье, сложные психологические изменения в подростковом возрасте.

Inson salomatligini asrash va mustahkamlash, qolaversa, uzoq umr ko‘rishning garovi sog‘lom turmush tarzi ekanligi bugun barchaga ayon haqiqat. Zero, har birimiz, eng avvalo, o‘z sog‘lig‘imizni o‘ylashimiz darkor. Ana shunda xotirjam va farovon hayot kechirgan, ko‘plab asoratli xastaliklarning oldini olgan bo‘lamiz. Ayniqsa o‘smirlar salomatligini asrash va mustahkamlash, ularda psixogigiyena masalalariga e’tiborini qaratish hozirgi kunning ehg dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. O‘smirlik psixogigiyenasi bola psixikasining o‘ziga xos fazilatlarini hisobga olgan holda quriladi va bu uning uyg‘un shakllanishini ta’minlashga imkon beradi. Bolalikda ta’sirchanlikning izchil rivojlanishi va murakkablashuv holati mavjud. Taassurotlarning ortib borayotgan ahamiyati (uning roli, albatta, keyinchalik - butun hayot davomida saqlanib qoladi) ayniqsa, 12-14 yoshga qadar aniq kuzatiladi. Bu davrda bola, asosan, bevosita voqelik predmetlari va hodisalaridan olingan taassurotlarda yashaydi,

shu asosda, birinchi navbatda, uning aqliy faoliyati shakllanadi. Ma’lumki, o‘z o‘yinlarida bolalar ko‘pincha kattalar hayotidagi vaziyatlarni takrorlaydilar (o‘Dadam uyga mast bo‘lib keldi va onamni xafa qildio‘ va boshqalar). Shuning uchun bola tarbiyalanadigan psixologik muhit juda muhimdir.

Bundan farqli o‘laroq, o‘smir 12-14 yoshdan boshlab o‘z mulohazalari va xulosalarini nafaqat voqelikdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri taassurotlar asosida, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri taassurot natijasida yuzaga kelgan obrazlarning xotirada saqlangan g‘oyalar tasvirlari bilan uyg‘unlashuvida ham quradi. Bunday tasvirlar bilan sub'ektiv manipulyatsiya asosida aks ettirish (o‘z aqliy faoliyatini bilish qobiliyati) paydo bo‘ladi, bu shaxsiyat rivojlanishining zaruriy shartidir. Bu, xususan, o‘smirning ruhiyatini bola psixikasidan ajratib turadi.

O‘smir o‘quvchilarni ta’lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba’zan etarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va katta yoshdagi maktab o‘quvchilariga qaraganda o‘smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko‘p qiyinchiliklar bo‘ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda kiyin kechadi. Bu jarayon o‘smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo‘lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o‘zgarishi, hamda hayot sharoitining o‘zgarishi bilan bog‘liqdir. Bu davrda o‘smirlarning o‘z shaxsiy fikrlari paydo bo‘ladi. Ularda o‘z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo‘yicha o‘smirlarningpsixik taraqqiyotini xarakteratga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug‘iladigan ehtiyojlar bilan bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari o‘rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir. Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdar. Shundan keyin psixik taraqqiyotning yuksakroq bosqichiga o‘tiladi.sana shu nuqtai nazardan o‘smirlik yoshini yanada oydinroq qarab chiqaylik. Bola boshlang‘ich sinfni tugatadi. Bolaning o‘rta maktabda o‘qishga o‘tishi uning hayotida burilish davri hisoblanadi.O‘smirlarning yangi ijtimoiy jixatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘smirlarga ta’lim-tarbiya berishning yangi to‘g‘ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o‘smirlik yoshining o‘ziga xos xususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak. O‘smirlik yoshining mazmuniy xarakteritsikasi vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boradi, chunki inson xayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o‘zgaradi.

Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o‘smirlar ongiga og‘ir, ba’zan kuchi yetmaydigan bo‘lib tushadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o‘smirlar uchun xarakterli bo‘lgan norozilik, qo‘pollik, qaysarlik, o‘z-o‘zini analiz qilishga moyillik sub’ektiv olamga va shunga o‘xshash hislatlarni keltiradigan jinsiy etilishga nixoyatda katta axamiyat beradilar. Jinsiy etilish munosabati bilan paydo bo‘ladigan yangi sezgilar fikrlar,

maylliklar, kechinmalar go‘yo o‘smirlar ongida xukmron bo‘ladi. Ularning xulqi atvorini belgilaydi. Mana shu tariqa oqibat natijada o‘smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg‘iz sof biologik omil deb qaraladi.

Psixologlarning fikricha yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg‘iz biologik jihatidan etilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo‘lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o‘zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo‘lishi natijasida o‘smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta‘lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o‘smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo‘lmaydi. Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy sharoitlar rolini konkret hayot sharoitlari va faoliyatlarining rolga almashtirib bo‘lmaydi. Mana shu yuqorida aytilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o‘smirning yoshi va uning xususiyatlari absolyut ahamiyatli kasb etmaydi shu munosabat bilan o‘smirlik yoshi mutloqo aniq ma‘lum va absolyut chegara hamda xarakteritsikaga ega emas bu erda ancha muhim bo‘lgan ma‘lum fikrlar bor. Bu farqlarni konkret ijtimoiy omillarning ta‘siri bilan va o‘smirlarga beriladigan turli ta‘lim va tarbiya sharoitlarining ta‘siri bilan tushuntirish mumkin. Taraqqiyotning asosiy yo‘nalishi bolaning o‘smirlik davridagi taraqqiyotining asosiy xarakteritsikasini ajratish mumkin. O‘smirlik davri organizmning jo‘shqin o‘sish davridir. Bu davrda tananing intensiv ravishda rivojlanishi yuzaga keladi, Musko‘l apparatlari mutsahkamlanadi va skeletning suyaklanish jarayoni davom etadi. Bu davrda yurak qon tomirlari sitsemasining taraqqiyotida mos kelmaslik hodisasi kuchlaniladi. Bu paytda yurak xajmi jihatidan ancha kattalashadi, ancha kuchli ishlay boshlaydi. Ko‘pincha qon aylanishining vaqtincha bo‘zilishida qon bosimining yoshga bog‘liq xolda ko‘tarilishiga, yurak faoliyatining zo‘r berilishiga olib keladi. Natijada o‘smirlarda uchraydigan bosh aylanishi, yurak urishi, bosh og‘rig‘i paydo bo‘ladi.

O‘smirlarning yoshi ham jismoniy psixik xususiyatga egadir, organizm Pavlov ta‘limotiga ko‘ra, bir butun sitsemadan iborat bo‘lib, bunda barcha to‘qimalar va organlar fiziologik jarayonlar uzviy ravishda bir-biri bilan bog‘langan bo‘ladi. Lekin bir butunlikda nerv sistemasi va uning bilan bog‘langan yuqori qismi I.P. Pavlov so‘zi bilan aytganda organizmda sodir bo‘ladigan barcha hodisalarni boshqarib turuvchi bosh miya po‘sti asosiy yetakchi rolni o‘ynaydi. O‘smirlik yoshida nerv sitsemasining yuqori qismi sifat jihatidan o‘sa boshlaydi va miya ichki to‘zilishining murakkablashishga o‘tadi.

Bizga ma‘lumki o‘smir psixologik krezislarga uchraydi. Ba‘zi bir vaqtlarda o‘smirlik davridagi bolada ruhiy buzilishlarning vujudga kelishi nomoyon bo‘ladi. O‘smirlik davri krezisi va o‘smirlik davrida bo‘ladigan o‘zgarishlar to‘g‘risida bir qancha tadqiqotlar olib borilgan. Xususan Z.T. Nishanovanning tadqiqotlari bilan tanishamiz.

Insonning ikki chetki qutb: salomatlik va kasallik holatlari orasidagi bog‘lanishni namoyon etuvchi turli salomatlik holatlari mavjud ekanligi qadimdani tibbiyotga ma‘lum bo‘lgan. Shunday qilib, Galen uchta o‘zaro bog‘liq holatni ajratgan: salomatlik, o‘tish holati va kasallik. Abu Ali Ibn Sino esa 6

holatni ajratib, ulardan to‘rttasini salomatlikning turli darajalariga, ikkitasini esa kasallikka kiritgan. Zamonaviy moslashuv nazariyasi nuqtai nazaridan inson salomatligining izchil holatlari me‘yordan patologiyagacha ajratib ko‘rsatiladi: qoniqarli moslashuv, to‘liqsiz yoki qisman moslashuv, qisqa muddatli yoki beqaror moslashuv, qoniqarsiz moslashuv va nihoyat, moslashuv mexanizmlarining buzilishi (Baevskiy R.M.). Klinik namoyon bo‘luvchi kasalliklarga yaqin bo‘lgan holatlar odatda “kasallik oldi” (subklinik holat) deb nomlanadi. SHu bilan birga, “kasallik oldi” tushunchasining yagona sharhi ham mavjud emas. Ayrim mualliflar unga organizm reaktivligining nospetsifik o‘zgarishlarini kiritadilar (Pavlenko S. M.), boshqalari uni prodromal davr sifatida ko‘radilar (Petlenko V.P.), uchinchilari esa uni moslashuv mexanizmlari uzilishi bilan bog‘laydilar (Baevskiy R.M., Semichov S.B.). Kasallik oldi holatlari asosida turli fiziologik, balki mikrofiziologik mexanizmlar ham yotadi, biroq organizmning u yoki bu kasallikni vujudga kelishiga alohida yuqori tayyorgarligi ularning umumiy natijasi hisoblanadi.

Organizmning to‘liq salomatlikdan kasallik holatiga o‘zgarishi mezonlari bo‘yicha turli tashqi va ichki salbiy omillar ta’siri ostida so‘nggi ahvolning vujudga kelish xavfi ortadi. Demak, kasallikning vujudga kelish xavfi 2 guruh omillari bilan aniqlanadi: inson salomatligining boshlang‘ich ahvoli va turli ko‘rinishdagi ichki va tashqi patogen yoki shartli patogen ta’sirlar bilan.

Kasallanish xavfini organizm va inson shaxsini uning vujudga kelishiga tayyorlik darajasi sifatida aniqlash mumkin. Bu bilan bog‘liq holda katta, o‘rta va kichik xavf holatlarini farqlaydilar. Bundan tashqari, xavf omillari tushunchasini ajratish zarur, ya’ni tashqi muhit sharoitlarini (biologik va ijtimoiy) va organizmning kasallik rivojlanishiga katta yoki kichik darajada yordam beruvchi individual reaktivligini. Kasallik xavfi darajasi nafaqat miqdoriy xarakteristikada, ya’ni xavf omillarining ko‘pligi va xilma xilligiga, balki ularning sifatli xususiyatlariga ham shuncha ko‘p bog‘liq bo‘lar ekan. Individual reaktivlik o‘zgarishida xavf omili o‘rni alohida ahamiyatga ega.

Reaktivlik tushunchasi, ma’lum bo‘lishicha, bir xil sharhlanmaydi. SHunday ta’riflardan birini rus olimi V.P.Petlenko beradi: bu aks ettirishning barcha tiriklik darajalari uchun xos bo‘lgan organizmlarning individual moslashuv imkoniyatlarini ta’minlovchi o‘ziga xos shaklidir. Eng yuqori tuzilgan, murakkab va dinamikrog‘i, nerv-psixik reaktivlik darajasi hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kasallikning vujudga kelish xavfi omillari 2 guruhga ajratiladi. 1 tartibli xavf omillari guruhi yuqori yuklamalar yoki stress holatlarida doimiy yoki tasodifan aniqlanadigan o‘rta statistik me‘yordan og‘uvchi turli o‘zgartirilgan reaktivlik holatlarini birlashtiradi. 2 tartibli xavf omillari guruhi muhitning patogen va shartli patogen ta’sirlarini (dolzarb va anamnestic), shuningdek, individual reaktivlik (uning salomatlik va nerv psixik mezonlarini hisobga olgan holda) ko‘chish yoki ma’lum o‘zgarishlarda namoyon bo‘lmaydigan irsiy og‘irlikni o‘z ichiga oladi.

Psixik patologiya sohasida 1 tartibli xavf omillari qatoriga Z.T.Nishanova o‘z tadqiqotlarida ikki guruh o‘zgargan nerv-psixik reaktivligi holatlarini:

buzilgan ontogenez bilan bog‘langan, biroq ifodalangan klinik shakllarga va muhitning patogen yoki shartli patogen ta’sirlari (infeksiya, jarohat, intoksikatsiya, psixik jarohat, psixik o‘ta tajanglik) natijasida yuzaga kelgan, biroq ma’lum klinik shakllarni o‘zida ifodalaydigan o‘zgargan nerv-psixik reaktivlik holatlarini kiritamiz. Omillarining birinchi guruhi bolalar uchun asosiy va o‘smirlik davri uchun qisman ahamiyatga ega. U parsial retardatsiya (Kovalev V.V., Stutte H.) bilan bog‘liq psixik xususiyatlarni, masalan, fazoni idrok qilish, nozik psixomotorik taraqqiyotdan orqada qolish, voyaga etmaganlik va yuksak emotsiyalarning noto‘liq farqlanishi, shuningdek, shaxs (Leonhard K.) yoki xarakter (Lichko A.E.) aksentuatsiyalari doirasida shakllanayotgan shaxs xususiyatlarining turli nosozliklarini birlashtiradi. Omillarning ikkinchi guruhi, bir tomondan organik serebral etishmovchilik deb nomlanuvchi (Kovalev V.V.), bosh miyaning turli etiologiyadagi dastlabki (ichki a’zolariga doir. Peri- va postnatal) organik shikastlar (ichki a’zolaridagi gipoksiya, ona va homilaning immun nomuvofiqligi, homiladorlik toksikozlari, bosh suyagining tug‘ma jarohatlari, dastlabki miya infeksiyalari va sh.k.) sababli vujudga keluvchi organik o‘zgargan bosh miya reaktivligini, boshqa tomondan esa, biologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatdagi postnatal (asosan 1 yoshdan katta bolalarda) ekzogen zararlar natijasida yuzaga keladigan prenevrotik (prenevrozga o‘xshash) va prepsixopatik (prepsixopatiyaga o‘xshash) tiplarni o‘z ichiga oladi.

Ingliz-amerika mualliflari qo‘llaydigan, qisman miyaning minimal disfunktsiyasi tushunchasiga muvofiq keluvchi rezidual-organik serebral etishmovchilik atamasi ma’lum klinik holat yoki psixopatologik sindromni bildirmaydi, balki organik o‘zgargan bosh miyaning nerv-psixik reaktivligi xususiyatlarini belgilash uchun qo‘llaymiz. Bu xususiyatlarga psixik jarayonlarning inertligi, EEG da sust potentsiallarga egalik qilish, toksik moddalar va psixotrop preparatlarga yuqori sezgirlik, besaranjom tayyorgarlikning quyi chegarasi kiradi. Sanalgan serebral rezidual-organik etishmovchilik mezonlari, u yoki bu nerv-psixik, ayniqsa ekzogen kasallik shakllari paydo bo‘lishining yuqori xavf (ya’ni kasallikdan oldin) omillarini bildiradi. Shu bilan birga, rezidual-organik serebral etishmovchilik ekzogen-organik patogen omillar (infeksiya, jarohat, intoksikatsiya) ta’siri ostida klinik ifodalangan kasallik holatiga, ayniqsa, rezidual-organik xarakterdagisi (rezidual-organik serebrastenik, nevrozo- va psixo- patiyaga o‘xshash holatlar, diensefal sindromlar va b.)ga nisbatan engil o‘tadi.

Yuqorida tilga olingan prenevrotik va prepsixopatik kasalliklarni ular kasallikdan oldingi belgilarga xos bo‘lgani uchun yuqori xavf holatlari (omillari), sifatida ko‘rish lozim. Prenevrotik kasalliklarda so‘z polimorf, kuchsiz, biroq qayta takrorlanishga moyil bo‘lgan nevrotik darajadagi yo‘qolgan kasalliklar (kayfiyatning o‘zgaruvchanligi, qo‘rquvlarning paydo bo‘lishiga yuqori tayyorgarlik, tush, ishtaha buzilishlari, holdan toyish va qo‘zg‘aluvchanlik hollarining onda-sonda uchrashi va h.k.) haqida boradi. (Kovalev V.V.; Spivak L.I.). Prepsixopatik buzilishlarda alohida xarakter xususiyatlarining: qo‘zg‘aluvchanlik, xavotirlanish, namoyishkorlik yoki mayllarning, ayniqsa

jinsiy mayllar, ba’zida esa ularning nokeskin ifodalangan buzilishining vaqtincha kuchaygan ko‘rinishiga o‘tuvchi ko‘chishlar o‘z o‘rniga ega.

Shunisi tushunarliki, o‘zida 1-xavf omillarini ifoda etuvchi sanab o‘tilgan holatlar ularning nerv-psixik reaktivlikka bevosita ta’sir o‘tkazib, nisbatan psixik kasalliklarning vujudga kelish xavfini yuzaga keltiradi, ko‘pincha esa kasallik oldi holatlariga bog‘liq.

2-tartibli psixik kasalliklar xavfi omillariga bola anamnezida belgilangan ichki a’zolar rivojlanish davri (gipoksiya, homiladorlik toksikozi, onaning intoksikatsiyasi va infeksiyasi va b.), perinatal davr (tug‘ma bosh suyagi jarohati, tug‘ilishdagi asfiksiya, vakum-ekstratorning qo‘llanilishi, rezus - immun ziddiyatlar), turli postnatal bosh suyagi- miya jarohatlari, miyaga xos va umumiy infeksiya va intoksikatsiyalar, shuningdek, o‘tkir va surunkali psixik jarohatlar va boshqa patogenpsixik ta’sirlar (psixik o‘ta tajanglik, axborot yuklamasi, hissiy va axborot deprivatsiyasi va b.) ning patogen biologik ta’sirlarini kiritish mumkin. Bundan tashqari, 2 tartibli xavf omillariga psixik kasalliklar bilan ommaviy kasallanishni ham kiritadilar. Barcha sanab o‘tilgan 2-tartibli xavf omillari, nafaqat, kasallik oldi holatlari va boshqa individual reaktivlik o‘zgarishlari, balki shaxsiy kasallik belgilari uchun ham potensial yoki shartli-patogen ahamiyatga ega. Biroq, bu omillar ta’siri organizm, xususan, nerv-psixik reaktivligining aniq og‘ishlarida namoyon bo‘lmagunga qadar, ularni 2-tartibli xavf omillariga kiritish lozim. SHu bilan birga, anamnezida shu kabi omillar mavjud bolalarda nafaqat reaktivlik va kasallik oldi holatlarining subklinik o‘zgarishlari, balki nerv-psixik rivojlanishning klinik ifodalangan buzilishlari, ya’ni patologik holatlar ham namoyon bo‘ladi. SHunday qilib, E.Eggers va boshqalar homilaning gemolitik kasalligi bilan bog‘liq toksikoz bilan kechgan yoki tug‘ish uchun vakuum-ekstrator qo‘llanilishini talab qilgan homiladorlikdan tug‘ilgan 30% -20% bolalarda aqliy taraqqiyoti va shaxs sifatida shakllanishidagi og‘ishlarni belgilaydilar.

Boshqa tomondan, dizontogenez, rezidual-organik serebral etishmovchilikning namoyon bo‘lishi 2 tartibli xavf omilining patogen ahamiyati ortishini ta’minlaydi. Xususan, ma’lumki, tug‘ilishdagi asfikatsiya va bosh suyagi - miya shikastlanishi ko‘pincha ichki a’zolar rivojlanishidagi u yoki bu buzilishlarga ega chaqaloqlarda vujudga keladi.

Psixik kasalliklarning aholi orasida, ayniqsa bolalar va o‘smirlar orasida tarqalganligini epidemiologik usul yordamida o‘rganish nerv-psixik buzilishli bolalarga profilaktik yordam berishni tashkil etish asosida yotadi. Psixik kasalliklarning tuzilishi, klinik xususiyatlari va etiologiyasini, jumladan bolalar nerv-psixik kasalliklari tuzilishida etakchi o‘ringa ega bo‘lgan chegara shakllarini bilish faqat faktor tahlil ishtirokidagi epidemiologik tadqiqot doirasidagina bo‘lishi mumkin. Psixik kasalliklar etiologiyasi va patogeneza turli omillar o‘rnini o‘rganishda katta metodik qiyinchiliklarga (xususan, matematik) duch kelishga to‘g‘ri keladi, chunki tahlilga miqdor emas, balki sifat belgilari kerak. N.M.Jarikov epidemiologik omillarning psixik kasalliklarni vujudga kelishiga ta’sir etish darajasini aniqlash uchun, eng avvalo, ularning korrelyasiyalarini

qat’iy ilmiy tahlil qilish asosida epidemiologik ahamiyatli omillarni ajratish zarurligini ko’rsatdi. Psixiatriyada epidemiologik ahamiyatga (ichki va tashqi) ega omillar ham sifat, ham miqdorga nisbatan dinamik va diskretlik bilan aniqlanadi. Faktor tahlil mazkur omil birinchi tartibli yoki ikkinchi tartibli ekanligini aniqlashga, ya’ni ma’lum ishonchlik darajasiga ko’ra uning etiologik yoki patogen ahamiyati haqidagi muqobil tasdiqni qabul qilish yoki rad etish kerakligini aniqlashga yordam beradi (Grigoreva E.A.). Barcha chegara psixik buzilishlariga bag’ishlangan klinik ishlarda muhitning psixik jarohatlovchi ta’siri ko’rsatiladi. Bunda omilning ob’ektiv patogenligi emas, balki individning unga ob’ektiv munosabati yoki uning psixologik ahamiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Shubhasiz, chegara psixik kasalliklari etiologiyasida sensibilizatsiya (Orbeli L.A.) mexanizmlari ham, ko’p marta takrorlanuvchi patogen ta’sirlar natijasida bir vaqtning o’zida, ham samara yig’indisi, ham qo’zg’atuvchi sezgirlik chegarasining tushishi kuzatilganda katta rol o’ynaydi. Boshqacha aytganda, umumiy va individual reaktivlik o’zgaradi.

Shunisi qiziqki, nevroz faqatgina psixik jarohat natijasida yuzaga kela olmaydi. Buning uchun yoki o’zgargan asos ishtirokida kechirilgan kasallik holatlarining qoldiqli holatlari (asoratlari), yoki patogen ta’sirlarga oldindan sezuvchanlik (masalan, o’ta holdan toyish, jismoniy kasallik va h.) kabi ancha aniq shartlar zarur; bu ikki omil (somato-psixogen)lar bir vaqtda ta’sir etishi mumkin (Myager V.K.).

Tashqi muhit omillari orasida katta e’tibor oilaviy o’zaro munosabatlarga va ularning bolalardagi chegara psixik buzilishlari etiologiyasida tutgan o’rniga beriladi. Oila tuzilmasining mohiyati aniqdir. Bolalarda nevroz va xulq-atvor buzilishlarining rivojlanishini ta’minlovchi tarbiya nuqsonlari uchraydigan nomaqbul oilalarni ijtimoiy-psixologik tadqiq etishga katta e’tibor berilmoqda. Ota-onalar ajralishlarining patogen (ayniqsa uzoq davom etuvchi) ta’sirlari aniqlandi. Bolalarda ota-onalarning ajralishlaridan so’ng salbiy munosabat boshlanadi, bu ayniqsa bir yildan so’ng va keyingi yosh davrlarida yaqqol ko’zga tashlanmoqda (Seligman E.;Vallerstein.). Tadqiq etilgan sinaluvchilarda mualliflar faqatgina bir bolada berilgan holatlarga nisbatan xarakterologik va patoxarakterologik munosabatlarni (“ma’naviy g’azab”, sog’inch, yolg’izlik va begonalashuv hissi, fobiya, xulq-atvorning umumiy buzilishi, somatovegetativ buzilishlar va b.) aniqlay olmadilar. So’nggi yillarda amerikalik, shveysariyalik, venger, polyak va boshqa mualliflarning ishlarida (H.Richter, S.Horvath, Wolmewiez – B.Grzelak, S.Sultans) bolada uning keyingi ontogeneza nevrozlarning vujudga kelishidagi tarbiya nuqsonlari (bolalarga yomon muomalada va noto’g’ri munosabatda bo’lish) o’rni kuzatilgan. Rus olimlarida bu omilga o’ziga xos ahamiyat berilgan (V.V.Kovalev). Shu narsa belgilandiki, bola uchun psixik jarohatlovchi holatlar to’laqonli, maqbul tuyulgan oilalarda ham ko’p uchrar ekan. Bu nizolarning asosi sifatida er-xotinlar va qariyalar o’rtasidagi shaxslararo munosabatlar hamda bola tarbiyasi masalasi bilan bog’liq psixologik muammolar bo’lishi mumkin. Kattalarning tarbiyaviy harakatlaridagi

nomuvofiqlik, tartibsizlik, sabrsizlik ko‘pincha pedagogik xatolarga olib keladi (Golubeva L.G., Zaxarova A.I.).

Tarbiyaning ota-onalarning o‘ta g‘amxo‘rligi kabi boshqa xususiyati (bolaning muvaffaqiyati uchun asoslanmagan va o‘rinsiz xavotirlanishi) bolada nafaqat mustaqillikning rivojlanishini chegaralaydi, balki har doim ham yaxshi bo‘lmagan obro‘sigga bo‘ysunib qolishiga ham olib keladi. Bundan tashqari, induksiya mexanizmi bo‘yicha bolada sun‘iy ravishda asabiylikni, xavotirni, o‘ziga ishonchsizlikni qo‘zg‘atadi (ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda yuqori ta’sirchanlik va ishontirish va taqlidga yosh moyilligi hisobiga subklinik va patologik buzilishlarni keltirib chiqaradi.) (Manova- V.S.Tomova, A.I.Zaxarova).

Mamlakatimiz va xorijiy adabiyotlarda oilada yagona farzandning bo‘lishi kabi psixopatologik muammoga ko‘p e’tibor berilmoqda. XX asrning 20-30 yillaridan ko‘pgina mamlakat mualliflari yagona farzandning rivojlanish sharoitlarini patologik yoki yuqori xavf omili sifatida belgilamoqdalar: bunday bolalarda tez-tez psixik buzilishlar yuzaga keldi. So‘nggi nashrlarda “yagona farzand sindromi” (Y.Ajuriaguerra) to‘g‘risida so‘z borib, bu sindrom yuqori affektiv qo‘zg‘aluvchanlik, autistik va egoistik maqsadlar agressivlik va shu kabilar bilan xarakterlanadi. Bunday bolalarda, shubhasiz, ichki o‘z-o‘zini baholash va tashqi o‘zaro munosabatlar tizimi, ya’ni “Men”- “biz”- “ular” psixologik tizimi buzilgan bo‘lib, nevrotik individualizmning rivojlanishi uchun asos sifatida xizmat qiladi. Ularda bolalarga xos bo‘lgan tabiiy ehtiyojlarga, hayotning jamoaviy shakliga nisbatan salbiy munosabat rivojlanadi va asta-sekin aybdorlik hissi, qo‘rquv, xavotir bilan birga begonalashuv fenomeni shakllanadi (A.I.Zaxarova). Bolalar bilan psixogigienik ish ularning rivojlanishining barcha bosqichlarida, oilada, maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktabda amalga oshirilishi kerak. Psixogigienik tadbirlarni ta’minlashda yetakchi rol ota-onalar va o‘qituvchilarga tegishli bo‘lib, ular ma’lum tayyorgarlikka ega bo‘lishi kerak. Maktabdan tashqari ruhiy gigiena ishlariga ta’sirni kamaytirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Oxirgi 10 yil ichida davlat darajasida psixogigiena sohasida pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish va shunga mos ravishda maktablar va boshqa ta’lim muassasalarida zarur psixogigienik talablarni amalga oshirishga urinishlar amalga oshirildi. Bolalarning ham jismoniy, ham ruhiy salomatligi juda ko‘p qirrali muammodir. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha istiqbollari, yuksak turmush darajasi, ilm-fan va madaniyat kelajak avlodning mehnat hayotiga kirib kelishi bilan bog‘liqdir.

Afsuski, hozirgi vaqtda, ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarning salomatlik holati keskin yomonlashishda davom etmoqda. Ushbu hodisaning sababi ta’lim jarayoni, bolaning turmush tarzi, ekologiyasi va boshqalar bilan bog‘liq turli omillar bo‘lishi mumkin. Kattalar va bolaning ruhiy salomatligiga g‘amxo‘rlik qilish - ruhiy gigiena bilan shug‘ullanadigan vazifa - uning tug‘ilishidan ancha oldin boshlanishi kerak. Bunday holda, tibbiy-genetik maslahatlar, irsiy moyillik bilan bog‘liq kasalliklarni aniqlash, homilador onaning organizmini oldindan

sanitariya qilish, uning somatik va ruhiy holatini aniqlash, organlar va tizimlarning surunkali kasalliklari mavjudligini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar, toksik moddalarni iste'mol qilishni, shuningdek, turli xil stressli sharoitlar, travmatik omillar va psixogen tuzilish kasalliklarini istisno qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.T.Nishanova, N.G'amilova, G.Q.Alimova Psixogigiya. Toshkent 2007.
2. A.L.Varga Sistemnaya semeynaya psixoterapiya. Kratkiy leksionniy kurs. SPb.: Rech, 2001. - 144 st.
3. M.Abdullayev, E.Umarov, A.Ochildiyev, A.Yo'ldoshev, A.Abdullayev “Madaniyatshunoslik asoslari”. o‘Turon-Iqbol o‘ nashriyoti, Toshkent 2006 yil.
4. “Umumiy psixologiya” P.I . Ivanov (M.E. Zufarova) Toshkent 2014 yil 127 bet.
5. V.A. Krutetskiy Moskva 1986 yil. 113 -bet
6. Mirror Saavedra Roca, J.M. & Taravillo Folgueras, B. (2012). Psixobiologiya. Nöropsikologiya. Xotira. CEDE qo‘llanmasi: Madrid
7. Morgado Bernal, I. (2006 yil 19-dekabr). O‘quv va xotira psixobiologiyasi (1 qism): Tabiat va tasnif. Percepnet-dan olingan.
8. www.ziyouz.com kutubxonasi.

**OILA – BOLA NUTQI RIVOJLANISHIDA BIRLAMCHI OMIL
SIFATIDA**

Qo‘ziyeva Marjona Faxriddin qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti Psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola oilaviy muhitning bola nutqining rivojlanishiga ta'siri va psixologik xususiyatlariga qaratilgan bo'lib, o'z navbatida ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, har bir ota-ona oila tarbiyasidagi vazifalarini chuqur tushunib yetishlari lozimligi va bugungi kunda bolalarning nutqidagi muommolar dolzarb mavzulardan biri ekanligi to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: nutq, oila, oilaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, oilada bola tarbiyalashda uchraydigan xatoliklar, o'ng va chap yarimsharlar, bolalar nutqini rivojlantirish usullari.

**СЕМЬЯ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ
РЕБЕНКА**

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется влиянию и

психологическим особенностям семейной среды на развитие речи детей, а в свою очередь - необходимости владения родителями педагогическими знаниями, необходимости глубокого понимания обязанностей каждого родителя в семейном воспитании, а также необходимости проблемы детской речи актуальны и сегодня. Поясняется, что это одна из тем.

Ключевые слова: *речь, семья, социально-психологические особенности семьи, ошибки воспитания детей в семье, правое и левое полушария, методы речевого развития детей.*

FAMILY IS THE PRIMARY FACTOR IN CHILD SPEECH DEVELOPMENT

Annotation: *This article focuses on the impact and psychological characteristics of the family environment on the development of children's speech, and in turn, the need for parents to have pedagogical knowledge, the need to deeply understand the duties of each parent in family education, and the problems of children's speech are relevant today. It is explained that it is one of the topics.*

Key words: *speech, family, socio-psychological characteristics of the family, mistakes in raising children in the family, right and left hemispheres, methods of children's speech development.*

Oila-bolalarning ta'lim – tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskandir. Oila, farzand kabi tushunchalar jamiyat asosi va shu bilan birgalikda hayotimizning mazmuni hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi oila manfaatini himoya qilish, oilaning jamiyatdagi mavqei va maqomini yanada yuksaltirish, yosh oilalarni har tomonlama qo'llab – quvvatlash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratdilar. Xususan, davlatimiz rahbarining 2018-yil 27-iyundagi qaroriga muvofiq, 2019-yildan e'tiboran yurtimizda har yili 15-may – Xalqaro oila kuni sifatida nishonlanib kelayapti. Ota-ona bolaga bolaga boshidanoq ta'lim-tarbiyani, nutq madaniyatini, odamiylik kabi hislatlarni o'rgatsa, yetuk, mustaqil fikirlaydigan, barkamol shaxs bo'lib yetishadi. Bola tarbiyasida eng muhim narsa bu – ota-onaning shaxsiy na'munasidir. Xalq orasida shunday maqol bor : “ Qush uyasida ko'rganini qiladi”. Ya'ni ota-onalarimizni bir-birlari bilan munosabati, ovozlarning past-balandligi, bir-birini tinglashi, muloqat madaniyati kabi ta'sir ostida o'sib ulg'ayishlari shular jumlasiga kiradi.

Bugungi kunda bolalarning nutqidagi muommolar dolzarb bo'lgan muommolar qatoriga kirmoqda. Ko'pchilik ota-onalarni bolasining nutqi yaxshi rivojlanmayotkanligi tashvishga soladi. Asosan bolalar nutqini rivojlantirish uch yoshgacha bo'lgan davrda amalga oshirilishi kerakligi haqida ko'plab adabiyotlarda ko'rishimiz mumkin. Aliser Navoiyning “Mahbub ul - qulub” asarida biz nutqning ahamiyati haqida, nutq so'zlovchi dilidagi fikirlarni to'g'ri aks ettirishi haqida shu bilan birgalikda undan foydalanish haqida bayon qilgandir. Bolalarning nutqini rivojlantirishda Turk pedagog-psixologi Ibuka

Masaruning “Uchdan keyin kech asarida esa biz bolaning nutqi uchun asosiy davr bu uch yoshgacha bo‘lgan davr ekanligini ko‘rishimiz mumkindir. Nega aynan uch yoshgacha bo‘lgan davr ahamiyatli desak chunki bola uch yoshgacha juda qiziquvchan bo‘ladi. Bu nima ?, bu nega kerak ? kabi juda ko‘plab savollar beradi. Eshitgan va ko‘rgan narsalarini esa to‘g‘ri deb qabul qiladi. Bolaning nutqini rivojlanishida aynan mana shu davr muhimdir. Bolaning beradigan savollariga javob bermaslik, hozir vaqtim yo‘q ishing bo‘lmasin deyish yoki savol bergani uchun tanbehlar berish, shu bilan birgalikda javob berganda ham to‘liq holatda tushuntirmaslik kabi holatlarning barchasi bolaning nutqini rivojlanishiga juda katta salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada o‘z fikrini bildirmaslik, omma oldida umuman gapirmaslik kabi holatlar ham kelib chiqadi. Bola o‘z fikrini bildirayotgan vaqtida ota-onasi yoki tarbiyachisi tomonidan ham uning firini inkor etish, bolani masxara qilish, tanqid qilish ham bolada kam gaplik, o‘z fikrini bayon qilishdan tortinish, uyalish, oxiri esa umuman gapirmaslik kabi holatlarni ham keltirib chiqishi mumkin. Yoki biz ota-onalar bolaga yetarli darajada e‘tibor bermasligimiz bola bilan suhbatlashmasligiz oqibatida yosh bolalar ham zamonaviy texnologiya vositalari bo‘lgan telefon, planshet kabi texnikalarga qaram bo‘lib qolayapti. Albbatda bu kabi texnikalar bolaning fikirlashiga juda salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bolaga beshikdan boshlab turli xil elektron o‘yinchoqlar, planshetlarning berilishi natijasida bolaning chap yarimshari bo‘lgan nutq (muloqot) markazi rivojlanmasligi holatlar kuzatilgandir. Bola bilan suhbatlashish, hikoya va ertaklar eshitish esa bu markazni rivojlantiradi. O‘ng yarim shar esa nutqqa aloqador bo‘lmagan ma‘lumotlar, ya‘ni go‘zal ta‘biat, chiroyli rasm va musiqalarni tahlil qilishi orqali rivojlanadi. Bolani ajratib qo‘yish, kattalar bilan emotsional aloqalarning kamligi bola hayotining birinchi oylaridan boshlab uning yetarli darajada rivojlanmasligiga olib kelishi mumkin. Go‘daklik yoshida bolaning ayniqsa kattalar bilan muloqoti jadal rivojlanadi, mehr qo‘yish shakillanadi, bola bilan kattalar o‘rtasidagi sherikchilikning ilk ko‘rinishlari shakillana boshlanadi. Bu vaqtda bola o‘zining qo‘lidani hali hech narsa kelmasa- da, biroq kattalarning harakatlarini boshqarishni o‘rganadi. Bu hol unda nutqning hali mavjud emasligidan qat’iy nazar, ro‘y beradi. Uning ixtiyorida faqat ovoz munosabatlari va imo- ishoralarigina mavjud bo‘ladi.

Nutqi va tilida muommosi mavjud bo‘lgan bolalar maktabga ilk qadam qo‘yganda eng katta qiyinchiliklar ularning savod chiqarishlarida yuzaga keladi. Tili yaxshi rivojlanmagan bolalarda 5 yoshda 7 yoshdagiga nisbatan muvaffaqiyatsiz ta‘lim ehtimoli katta bo‘ladi.¹ Bola uchun maktabgacha ta‘lim muassasiga qatnay boshlagan dastlabki kunlar bola uchun juda qiyin kechadi. Chunki bolaning onasini o‘rniga boshqa notanish kishining paydo bo‘lishidir. Bunday holatlar ham bolaning ruhiy holatiga albatta o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmadi. Bolalarda salbiy emotsiyalar, qo‘rquv, gapirishdan bosh tortish, o‘jarlik holatlari ham kuzatilishi mumkin. Ayni shu holatlarni boshdan kechiriyotgan

¹ . Babayeva D.R.- Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent- 2018. 46-bet.

bolalar bilan tarbiyachilar ko‘proq shug‘ullanishi ularni o‘zlarini erkin tutishlariga yordam berishi lozim. Bolalar lug‘atini boyitilishining asosiy manbasi bu kattalar nutqi, eng birinchi navbatda uning ota- onasi hamda bolalarni o‘qitib tarbiyalaydigan tarbiyachilarning nutqidir. Bolalar tarbiyachidan obrozli so‘zlarni, ifoda va qo‘llash usullarini o‘zlashtirib oladilar. Bu yoshda bolalar nima yaxshi- yu nima yomonligini ajratib ololmaydilar va eshitgan barcha so‘zlarga taqlid qiladilar. Aynan shuning uchun ham tarbiyachining nutqi namunaviy bo‘lishi kerak. Tarbiyachilar bolaga tarbiya berish bilan bir qatorda ularni o‘qitadilar, dastlabki ta‘lim berish bilan shug‘ullanishadi. Tarbiyachilar bolada manologik nutq va dialogik nutqni rivojlantirish uchun tinimsiz mashg‘ulotlarni olib borishi lozimdir¹. Bunda har bir bolaga e‘tibor berib, ularning har birining o‘z fikrlarini bayon qilishlari uchun vaqt ajratishlari lozimdir. Maktabgacha yoshdagi bola eshitadigan, ma’nosini tushunadigan, eslab qoladigan hamda uni qo‘llay oladigan so‘zlarni asta- sekin tevarak- atrof bilan tanishishi jarayonida ota- onalari, tengdoshlarining axborotlari orqali, shu bilan bir qatorda, o‘zining so‘z zaxirasiga tayanib bilib oladi. Bola o‘zida borar ekan uning ehtiyojlari ham ko‘payadi. Yangi yangi istaklari, qiziqishlari paydo bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi hamda katta yoshdagi bolalar nutqini rejali tarzda rivojlantirishimiz uchun nafaqat tevarak- atrofni o‘rganish, obyektlarni asosli ravishda tanlash, balki eng ahamiyatli so‘zlarni ularning mavzu jihatidan xilma- xilligi bo‘yicha o‘rganishni ta’minlash ham dolzarb masalalardan biridir. Bola bilan muloqot u bilan hamkorlik asosiga qurilishi kerak. Doimiy ravishda kattalarning biron narsani majburlashlari bolada faol tadqiq etish va bilishga intilishni emas, balki sustlik, faqat atrof- muhitga moslashish istagini shakillantiradi. Bolada nutqini rivojlantirishda hikoyalar, ertaklar aytib berish, shuning bilan bir qatorda rasmi kartochkalarni ko‘rsatib bu rasmi kartochkada nima tasvirlangan ekanligi savollar orqali so‘rash ham bolaning nutqini rivojlanishiga yordam beradi. Shuning bilan bir qatorda o‘yinchoq va predmetlarga qarab ertak tuzishga o‘rgatish, bolalarni rasmlarga qarab hikoyalar tuzishga o‘rgatish, bolalarni lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan o‘yinlarni doimiy tarzda tarbiyachilar o‘tkazishi juda muhim ahamiyatga egadir. Ko‘pgina hollarda bolalarda tutilib gapirish yoki so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qila olmaslik kabi holatlar ham uchrab turadi. Ba’zi ota- onalar bola bilan muloqotga kirishganda predmetlarning nomini bola tilida aytishadi. Masalan non demasdan nana deb aytish holatlarini ham ko‘ramiz. Buning natijasida esa bolalar kattalarning so‘zlariga taqlid qilib bunday usulda gapirishni o‘zlariga odat tusiga aylantirib oladilar. Biz doimiy tarzda bolalarga o‘rnak bo‘lishimiz, so‘zlarni to‘g‘ri ta’laffuz qilishimiz ham zarurdir.

Xulosa qilib aytganda, bola hech qanday nuqsonsiz katta bo‘lishi uchun biz- bola bilan muntazam ravishda suhbatlashib turishimiz , ertaklar aytib berishimiz hamda bolaning o‘zidan ham ertak aytishini so‘rashimiz, bolaga iloji boricha uning beradigan savoliga javob berishimiz hamda teatr, hayvonot bog‘lariga olib

¹ Kadirova R.M. Maktabgacha , katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning omillari (o‘quv qo‘llanma) –T. :TDPU , 2002.

borishimiz, rasm chizdirishimiz kerak bo‘ladi. Ana shundagina bolaning ikkala miya yarim sharlari bir xilda rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko‘p jihatdan quyidagilar bilan bog‘liqdir:

1. Nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar tarkibiga ota- onalar hamda tarbiyachining ma’lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o‘qib yoki aytib beradigan ertaklar, she’rlar, hikoyalarning muntazam kiritilishi zarur.

2. Ta’limning didaktik materiallarni foydalanadigan tarzda zamonaviy tashkil etishimiz lozim.

3. Ta’limiy o‘yinlarda bolalarning faol nutqiy muloqotda bo‘lishini ta’minlashimiz kabi bir qancha jihatlar bilan bog‘liqdir.

Qo‘shimcha sifatida kichik maktab yoshidagi bolalarni nutqini rivojlantirishning ham bir qancha usullari bordir. Bulardan: so‘z boyligi metodikasi, badiiy kitoblarni o‘qitish va uning sharxini so‘rash usuli, ko‘proq she’r yodlatish, sinfda ko‘proq nutq so‘zlatish, tadbirlarda faol ishtirok ettirish kabi bir qancha usullardan foydalanishimiz natijasida bolaning nutqini rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Babayeva D.R.- Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent- 2018. 46-bet.
2. Babayeva D.R. Tevarak- atrofni o‘rganishda maktabgacha, katta yoshdagi bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirish. T.: 2018. 25- bet.
3. Edited by Mary Rafferty “A brief review of approaches to oral language development” USA 2014 y.
4. .Ibuka Masaru “Uchdan keyin kech “ nashriyot 2020-yil. 5- bet.
5. Kadirova R.M. Maktabgacha , katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning omillari (o‘quv qo‘llanma) –T. :TDPU , 2002.
6. Zarifboy Ibodullayev “Tibbiyot psixologiyasi” 2019-yil. 197-bet.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLATLARARO MADANIYATNI YUKSALTIRISHNING AXLOQIY VA DINIY KO‘RINISHLARI

Qudratov Shohrux Shavkat o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Ijtimoiy
ish kafedrası 2-kurs magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekistonda millatlararo madaniyatni rivojlantirishning falsafiy mohiyati ochib berilgan. O‘zbekistonda millatlararo bag‘rikenlik madaniyatini rivojlantirishning axloqiy va diniy qadriyatlar bilan aloqadorligida hamda yurtimizda milliy ma’naviy qadriyatlar asosida*

millatlararo madaniyatini rivojlantirish, u asosida tinchlik va barqarorlikni ta'minlashi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, urf-odatlar, axloq, milliy, qadriyat, dunyoqarash, bag'rikenglik, madaniyat, ma'rifat, mentalitet, milliy qadriyat, urf-odat, millat, elat, ong, kuch-qudrat.

ЭТИЧЕСКИЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОДВИЖЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Кудратов Шахрух Шавкат угли
Национальный университет Узбекистана
Факультет социальных наук
Кафедра социальной работы
Магистр 2 курса

Аннотация: В данной статье раскрывается философская природа развития межэтнической культуры в Узбекистане. Взаимосвязь развития культуры межэтнической толерантности в Узбекистане с нравственными и религиозными ценностями и развитие межэтнической культуры на основе национальных духовных ценностей в нашей стране, обеспечение мира и стабильности на его основе были проанализированы.

Ключевые слова: Духовность, традиции, нравственность, национальная, ценность, мировоззрение, толерантность, культура, просвещение, менталитет, национальная ценность, обычай, нация, народ, сознание, власть.

ETHICAL AND RELIGIOUS ASPECTS OF PROMOTING INTERNATIONAL CULTURE IN THE NEW UZBEKISTAN

Kudratov Shohrukh Shavkat o'g'li
National University of Uzbekistan
Faculty of Social Sciences
Department of social work
2st year master

Annotation: This article reveals the philosophical nature of the development of inter-ethnic culture in Uzbekistan. The relationship between the development of the culture of inter-ethnic tolerance in Uzbekistan with moral and religious values and the development of inter-ethnic culture on the basis of national spiritual values in our country, and the provision of peace and stability on the basis of it, were analyzed.

Key words: Spirituality, traditions, morality, national, value, worldview, tolerance, culture, enlightenment, mentality, national value, custom, nation, people, consciousness, power.

Dunyo hamjamiyatida millatlararo bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalasi bo‘lib hisoblanadi. Hozirgi kunda, turli xil sivilizatsiya, diniy, milliy va etnik qadriyatlar uchun zarur bo‘lgan millatlararo madaniyat bilan bog‘liq turli xalqlar madaniyatiga va qadriyatlariga ijobiy tasir etadigan tushuncha bo‘lib hisoblanadi.

Millatlararo madaniyat tushunchasi dunyoqarash, hatti-harakatlar va din, turmush tarsi, urf-odatlar, millat va etnik qadriyatlar uchun bag‘rikenglikni anglatadi. Xususan, insonning ma’naviy kamoloti va bag‘rikenglikning uyg‘un jihatlari, millatlararo madaniyatining rivojlanish tendensiyalari, millatlararo madaniyat va bag‘rikenglik umuminsoniy qadriyat sifatida yoshlar faoliyatida namoyon bo‘lishiga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov dinlararo bag‘rikenglik g‘oyasi yuksak ma’naviy qadriyat sifatida azaldan xalqimizning ongu-tafakkurida shakllanib, takomillashib kelganligi va u mamlakatimizda kuchli demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etilishining asosiy tamoyillaridan biri sifatida jamiyatimizda o‘ta muhim ahamiyat kasb etishi to‘g‘risida fikr bildirib: “Asrlar davomida xalqimiz umumbashariy, umuminsoniy qadriyatlar takomiliga ulkan hissa qo‘shgan. Turli millat vakillariga hurmat, ular bilan bahamjihat yashash, diniy bag‘rikenglik, dunyoviy bilimlarga intilish, o‘zga xalqlarning ilg‘or tajribalari va madaniyatini o‘rganish kabi xususiyatlar ham xalqimizda azaldan mujassam”¹, deb e’tirof etgan.

Yangi O‘zbekistonni barqarorligini ta’minlashda, tinchlik va birdamlikni mustahkamlashda millatlararo madaniyatni ta’minlash mexanizmlaridan bo‘lgan bag‘rikenglik va axloq kabi tushunchalarning ahamiyati muhimdir. Millatlararo madaniyatning mahiyati bo‘lgan din, bag‘rikenglik va axloq o‘rtasidagi bog‘liqlik jihatlari ham bugungi globallashuvning integratsiyalashuv davrida o‘zgacha kasb etib bormoqda.

Millatlararo madaniyat bizning davlatchilik tariximizda xar bir davrda yoki davlat boshqaruv sohasida xam qo‘llanib kelinganini ko‘rishimiz mumkin. Millatlararo madaniyat va bag‘rikenglik mamlakatimizda asosiy g‘oyalaridan bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolmoqda, chunki O‘zbekiston ko‘p millatli mamlakat hisoblanadi, ma’lumotlariga ko‘ra bizning mamlakatimizda 130 dan ortiq turli millat va elat vakillari istiqomat qiladilar. Boshqa millat va elat dunyoqarashiga, turmush tarziga, boshqa odamlarning urf-odatlariga, diniy qarashlariga hurmat fazilatlarini har bir millat vakillarida millatlararo madaniyat va bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda.

Millatlararo madaniyat va diniy bag‘rikenglik ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabat masalasi millatlararo madaniyatning diniy bag‘rikenglikni ta’minlashdagi o‘rni, uning ko‘p asirlardan buyon tinchlik va barqarorlik vazifasini bajarib kelganligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan ko‘rinib turibdiku “Do‘stlik va hamkorlik ruhi – ijtimoiy munosabatlarning insonlararo, davlatlararo

¹ И.Жабборов. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994, 259-бет.

va tamaddunlararo aloqalarda namoyon bo‘ladigan, ularning uzviyligi va barqarorligini ta’minlaydigan ma’naviy omil bo‘lib xizmat qiladi. Dunyodagi ko‘plab xalqlarning millati, diniy e’tiqodi, dunyoqarashi, turmush tarzidagi tafovutlarga qaramay, ijtimoiy taraqqiyotga erishgani do‘stlik va hamkorlik ruhi bilan belgilanadi. Shu bois bugungi tahlikali va qarama-qarshiliklarga to‘la dunyoda ijtimoiy munosabatlarning barcha jabhalarida aynan shu azaliy omilning qaror topishiga jiddiy e’tibor qaratish zarur”¹

O‘zbekiston hududida tarixdan bizga ma’lumki turli xil etnik va madaniy guruhlarining vakillari asrlar davomida yashagan, ko‘plab madaniy, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar mavjud bo‘lib kelganligini ko‘ramiz. O‘zbekistonda yashovchi xalqlarni etnik guruhlarining yagona tizimi sifatida, o‘ziga xos etnik ijtimoiy hodisa sifatida qarash mumkin. Ko‘p millatli, madaniyatli xalqlarning tarixiy taqdirlari, turmush tarzi va mentalitetidagi o‘xshashliklar, millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik bilan birga yashashning kuchli asoslarini yaratmoqda. Mamlakatimizda millatlararo madaniyatini rivojlantirish, turli xil millatlarning o‘sishiga olib keladi jamiyatning axloqiy ong, axloqiy madaniyat, bag‘rikenglik ong, bag‘rikenglik madaniyatini millatlararo madaniyatni rivojlantirish sharoitida ijobiy oqibatlarga olib keladigan millatlararo bag‘rikenglik madaniyatini kuchaytirish muhim ahamiyat kasib etadi. Do‘stlik, mehr oqibat, mehmondo‘stlik, qalb saxovati, insonparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish asosida boshqa millatga farq tobora ortib borishiga yo‘l qo‘ymaslik, o‘z navbatida, mamlakatimizda millatlararo bag‘rikenglik madaniyatini rivojlanishiga olib keladi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev dinlararo bag‘rikenglik g‘oyasi yuksak ma’naviy qadriyat sifatida azaldan xalqimizning ongu shuurida shakllanib kelgani, u mamlakatimizda kuchli demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etilishining asosiy tamoyillaridan biri ekanligi va jamiyatimizda o‘ta muhim ahamiyat kasb etishi to‘g‘risida fikr bildirar ekanlar, “Bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash O‘zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilandi. Bularning barchasi hayotda o‘z isbotini topdi”², deb ta’kidlaydilar.

Millatlararo bag‘rikenglik – umuminsoniy jarayon. U barcha insonlarga barobardir. Masalan, ezgulik insonparvarlik, mehr-oqibat, yoshi kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehmondo‘stlik, qalb saxovati kabi insoniy fazilatlar yana-da erkin namoyon bo‘lmoqda O‘zbekistonda turli millat va elat vakillari farovon yashashi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan bo‘lib, rus, tojik, turkman, qozoq, qoraqalpoq, arab va boshqa millat va elat vakillari bilan birgalikda ularning turli xil urf-odatlar, qadriyatlari, an‘analarini hurmat qilgan holatda tinch, osoyishta va farovon hayot kechirib kelmoqda. Xuddi shuningdek, millatlararo madaniyat ham milliy va umuminsoniy bo‘ladi. Milliy bag‘rikenglik,

¹ Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. Фафур Ғулом нашриёти. Т. 2010. – Б 148-149

² Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 1996. – Б. 8-9.

millatlararo madaniyat tarixiy jarayon sifatida ko‘rishimiz mumkin millatlararo madaniyat bir kunda, yoki bir yilda shakllana olmaydi. O‘rta Osiyoda bag‘rikenglik madaniyatini shakllanishini biz asrlar qariga singib ketgan ma‘naviyat va urf odatlarimizda ko‘rishimiz mumkin bo‘lib, ularning bir necha ming yillik ma‘naviy qadriyatlar pillapoyalarini bosib o‘tganligini aniqlash bugun uchun o‘ta muhim bo‘lib hisoblanadi. Faylasuf olim I.Jabborovning aytganidek, bu yerda o‘tmish va bugungi kun o‘rtasidagi dialektik aloqadorlik amal qiladi. Binobarin, «o‘tmish xotirasi ma‘naviy va madaniy taraqqiyot uchun muhim omillardan biri bo‘lsa, asrlar davomida to‘planib kelgan tajriba insonning kamol topishida, elat va xalqning tarixiy rivojida eng zarur zamin hisoblanadi»¹. Darhaqiqat, milliylik, millatlararo madaniyati inson tarixiy tajribasining mahsuli, uning ijtimoiy xotirasining mazmunidir.

Millatlararo madaniyat mamlakatimizda istiqomat qilayotgan insonlar, millatlar dinlar, urf-odatlar, e‘tiqodlar, elatlar turli ijtimoiy–siyosiy, iqtisodiy munosabatlarni muvozanatini ta‘minlashga xizmat qiladi. Millatlararo madaniyat jamiyatda diniy, ma‘naviy, iqtisodiy, g‘oyaviy, mafkuraviy, umuminsoniy qadriyatlar tizimi asosida inson axloqiga qo‘yiladigan ma‘lum ma‘naviy-axloqiy qonun-qoidalar majmui ekkanligini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekiston yoshlarining millatlararo munosabatlardagi hamjihatligi, jamiyatda tutgan o‘rni hamda ahamiyati hozirgi jahon hamjamiyatining markazida turibdi. Globallashuv zamonida insonning hayotga va jamiyatning insonga bo‘lgan munosabatlarida turli-tuman dialektik jarayonlar ko‘zga tashlanmoqda. Bu jarayon qanchalik axloq-odob, madaniyat va din bilan bog‘liq bo‘lsa insoniyat va jamiyat uchun foydali samara beradi.

“Mintaqaviy hamkorlik - bu obyektiv zaruriyat natijasida ma‘lum bir davlatlarning tenglik, ixtiyoriylik, umummilliy manfaatlarning uyg‘unlashuvi asosida birgalikdagi faoliyati, deb ta‘rif berish mumkin. Bunda mintaqaviy hamkorlik o‘zagini obyektiv zaruriyatdan boshlanib, ma‘lum tamoyillar asosida mintaqaviy integratsiyani shakllantiruvchi yaxlit jarayon tashkil etadi”².

Bundan ko‘rinib turibdiki turli dunyoqarashlar, madaniy urf-odatlar vakillarining ziddiyatsiz va uyg‘un hayot kechirish usullari va vositalarini izlash hamda qo‘llash mavzusi har doim faylasuflar, madaniyatshunoslar, sotsiologlar, dinshunoslar, psixologlar, siyosiy, jamoat va din arboblarning e‘tiborini tortib kelgan. Millatlararo madaniyat ana shunday dolzarb masala hisoblanadi.

Millatlararo bag‘rikenglik insonparvarlik qadriyatlari, fanatizm va shovinizmning turli shakllari o‘rtasidagi qarama-qarshilik sifatida Yevropa falsafasi tarixida mavjud bo‘lgan. Jumladan, D.Lokk tolerantlikni talqin qilishda liberal yondashuvni ta‘kidlagan. Uning “Bag‘rikenglik to‘g‘risida” risolasini, shuningdek, I.Kantning “Abadiy tinchlikka” asarini, L.N.Tolstoyning “Vatanparvarlik yoki tinchlik” asarini alohida qayd etish mumkin.

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий таракқиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – Б. 295.

² М.М. Muhammadsidiqov. Xalqaro mintaqashunoslik. O‘quv qo‘llanma. -T: «Barkamol fayz media». 2017. B-103.

Bizning nuqtai nazarimiz bo‘yicha esa, insonning har qanday hatti – harakati uning ongi bilan bog‘liqligi shubhasiz, biroq inson u yoki bu narsani bilishi mumkin. Buni falsafiy nuqtai nazardan biz huquqiy ong, huquqiy madaniyat, estetik ong, estetik madaniyat, axloqiy ong, axloqiy madaniyat va xuddi shunga o‘xshash bag‘rikenglik ongi va bag‘rikenglik madaniyatiga ajratishimiz mumkin. Ularning asosiy farqi bag‘rikenglik ongida u bilan bog‘liq bilimlarga subyektning egaligi bo‘lsa, bag‘rikenglik madaniyatida ana shu bilimlarni amalda qo‘llashi tushuniladi. Shu jihatdan, bag‘rikenglik madaniyati ustuvorlik kasb etib, natijani namoyon qiladi. Bag‘rikenglik ongini, o‘zi shaxs uchun kifoya qilmaydi toki uni amalda qo‘llamasa yoki amal qilmasa, bag‘rikenglik madaniyati shakllanmaydi. Biri poydevor bo‘lsa, ikkinchisi uning ustqurmasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda o‘sib kelayotgan yosh avlodning ongida shakllangan va rivojlangan millatlararo axloqiy bag‘rikenglik g‘oyalari milliy mentalitetimiz bilan uyg‘un rivojlanib borishini ta‘minlashimiz, ommaviy axborot vositalari yoki boshqa ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlarning ongiga singdirishga qaratilgan intolérant g‘oyalarning oldini olishimiz darkor.

XXI asrlar modernizatsiyasini yetaklovchi kuch globallashuv hisoblanadi. Globallashuv natijasida ko‘p madaniyatlilik, shu bilan birga milliy madaniyatlarni saqlab qolishga urinishlar ham mavjud. Ushbu qarama-qarshilikning yechimi umumbashariy madaniyatning umumiy tendensiyalarida ham namoyon bo‘lmoqda. Tolerantlik esa bu tendensiyalarning zaruratidir. Bunday sharoitda jamiyatda bag‘rikenglik madaniyati oqilona tashkil etilgan jamoaviy madaniyat doirasida shakllanadi. Bag‘rikenglik madaniyatining zaruriyati bir makonda yashovchi turli xil ijtimoiy guruhlariga mansub shaxslarning tinch – totuvlik va hamkorlikda yashashini ta‘minlash bilan bog‘liq.

Foydalangana dabiyotlar ro‘yxati:

1. I.Jabborov. O‘zbek xalqi etnografiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1994, 259-bet.
2. Ma‘naviyat asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. G‘afur G‘ulom nashriyoti. T. 2010. – B 148-149
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 1996. – B. 8-9.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: O‘zbekiston, 2018. – B. 295.
5. M.M. Muhammadsidiqov. Xalqaro mintaqashunoslik. O‘quv qo‘llanma. -T: «Barkamol fayz media». 2017. B-103.

YANGI O‘ZBEKISTONDA TARBIYASI QIYIN O‘QUVCHILAR XULQ-ATVORI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR

Raxmatov Faxriddin Umarovich

Namangan Viloyat IIB boshlig‘i o‘rinbosari –
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar va kadrlar bilan ta’minlash xizmati boshlig‘i,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotasiya: *Maqolada tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish shart-sharoitlari, ijtimoiy darajada shaxsning o‘zini namoyon qilishi (boshqalarni hurmat-e’tiboriga erishish) ijtimoiy mavqeyega ega bo‘lishga intilish muammolari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bugungi kundagi inson jinoiy hatti-harakatlarining elementlari to‘g‘risida mulohazalar bayon etilgan.*

Tayanch so‘zlar: *delinkvent, motiv, motivasiya, ehtiyojlar, o‘jarlik, agressivlik, tajovuzkorlik, nizoli vaziyatlar, ijtimoiy xulq-atvor, sog‘lom avlod, milliy qadriyatlar, ijtimoiy muhit, oila va urf-odatlar.*

2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi Prezident farmoni loyihasi keng jamoatchilik muhokamasi uchun e’lon qilindi. Unda inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish masalasi birinchi o‘ringa qo‘yildi.

Jamiyatimizda yoshlar tarbiyasida ayrim bo‘shliqlar vujudga kelayotganini dunyoqarashi past, bilimi zaif, yosh bo‘lsada, jinoyatga qo‘l urgan, giyohvandlikga moyil, ichkilik va chekishga ruju qo‘ygan, o‘qishga qiziqmaydigan, tarbiyasi og‘ir bolalarning borligi tashvishli holdir. Bolaning maktab vaqtida shakllanishida o‘qituvchi, mutaxassis pedagog xodimlar, ya’ni sinf rahbarlari va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining roli kattadir.

Ta’lim muassasasida tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan amalga oshiriladigan ishlar tartibi:

☐ Tarbiyasi og‘ir bolalar va noqobil oila farzandlari uchun alohida kuzatuv ishlarini olib borish;

☐ Tarbiyasi og‘ir bolaning yashash joyida ham nazoratga olinishini ta’minlash;

☐ Voyaga yetmagan oquvchilarning ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgarishini doimiy nazorat qilib borish;

☐ Mahallada hamda maktabda tarbiyasi og‘ir bolaning qiziqarli ish bilan shug‘ullanishini ta’minlash.

☐ Mahallada tarbiyaning ta’sirini oshirish;

☐ Darslarga sababsiz kelmay qolgan o‘quvchilar haqida aniq ma’lumotlarga ega bo‘lish, ular bilan darhol profilaktik ishlarni amalga oshirish;

□ Har bir o‘quvchining oilaviy sharoiti bilan birga psixik, fizik rivojlanishini kuzatib borish;

□ O‘quvchilarning oilaviy sharoitini o‘rganib, ularning ota-onalari haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lish;

□ Maktab psixologi bilan hamkorlikda tarbiyasi og‘ir o‘quvchilarning psixik holatlarini kuzatib borish.

Insonlar qadimdan farzandlari ko‘pligi, ularning yordamlari va og‘irlarini yengil qilishlari bilan faxrlanib kelganlar. Farzandlarning atrofidagi insonlar uyda bo‘lsin, xoh ko‘chada, xoh maktabda unga namuna vazifasini bajaradilar.

Ota-ona bolaning vaqtini to‘la qamrab oladigan zarur va manfaatli mashg‘ulotlarni tayyorlashi kerak va ana o‘sha mashg‘ulotlar bolaning ongini rivojlantiruvchi bo‘lishi shart. Bolaning tarbiyasida jamiyat nasihat qiluvchi, to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi va taraqqiy ettiruvchi vazifasini egallab kelgan.

Bugunki kunda kim bilan o‘tirib gaplashsangiz, darrov farzandiga buzg‘unchi g‘oyalarni ta’sir etayotganidan shikoyat qiladi. Aksar xonadonlarda esa farzand tarbiyasi global muammoga aylanib, ulgurgan.

Internet va axborot tizimlari orqali yoshlarga qilinayotgan hujumlardan saqlanish va ehtiyot choralari izlanmoqda. Lekin bildirilayotgan aksar choralar faqat nazariy, amalda qo‘llab bo‘lmaydigan ko‘rsatmalardan iborat. Shuning uchun farzand tarbiyasi bugun ko‘pgina xonadonlarda dolzarb muammoga aylangan.

Sir emaski, insonning xulq - atvori o‘zgaruvchan va rang-barang bo‘lib, uning individual xususiyatlari, o‘ziga xos «uslublari» ning mavjudligi hyech qachon va hyech kimda hyech qanday shubha tug‘dirmaydi. Shubhasiz, ta’lim-tarbiya ongning mahsuli va ongning darajasi bo‘lish bilan birga ongning rivojini kam belgilaydigan omildir.

Deviant xulq muammosi nazariy tahlilining ko‘rsatishicha, xulq buzilishlarining asosini ijtimoiy va psixologik dezadaptasiyaga olib keluvchi «og‘ish»lar tashkil etadi. Hozirda turli yosh davrlariga xos xulq og‘ishlarining psixoprofilaktikasi va korreksiyasi xususidagi masalaga oydinlik kiritishga e’tibor xaddan ziyod ortgan. Bu esa mazkur shaxs strukturasi tashkil etuvchi barcha komponentlar, jumladan, markaziy negiz tarzidagi shaxsning motivasion-extiyoj jabxasi, shuningdek, xulq og‘ishlarining o‘zaro uzviy, organik, integral bog‘liqlikdagi o‘zgarishlarini o‘rganishdek vazifani yuklaydi. Zero, milliy psixologiyamizda deviant xulq psixologiyasi umumpsixologik nazariy va amaliy jihatdan har tamonlama chuqur izlanishlarga muhtoj, nihoyatda dolzarb muammolardan biri sanaladi..

Jinoiy harakatlar (delinkvent, lotin. *Delinquens* - jinoyatchilik, huquqbuzarlik) deb, xuddi shunday xulq-atvor turiga mansub, subyekt ehtiyojlar, istaklarni qondirish uchun jarohat yoki o‘linga olib kelish maqsadida jismoniy kuch yoki qurol ishlatish bilan jarohat yetkazish, ruhiy zo‘riqishlarni yengish maqsadida o‘zining ehtiyojlari, istaklarini qondirishning noqonuniy yo‘lini tanlaganiga aytiladi. Bunday holatda jinoyatning maqsadi tajovuzkor hatti-harakatlarni amalga oshirishga qaratiladi.

Jinoiy harakatlarning motivasiyasi nafaqat tajovuzkorlikni, balki boshqa noqonuniy harakatlarni ham keltirishi mumkin: pora olish, ta'magirlik, o'g'irlik va h.k. Shuning uchun jinoiy xulq so'nggi yillarda huquqshunoslarning e'tiborini tortadigan o'ziga xos ahamiyatga ega. Buning isboti sifatida («Jinoyat motivasiyasi») shaklida tuzilgan monografiyalar huquqshunoslar va psixologlarning birgalikdagi ish olib borishlariga sabab bo'lmoqda. Bu ish ikkilamchi taassurot qoldiradi. Bir tomondan jinoyatning sabablarini aniqlashtirishga qodir bo'lgan kriminalist psixologlar uchun aql-idrok va hatto ilg'or fikrlarni ifoda etadilar (aniqrog'i, ular haqiqiy hayotga nisbatan mutlaq, mustaqil ravishda niyatlarni aks ettirgani uchun haqiqiy hayotga yaqin) va boshqa tarafdin ular orasida psixologlarning ishiga tayanadigan bo'lsak, ular orasida motivasiya va motivlar haqida umumiy tushuncha mavjud emas.

Yetakchi kriminalistlardan biri, akademik V.N.Kudryavsev (1978) jinoiy hatti-harakatining sababini, jinoyatning sababini, uning rivojlanish va dizaynini yaratish jarayoni, keyinchalik uning haqiqiy jinoiy harakatlarda amalga oshirilishi deb tushunadi. U ushbu tushunchalar doirasi va tarkibi jihatidan motivasiyani jinoiy harakatlar mexanizmidan ajralib turishi kerak, deb hisoblaydi. Motivasiya uning nuqtai nazaridan mexanizmni o'z ichiga olmaydi, chunki u qabul qilingan qarorni va o'z-o'zini nazorat qilishni amalga oshiradi (bu tushunchani tan olmaslik qiyin). Ammo V.N.Kudryavsevning fikriga ko'ra, - bu masalada vaziyatni motivasiya va baholashni, shuningdek, uning harakatlarining natijalarini kutish va qarorlarni qabul qilishni o'z ichiga olmaydi. Shunda jinoyat sodir etgan shaxs ko'r-ko'rona harakat qiladi.

V.N.Kudryavsev jinoyat sodir etilishining sababini ichki harakatlantiruvchi quvvat deb ataydigan bo'lsa, ayni paytda jinoyatning sababi faqat jinoyat sodir etilishining obyektlari yoki ta'sir obyekti, maqsad yoki jinoiy natijaga erishish vositasi sifatida qaraladi. Aniq qo'yilgan haqiqiy maqsad va uni bajarish vositasi haqidagi savolga javob beradimi? Agar u haqiqatan ham to'g'ri bo'lsa (va V.N.Kudryavsevning quyidagi iborasi bu tushunmovchilikka aniqlik kiritadi: «...jinoiy hatti-harakat qilmagan insonning salbiy ehtiyojlari yoki qiziqishlari, qarashlari yoki his-tuyg'ularida jinoyat qilishi uchun hiech qanday sabab yo'q, haqiqiy jinoiy harakatgacha juda katta masofa bo'lishi mumkin»), unda faqat bitta xulosa bor: jinoyat hiech qanday jinoiy rejani amalga oshirishiga sabab yo'q. Biroq, bajarilmagan hatti-harakat bu mativ yo'qligini anglatmaydi. Shubhasiz, muallifning ta'kidlashicha, - ixtiyoriy ravishda yoki ixtiyorsiz ravishda xarakterdagi jinoiy harakati jinoyat sababi bilan aniqlanadi, bu esa kechikish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, motivasion ustanovkaga aylanadi. Inson jinoyatchi emas (va hiech qachon bo'lmasligi mumkin), lekin u ijtimoiy jihatdan xavfli bo'lishi mumkin, chunki u jinoyatni sodir etishga moyilligi bor. Shuning uchun, tanqidchi I.Karpes (1969) G'arb jinoyatchilarining «xavfli vaziyat» haqida gapiradigan qarashlari juda ishonarli ko'rinmasligini aytadi.

Bu haqdagi tushunchalar jinoyatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning sodir etilish shart-sharoitlarini bartaraf etishdan tashqari, shaxsning qarashlari va shaxs ustanovkasini o'zgartirishi, ya'ni, ularni tarbiyalash

va qayta tarbiyalashdan iborat bo‘lishi kerak. V.N.Kudryavsev bunga e’tiroz bildirmadi, chunki u jinoyat sodir etilishining sabablarini bilish shaxsiy himoya choralarini rejalashtirish va subyektning kelajakdagi xatti-harakatlarini bashorat qilishiga ko‘maklashadi, jamiyat qarashlariga teskari mazmuni, chuqurligi va barqarorligi haqida fikr yuritadi; bir qator hollarda, kelib chiqish sabablarini bilish shaxsni shakllantirish sharoitlarini, shuningdek, jinoiy maqsadlar yuzaga kelgan vaziyatni baholashga imkon beradi.

Shunday qilib, agar jinoyat qonunchiligida jinoyat sodir etganmi yoki yo‘qmi, faqatgina bitta jinoyat alomati bo‘lsa, unda huquqni muhofaza qilish organlari va pedagoglar uchun bunday tarbiya jarayoni yetarli emas: jinoyat hatti-harakatlarining sabablari va motivasion xulq-atvorga olib kelishi mumkin bo‘lgan maqsadlarni, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash kerak.

Jinoyatlar ta’sirini jinoyatlar motivatsiyasi davrida aks ettiradigan muddatlar muayyan vaziyat doirasi bilan chegaralanishi mumkin emas. Bu yerda V.V.Luneyev niyatning strukturasini o‘rganish orqali biz shu bilan shaxsiyatning tuzilish tarixi, uning tuzilishini o‘rganamiz degan fikrni aniq ifoda etdi. Jinoyatchining asosiy motivlari va ijtimoiy rollari, aloqalari va shuning uchun shaxsiyat xususiyatlarining o‘rtasida 70-75% hollarda jinoiy harakatlarning sabablari xususida mashhur parallelizm mavjud.

V.B.Golisyn (1985), jinoyatchilar uchun tavakkalchilik uchun zarur bo‘lgan ehtiyojning ustunligi va rivojlanish, bilim, mehnat, shaxslararo muloqot ehtiyojlarini yetarli darajada shakllantirmasligini aniqladi.

Jinoyat motivi - insonni aynan shu jinoyatni sodir etishga undagan va jinoiy xatti-harakatlarni amalga oshirishida jismoniy va aqliy yo‘nalganlikning uyg‘un ifodasini boshqarib turadigan kuch manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Motivatsiya – insonning qoniqish manbaiga intilishi sifatida uning atrof-muhitga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Motiv asosida shakllangan maqsadga ko‘ra, odam har doim o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun biror-bir obyektga yoki manbaga yo‘nalgan bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni javobgarlikka tortish yoki jazo choralarini kuchaytirish bilan jinoyatchilikni butunlay bartaraf etib bo‘lmaydi. Eng muhimi yoshlarning bilim olishi, mehnat qilishi bilan bog‘liq muammolarni ijobiy hal etishi, huquqiy, pedagogik va psixologik tarbiyani kuchaytirish yo‘li bilan ko‘zlagan maqsadimizga erishishimiz mumkin.

Davlatimiz rahbari Yoshlar forumida so‘zlagan nutqida yoshlar kelajagi bilan bog‘liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega ekanini alohida ta’kidladi.

– Yoshlar bilan ishlash Prezidentdan tortib vazirgacha, hokimdan tortib mahalla raisigacha – hammamizning eng asosiy ishimizga aylanishi zarur. Har qaysi hokim, har bir vazir, har qaysi mahalla raisi “Bugun men yoshlar uchun nima ish qildim? Ertaga farzandlarimiz manfaati uchun yana nima ish qilishim kerak?” degan savollarga javob beradigan, shunday e’tiqod bilan yashaydigan vaqt keldi.

Aziz farzandlarim! Xalqimiz, Vatanimiz sizlardan buyuk ishlar kutayotganini hech qachon yodingizdan chiqarmang! Yurtning yuksak ishonchi va umidini to‘la oqlash, unga munosib bo‘lish dunyodagi eng ulug‘ baxtdir. Shunday sharaf barchangizga nasib etsin, – dedi Shavkat Mirziyoyev so‘zining yakunida.

Pedagogik tadqiqotlarda o‘quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllanish ko‘lami ko‘proq tabiiy fanlar ulushiga to‘g‘ri kelib, ijtimoiy-gumanitar fanlarga doir tushunchalarni tarkib toptirish nisbatan kamroq amalga oshirilganligi kuzatiladi. O‘quvchilarda yuridik tushunchalarini o‘zlashtirish muammosi esa pedagogik jabhadan kam o‘rganilgan deyishga asos bo‘la oladi.

Pedagoglarning tan olishiga qaraganda bemavrid ovqatlanish, uxlash, bekorchilik, sayr qilish, ko‘chada sandiroqlab yurish, shiypunchada o‘tirish, urishish, kishining g‘ashini keltiradigan kiyimlar kiyish, qiliqlar qilish, pardoz–andoz qilish ularning sevimli faoliyat turlaridandir. Bu chetga chiqishlarning paydo bo‘lishiga asos bor.

Oilada ota yoki onaning yo‘qligi, bolaning yolg‘iz ota yoki yolg‘iz onaning tarbiyalashi, tashqi o‘quv tarbiya muassasalari ta’siri yo‘qligi (bola bo‘sh vaqtida biron bir faoliyat bilan shug‘ullanmaydi) bunday sabablardan hisoblanadi.

O‘quvchi-yoshlar o‘rtasida axloqiy me’yorlarga mos xulq-atvorni shakllantirishda ta’lim muassasasi, oila va mahalla o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish lozim. Insonning birinchi ustozlari onasidir. Islomda “mening yaxshi muomala qilmog‘imga kim haqlidir, degan savolga uch marotaba “Onang” deyilgandan keyingina to‘rtinchi marta “Otang” deb javob berilgan. Oiladagi tarbiya muhiti bolaning individualligi uning o‘qishidan tashqaridagi faoliyatlarida kitobxonlik, tabiatga, dinga va boshqalarda aniq ko‘rinadi.

Aziz ustozlar va ota-onalar farzandingizga psixologik muammolarni bartaraf etishda, ulg‘ayish azobining oson kechishini istasangiz quyidagilarga ahamiyat bering: “Go‘zal sifat va husni xulq siyratlari bezamagan kishini hech qanday chiroyli kiyimlar ko‘rkam qilolmas, gunoh va xatolardan saqlanmagan kimsaning qalbi sira aybdan forig‘ bo‘lmas!”

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqidan, 25 dekabr 2020 yil, 18:00 siyosat.
2. M. Abdullayev, E. Umarov, A. Ochirdiyev, A. Yo‘ldoshev, A. Abdullayev “Madaniyatshunoslik asoslari”. «Turon-Iqbol» nashriyoti, Toshkent — 2006 y.
3. M.Imomnazarov “Milliy ma’naviyatimiz asoslar». O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent — 2006.
4. Karimova V.M. Yoshlarda o‘zbek oilasi to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlar. Psix. fan. dok. diss. - T.: ToshDU, 1994. - B.309.
5. Qodirov O.S. “O‘smirlarda (11-15 yosh) jinoyat motivlari shakllanishining psixodiagnostikasi va psixokorreksiya” // Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. T.: 2020, - 155 b.

KREATIV FIKRLASHNING TA'LIMI TIZIMIDAGI ROLI

Suyunov Ochil Jumaboyevich

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Maqolada xalq ta'limi tizimida bolalarga ta'lim berish jarayonida ularning ijodkorlik qobiliyatini yuzaga chiqarish va rivojlantirish uchun muhim bo'lgan usullarni topish, yangilik yaratishga moyillik hissini uyg'otish masalalari hal qilindi. Ushbu masalalarni hal qilishda olib borilgan tadqiqot natijalarini ta'lim jarayonida tatbiq etishdagi ahamiyati ifodalagan.

Kalit so'zlar: kreativlik, innovatsiya, rivojlanish, g'oya, tasavvur, bilim, kreativlikning roli, muvaffaqiyatsizlik, mashaqqat.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы поиска путей раскрытия и развития их творческих способностей в процессе обучения детей в системе государственного образования, пробуждающих чувство новаторства. Результаты исследований, посвященных этим вопросам, показали, что они могут быть применены к процессу государственного образования и несколько они важны сегодня.

Ключевые слова: креативность, инновации, разработка, идея воображение, знание, роль творчества, упорства

Annotation: In the article, the results of research on solving these problems in the public education system in order to find ways reveal and develop their creative abilities in the process of teaching children, a tendency to innovate, can be applied to the process of public education. Expressed how important it is today.

Key words: creativity, innovation, developing, idea, imagination, knowledge, role of creativity, failure, persistence.

Turmush tarzining har bir jabhasida o'sish va rivojlanish avj olayotgan asrda yashayotgan ekanmiz, oldimizda bir ustuvor vazifa paydo bo'ladi, ya'ni yangilik muallifiga aylanish, innovatsiya yaratish, ilm fan ravnaqiga hissa qo'shish va davlatimizni rivojlangan davlatlar bilan raqobat qila oladigan texnikalar va g'oyalar bilan boyitish. Oldimizda ko'ndalang masala va vazifalarni o'ziga xos yechimini topishda kreativ fikrlash nihoyatda dolzarb.

Kreativlik bir asr oldin odamlar tasavvur ham eta olmagan kompyuter va internet, sun'iy yo'ldoshlar, birgina tugmachaning bosilishi bilan sizga barcha qulayliklarni yaratadigan jihozlardan tortib, fazoda yashayotgan yer ahligacha bo'lgan narsalardir. Kreativlik yangi imyoniyatlarni yaratish, innovatsiya, muammoli masalalarga o'zgacha yechim topish demakdir.

Biz faoliyatimiz mobaynida turli muammo va masalalarga uchraymiz. Kreativlik ushbu muammolarni yechishning yuragi hisoblanadi. U orqali originallikka erishish mumkin. Agar biz ilk maktab yoshidan boshlab ijodkorlik mahoratini rivojlantira olsak, bu ilm-fan taraqqiyoti uchun maqsadli ish bo'ladi.

Yangiliklar bilim va g‘oyaning o‘zaro kombinatsiyasidan hosil bo‘ladi. O‘qish va o‘rganish kundalik vazifa hisoblansada faqat uning o‘zigina hech narsa yaratmaydi. O‘rganilgan bilim, avvalo, tasavvurda tiklanishi lozim. Chunki tasavvur bilimdan kuchliroq. Ta’lim tizimimizdagi kamchiliklardan biri ham shunda bo‘lib, biz o‘quvchilardan ko‘proq o‘qishni va so‘zlab berishni talab qilamiz, qoida va formulalarni o‘rgatamiz va bu qoidalar bo‘yicha ishlash uchun mashqlar beramiz. Bu ularni majoziy ma’noda aytganda qoliplarga solib qo‘yish emasmi?! Biz tayyorlagan o‘quvchilarimiz orasida eng bilimli deb e’tirof etayotganlarimiz erishgan natija faqat oliy ta’limga kirish testlaridagi yuqori natija bilan kifolanayapti, xolos. Chet tilini yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchiga insho yoz deyilsa undagi fikrlash, bayon qilish, tasavvurlari qay darajada, tanqidiy fikrlash va masalaning mohiyatini ochib berishidagi kamchilik yuzaga chiqadi. Biz asosan, o‘quvchilarni tayyor bilimni o‘zlashtirishga o‘rgatayapmiz. Bizdan zamonning talabi esa, bilimlarni chuqur egallab, ularni takomillashtirish va yangi bilimlarni hosil qilish.

Kreativlikni rivojlantirish uchun fan joriy qilib, uni o‘qitishning imkoni yo‘q. Bunga sabab har bir fanning va hatto har bir harakatning kreativ tomoni mavjudligi hisoblanadi. Har bir fan ta’lim beruvchisidan talab bolalarga fikrlash uchun 5 daqiqa vaqt berishdir. Bunda muammoli savol o‘rtaga tashlanadi va unga yechim izlash lozim bo‘ladi. Imkon qadar har bir o‘quvchi tinglanadi. Bolalar erkin fikrlashlari uchun imkoniyat yaratish orqali ularda yangi g‘oyalar, sof va mustaqil fikrlarni paydo qilish mumkin. Hozirda mentalitetimizga ko‘ra dars jarayonida erkin gapirish darsga xalal berishdek talqin qilinadi, o‘quvchilar esa xato qilishni xohlamaydi. Pedagog ulardan fikrlarini analiz va muhokama qilishlarini so‘rasa, balki ular pedagogning ham masala yechimiga nisbatan qarashlarini o‘zgartirib yuborishi mumkin.

O‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biri pedagogning ular uchun model rolini o‘ynab berishidir. Masalan, kelajak haqida tasavvur uyg‘otish va orzu va maqsadli hayotni tashkil qilish uchun pedagog o‘z orzulari haqida gapirib berishi, orzusidagi uyni, orzusidagi kasbni rasmini chizib ko‘rsatishi, unga erishish uchun nimalar qilgani va hozirda qanday yutuqlarga erishgani haqida aytib berishi mumkin. Nutqining oxirida “sizchi?” savoli berilishining o‘zi o‘quvchini tasavvur olamiga olib ketadi. Pedagog yangi g‘oyalarni tinglash davomida e’tiroz bildirmasa, har bir fikrni qadrlasa va xatolarni ham nishonlay olsa, u o‘quvchilarida kreativ fikrlashga imkon yaratadi.

Barcha ishning boshlanishi mashaqqat va muvaffaqiyatsizliklardan iboratligini hisobga olgan holda biz e’tibor berishimiz lozim bo‘lgan yana bir jabha paydo bo‘ladi. Ya’ni, o‘quvchilarda muvaffaqiyatsizlikdan keyin va qiyinchilikda ham o‘z erishmoqchi bo‘lgan maqsadidan qaytmaslikni, ulardan saboq olishni o‘rgatishdir. O‘z ixtirolari bilan mashhur kashfiyotchi Tomas Edison elektr lampani yaratish uchun qilgan izlanishlari mobaynida qariyb 2000 marotaba muvaffaqiyatsizlikka uchradi va uning shogirdiga aytgan quyidagi fikri ilm ahliga o‘ziga xos motivatsiya vazifasini bajarib kelmoqda: “Bu

muvaffaqiyatsizlik emas. Men ko‘p natijaga ega bo‘ldim! Men bildimki, bir necha minglab narsalar lampa yasash uchun keraksiz ekan!”.

Hozirgi kunda dunyodagi yetakchi kompaniyalarning ishga olish talabi ishga taklif etilganlarning kreativ fikrlay olish, yangiliklar yaratishga qodirlik ekanligini hisobga oladigan bo‘lsak, raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish uchun ularga kreativ madaniyatni o‘rgatish ta’lim sohasi vakillari sifatida oldimizga qo‘yilgan talabdir. Ijodiy fikrlash uchun har kuni oz bo‘lsada vaqt ajratish, paydo bo‘lgan g‘oyalarni amaliyotda sinab ko‘rish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

13. S.Jumanova. “Noodatiy fikrlash mahorati qanday shakllantiriladi”. “Ma’rifat” gazetasi 2019
14. Alvin Toffler. “Future shock” Pinguin Random House 1970
15. Ph.D Gerard Puccio. “Creativity in 21st century” developintelligence.com
16. Jennifer Henderson. “Developing students’ creative skills for 21st century success” December 2008
17. Robert Sternberg and Wendy William. “How to develop students’ creativity” 1996
18. Thomas Edison. “Failing for success: Thomas Edison” January 26, 2016.
19. Suyunov O.J. USING THE BASIS OF PEDAGOGICAL SKILLS IN ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS. НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «АРХИВАРИУС» Том 7, № 4 (58)/2022 ISSN 2524-0935, Kiev-2022.
20. Suyunov O.J. *ИННОВАЦИИ-ЗАЛОГ УСПЕШНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ* Jurnal Science and innovation. 11.12.2022DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.74241491>.
21. Suyunov O.J. *ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ УВЕРЕННОСТЬЮ В СЕБЕ И ЛИЧНОСТНЫМИ ОСОБЕННОСТЯМИ У СТУДЕНТОВ*. Jurnal Science and innovation 11.12.2022DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.74241491>.

Internet saytlari:

13. Developintelligence.com
14. Ristiancollage.vic.edu.au
15. En.m.Wikipedia.org
16. Fs.blog
17. Intellectualventures.com

OILADA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Saidov Azamat Ismoilovich

*Samarqand davlat chet tillar instituti,
Pedagogika, psixologiya va jismoniy madaniyat
kafedrası professori, Psixologiya fanlari doktori (DSc).*

Avulxairov Firdavsiy O‘tkir o‘g‘li

*Samarqand davlat chet tillar instituti,
Pedagogika, psixologiya va jismoniy
madaniyat kafedrası o‘qituvchisi.*

Annotatsiya: Hozirgi zamon oilasi bolalar va kattalarning sog‘lig‘i uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Sog‘lom turmush tarzi (STT) nafaqat sog‘liqni saqlashga, balki odamlarning psixologik va ijtimoiy farovonligiga ham ijobiy ta’sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning ko‘plab sog‘lom odatlari va qadriyatlari, xususan, to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faoliyat va stressni boshqarish, oiladagi muhit orqali shakllanadi (Bronfenbrenner, 1979). Ushbu maqolada oilada STTni shakllantirishda psixologik mexanizmlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Sog‘lom turmush tarzi (STT), oilaviy munosabatlar, psixologik mexanizmlar, sog‘lom ovqatlanish odatlari, jismoniy faollik, bolalikdagi sog‘lom odatlar, stressni boshqarish, motivatsiya va odat, oila va psixologik farovonlik.

Sog‘lom turmush tarzi – bu jismoniy va ruhiy sog‘liqni saqlashga qaratilgan odatlar yig‘indisi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO, 2020) sog‘lom turmush tarzining asosiy elementlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatadi:

Balansli ovqatlanish.

Jismoniy faoliyat.

Sifatli uyqu.

Stressni boshqarish va psixologik barqarorlik.

Salbiy odatlarni cheklash (masalan, chekish va ichimliklar iste’moli).

Oilada STTni shakllantirish uchun ushbu elementlarning barchasi ota-onalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, ota-onalar bolalarga shaxsiy o‘rnak bo‘lish orqali sog‘lom odatlarni samarali singdirishi mumkin (Davids va boshq., 2017).

Psixologik mexanizmlar: Rivojlanishning asosiy omillari

2.1. Motivatsiya va Mukofotlash: Oiladagi motivatsion tizim sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, bolalarni jismoniy mashqlar uchun rag‘batlantirish yoki sog‘lom ovqatlanish uchun mukofotlash samarali usullardan biridir (Ryan va Deci, 2000). Tadqiqotlar

bolalarning o‘zlarining sog‘lom qarorlarini qabul qilishlari uchun ijobiy motivatsiya va mukofotlash tizimining muhimligini ko‘rsatadi.

2.2. O‘rnak Olish va Qadriyatlar: Bolalar oila a‘zolarining xatti-harakatlarini kuzatib, ulardan o‘rnak oladi. Agar ota-onalar muntazam sport bilan shug‘ullansa yoki sog‘lom ovqatlarni iste‘mol qilsa, bolalar bu odatlarni tabiiy qabul qiladi. Tadqiqotlarda ota-onalarning sog‘lom turmush tarzi bolalarning kelajakdagi hayotiy odatlariga ta‘sir qilishi ko‘rsatilgan (Bandura, 1977).

2.3. Psixologik Qo‘llab-quvvatlash: Oiladagi ijobiy emotsional muhit, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va yaqin munosabatlar STTga katta hissa qo‘shadi. Stressli vaziyatlarda psixologik yordam sog‘liqni saqlashda muhim omil hisoblanadi (Selye, 1976).

3. Oilada sog‘lom turmush tarzini shakllantirish yondashuvlari

3.1. Kollektiv Faoliyat: Oilaviy sport mashg‘ulotlari yoki sayr qilish STTni shakllantirishning samarali usulidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy faoliyat bolalarning jismoniy faolligini oshiradi va oila a‘zolarining o‘zaro munosabatlarini mustahkamlaydi (Tinsley va Tinsley, 2002).

3.2. Ta‘limning roli: Bolalarga sog‘lom turmush tarzining ahamiyati haqida bilim berish ota-onalar va ta‘lim muassasalari hamkorligida amalga oshirilishi kerak. Masalan, sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari bolalarning bu boradagi tushunchalarini kengaytiradi.

3.3. Stressni Boshqarish: Stressli vaziyatlarni oilaviy muloqot orqali hal qilish psixologik barqarorlikni oshiradi. Oiladagi ziddiyatlarning konstruktiv echimlari STTni mustahkamlashga yordam beradi (Lazarus va Folkman, 1984).

Ota-onalarning ta‘siri haqida tadqiqotlar:

Bandura (1977) o‘zining ijtimoiy o‘rganish nazariyasida ta‘kidlaganidek, bolalar ota-onalarining xatti-harakatlarini kuzatish orqali o‘rganadilar. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ota-onalar tomonidan sog‘lom ovqatlanish va jismoniy faollikni targ‘ib qilish bolalarda ushbu odatlarni shakllantiradi.

Smith va boshqalar (2021) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, oilaviy ovqatlanish odati bo‘lgan oilalarning bolalari noto‘g‘ri ovqatlanishdan kelib chiqadigan sog‘liq muammolariga kamroq uchraydi.

Bolalik davridagi asosiy odatlar:

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO, 2020) ma‘lumotlariga ko‘ra, 5-10 yosh oralig‘ida shakllangan sog‘lom turmush odatlari kattalikka qadar davom etadi.

Katzmarzyk va boshqalar (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalikdan jismoniy faollikka bo‘lgan odatni shakllantirgan bolalar, kelajakda yurak-qon tomir kasalliklariga kamroq moyil bo‘ladi.

3. Stressni boshqarishning o‘rni

Selye (1976) tomonidan kiritilgan stress nazariyasiga ko‘ra, oilaviy muhitda stressni boshqarish sog‘liqni saqlashning muhim elementi hisoblanadi. Oilaviy muloqot orqali stressni yengish bolalar va kattalarda psixologik barqarorlikni oshiradi.

Lazarus va Folkman (1984) stressni boshqarish nazariyasida oilaviy qo‘llab-quvvatlashni muhim stressni kamaytiruvchi omil sifatida ko‘rsatgan.

4. Jismoniy faoliyat va sog‘liq

Tinsley va Tinsley (2002) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda oilaviy jismoniy faoliyatning sog‘liqni saqlashga ijobiy ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, haftada kamida ikki marta oilaviy sport mashg‘ulotlari bilan shug‘ullanish bolalarda jismoniy faollik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

CDC (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, kunlik kamida 60 daqiqalik jismoniy faoliyat bolalarda semirish xavfini 30% ga kamaytiradi.

5. Oilaning emotsional qo‘llab-quvvatlash roli

Bronfenbrenner (1979) ekologik tizimlar nazariyasida bolalar rivojlanishida oilaviy muhitning markaziy rolini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, ijobiy oilaviy muloqot bolalar ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

Steinberg (2007) tadqiqotida ijobiy ota-ona va bola munosabatlari bolalarda sog‘lom hayotiy qarorlarni qabul qilish ehtimolini oshiradi.

6. Ovqatlanish va sog‘lom turmush tarzi

Harvard Public Health (2019) ma’lumotlariga ko‘ra, oila a’zolari birgalikda ovqatlanadigan oilalarda bolalar sog‘lom ovqatlanish odatlarini shakllantiradi va kamroq shakarli ichimliklar iste’mol qiladi.

FAO (Food and Agriculture Organization, 2020) bolalar orasida ortiqcha vaznning oldini olish uchun balansli ovqatlanishni targ‘ib qilishni tavsiya qiladi.

Amaliy natijalar va tavsiyalar

Yangi tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi mustahkam emotsional aloqa STTni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, oilalarda sog‘lom ovqatlanish va jismoniy faoliyat bo‘yicha dasturlarni joriy qilish natijasida bolalar orasida ortiqcha vazn ko‘rsatkichlari sezilarli darajada kamaydi (Smith va boshq., 2021). Shu boisdan, ota-onalar sog‘lom odatlarni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlashlari lozim.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oilada sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik mexanizmlari murakkab, ammo samarali jarayondir. Oila a’zolari o‘rtasidagi qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy o‘rnak, va emotsional barqarorlik sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot natijalari oilaviy muhitni yaxshilash va jamiyatda STTni rivojlantirish uchun samarali dasturlarni yaratishda foydali bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development.
2. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation.
3. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory.
4. Selye, H. (1976). Stress in Health and Disease.
5. Smith, J., et al. (2021). Family-Based Interventions in Health Promotion

OMMAVIY MADANIYAT TUSHUNCHASINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK TALQINI

Saidov Azamat Ismoilovich

Samarqand davlat chet tillar
instituti professori, Psixologiya
fanlari doktori(DSc), professor

Axmedov Anvar Diyor o‘g‘li

Nukus innovatsion inistituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ommaviy madaniyat tushunchasi va uning ijtimoiy-psixologik mohiyatiga doir qarashlar tahlili, ommaviy madaniyatning shaxs shakllanishidagi ahamiyati va yoshlar ongiga ta’siri masalalari yoritib berilgan, shuningdek ommaviy madaniyat tushunchasiga oid o‘zbek va dunyo psixologlarining qarashlari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ommaviy madaniyat, ijtimoiy-psixologi, shakllanish, shaxs, madaniyat, ta’sir, xususiyat, xulq-atvor.

Ma’lumki, “ommaviy madaniyat” tushunchasini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishda hozirgi zamonda dolzarb bo‘lgan bir necha fanlarning tizimlashgan uslubiyotidan foydalani zarur bo‘ladi. Ommaviy madaniyat insoniyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida undagi xususiyatlarni o‘zida namoyon etadi. Erkin fuqarolik jamiyatda “ommaviy madaniyat” huquq doirasi va jamoatchilik fikri ta’sirida shakllanadi. “Ommaviy madaniyat” odamlarning asrlar davomida shakllangan turmush tarziga o‘zgartirish kiritdi. Uning ta’sirida ijtimoiy-madaniy munosabatlar soddalashtirildi, ya’ni kishi o‘zligini anglash uchun doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi muhim bo‘lmay qoldi. Mazkur madaniyat odamning jinsi, yoshi, ijtimoiy kelib chiqishi, millatidan qat’i nazar, fe’l-atvor, turmush tarzi, mansabga erishish, kishilar o‘rtasidagi munosabatlarda o‘zini qanday tutishi to‘g‘risida umumiy va sodd tasavvurlar shakllanishiga yo‘l ochdi. Mazkur tadqiqotda “ommaviy madaniyat” – madaniyat mavjudligining murakkab, hamma vaqt bir xil talqin qilinmaydigan o‘ziga xos shakli ekanligi asoslangan.[3]

Shuningdek, bugungi global o‘zgarishlar sharoitida “ommaviy madaniyat” tahdidi, murakkab ijtimoiy voqelikka ochiq ko‘z bilan real va hushyor qarashni, jahon va yon-atrofimizda mavjud bo‘lgan, tobora kuchayib borayotgan ma’naviy tahdid hamda xatarlarni to‘g‘ri baholab, ulardan tegishli xulosa va saboqlar chiqarib yashashni talab etmoqda. Hozirda “ommaviy madaniyat”ning muhim belgisi inson faoliyatini uzluksiz absurd xatti-harakatga yo‘naltirish, undagi ko‘ngilxushlik, lazzatlanish tuyg‘usini junbushga keltirishi bilan xarakterlanadi. “Ommaviy madaniyat” iborasi XX asrning ikkinchi yarmidan qo‘llana

boshlangan bo‘lsa-da, uning ijtimoiy-tarixiy ildizlari juda uzoq asrlarga borib taqaladi.

Ayrim hollarda “ommaviy madaniyat” urush, bosqinchilik, zo‘ravonlik, majburlash yo‘li bilan o‘zga yurtlarda joriy etilganligi tarixiy dalillar bilan asoslab o‘tilgan. madaniyat” fenomen sifatida jamiyatda ommalashib, tarqaluvchi jarayonlarni vujudga keltiradi Masalan, millatlar kelajagiga ijobiy ta’sir qiluvchi jarayonlar, ya’ni mamlakatlarning o‘lmas va bebaho qadriyatlarining tarqalishi bilan birga, jamiyat uchun salbiy ta’sirga ega bo‘lgan hodisalar ham ommaviylik asosida tarqaladi.

“Ommaviy madaniyat” yangi davrda turli iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnik omillar ta’sirida yuzaga kelgan hamda bir nechta bosqichdan o‘tib industrial va postindustrial jamiyat madaniyatining keng miqyosli sohasiga aylangan. Shuning uchun mavzu doirasidagi ilmiy adabiyotlarda quyidagi yondashuvlar tahliliga alohida e’tibor qaratiladi:

1. “Ommaviy madaniyat”ni ommaviy jamiyat tahlili kontekstida ko‘rib chiqish (N.Berdyaev, G.Lebon, G.Tard),
2. Omma nazariyasi bilan bog‘liq ravishda madaniyat sifatida ta’riflash, “bir xil o‘lchamdagi odam”ni tarbiyalash (G.Markuze) kabi yondashuvlar shular jumlasidan.[4]

Ma’lum bo‘ladiki, bugungi kunda “ommaviy madaniyat”ning shaxs rivojiga ta’siri va zamonaviy olamda tutgan o‘rni haqida yagona qarash mavjud emas. Hatto zamonaviy postmodernistik qarashlar tizimida ham (R.Bart, M.Blansho, J.Bodriyar, J.Delez, M.Fuko, U.Eko “ommaviy madaniyat” murakkab ijtimoiy voqelikning turi sifatida talqin qilinib, unga klassik tahlil sxemalarni qo‘llab bo‘lmaydi, deb baho beriladi. Bizningcha, zamonaviy “ommaviy madaniyat” inson va jamiyatga ambivalent ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, u rivojlangan davlatlarda ijtimoiy-madaniy innovatsiyalar tarqalishiga, kundalik hayotda qo‘shimcha qulayliklar yaratilishiga asos bo‘layotgan bo‘lsa, boshqa tomondan, asosan, ishlab chiqarishning texnik vositalariga, hayotning axborot va texnik jihatlariga tayanib, jamiyatni tabiatdan ajratmoqda hamda milliy madaniy an’analarni inkor (yoki vayron) qilmoqda.

Shuningdek, bu madaniyat shakli o‘zida ommaviy kommunikatsiya vositalarini qo‘llab, har qanday g‘oya, har qanday muammo, har qanday hodisani omma darajasiga olib chiqib, bu bilan insonni ham, voqelikni ham o‘zining haqiqiy darajasi va ahamiyatidan mahrum bo‘lishiga olib kelmoqda. O‘zbek olimlarining ham “ommaviy madaniyat”ga oid mustaqil fiklari mavjud. Jumladan, M.Quronov va F.Esonboev “ommaviy madaniyat” tahdidlariga quyidagicha ta’rif beradilar: “Ommaviy madaniyat” biror xalq yoki millatning madaniyati emas. Agar u biror-bir xalq yoki millatga mansub bo‘lganida edi, ularning tarixiy va zamonaviy ideallari asosiga qurilgan bo‘lar edi. Hech shubhasiz, bunday ideallar har bir xalq va millat madaniyatida bor.

Jamiyat hayotining barcha sohalari globallashib borar ekan, u albatta madaniyat sohasida birinchilar qatorida o‘zini namoyon qiladi. Shunday hodisalardan biri "ommaviy madaniyat" hisoblanadi. Ommaviy madaniyatning

paydo bo‘lishi va rivojlana boshlashi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. “Ommaviy madaniyat” an‘anaviy madaniyatning ma‘lum yo‘nalishi sifatida emas, balki madaniyatdagi sifat o‘zgarishi, hayot taqozasi asosida yuz berdi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganidek: "Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e‘tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur yetkazmoqda.[6]

Mana shunday va boshqa ko‘plab tahdidlar insoniyat hayotida jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani - ayni haqiqat va buni hech kim inkor etolmaydi" Hozirgi kunda yoshlarimiz orasida turli xil “ommaviy madaniyat” ko‘rinishlari namoyon bo‘lmoqdaki bularning barchasi ularning shakllanishiga, psixik rivojlanishiga, ularning hissiy-emotsional sohasiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ma‘lumki, o‘smirlar, yoshlar, talabalar yangilikka intiluvchan, tengqurlariga havasmand, modaparast, xorij standartlarini oson qabul qilishga ruju qo‘ygan bo‘ladi. Ulardagi ana shu ijtimoiy-psixologik holat kirib kelayotgan shubhali qadriyatlarga tanqidiy yondashuvni cheklab qo‘ymoqda. Maqbul yoki nomaqbulligi haqida muayyan fikr-mulohazasi bo‘lmagan yoshlar hayotimizga, milliy mintalitetimizga mos kelmaydigan mafkuraviy mahsulotlarni matbuot orqali qabul qilishga oshiqmoqda.

Globalashuv vositalari va oqibatlaridan biri zamonaviy dunyoda ommaviy madaniyatning paydo bo‘lishi va keng tarqalishidir. Ommaviy madaniyat ibtidoiy, oddiy estetik didga yo‘naltirilgan barcha narsalarni o‘z ichiga oladi va qabul qiluvchining badiiy rivojlanmaganligini anglatadi. Ommaviy madaniyat quyidagilarni o‘z ichiga oladi: shou-biznesning butun sohasi, televizion o‘yinlar, teleseriallar va boshqalar. Shuningdek, u muhim qismni o‘z ichiga oladi: jangovar filmlar, trillerlar, detektiv hikoyalar, dahshatli filmlar, ilmiy fantastika, melodramalar va boshqalar. Albatta, jangovar filmlar, trillerlar va detektiv hikoyalar, shuningdek, yuqorida sanab o‘tilgan san‘atning boshqa janrlari yuksak badiiy asar sifatida namoyon bo‘lishi mumkin, keyin esa ularni yuksak san‘at darajasiga ko‘tarish mumkin.[2]

Ommaviy madaniyat insonning eng ibtidoiy instinktlari va arzimas estetik tajribasidan mohirlik bilan foydalanishga qodir, uni ongli ravishda boyitish va murakkablashtirishga emas, balki birlashtirish va soddalashtirishga yo‘naltiradi. U o‘z oldiga insonning ma‘naviy olamini rag‘batlantirish va takomillashtirish vazifasini qo‘ymaydi, aksincha, eng past instinktlarni, ongsiz istak va intilishlarni ozod qilish orqali uni primitivlashtirishga, birlashtirishga intiladi. Ekzistensial psixologiya tarafdorlari go‘zallikni nozik his qiladigan odamlarning hayoti estetik jihatdan rivojlanmagan odamning hayotidan ko‘ra hissiy jihatdan boyroq, to‘liqroq bo‘lishini ta‘kidlaydilar. Dunyo, tabiat bilan munosabatlarni uyg‘unlashtirishning doimiy tajribasi, tabiiyki, yaqin va atrofdagi odamlar bilan ijodiy va uyg‘un munosabatlarga olib keladi, bu esa pirovardida jamiyatning umumiy axloqiy madaniyatini yaxshilashga yordam beradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mamatov M. Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. - T., 1999.
2. Mamatov M.M. Etnopsixologiya. –Toshkent, 2006. Markaziy Osiyo, g‘oyaviy jarayonlar va mafkuraviy tahdidlar /S.Otamurodov, S.Mamashokirov, A.Xolbekov va boshq.) – T.: Ijod dunyosi, 2002.
3. Богданова М.В. Психологические защитные механизмы (к пониманию взаимозависимости защитных систем: психологической и иммунной) //Вестник ТюмГУ.- 2005.- № 3. – С. 14-18.
4. Грачев Г.В. Мельник И.К. Манипулирование личностью. Организация, способы технологии информационно-психологического воздействия. – М., 2002.
5. Грачев Г.В. Личность и общество: информационно-психологическая защита /Г.В.Грачев.-Изд. 2-е испр. И доп. – Волгоград, 2004
6. Долгов Ю.Н. Коповой А.С., Малюченко Г.Н., Смирнов В.М. Развитие культуры медиапотребления: социально-психологический подход Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2009. 208 с.
7. Добсон Дж. Родителям и молодежи: Доктор Добсон отвечает на ваши вопросы. – М.:Центр общественных отношений, 1992.
8. https://studme.org/55799/kulturologiya/massovaya_kultura_sovremennom_obschestve_ponyatie_suschnost
9. <https://studfile.net/preview/7721962/page:15/>

MIGRANT AYOLLARDA MEHNAT MOTIVI MUOMMOLARINI PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O‘RGANILISHI.

Sadullayeva Jamilaxon Ibodilla qizi

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot
instituti mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya: Jamiyat hayotidagi so‘ngi o‘n yillikdagi rivojlanish gender rollar chegaralarini o‘zgarishiga olib keldi. Ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar ayollarni mehnat faoliyatini motivi bo‘lib xizmat qilmoqda. Har bir shaxs ishlashi va yashashi uchun motivatsiyaga zarurat sezadi.

Аннотация: В данной статье представлены результаты исследований, проведенных учеными по проблемам женщин-мигрантов, мотивам миграции. Сегодня изменения в общественной жизни служат мотивом трудовой миграции женщин.

Annotation: This article presents the results of studies conducted by scientists on the problems of migrant women, migration motives. Today, changes in social life serve as a motive for labor migration of women.

Kalit so‘zlar: *motivatsiya, motiv, ayollar migratsiyasi muommolari, mehnat motivi.*

Ключевые слова: *мотивация, мотив, проблемы женской миграции, трудовой мотив.*

Key words: *motivation, motive, problems of women's migration, work motive.*

Motivatsiya - bu inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo‘luvchi omildir. Mehnat motivatsiyasi esa bu shaxsda ichki va tashqi tamondan paydo bo‘ladigan, ishlashga undaydigan xatti-harakatlar bilan namoyon bo‘ladigan kuchli xohish hisoblanadi.

Inson hayotining asosiy vaqti ma‘lum ma’noda ish jarayonida kechadi. Demak insonning hayotida ish juda muhim, hayotiga ma’no bag‘ishlovchi omil hisoblanadi.¹

Shuningdek inson uchun maosh, rag‘batlantirishlar ishlashga undovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi, xolos. “Garvard business Review” tadqiqot markazida olib borilgan tadqiqotdan ma‘lum bo‘lishicha, pul insonlarda ularning birinchi ehtiyojlari qoplangunigacha bo‘lgan vaqt mobaynida asosiy motiv bo‘lib xizmat qiladi. Insoning pul orqali ehtiyojlari qoplangan boshlanishi bilan shaxsda psixologik ehtiyojlar paydo bo‘ladi. Bu shaxs sifatida tan olish, hurmat ko‘rsatish, qadrlash ehtiyojlaridir. Insonda moddiy va psixologik ehtiyojlarning qondirilishi ishlash jarayoniga samarali ta’sir ko‘rsatishini 1980 yildan boshlab AQSHda tadqiq qilish boshlangan. Amerikalik olimlar inson faqat maosh uchun ishlashi balki bajarayotgan ishini sevishi, mazmunli vaqt o‘tkazishi kerak degan g‘oyani ilgari surishdi. Bu usul orqali nafaqat shaxs o‘z qobiliyatlarini ko‘rsatib muvofaqiyatga intiladi balki tashkilot ham yuksalib borishini isbotlashgan. 2019 yil “TINYpulse” biznes tadqiqot markazining olib borgan so‘rovnomasi natijalariga ko‘ra, insonlar ishlashi uchun nazoratchi kerak emas, aksincha, insonlarni tan olish, qilgan ishi uchun hurmat qilish kerakligi ma‘lum bo‘ldi. So‘rovnomada qatnashganlarning 33% i o‘zlarini kam baholanayotganini aytgan. Qancha mehnat qilmasin, ularni tan olishmasligi, kichik insonlarga qaragandek muomala qilishlari ishlash motivatsiyasiga salbiy ta’sir qilishini ko‘rsatgan. Tadqiqotda ishtirok etgan 33% insonlar qo‘shimcha haq olganida o‘zini qadrlangan hisoblashar ekan. So‘rovnomada ishtirok etgan insonlarning faqat 14% igina ishi va o‘zini, qadrlanganini his qilishini aytgan. Demak, inson hayotida pul qanchalik motivatsiya bersa, inson qadrlanishi, tan olinishi 50% motivatsiyani berar ekan. Bryus Pfau va Ira Kaylarning yozishicha, ish beruvchilar ko‘pincha noto‘g‘ri ish uslubini tanlashadi. Xodimning intizomini qattiq nazorat qilishadi. Xodimni ishga kech kelish yoki erta ketishi uchun jazolashadi. Ammo xodimga moslashuvchan ish jadvali berish orqali ko‘proq natijaga erishish mumkinligini tushunishmaydi. Shaxsga yetarlicha m

¹ https://en.m.wikipedia.org/wiki/Work_motivation

otivatsiya berilmasa, xodim qanchalik ma’lakali bo’lmasin, yaxshi natija bera ol maydi. Yomon ishchi bo’lib qolaveradi.

Bugungi kunda mehnat motivatsiyasi tashkilotdagi psixologik muhit bilan bog’liq bo’lib qolmoqda, sababi boshqaruvchi qism xodimni uning individual qo biliyati asosida yetarlicha yo’naltirishi ish samarasini oshirishda asosiy omil his oblanadi.

Mehnat motivatsiyasini oshiruvchi omillardan yana biri – bu odamlarning i shlashi uchun psixologik ehtiyojlarni qondirish va sog’ligini optimallashtirishdir.

Proxorova M.V ayollar va erkaklar o’rtasida mehnat motivini o’rgandi. Tadqiqotga qamrab olingan respondentlarning natijalariga ko’ra erkaklarda raqobat, muvofaqqiyat va karyeraga intilish motivi ustunlik qilishi aniqlandi. Ayol respondenlarda esa natijalar o’zgacha xususiyat kasb etdi. Ayollarda bajarayotgan ishi oilaviy va ijtimoiy qadriyatlarga xos, yaqinlariga g’amxurlik, hamkorlik, shuningdek moddiy va psixologik ehtiyojlarini qondira olishi ayollarning mehnat motivi sifatida keltirildi. Ayollar uchun ahamiyati eng kam motiv sifatida raqobat motivi ekanligi aniqlandi.

Migrantlarda mehnat motivatsiyasini o’rganish eng kam tadqiqi etilgan mavzu hisoblanadi. Portes va Rumbaut Amerikaga kelgan migrantlarni mehnat motivini o’rgandilar va migrantlarni o’z jamiyatidagi tengdoshlariga nisbatan mehnat motvida tavakkalchilik, g’ayratlilik, shuhratparastlik kabi farqlar mavjud bo’ladi degan fikrni ilgari surishgan.

Shuningdek migratsiyadagi ayol migrantlar uchun motiv hisoblangan moddiy ehtiyojni qoplay oladigan sharoit migratsiya qilgan davlatida mavjud bo’lsa ham 40%gacha bo’lgan ayol migrantlar madaniy muhitga moslasha olmasligi natijasida 6 oygacha bo’lgan muddatda o’z yurtlariga qaytib ketishadi.

Migrant ayollarning mehnat motiviga ta’sir qiladigan omil madaniyatlararo va ijtimoiy moslashuvning qiyinligidir. Bu omil ayol ruhiyatida stressni, umidsizlikni shakillanishiga olib keladi. Migrant ayollar moslashuv jarayoni 3 bosqichga bo’linadi.

1-bosqichda migrant ayolga yangi ish joyi, yangi muhit, yangi tanishlar zavqli tuyiladi. Bu jarayon 3-4 oy davom etadi.

2-bosqichda ayolda madaniy shok holati paydo bo’adi. Hayotining ma’nosi, nima uchun bu yerdaligi haqida savollar ko’paya boshlaydi.

3-bosqichda madaniy shokni enggan ayollar yangi jamiyatga muvofaqqiyatli integratsiya bo’ladi. Bu holatni yenga olmagan ayollar o’z yurtiga qaytib ketishga majbur bo’ladi. Chunki ruhiy muvozanat buzilishi mehnat motiviga salbiy ta’sir o’tkazadi.

Shu sababli migrant ayollarni migratsiyaga ketishdan oldin psixologik tayyorgarlik, psixologik treninglar hamda ijtimoiy qullab quvvatlash dasturlari katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotimiz davomida o’rganilishi lozim bo’lgan muommolardan biri sifatida migrant ayollardagi mehnat motivini tadqiq etish ham ko’zda tutilgan. Migrant ayollarning motivatsion tuzilishining tarkibiy qismlarini o’rganish maqsadida Gerbachevskiyning “Intilish darajasi” testidan foydalanib imperik tahlil o’tkazildi.

Migrant va migrant bo‘lmagan ayollarni intilish darajasi shkalalari o‘rtasida sinaluvchilarning natijalarida ishonchli farqlar aniqlanmadi. Buni migrant va migrant bo‘lmagan ayollarda natijalar uchun harakat qilishda mehnat motivini bir xil ekanligi bilan izohlash mumkin. Ayollar migratsiya jarayonida yoki vatanida bo‘lishi ularning maqsadlariga katta ta’sir o‘tkazmasligi aniqlandi.(3-ildovaga qarang)

Dunyoning taraqqiyoti faqatgina innavatsion texnologiyalarga bog‘liq emas, balki ishchilarning xoxish va intilishlari ham muhim ahamyat kasb etadi. Shu sababli shaxs motivlar tizimini o‘rganish inson amaliy faoliyatining muhim omili sifatida qaralishi kerak. Hozirda zamonaviy inson hayotida molyaviy farovon, muvofaqqiyatli bo‘lish muhim rol o‘ynamoqda. Ammo orzu qilingan hayot va real hayot o‘rtasida nomuvofiqlik insonlarning intilish darajasiga bog‘liqligi tadqiqotlarda o‘rganilgan.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Donovan J.J. Work motivation. In: Anderson N., Ones D.S., Sinangil H.K., Viswesvaran C., editors. Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology. SAGE; London, UK: 2001. pp. 53–76. T
2. Prokhorova M. V. Sense-making Work Motives of Women and Men. Izv. Saratov Univ. (N. S.), Ser. Philosophy. Psychology. Pedagogy, 2017, vol. 17, iss. 3, pp. 314–318. DOI: 10.18500/1819-7671-2017-17-3-314-318.
3. Portes A Rumbaut R. (1996). *Immigrant America: A Portrait*. Oakland, CA: University of California Press
4. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. Am. Psychol. 2000; 55:68–78.]
5. Рычихина Н. С., Элхидер М. М. О. Особенности управления персоналом в международной больнице на примере Cleveland clinic (Объединенные Арабские Эмираты) // Современные наукоемкие технологии: региональное приложение. 2017. № 1. С. 63—69.
6. Wiley C. What motivates employees according to over 40 years of motivation surveys. Int. J. Manpow. 1997; 18:263–280 .

O‘ZBEKISTONDA SUD PSIXOLOGIK EKSPERTIZASINING YUTUQLARI VA MUAMMOLARI

Sultonmurodov San’at Sobirovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti Psixologiya kafedrasida magistri

Kirish. Sud psixologik ekspertizasi O‘zbekistondagi huquqiy tizimning muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Bu soha jinoyat ishlari, fuqarolik va boshqa turdagi sud ishlarida muhim rol o‘ynaydi, chunki u insonlarning psixologik holati, ruhiy holatlari va xulq-atvorlarini baholashda asosiy vosita hisoblanadi. So‘nggi

yillarda bu sohada jiddiy o‘zgarishlar va yutuqlar kuzatilmoqda, lekin haligacha bir qator muammolar mavjud. Ushbu tezisda sud psixologik ekspertizasi O‘zbekistondagi rivojlanish jarayonlari, yutuqlar, va tizimdagi muammolarni tahlil qilish maqsad qilinadi.

Asosiy qism. O‘zbekistondagi sud psixologik ekspertizasining yutuqlari sifatida avvalambor sud psixologik ekspertizasining rivojlanishiga huquqiy asoslar hamda normativ-huquqiy hujjatlar katta ta'sir ko'rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2021-yildagi “O‘zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6256-sonli Prezident farmoni va boshqa qonunlar yordamida sud psixologik ekspertizasini yanada rivojlantirish yo‘lida muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi. Ushbu farmon orqali sud psixologiyasi sohasiga alohida e'tibor qaratilgan bo‘lib, quyidagi yutuqlarni ko‘rsatish mumkin:

- Ekspertiza jarayonlarini tartibga solish: Yangi normativ hujjatlar sud psixologik ekspertizasining bajarilishi va baholanishida aniq va standartlashgan me'yorlar kiritilgan. Bu esa sud tizimidagi ishonchni oshirishga xizmat qilmoqda.

- Me'yoriy hujjatlar va reglamentlar: O‘zbekistonda sud psixologiyasi sohasini tartibga soluvchi yangi reglamentlar ishlab chiqildi, jumladan psixologik testlar, ekspertiza metodikasi va amaliy qo‘llanmalar.

Mutaxassis tayyorlash va malaka oshirish tizimida ham bir qancha yutuqlarga erishildi. Sud psixologik ekspertizasi sohasida mutaxassislar tayyorlash va malaka oshirish tizimi ancha rivojlandi. O‘zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarida psixologiya fakultetlari va maxsus kurslar tashkil etilmoqda:

- Oliy ta'limda sud psixologiyasi: O‘zbekistonning yetakchi oliy ta'lim muassasalarida sud psixologiyasi yo‘nalishida ilmiy-tadqiqotlar olib borilmoqda. Maxsus kurslar va diplom dasturlari ochildi, bu esa soha mutaxassislari tayyorlash jarayonini sezilarli darajada yaxshiladi.

- Malaka oshirish kurslari: Sud psixologik ekspertizasi sohasida amaliyotchi psixologlar uchun maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etildi. Bu kurslar mutaxassislarning bilimlarini yangilash va ularga yangi metodlar bilan tanishish imkoniyatini beradi.

So‘nggi yillarda sud psixologik ekspertizasida innovatsion texnologiyalarning qo‘llanilishi sohani yanada samarali qilishga yordam bermoqda. Chet el tajribalarini o‘rganish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish O‘zbekistonda sud psixologiyasining sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda psixologik testlar va metodologiyalarni modernizatsiya qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Masalan, zamonaviy psixologik testlar, kompyuter yordamida amalga oshiriladigan diagnostik metodlar va onlayn testlash tizimlari joriy etilmoqda. Sud psixologik ekspertizalarini yanada samarali o‘tkazish uchun kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ko‘paygan. Elektron tizimlar orqali ekspertiza jarayonlarini kuzatish, natijalarni saqlash va baholash imkoniyatlari yaratildi. Yevropa va Rossiya tajribalaridan foydalangan holda, ekspertiza metodologiyalarini yangilash, yangi testlar va psixologik vositalarni qo‘llash

bo‘yicha tajriba almashish dasturlari amalga oshirilmoqda. Bu esa O‘zbekistondagi sud psixologiyasi sohasiga katta ta'sir ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda sud psixologik ekspertizasi sohasida huquqiy va psixologik xizmatlarning integratsiyasi kuchayib bormoqda. Sud tizimi bilan psixologik ekspertiza o‘rtasida o‘zaro hamkorlik yanada kuchaymoqda. Sudlar, prokuratura va advokatlar bilan yaqindan hamkorlik qilish orqali sud psixologik ekspertizalarining ishonchliligi oshmoqda. Buning natijasida sud ishlarida psixologik ekspertizalar mutlaqo zarur bo‘lgan jihat sifatida qabul qilinmoqda. Psixologik ekspertiza natijalari sud ishlarining hal qiluvchi omiliga aylanmoqda.

Sud psixologik ekspertizasining O‘zbekiston sharoitida yutuqlari bo‘lganidek o‘ziga xos muammo va kamchiliklardan holi emas. O‘zbekistonda sud psixologik ekspertizasini amalga oshiradigan mutaxassislar soni hali ham etarli emas. Sud psixologik ekspertizasi ancha murakkab jarayon bo‘lib, o‘zida psixologik testlarni o‘tkazish, insonning ruhiy holatini baholash va sud jarayonlarida qaror qabul qilishga yordam beradigan xulosalarni chiqarishni talab qiladi. Shu sababli, maxsus tayyorlangan va malakali psixologlarning yetishmasligi bu sohada samarali ishlarni amalga oshirishda qiyinchiliklarga olib keladi. Buning sabablari sifatida ta'lim tizimidagi oliy ta'lim muassasalarida sud psixologiyasi bo‘yicha ixtisoslashgan kurslar va dasturlar yetarli emas. Aksariyat psixologlar umumiy psixologiya sohasida tahsil olishadi, lekin sud psixologiyasi kabi maxsus soha uchun alohida tayyorgarlik ko‘rish imkoniyatlari kam.

Sudda psixologik ekspertizalarining natijalarini baholashda bir qator muammolar mavjud. Psixologik ekspertiza jarayonida olib borilgan testlar va baholashlar sud jarayoniga ta'sir qiladi, lekin ularning qanday baholanishi va qabul qilinishiga doir aniq va konkret tartib va normativlar mavjud emas. Sabablari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi: Psixologik metodologiyaning xilma-xilligi doirasida: Psixologik testlar va baholash usullari xilma-xil bo‘lib, har bir psixolog tomonidan qo‘llaniladigan metodlar va testlar turlicha bo‘lishi mumkin. Bu esa natijalarning o‘zgarishiga olib keladi. Ba'zida psixologik ekspertiza natijalari mutaxassisning sub'ektiv fikriga asoslanishi mumkin, bu esa ekspertiza natijalarining aniq va ishonchli bo‘lmashligiga olib keladi.

Ilmiy adabiyotlar va o‘quv qo‘llanmalarining yetishmasligi psixologlarning ilmiy bazasini rivojlantirishni qiyinlashtiradi. Ilmiy tadqiqotlar va o‘quv materiallari yetishmasligi psixologik metodologiyalarni takomillashtirish va amaliyotda qo‘llashga to‘sqinlik qiladi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, Sud psixologik ekspertizasi sohasidagi muammolarni bartaraf etish uchun malakali mutaxassislar sonini oshirish zarur. Yangi va zamonaviy bilimlar bilan qurollangan psixologlarni tayyorlash, shu bilan birga, mavjud mutaxassislarning malakasini oshirish uchun qo‘shimcha kurslar va treninglar tashkil etish muhim. Ikkinchidan, Sud psixologik ekspertizalarini baholash va ularga doir aniq me'yorlarni ishlab chiqish zarur. Bu me'yorlar sud jarayonlarida psixologik ekspertizalar natijalarining ishonchliligini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Uchinchidan, Sud psixologik ekspertizasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va

o‘quv qo‘llanmalarni rivojlantirish va mavjudlarini yangilash zarur. Bu sohadagi bilimlar bazasini boyitish sud psixologiyasini yanada sifatli va samarali amalga oshirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6256 sonli Prezident farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining Sud ekspertizasi to‘g‘risidagi qonun. T., 2010 y.
3. Ibragimov S.R. Sud psixologik ekspertizasining o‘ziga xosligi va uning xususiyatlari. Multidisciplinary Scientific Journal. January, 2024. –P.368-371.
4. Ruhiyeva H.A., G‘oziev E.G‘., Muxtorov A. Sud psixologik ekspertizasi. T. 2001.

ONGIDA BUZILISHI BO‘LGAN SHAXSLARDA IDROKNI NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Tovbayeva Mukaddam Safarovna

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Abduxoliqov Faxriddin

SamDU Psixologiya va ijtimoiy siyosiy fanlar fakulteti

Amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada idrokning ongi buzilgan shaxslarda namoyon bo‘lishi va idrokninig boshqa bilish jarayonlari bilan o‘zaro kombinatsiyasi, umuman olganda idrok patologiyasi yoritib berilgan.

Kalit so‘z: ekstraretseptorlar, intraretseptorlar, proprioretseptorlar, giposteziya, gipresteziya, anesteziya, siringomieliya, derealizatsion buzilishlar, mikropsiya, makropsiya dismegolopsiya, porropsiya, vizual illuziya.

Аннотация: В данной статье освещены проявления восприятия у людей с нарушением сознания, сочетание восприятия с другими когнитивными процессами, а также патология восприятия в целом.

Ключевые слова: экстрарецепторы, интрарецепторы, проприорецепторы, гипестезия, гиперестезия, анестезия, сирингомиелия, дереализация, микропсия, макропсия, дисмеголопсия, порропсия, зрительная иллюзия.

Annotation: This article highlights the manifestations of perception in people with impaired consciousness, the combination of perception with other cognitive processes, as well as the pathology of perception in general.

Key words: *extrareceptors, intrareceptors, proprioceptors, hypoesthesia, hyperesthesia, anesthesia, syringomyelia, derealization, micropsia, macropsia, dysmegolopsia, porropsia, visual illusion.*

•**Idrok** — tevarak-atrofimizdagi narsalarning yaxlit holda aks etishidir. Masalan, uy, gul, nutq, musiqa va boshqa shu kabilarni idrok etamiz. Narsalar sezgilar asosida idrok etiladi. Sezgi va idrok — tevarak-atrofimizdagi narsa va hodisalar ham da ulardagi xilma-xil xossalarning miyamizdagi obrazlaridir

•Biz narsa va hodisalarni yaxlit holicha idrok qilamiz, narsalarning ayrim xossalarni esa sezamiz. Masalan, quyoshni biz idrok qilamiz, uning yorug‘ini esa sezamiz, og‘zimizdagi chaqm oq qandni idrok qilamiz, uning shirinligini esa sezamiz. Ammo xossa va narsa bir-biridan ajralmasdir, shu sababli narsalarni idrok qilish ham sezgilardan ajralgan holda voqe bo‘lishi mumkin emas.

•**Idrokning konstantligi.**Idrokning konstantligi shundan iboratki, bironta narsani idrok qilishdan hosil bo‘lgan obraz, idrokning fizik sharoiti o‘zgarib tursa ham , doimo shu obraz o‘z holicha qolaveradi.Idrokning konstantligi ko‘rish idroklarida, narsalarning katta-kichikligini, ularning shakli va ranglarini idrok qilishda, ayniqsa, yaqqol ko‘rinadi.

Ongi buzilgan shaxslar hayotda o‘zgarishlarga va rivojlantirishga doimo tayyor bo‘lib, ularning psixologik xususiyatlari va o‘zgarish jarayonlari jamiyatimizda katta ahamiyatga ega. Bu maqolada, ongi buzilgan shaxslarda idrokni namoyon bo‘lishning psixologik xususiyatlari, ongida patologiyasi bo‘lgan shaxslarda idrokning kechishi, idrok va nerv sistemasining o‘zaro bog‘liqligiga doir ma‘lumotlar keltiriladi.

Inson tanasidagi hujayralar a‘zolar barchasi bilish jarayonining mukammal bo‘lishiga to‘liqroq tushunib yetishiga, borliqni oson va tez tushunib olishga xizmat qiladi. Sezgi retseptorlarini shartli ravishda uch guruhga ajratamiz: 1. **Ekstraretseptorlar** – tashqi muhitdan keluvchi ta’sirotlarni qabul qiladi; 2. **Intraretseptorlar** – ichki a‘zoldan keluvchi impulslarni qabul qiladi; 3. **Proprioreseptorlar** – mushak, uning paylari, bo‘g‘imlar va suyaklardan keluvchi impulslarni qabul qiladi. Idrok sezgilarga qaraganda miyaning ancha yuksak darajadagi tahlil qilish, umumlashtirish faoliyati hisoblanadi. Insoning Markaziy Nerv Sistemasi ya‘ni oliy nerv faoliyatiga javob beruvchi qism bosh miya katta yarim sharlarining po‘stlog‘i kulrang moddadan tashkil topgan bo‘lib, unda idrok qilish ongli ravishda yaqqol namoyon bo‘lishi uchun xizmat qiladigan sezgi retseptorlarning markazlari yoyilgan holda joylashgan. Barcha retseptorlarning markazlari bosh miya po‘stlog‘ining kulrang moddasida joylashgan va ushbu kulrang modda esa bosh miya yarimsharlarining po‘stlog‘i, ya‘ni qobig‘i vazifasini bajaradi. Bosh miya po‘stlog‘ida o‘n to‘rt milliard(14mlrd) asab xujayralari ya‘ni neyronlar joylashgan va ushbu neyronlar inson organizmdagi sezgi a‘zolarining faoliyatida ongga axborotlarni uzatib uni yaxlitligicha idrok qilishni, tushunib olishni ta‘minab berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Taqdim etilgan ma‘lumotlardan idrok haqida yetarli darajada tushuncha olish mumkin.

Endi esa idrokning patologiyalarini (buzulish)larini ko‘rib o‘tadigan bo‘lsak. Ushbu maqolada idrokning patologiyasi ya‘ni buzulishi haqida to‘liq ma‘lumot berib o‘tilgan bo‘lib, eng avvalo idrokning buzulishini sezgi retseptorlaridan boshlab tushuntiriladi.

Teri sezgisining buzulishlari: Sezgi buzilishlari xilma-xil bo‘ladi. Sezgi analizatorlarining periferik qismidan tortib, to po‘stloqdagi markaziy qismigacha bo‘lgan har qanday sohasining zararlanishi sezgi buzilishi bilan kechadi. Teri sezuvchanligining har xil o‘zgarishlari asab kasalliklarida juda ko‘p kuzatiladi. Teri sezuvchanligining (og‘riq, harorat va taktil) pasayishiga **giposteziya**, kuchayishiga **giperesteziya**, yo‘qolishiga esa **anesteziya** deb ataladi. Harorat sezgisining yo‘qolishi bilan kechuvchi kasalliklarda, masalan, **siringomieliya**da bemorning terisi qattiq kuysa ham og‘riqni sezmaydi

Ko‘rish illyuziyaning patologik turlari: Idrok obyekti ma‘lum darajada o‘zgarish xususiyatiga ega bo‘lgan maxsus ko‘rish illyuziyalari **Derealizatsion buzulishlar** deb nomlanadi. Ularga **mikropsiya** - atrofdagi predmetlarni hajmi o‘lchovini kichiklashish bilan tavsiflanuvchi idrok buzilishi, **makropsiya**-atrofdagi predmetlarni hajmi o‘lchovini kattalashishi bilan tavsiflanuvchi idrok buzulishi, **dismegolopsiya** - atrofdagi narsa va predmetlarning o‘shishi, kengayishi hamda buzilishi bilan tavsiflanuvchi idrok buzulishi va yana bir turi **porropsiya** deyiladi, bunda biron bir obyektning masofasi uzayadi yoki qisqargandek tuyiluvchi idrokning buzulishlari.

Endi esa shaxsning idroki buzulishlarida gallyutsinatsiyalar haqida so‘z yurutamiz. **Gallyusinatsiyaga** quyidagicha ta‘rif berishgan: Voqelikdagi narsa va hodisalarning tana a‘zolarini qabul qilish analizatorlarga bevosita ta‘sir etmasdan inson ongida turli obrazlarning (ovozlarning eshitilishi, sharpalarning sezilishi) xayolan, fikran paydo bo‘lishidan iborat idrokning psixopatologik (ruhiy kastallik) hodisasiga gallyutsinatsiya deyiladi Gallyutsinatsiya hodisasi bir necha xil ko‘rinishga ega bo‘lishi mumkin, ularning eng asosiylari quyidagilardan iboratdir: a) yo‘q narsalarning ko‘zga ko‘rinishi; b) u yoki bu ovozlari, tovushlar eshitilishi; v) yo‘q sharpalar, hidlar sezilishi kabilardir. Ushbu misoldan ham ko‘rinib turibdiki idrok buzulishining normal holat emasligi, unda shaxs o‘zgarishi, idrok patologiyasi ketayotganligini tasdiqlaydi. Endi gallyutsinatsiyalarni turlarini ko‘rib chiqamiz: Gallyutsinatsiyalar- real obyekt mavjud bo‘lmagan taqdirda ham idrok buzulishi mavjud bo‘lgan inson uning mavjudligiga kuchli ishonch – etiqodini namoyon qiladi yani yo‘q narsalarni bordek tasavvur qiladi. Bu idrokda patologiya hisoblanadi. Gallyusinatsiya turlariga quyidagilar kiradi.

Eshitish (**akoazmalar**), ko‘rish (**vizuval**), Noxush hid bilish (imperativ), turli noxush hislar tuyish(**Senestopatiya**) va eng yomoni buyruq **Inperativ**(buyruq beruvchi) gallyusinatsiyalar turlariga bo‘linadi.

Eshituv gallyutsinatsiyasi(akoazmalar) - ruhiy hamda turli somatik xastaliklarda eng ko‘p uchraydigan turiga kiradi. Bunda bemor idrok buzulishi natijasida turli ovozlari, shovqin, gaplar hattoki o‘zini ovozini ham eshitadi, hattoki o‘sha ovoz bilan gaplashadi. **ko‘rish (vizuval) gallyutsinatsiyasi**- idrok

qilish buzulishi natijasida yo‘q odamlarni, turli hayvonlarni, sharpa va qora odamlarni ko‘rishi hamda qo‘rquv hissini kuchayishi bilan tavsiflanadi. Ba’zida bu holat juda yomon vasvasaga tushishga ham sababchi bo‘ladi. Noxush hid bilish (imperativ), bu holatda esa idroki buzilgan patologik holat ketayotgan odamda turli noxush hidlarni tuyish, terlaganlik hidlarini tuyish, o‘zidan badbo‘y hid kelayotganligini tuyish hislari pydo bo‘ladi. Turli noxush hislar tuyish (**Senestopatiya**)- shaxsning idrok buzulishi davrida o‘zida turli xil kasaliklarni tuyishi, shifokorlarga murojat qilishi, o‘tkir yuqumli kasaliklarga chalingandek tuyishi, ankologik kasaliklarni o‘ziga o‘zi tashxisini qo‘yish holatlari kuzatiladi va tekshirilganda bunday belgilar yo‘qligi aniqlanganida ham idrokida patologiya ketayotgan inson yo‘q shunday kasalman deb ishonadi. **Buyruq berish (imperativ)**- ushbu gallyusinatsiya eng xavfli hisoblanib insonga ovozlar buyruq beradi masalan yoningdagi odamni ur, jarohatla, eng yaxshi ko‘rgan odamingni o‘ldir, pichoq o‘qtal kabi vaho kazo buyruqlarni buyuradi.

Ushbu maqolada, ongi buzilgan shaxslarning psixologik jarayonlarining alohida turdagi oqimlarini va ularning idrokni namoyon bo‘lishi uchun e’tirozli xususiyatlarini tahlil qilindi. Bu xususiyatlar, ularning o‘zlarini va o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishda muhim rollarni o‘zlashtirishiga yordam beradi. Ongi buzilgan shaxslar sabrli bo‘lib, o‘zlarini ochiq ifodalashda qo‘llanishadi va empatiyaga ega bo‘lib, bu ularning o‘zgarish va o‘zlashtirishga kuch berishida muhim ahamiyatga ega. Ularning sabrli bo‘lishi, ularning jarayonlarni tahlil qilish, o‘zgarishlarga moslashish va o‘zlarini rivojlantirishga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. O‘zlarini ochiq ifodalash, ongi buzilgan shaxslar uchun asosiy huquqiy va psixologik uslubdir. Muomala qilish va o‘zlarini qondirishda samarali bo‘lish, ongi buzilgan shaxslar uchun muhimdir. Ularning muomala qilish usullari umuman keng va rivojlanib boriladi. O‘zlarini o‘zlashtirish ham, ongi buzilgan shaxslarning o‘zlarini va o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishda yordam beradi. Ular o‘zlarini o‘zlashtirishda o‘zlashtirishning o‘ziga xos usullarini qo‘llaydilar. Yaratishchi bo‘lish, ongi buzilgan shaxslar uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibodullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik. -T.: 2012
2. Ergash G‘. Umumiy psixologiya. Darslik. -T.: 2010.
3. Melibayeva R.N., Usmanova X.E., Xaydarov I.O.. Umumiy psixologiya. O‘quv qo‘llanma. -T.: 2018.
4. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy Psixologiya. Darslik. -T.: 2009.
5. Tibbiyot Ensiklopediyasi www.google.com

YANGI O‘ZBEKISTONDA XALQ BILAN MULOQOT MADANIYATINING YANGI SHAKLLARI VA IMKONIYATLARI

Turayeva Dildora Shuhratovna

SamDU doktoranti, Samarqand
davlat tibbiyot universiteti o‘qituvchisi

E-mail : dildoraturayeva865@mail.com Tel : +998915426808

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Yangi O‘zbekistonda xalq bilan muloqot madaniyatining yangi shakllari va imkoniyatlari, shuningdek, mamlakatimizda bugungi kunda aholi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ochiq muloqotlarni tashkil etilayotganligi, jismoniy va yuridik shaxslarning O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga, hukumat idoralariga murojaat qilish huquqini ro‘yobga chiqarish uchun olib borayotgan faoliyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot, san‘at, kommunikatsiya, axborot, til, xalq, ochiq muloqot, ehtiyoj, ong, nutq, idrok, ehtiyoj, muomala, shaxs, kommunikatsiya, aloqa.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda xalq bilan muloqot qilishning yangicha yo‘llari, turli shakllari hamda imkoniyatlari borasida samarali islohotlar olib borilmoqda. Bu esa yangi taraqqiyot, yuksalish sari zamonaviy mexanizmlarning yaratilishi orqali namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, yurtimiz dunyodagi eng rivojlangan davlatlarga xos hayot darajasiga erishish, yangi jamiyat qurishdek ulug‘vor maqsadlar bilan yashamoqda. Bugungi kunda mamlakatimizning zamonaviy va jozibador qiyofasini yaratish, Yangi O‘zbekistonni barpo etish vatandoshlarimizning asosiy maqsad – muddaosiga aylanmoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar xalqimiz tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda. Bu o‘zgarishlarning dastlabki natijalari aholimiz hayoti va kundalik turmushida o‘zining yaqqol ifodasini topmoqda, el-yurtimizning ijtimoiy faolligi, ertangi kunga ishonchi o‘sib bormoqda.¹ Bu borada shuni alohida ta‘kidlash joizki, keyingi yillarda hayotimizning barcha sohalarida keng qamrovli islohot va tub o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda va ijobiy natijalarga erishilmoqda². Yangi O‘zbekiston – yurtimiz mustaqilligini yanada mustahkamlash, erkinlik va ozodlikning yangi davri, bunyodkorlik va farovonlik yo‘lining yuqori bosqichidir. Yangi O‘zbekiston – bu “Xalq manfaati hamma narsadan ulug‘”, degan ezgu g‘oya amaliy ishlar bilan o‘z tasdig‘ini topayotgan davlatdir.

Yangi O‘zbekiston – tasodifiy hodisa, shunchaki dunyoga keladigan va o‘tkinchi bir ijtimoiy voqelik emas. Yangi O‘zbekiston – kattalarga hurmat, kichiklarga – izzat, madadga muhtoj insonlar va oilalarga – chinakam ko‘mak va yordam berish, mehr-oqibat ko‘rsatish hayotimiz qoidasiga aylanib borayotgan

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T.: O‘zbekiston, 2018. –B. 4.

² Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. “O‘zbekiston”, 2022. B- 5

ijtimoiy makondir. Bugungi kunga kelib, ushbu tushuncha jamiyatimiz hayoti, xalqimiz qalbi va ongidan chuqur joy olib, islohotlar jarayoniga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ayni paytda, insonning o'zi orzu qilgan sharoitda yashashi faqat o'zigagina bog'liq emas. Bunga sabab, inson har doim ijtimoiy munosabatlardan tashqarida yashay olmaydi. Uning oila a'zosi, bir millat vakili, mamlakat fuqarosi, u yoki ijtimoiy guruhga taalluqliligi zimmasiga juda katta mas'uliyatni yuklaydi. Insonning bir millat vakili hamda mamlakat fuqarosi sifatidagi mas'uliyati ijtimoiy munosabatlarda alohida ajralib turadi.

O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tishning shunday yo'li tanlandiki, unda mamlakatimizning taraqqiyot darajalari, aholining turmush – tarzi, milliy urf – odatlari, an'analari, shuningdek, aholining mehnat qilish imkoniyatlari va boshqa bir qator omillar hisobga olindi. 2016-yilda ilk bor yurtimizda mamlakat aholisi va hukumatning to'g'ridan-to'g'ri muloqoti yo'lga qo'yildi. Aynan shu yilning sentyabr oyida Bosh vazirning (pm.gov.uz manzilida) virtual qabulxonasi ochildi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, 2016-yil 24-sentabrda O'zbekiston hukumati portalida Bosh virtual qabulxonasi ochilishi murojaatlar bilan ishlash tizimini bugungi shiddatli asrimiz talablariga mos holda takomillashtirish imkonini berdi. Shuningdek, hukumat rahbari bilan oddiy odamlar o'rtasida hech qanday vositachilarsiz to'g'ridan-to'g'ri muloqot yo'lga qo'yildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida” gi Farmonida ta'kidlaganidek, “...bugungi kun globallashtirish asrida, birinchi navbatda erishgan natijalari bilan kifoyalanmasdan, dunyoda yuz berayotgan tub o'zgarishlar jarayonidagi o'z o'rniga haqqoniy va tanqidiy baho beradigan, davrning tobora ortib borayotgan talablariga uyg'un va hamohang bo'lib qadam tashlaydigan mamlakatgina muvaffaqiyat qozonishi mumkin”.¹ Demak, xalq bilan ozaro yaqin munosabat va muloqotda bo'lgan davlatning poydevori mustahkam, kelajagi buyuk bo'ladi.

Inson qadr-qimmatini himoya qilish barcha zamonlarda ham dolzarb muammolardan biri hisoblangan. Tarixiy haqiqatlar shundan dalolat beradiki, Sharq va G'arbda inson huquqlarini himoya qilish, inson erkinligini ta'minlash ma'lum bosqichlarda kechdi. “Agar hamma joyda inson qadr-qimmatini to'g'risida g'amxo'rlik qilishni G'arbning soyasi, deb hisoblash qabul qilingan bo'lsa, bu G'arbning ushbu g'oyani mutloq o'ziniki qilib olganini anglatmaydi. Agar inson huquqlari G'arbning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi bo'lsa, buni butun G'arb dunyosi, G'arb va Sharq deb tushunish kerak. Bugun mana shu ikki qutb o'rtasida inson qadr-qimmatini hissiyotini to'la qondirish bo'yicha yangi muloqot o'rnatilishi mumkinligi ajoyib narsadir. O'tparastlarning muqaddas kitobi hisoblangan “Avesto”ning maqsadi ham “har tomonlama uyg'un, taskillashgan, ravnaq topayotgan jamiyat yaratish bo'lgan”.² Demakki, inson huquqi, shaxs

¹ Nazarov Q, Safarov A, Rahmonov A, Qandov B. Milliy g'oya va O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2019. – B. 37.

² Safa Isfahane N Rivayat-I Hemat-I Asawahiston: A Study in Zoroastrian Law (Harvard Iranian Ser.Vol 2). Cambridge, 1980.p-34

bilan muloqot olib borish samaradorligi nafaqat g‘arb dunyosida, balki, azal-azaldan sharq olamida ham muhim sanalib kelingan.

Dunyoda muqobili yo‘q hisoblangan Xalq qabulxonalari va Virtual qabulxona fuqoralarning murojaatlari bilan ishlashning o‘ziga xos demoktarik qurimi sifatida amalda o‘zini oqlamoqda. Muhtaram Prezidentimiz e’tirof etganlaridek, davlat organlarining aholiga “Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi”, degan tamoyil asosida xizmat ko‘rsatishga erishdik. Bu harakatlarning zahirida, xalqimizning og‘irini yengil qilish, ularga “davlat-fuqaro” munosabatlarida qulaylik yaratish hamda shaffoflikni ta’minlash maqsadida davlat xizmatlari ko‘rsatishning yangi tizimi ishlab chiqilganidan dalolat beradi.

Mamlakatimizda 2021-yil 24-oktyabrda bo‘lib o‘tgan Prezident saylovi jarayonida fuqarolarimiz, keng jamoatchilik, siyosiy partiylar vakillari tomonidan siyosiy - huquqiy hamda ijtimoiy-siyosiy sohalarida, shuningdek, qonun ustuvorligi masalalari bo‘yicha chuqur va tizimli islohotlarni yanada jadallashtirish bo‘yicha aniq takliflar bildirildi. Ularning tahlil shuni ko‘rsatadiki, jamiyat va davlatimizni rivojlantirish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonunchilik mezonlari va normalarini eng rivojlangan mamlakatlar darajasiga ko‘tarish zaruriyati hayotimizning konstitusiyaviy asoslarini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunga kelib ajdodlar tajribasiga tayangan holda xalq bilan muloqot olib borishning yangi imkoniyatlaridan fodalanish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Bizga ma’lumki, o‘tgan vaqt davomida rahbarlar xalq ichida yurishga, fuqarolar bilan yuzma-yuz muloqot qilishga, ularning xohish-istaklarini tinglashga o‘rgandilar. Bularning barchasi aholi yashash sharoitlarining tubdan yaxshilanishiga, turmushi farovonlashishiga sababchi bo‘ldi. Asosiysi, xalqimizning kayfiyati, dunyoqarashi va hayotga bo‘lgan mustahkam ishonchi paydo bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O‘zbekiston, 2016. –B. 56
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk yelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O‘zbekiston, 2017. –B. 488
4. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil. –B.128.
5. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.(1-tom) T.: O‘zbekiston, 2018. –B. 102.
6. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. O‘zbekiston, NMIU, 2018. –B.31.
7. Karimov I.A. Bizning yo‘limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo‘lidir. 20-jild. –T.: O‘zbekiston, 2012. — B. 269-270

RENESSANS POYDEVORINI YARATISHGA QARATILGAN BO‘G‘INLARDA, YOSHLAR O‘RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNI OLDINI OLISH MASALALARI

Uroqov Quvonchbek Boxodir o‘g‘li

Samarqand viloyat Urgut tuman IIB JQB xodimi,
mustaqil tadqiqotchi

Annotasiya: Ushbu maqolada Ona Vatanimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga kirishilganligi, Renessansning eng muhim bo‘g‘inlarida tub islohotlarni amalga oshirilayotganligi, mamlakatimiz taraqqiyotining yangi poydevorini yaratishda fidoyi va vatanparvar yoshlarimiz faol ishtirok etib, barcha sohalarda iqtidorli yoshlarimiz o‘z bilim va mahoratlarini ko‘rsatib, ijtimoiy maqomga ega bo‘lib borayotganligi hamda shu davrda yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarni oldini olish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, jismoniy tarbiya, islohotlar, iqtidorli yoshlar, insoniyatning tinchligi, xavfsizligi, diniy ekstremizm, terrorizm, huquqbuzarliklar, jinoyatlar, giyohvandlik, ichkilikbozlik, g‘oyalar.

Ma’lumki, Markaziy Osiyoda IX–XII asrlar Uyg‘onish (Renessans) davri madaniyati shakllanib, ravnaq topgan davr sifatida tarix sahnasidan joy oldi. Albatta, bunday atalishning o‘ziga xos sabab va ko‘rinishlari bor edi.

Xo‘sh, Renessans o‘zi nima? Uning yuzaga chiqishiga qanday tarixiy sharoitlar turtki bo‘ldi?

Zaminimizdagi avvalgi ikkita Renessans poydevori qanday asoslarga ko‘ra tashkil topgan?

Renessans frantsuzcha so‘z bo‘lib, qayta yuzaga kelmoq, yangidan tug‘ilmoq ma’nosini anglatadi, madaniyat, ilm-fan, san’at, ta’lim-tarbiya, umuman, jamiyat hayotida uzoq muddatli bir xillikdan keyin qayta rivojlanish, ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimining yangilanish jarayonida namoyon bo‘ladi.

Birinchi Renessans Markaziy Osiyoda IX–XII asrlarda ro‘y berdi. Bu davrda davlatni boshqarish siyosati, er-suv, soliqlar bilan bog‘liq farmonlar chiqarilishi, olimlarga munosabat kishilarda ertangi kunga ishonch uyg‘otdi. Ularning turli fan sohalari (matematika, astronomiya, tibbiyot, huquq, kimyo, geodeziya va dunyoning tuzilishi haqidagi ilmlar)ga qiziqishi ortishiga sabab bo‘ldi.

Odamlar bolalarini o‘qitish uchun ustoz qidira boshladi. Bu davrda yashab ijod etgan Muhammad Muso Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad Farg‘oniy, Abu Nasr Forobiy, Mahmud Koshg‘ariy, YUsuf Xos Hojib, Mahmud Zamaxshariy kabi mutafakkirlar, imom Buxoriy, imom Termiziy kabi buyuk muhaddislar, Moturidiy, Abulmuin Nasafiy kabi mutakallimlar hamda ulardan tahsil olgan shogirdlari, safdoshlari tabiiy va aniq fanlar doirasida, islom dini osmonida yulduzday charaqladi. Ularning izlanishlari, kashfiyot va beqiyos

g‘oyalaridan butun dunyo bahramand bo‘ldi. Bugungi kunga qadar ham ularning o‘lmas merosidan foydalanib kelinmoqda.

Mintaqamizda **Ikkinchi Renessans** poydevori Amir Temur nomi bilan bog‘liq. Sohibqiron bobomiz Ikkinchi Renessans homiysi, asoschisi sifatida tarixga muhrlandi.

Amir Temur markaziy boshqaruvga asoslangan qudratli saltanatni barpo etish bilan birga, mamlakatda madaniy-ilmiy yuksalish uchun ham munosib sharoit yaratishga intildi. Turli hududlardan diniy va dunyoviy ilm sohiblari, shoirlar, me‘morlar, hunarmandlar va boshqalarni yig‘ib, ular orqali mamlakatning ilmiy va madaniy qudrati yuksalishiga zamin yaratdi. CHingizxon davrida inqirozga uchragan madaniyat, ilm-fan, ma‘rifat qayta shakllandi va taraqqiy etdi. Mamlakat obodlik va farovonlikka erishdi.

Ikkinchi Renessans davri, o‘z navbatida, “Islom madaniyatining oltin asri” deya nomlandi. Qozizoda Rumiy, Mirzo Ulug‘bek, G‘iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi, Lutfiy, Sakkokiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, SHarafiddin Ali YAzdiy, Xondamir va boshqa olimlar, shoiru fuzalolar bu yurtning shuhratini dunyoga yoydi.

Bu ikki Renessans insoniyatga nimalarni tuhfa qildi? Butun dunyoga “Bayt ul-hikma”, Xorazm Ma‘mun akademiyasi kabi ilm dargohlarini taqdim qildi. Erning sharsimon ekani haqidagi g‘oya ilgari surildi, globus yaratildi. Er radiusi ilm bilan isbotlandi. Tibbiyotning, algebra fanining tamal toshi qo‘yildi. SHaharsozlik, me‘morlik sohalarida qo‘lga kiritilgan yutuqlar dunyo ahlini lol qoldirdi. Birinchi Renessansda islom tsivilizatsiyasining tamal toshi qo‘yilgan bo‘lsa, Ikkinchi Renessansda yanada yuksalishiga yo‘l ochildi.

E‘tibor bersak, har ikkala Uyg‘onish davrida ham eng muhim jihat — davlatning e‘tibori, mamlakat boshqaruvida olib borilgan odilona va oqilona siyosat, ta‘lim-tarbiya ustuvor bo‘lgan. Bundan tashqari, insonlarda yuksak axloq, ilm-fanga tashnalik bilan birga, borliq sirlarini ochish va yangi ilm yaratishga ishonch kuchli bo‘lgan. Olimlar o‘zlari bilmagan holda, bugun tarixchilar e‘tirof etayotgan Renessans davrining ijrochilariga aylangan.

Har ikki Renessans davrida davlat rahbarlari, olimu fuzalolar, birinchi navbatda, yoshlar ta‘lim-tarbiyasi, ma‘naviyati, iymon-e‘tiqodi masalasiga alohida e‘tibor qaratgan. Deyarli barcha allomalar asarlarida ta‘limni tarbiya bilan uyg‘un olib borish lozimligi haqidagi fikrlarni uchratish mumkin. Masalan, Abu Ali ibn Sino o‘z asarlarida ilm va odob-axloq uyg‘unligi, barkamol avlod kamoloti va baxt-saodati, adolat va diyonat, insonlarning o‘zaro do‘stligi va hamkorligi, obod turmush to‘g‘risidagi g‘oyalarni ilgari surgan. Mutafakkir “Bola badanining bo‘g‘inlari qotib, tili ravon chiqib, qulog‘i eshitish va gapni ma‘qullash uchun tayyor bo‘lib, vujudi ilm va odob o‘rganishga hozir bo‘lganda unga ilm va odob o‘rgatish kerak”, deb yozadi.

Bugungi O‘zbekiston — kechagi O‘zbekiston emas. Ha, haqiqatan ham, shunday: bugungi O‘zbekiston kechagi O‘zbekiston emas. Sal oldingi tarixga nazar tashlaylik. XIX asrning ikkinchi yarmida milliy mustaqilligimizdan ajraldik. Jadidlar qatag‘on qilingandan boshlab ilm-fan sohasida ham turg‘unlik

davri boshlandi. Chunki ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, diniy, mafkuraviy tazyiqlar shunga majbur qilar edi. Hech kim o‘z fikrini ochiq-oydin bayon qila olmas, bayon qilganlarning, esa, boshiga kulfat yog‘ilar edi. Ushbu siyo sat tufayli qanchadanqancha olimlar, shoiru yozuvchilarimiz “tug‘ildi, bo‘g‘ildi”.

Shukrki, mustaqillikka erishganimizdan keyin bunday noxush holatlarga barham berildi. Ajdodlarimiz merosi tiklana boshladi. Barcha sohalarda xalqchil islohotlar olib borildi. Xalqda ruhiy ko‘tarilish, kelajakka ishonch paydo bo‘la boshladi. Bu holat “milliy tiklanish”, deya nom oldi. Bugungi kunda esa, milliy tiklanishdan milliy yuksalish bosqichiga o‘tdik. endi, albatta, qandaydir o‘zgarish bo‘lishi lozim. Chunki biz ikkita Renessansni yaratgan buyuk ajdodlarning vorislarimiz.

Buni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev **Uchinchi Renessansga** qadam qo‘yish bosqichi, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish bosqichi, deb nomlab, quyidagicha ta’rifladi: “Xalqimizning ulug‘vor qudrati jo‘sh urgan hozirgi zamonda O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish — Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda, desak, ayni haqiqat bo‘ladi. Chunki bugungi O‘zbekiston — kechagi O‘zbekiston emas. Bugungi xalqimiz ham kechagi xalq emas”.

Iymonli insonlar Uchinchi Renessans ijodkorlari hisoblanadi. Uchinchi Renessans yaratish bir yoki ikki kishining ishi emas. Uni barpo etish uchun mamlakatning har bir vakili — xoh yosh bo‘lsin, xoh katta — barcha barobar harakat qilmog‘i lozim. Renessans yaratishga ishonish bilan birga, qattiq harakat ham qilish shart. Bu ham oson kechadigan jarayon emas. Chunki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun dastlab ma’naviyatli insonlar qatlamini shakllantirish kerak. Bunday insonlarda tafakkur hissiy ongdan ustun keladi, inson o‘zini o‘zi idora qila oladi. Ma’naviyat insonni ongli yashash va olijanob xislatlarga chorlaydigan noyob faoliyatdir. Uni yuksaltirish masalasi esa, ko‘proq insonning o‘ziga va unga ta’sir o‘tkazadigan muhitga bog‘liq.

Uchinchi Renessansni iymonli insonlar barpo etadi, dedik. Xo‘sh, bunday insonlar o‘zida qanday fazilatlarni jamlagan bo‘ladi? Iymon inson ongi va dunyoqarashi bilan bog‘liq nodir fenomen bo‘lib, bu tushunchaga ko‘pchilik bir tomonlama, ya’ni diniy tushuncha sifatida qaraydi. Aslini olganda, iymon nafaqat diniy tushuncha, balki yuksak ijtimoiy-falsafiy ma’noga ega, bugungi kun, davr uchun o‘ta zarur ijtimoiy qadriyat hamdir.

Demak, Uchinchi Renessansni qurishga intilgan iymonli insonlar jamiyati qaror topgan bo‘lsa, ular millat, irq, din tanlamaydi, aksincha, bir-biri bilan hamkor, hamnafas bo‘lib, yangilanishlar yaratishga bel bog‘laydi. Vatan uchun, xalq uchun yonib yashaydi. Birgina bugunni emas, kelajakni o‘ylaydi. Farzandlar baxtu kamoli haqida qayg‘uradi. Bu esa, jamiyat va davlat taraqqiyotiga olib keladi. eng muhimi, o‘sib kelayotgan yosh avlod shunday insonlardan ibrat olib, yuksak e’tiqodli bo‘lib voyaga etadi.

Mamlakatimizda tinchlik, osoyishtalik va farovonlikni yanada mustahkamlashning muhim sharti sifatida oilalarda sog‘lom ma’naviy muhitni, xususan, o‘zaro hurmat-ehtirom, er-xotin o‘rtasida, ota-onalar bilan farzandlar,

qaynona-kelin o‘rtasida, qo‘ni-qo‘shnilar o‘rtasida mehr-oqibat ruhini yaratish, qiz bolalarni — bo‘lajak onalarni — jismonan sog‘lom va intellektual rivojlangan tarzda shakllantirish, ularning akademik liseylar va kasb-hunar kollejlari albatta ta‘lim olishini, zamonaviy bilimlar va kasb-hunarlariga ega bo‘lishlarini ta‘minlash, ularning hayotda munosib o‘rinni egallashlarida, kelajakda sog‘lom va mustahkam oila qurishlarida asosiy shart hisoblanmish mustahkam hayotiy pozitsiyani va mustaqil fikrlashni shakllantirish yoshlarni hayotga qiziqishini orttirib, komil inson bo‘lishlariga yordam beradi.

Yoshlar orasida jismoniy tarbiya va sportni keng ommalashtirish, yoshlarni, ayniqsa qishloq joylarda qizlarni sport bilan muntazam shug‘ullanishga jalb etish, yangi sport obyektlarini qurish, ishlab turganlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy sport uskunalari va anjomlari bilan jihozlash, yuqori malakali kadrlar va murabbiylar bilan ta‘minlash muhim ahamiyatga ega.

«Biz yurtimizda qanday islohotlarga qo‘l urmaylik, avvalo, siz kabi yoshlarga, sizlarning kuch-g‘ayratingiz, azmu shijoatingizga suyanamiz. Barchangiz yaxshi bilasiz, bugun o‘z oldimizga ulkan marralar qo‘yganmiz. Ona Vatanimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga kirishdik. Biz oila, maktabgacha ta‘lim, maktab va oliy ta‘limni hamda ilmiy-madaniy dargohlarni bo‘lg‘usi Renessansning eng muhim bo‘g‘inlari deb hisoblaymiz. Shu sababli ayni ushbu sohalarida tub islohotlarni amalga oshirmoqdamiz. Ishonamanki, mamlakatimiz taraqqiyotining yangi poydevorini yaratishda sizlar singari fidoyi va vatanparvar yoshlarimiz faol ishtirok etib, munosib hissa qo‘shadilar¹».

Shuning uchun mustaqilligimizni qo‘lga kiritilgan ilk kunlaridanoq yoshlarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini respublikamiz ijtimoiy-siyosiy hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. Buning natijasida mamlakatimizda barkamol avlod kamol topmoqda.

Barcha sohalarida iqtidorli yoshlarimiz o‘z bilim va mahoratlarini ko‘rsatib, ijtimoiy maqomga ega bo‘lib bormoqdalar. Yoshlarning ta‘lim-tarbiya olishlari, jamiyatda o‘z mavqeiga ega bo‘lishlari, muvaffaqiyatlarga erishishlari yo‘lida Respublikamiz hukumati tomonidan zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarining, avvalo qizlarning ish bilan bandligini ta‘minlash chora-tadbirlarini amalga oshirish, o‘z biznesini yo‘lga qo‘yish ishtiyoqidagi yoshlarga imtiyozli kreditlar, yosh oilalarga uy-joy sotib olish va qurish uchun ipoteka kreditlari, uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar xarid qilish uchun iste‘mol kreditlari ajratish ishlarini yanada kengaytirilmoqda. Har tomonlama sog‘lom bolani shakllantirishda ta‘lim tizimining rolini kuchaytirish, maktabgacha ta‘lim muassasalari tarmog‘ini yanada rivojlantirish, boshlang‘ich ta‘limning yuqori sifatini ta‘minlab, ilg‘or pedagogika va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etgan holda bolalarni maktabga tayyorlash darajasini tubdan oshirish, sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish tadbirlarini amalga oshirish zarur.

¹ Ш.Мирзиёев. Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан, 25 декабрь 2020 йил, 18:00 сиёсат.

Yoshlarimizga bilim olishi, o‘zlariga munosib kasbni egallashi va erkin mehnat qilishlari uchun zarur shuncha shart-sharoit yaratilganligiga qaramasdan, ayrim yoshlarimiz huquqbuzarlik, ya’ni jinoyat yo‘liga kirib ketmoqdalar.

Eng xavfli tomoni shundaki, ba’zi yoshlarimiz butun insoniyatning tinchligi va xavfsizligiga tahdid soluvchi diniy ekstremizm va terrorizm kabi jinoyatlarni sodir etayotgan shaxslar ta’siriga tushib qolishidir. Bu shaxslar asosan dindorlar, ziyolilar, ilmiy xodimlar, talaba-yoshlar o‘rtasidan o‘z tarafdorlarini tanlaydilar¹.

Respublikamizda yangi ijtimoiy munosabatlar shakllanayotgan juda murakkab bir sharoitda g‘oyat qat’iyatlik bilan ish ko‘rishi, o‘tish davrida to‘g‘ri yo‘lni tanlay bilganligi mamlakatimizda barqarorlik saqlanishning muhim omili bo‘ldi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarida sog‘lom muhit yaratish uchun aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish boshlangan islohotlarni yanada chuqurlashtirish maqsadida tinimsiz izlanishlar lozim ekanligini talab qilmoqda. Ayniqsa yoshlarning turli oqimlarga tushib qolmasligi uchun barcha imkoyatlarni ishga solish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Yoshlarning huquqbuzarlik yo‘liga kirib qolishiga quyidagilarni sabab qilib ko‘rsatish mumkin. Yoshlarni foydali mehnatga jalb etish, tarbiyalash, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishga mutasaddi bo‘lgan ta’lim muassasalari, o‘zini-o‘zi boshqarish organlari va boshqa mas’ul idoralarning faoliyatidagi jiddiy kamchiliklar². Ayrim joylarda huquqiy-tarbiyaviy ishlarining susaytirib yuborilganligi, nazoratning sustligi, ish bilan ta’minlash kabi masalalarning qoniqarli hal etilmayotganligi yoshlar o‘rtasida turli huquqbuzarliklar va jinoyatlar sodir etish, giyohvandlik va ichkilikbozlikka berilish, turli diniy aqidaparastlik g‘oyalariga ergashish kabi salbiy holatlarni keltirib chiqarmoqda.

Huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarning ma’lum qismining hayotiy faoliyati ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lmaydi va ular asosan bekorchilik yoki bo’sh vaqtlarida jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etishi olimlarimiz tomonidan ta’kidlab o‘tilgan.

Shaxs tarbiyasi bilan faqat tarbiya va o‘quv muassasalari shug‘ullanishi kerak degan fikrga kelish noto‘g‘ridir, asosiy tarbiya avvalo oilada beriladi. Mamlakatimizda tinchlik, osoyishtalik va farovonlikni yanada mustahkamlashning muhim sharti sifatida oilalarda sog‘lom ma’naviy muhitni, xususan, o‘zaro hurmat-ehtirom, er-xotin o‘rtasida, ota-onalar bilan farzandlar, qaynona-kelin o‘rtasida, qo‘ni-qo‘shnilar o‘rtasida mehr-oqibat ruhini yaratishdan iborat.

Ammo ta’lim muassasalari ham tarbiya ishlaridan soqit qilinmaydi, albatta. Chunki, shaxs oiladan tashqaridagi ta’limning muhim qismini maktabdan oladi va bu orqali ijtimoiy hayotga kirib boradi.

Yoshlar tarbiyasi bilan shug‘ullanishda oila, ta’lim muassasalari bilan bir qatorda mahallaning ham o‘rni muhimdir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev «Mana shunday murakkab sharoitda yoshlarimiz sezgir va ogoh bo‘lishi, har bir

¹ Ражабова М. Диний экстремизм ва террорчилик. «Адолат» газетаси. 2000 йил 3 ноябр сони

² Усмоналиев М., Каракетов Й. Криминология. Тошкент, «Янги аср авлоди». 2001 й. 281-бет.

masalada, avvalo Vatan manfaatlarini o‘ylab ish tutishi zarur. Ilm-ma’rifat va kasb-hunarga intilish, oilani muqaddas bilish, ma’naviy poklik, kattalarga hurmat, kichiklarga shafqat, qadriyatlarimizga sadoqat kabi ezgu fazilatlar azaldan xalqimiz, millatimizning qonida bo‘lib kelgan. Biz mana shunday bebaho merosimizni nafaqat asrashimiz, balki uni yanada boyitishimiz, kelgusi avlodlarga bezavol yetkazishimiz kerak.

Shu o‘rinda men hurmatli ota-onalar, bobolarimiz va momolarimizni, jonkuyar ustoz va murabbiylarni, muhtaram ziyolilarimiz, keng jamoatchiligimizni bu masalaga befarq bo‘lmasdan, yoshlar tarbiyasiga qaratilgan ishlarimizni yanada kuchaytirishga da’vat etaman.

Qanchalik qiyin bo‘lmasin, biz yoshlar tarbiyasi bo‘yicha o‘zimizga xos va ta’sirchan, bugungi kunga hamohang usullarni izlab topishimiz kerak. Jondan aziz farzandlarimizni buzg‘unchi va zararli g‘oyalar, jinoyatchilik, giyohvandlik, loqaydlik, ma’naviy qashshoqlik kayfiyatidan asrashimiz zarur. Bunday salbiy holatlarni bartaraf etishda barchamiz, avvalo, siz, aziz yoshlar faol bo‘lishingiz kerak. Xalqimizning ma’naviy qudrati va boqiy an’analarini asrab-avaylash va butun dunyoga tarannum etishga sizlar albatta qodirsiz»¹ - dedi Shavkat Mirziyoyev.

«Bugun o‘z tengdoshlariga ibrat bo‘layotgan, jamiyatdagi yangilanishlar jarayonida faol ishtirok etayotgan yoshlarimiz juda ko‘p. Lekin, hayotda o‘z o‘rnini topishga qiynalayotgan, adashgan, ko‘makka muhtojlari ham yo‘q emas. Shuning uchun yoshlar, ayniqsa, ularning uyushmagan qatlami bilan mas’ullar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot o‘rnatishga xizmat qiladigan „Yoshlar murojaati“ elektron platformasini yaratish vazifasi topshiriladi», — dedi davlat rahbari.

Navqiron avlod vakillarida biznes ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor qaratildi.

Davlatimiz rahbari forumda yoshlar kelajagi bilan bog‘liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega ekanini alohida ta’kidladi.

– Yoshlar bilan ishlash Prezidentdan tortib vazirgacha, hokimdan tortib mahalla raisigacha – hammamizning eng asosiy ishimizga aylanishi zarur. Har qaysi hokim, har bir vazir, har qaysi mahalla raisi “Bugun men yoshlar uchun nima ish qildim? Ertaga farzandlarimiz manfaati uchun yana nima ish qilishim kerak?” degan savollarga javob beradigan, shunday e’tiqod bilan yashaydigan vaqt keldi.

Aziz farzandlarim! Xalqimiz, Vatanimiz sizlardan buyuk ishlar kutayotganini hyech qachon yodingizdan chiqarmang! Yurtning yuksak ishonchi va umidini to‘la oqlash, unga munosib bo‘lish dunyodagi eng ulug‘ baxtdir. Shunday sharaf barchangizga nasib etsin, – dedi Shavkat Mirziyoyev so‘zining yakunida.

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni javobgarlikka tortish yoki jazo choralarini kuchaytirish bilan jinoyatchilikni butunlay bartaraf

¹ Ш.Мирзиёев. Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан, 25 декабрь 2020 йил, 18:00 сиёсат.

etib bo‘lmaydi. Eng muhimi yoshlarning bilim olishi, mehnat qilishi bilan bog‘liq muammolarni ijobiy hal etishi, huquqiy, pedagogik va psixologik tarbiyani kuchaytirish yo‘li bilan ko‘zlagan maqsadimizga erishishimiz mumkin.

Huquqbuzarlik - huquq va muomala layoqatiga ega sub‘yekt tomonidan sodir etiladigan, huquq normalari talablariga zid keluvchi hamda shaxsga, mulkka, davlatga va butun jamiyatga zarar keltiruvchi ijtimoiy xavfli qilmish. O‘z xususiyatiga ko‘ra, H. jinoyat, nojo‘ya harakat, intizomni buzish shaklida bo‘ladi. Ko‘p hollarda H. qonunbuzarlik so‘zi bilan bir xilda ishlatiladi.

Jinoyatchilik — Jinoyat xavfli qilmish qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy. Muayyan qilmishni jinoyat deb hisoblash masalasi har bir davlatda o‘zining ijtimoiy tuzumi, aholining turmush tarzi, milliy xususiyatlari, urf-odatlar, an‘analariga muvofiq xalqaro huquq me‘yorlari e‘tiborga olingan holda hal etiladi.

(Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 14-martdagi PQ-2833-sonli qarori)

Foydalanilgan adabiyotlar:

2. Sh.Mirziyoyev. O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqidan, 25 dekabr 2020 yil, 18:00 siyosat.

3. I.A.Karimov. Yuksak ma‘naviyat-yengilmas kuch. Toshkent; Ma‘naviyat, 2008 y.

4. M. Abdullayev, E. Umarov, A. Ochildiyev, A. Yo‘ldoshev, A. Abdullayev “Madaniyatshunoslik asoslari”. «Turon-Iqbol» nashriyoti, Toshkent — 2006 y.

5. M.Imomnazarov “Milliy ma‘naviyatimiz asoslar”. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent — 2006.

6. Rajabova M. Diniy ekstremizm va terrorchilik. «Adolat» gazetasi. 2000 yil 3 noyabr soni

7. Usmonaliyev M., Karaketov Y. Kriminologiya. Toshkent, «Yangi asr avlodi». 2001 y. 281-bet.

8. Adizova I. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. (XVI-XIX asr I yarmi) - Toshkent, Fan, 2006. - 240 b.

9. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.

10. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.

11. www.ziyouz.com kutubxonasi.

12. <https://yuz.uz/uz/news/renessans-yaratadigan-avlodni-tarbiyalashga-kuchimiz-ham-qudratimiz-ham-imkoniyatimiz-ham-etadi>

YOSHLARDA MEHNAT MOTIVLARINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Utayev Umid Saidaliyevich

Samarqand Viloyat IIB boshlig‘i o‘rinbosari –
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar va kadrlar
bilan ta’minlash xizmati boshlig‘i,
mustaqil tadqiqotchi

Annotasiya: ushbu maqolada o‘spirinlar bilan mehnat motivlarini rivojlantirishda hamkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yishning o‘ziga xos xususiyatlari keng yoritilgan. Unda asosan, pedagogik jarayondagi hamkorlik faoliyatini ko‘p jihatdan belgilovchi pedagog va unga muvofiq o‘z hatti-harakati va xulq-atvorini aniqlovchi, nazorat qiluvchi o‘quvchining ma’lum vaziyatlarda o‘zini boshqarishi; o‘z hatti-harakatlarini nazorat qilishi; o‘z “meni”ni tarbiyalash mehnat motivlarini rivojlantirishda hamkorlik qilish ahamiyatli ekanligi; salbiy munosabatlarni yoki agressiv reaksiyalarni nomoyon qilishi; o‘ziga bildirilayotgan munosabatlarda noqulayliklarni idrok etishi; o‘qituvchi, ota-ona va o‘quvchining o‘zaro hamkorligining psixologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘spirinlar, ijtimoiy hamkorlik, mehnat motivlari, jinoiy hatti-harakatlar, javobgarlik hissi, “obyekt-subyekt”, xulqiy hamda shaxsiy hatti-harakatlar, vaziyatlilik, shaxslilik, baholash, oilaviy tarbiyada loqaydlik, beparvolik, o‘zi bo‘larchilikka qoldirish, e’tiborsizlik, o‘z faoliyatini doimiy nazorat qilish, shaxsiy pozisiya, respondentlar, psixologik omillar, o‘z “meni”ni tarbiyalash.

Аннотация: в данной статье описаны особенности налаживания совместной деятельности с подростками в развитии трудовых мотивов. В нем, главным образом, педагог, во многом определяющий совместную деятельность в педагогическом процессе, и самоуправление учащегося, определяющее и контролирующее его поведение и поведение в соответствии с ним в определенных ситуациях; контролировать свои действия; что важно сотрудничать в развитии трудовых мотивов для воспитания собственного «я»; предотвращать негативное отношение или агрессивные реакции; ощущение неудобств в высказанных ему отношениях; выделены психологические особенности взаимного сотрудничества учителя, родителей и ученика.

Ключевые слова: подростки, социальное сотрудничество, трудовые мотивы, преступное поведение, чувство ответственности, «объект-субъект», поведенческое и личностное поведение, ситуативное, личностное, оценочное, равнодушие в семейном воспитании, невнимательность, учеба, отпуск на волю случая, пренебрежение, постоянство. мониторинг собственной деятельности, личностной позиции, респондентов, психологических факторов, воспитания своего «я».

Mavzuning dolzarbligi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi “Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi №472-sonli Qarori qabul qilindi.

Ushbu Qarorning maqsadi aholiga ayniqsa yoshlarga sifatli psixologik xizmat ko‘rsatish, psixologik xizmat faoliyatini boshqarishni muvofiqlashtirish, ta’lim muassasalari bilan profilaktika inspektorlari va jamoat vakillari o‘rtasidagi hamkorlikni sifat jihatdan yangi darajaga ko‘tarish, psixologiya maktabini rivojlantirish hamda oliy ta’limda tor ixtisosliklar bo‘yicha kadrlar tayyorlash tizimini joriy etish, psixologik markazlar tashkil etishni yo‘lga qo‘yishdan iborat.

Qarorga muvofiq, O‘zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashi huzuridagi Yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish markazini ta’limning barcha bosqichlarida psixologik xizmat ko‘rsatuvchi tuzilmalar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda boshqarishni amalga oshiradigan Yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish Respublika markaziga aylantirildi.

Shunga ko‘ra, o‘spirinlar ta’limi va ularni tarbiyalash, hamda kasbga yo‘naltirish jarayonida zaruriy holat sifatida ota-ona, o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligini hamda profilaktika inspektorlari va jamoat vakillari shaxsiy pozisiyadan bir qator munosabat tizimi orqali baholashga to‘g‘ri keladi.

Bunda, birinchidan, qaysidir o‘rinlarda munosabatning “obyekt-subyekt”, ikkinchidan, "subyekt-obyekt" tizimi ko‘rinish olishi, uchinchidan, "subyekt-subyekt" tizimi tarzida o‘rin egallashi lozim, degan mulohaza bilan ushbu holatni uyg‘unlashtirib olamiz. Ammo pedagogik jarayondagi hamkorlik faoliyatini ko‘p jihatdan belgilovchi pedagog va unga muvofiq o‘z hatti-harakati va xulq-atvorini aniqlovchi, nazorat qiluvchi o‘quvchining ma’lum vaziyatlarda o‘zini boshqarishini, albatta, tadqiq etish maqsadga muvofiq. Biz ushbu holatni pedagogik hamkorlik sharoitida o‘qituvchi bilan o‘quvchi munosabatlarining affektiv jihatlarini tadqiq etishni lozim topdik. Ushbu muammo yuzasidan ayrim psixologik tahlillar beramiz.

Bu borada tadqiqot metodikasi sifatida Ch.D.Spilberger-Yu.L.Xaninning o‘z-o‘zini baholash metodikasiga murojaat qildik. Metodika va uning tatbiq etish tartibi va xususiyatlari to‘g‘risida to‘xtalib o‘tilgan.

Ma’lumki, o‘spirinlarni tarbiyalash jarayon murakkab va turli xil vaziyatlarga boydir. Bunda o‘qituvchi, ota-ona va o‘quvchining o‘zaro tushunishi, bir-birini idrok etishi, bir-birini qabul qilish yoki qila olmasligi, yuz beradigan vaziyatlarni haqqoniy baholay olmaslik masalalari, qadriyatlar tizimida anglash mumkin va anglab bo‘lmaydigan hollarni kuzatilishi, empatiyaning yetishmasligi, muloqot maromini belgilay olmaslik, o‘smirning motivasion yo‘nalganligi, dunyoqarashi va maqsadining mos kelmasligi hamda oxir-oqibat shaxsning kamolot darajasi bilan bog‘liq ko‘pgina muammoli jihatlar ko‘zga tashlanadi. Shu sababli ham o‘qituvchi, ota-ona va o‘quvchi hamkorligining psixologik tavsifini muayyan vaqt uchun keskin belgilashning o‘zi ancha munozarali munosabatni keltirib chiqarishini unutmazlik kerak.

Shunday ekan, o‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘zlarini turli vaziyatlarda, xulqiy

hamda shaxsiy jabhadan hatti-harakatlarini qanday baholashlari mumkin, degan savol tug‘iladi. Bunda metodikaning shkalalari xususiyati borasidagi mualliflarning fikrlariga yana bir bora to‘xtash orqali asosiy tadqiqot natijalariga murojaat etishga to‘g‘ri keladi.

Yu.L.Xaninning ta’kidlashicha, bezovtalanish holati yoki vaziyatli bezovtalanish (VB) bir xil narsa, yani odamning ko‘pincha ijtimoiy-psixologik stressorlarga (salbiy munosabatlarni yoki agressiv reaksiyalarni kutishi, o‘ziga bildirilayotgan munosabatlarda noqulayliklarni idrok etishi, o‘zini-o‘zi hurmatlashga nisbatan tajovuz holatlarga duch kelishi va boshqalarga) nisbatan munosabatida namoyon bo‘ladigan har xil reaksiyalar hisoblanadi. Metodikaning ikkinchi shkalasi, yani shaxslilik bezovtalanish (ShB) har xil stressorlar ta’sirini ifodalovchi individual tafovutlar to‘g‘risidagi tasavvurlarni beruvchi dispozisiya, xususiyat va xislatlarni aks ettiradi. Bu yerda vaziyatli bezovtalanish ortganda va har xil vaziyatlarda o‘z "Men"iga tajovuzni idrok etishida insonning nisbatan barqaror munosabati (ShB) nazarda tutiladi. Shu sababli ham shaxslilik bezovtalanish ko‘p jihatdan odamning, xususan o‘smirning oldingi tajribalariga bog‘liq holda ifodalanadi. Ammo o‘smir shaxsiy bezovtalanishni boshqarishda esa muttasil vaziyatli bezovtalanishni boshdan kechirishga to‘g‘ri keladi. Natijalarga murojaat etib ko‘raylik. Bugungi kunda o‘qituvchi va o‘spirinlar hamkorlik faoliyati yoki ularning munosabatlarida vaziyatli va shaxslilik bezovtalanishlar qanday o‘ringa ega?

Vaziyatli bezovtalanish (VB) va shaxslilik bezovtalanishlar (ShB) metodika xususiyatiga ko‘ra, boshqa-boshqa aniqlash mezonlariga ega bo‘lgan shkalalar hisoblanadi. Chunki VB o‘quvchida asosiy masalaning ayni damda qanday xis etilishini, ShB esa odatiy tuyg‘ularni baholovchi shkalalar sanaladi (15 -jadval).

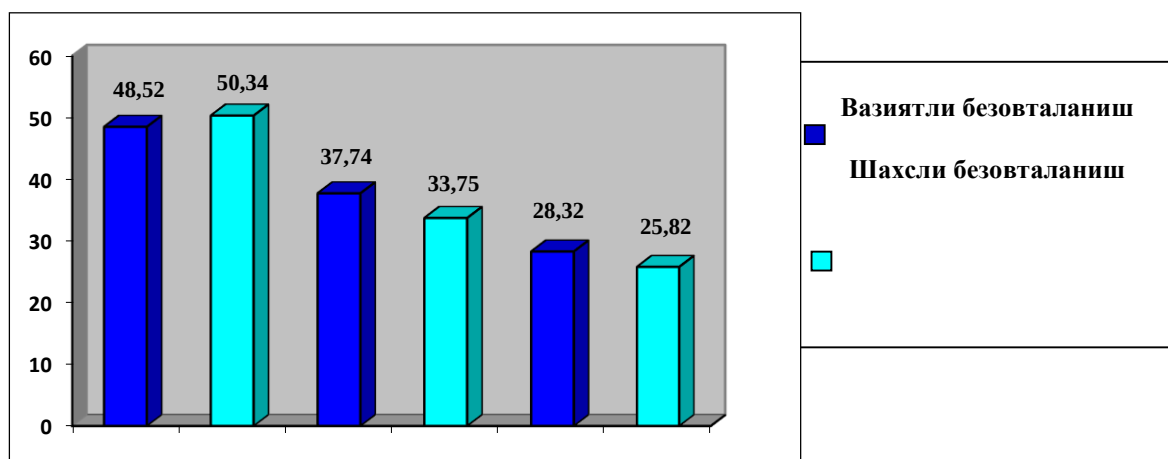
1-jadval

O‘quvchilarning o‘zini- o‘zi baholash natijalari bo‘yicha ko‘rsatkichlari

	5-sinf		7-sinf		9-sinf	
	Vaziyatlilik	Shaxslilik	Vaziyatlilik	Shaxslilik	Vaziyatlilik	Shaxslilik
M ± o	48,52± 5,65*	50,34±5,94 *	37,74±5,64	33,75± 6,12	28,32±6,85	25,82± 4,72

*R<0,05

O‘quvchilarning o‘zini-o‘zi baholash natijalari.

Tadqiqot ishida o‘spirinlarning vaziyatli va shaxslilik bezovtalanishi bo‘yicha natijalarida faqat beshinchi sinf VB bilan boshqa sinflar (7, 9 sinflar) ko‘rsatkichlari nisbatan farq qilganligi (48,52 yo 5,65; $r < 0,05$) kuzatildi. Bu esa o‘quvchilarning ta‘lim tizimining yuqori bosqichiga ko‘tarilganligi, yangi o‘quv reja va dasturlarning nisbatan ancha murakkablashganligi, fan o‘qituvchilari jamoasining yangilanganligi, yangi muhit va shaxslararo munosabatning boshqa shakllariga moslashish, o‘spirinlarga talab va ularga taklifiy munosabatlarning murakkablashganligi, guruh a‘zolari tomonidan o‘quv-tarbiya jarayonlariga bo‘lgan munosabatlarning o‘zgarganligi, o‘zining guruhdagi shaxsiy "Men"ini aniqlashda xayrixohlik yuzaga kelayotganligi, ularda birmuncha bo‘lsa-da, o‘rtacha bezovtalanish yuz berayotganligini kuzatish mumkin. Bu esa ikkinchi tomondan aynan ushbu 11-12 yoshli o‘quvchilarning shaxslilikka daxldor bezovtalanishida xam yuqori ko‘rsatkich (50,34 yo 5,94; $r < 0,05$) kuzatilishiga sabab bo‘ldi.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, hali 5-sinf o‘quvchilarining boshlang‘ich sinfdan yuqori sinfga yoki ta‘limning murakkab va mas‘uliyatliroq jarayoniga o‘tishi bilan bog‘liq vaziyatlar ularda ham VB ham ShB yuqori darajada ekanligini ko‘rsatmoqda. Haqiqatdan ham, yangi o‘quv reja va dasturlarning nisbatan ancha murakkablashganligi, fan o‘qituvchilari jamoasining yangilanganligi, yangi muhit va shaxslararo munosabatning boshqa shakllariga moslashish, ya‘ni, atrofdagi odamlarning o‘smir yoshdagilarga nisbatan e‘tiborliroq bo‘layotganligi, guruh a‘zolari tomonidan o‘quv-tarbiya jarayonlariga bo‘lgan munosabatlarning o‘zgarganligi o‘spirinlarga o‘qituvchilar, ota-onalari va jamoatchilik tomonidan ta‘sir qo‘rsatuvchi sifatida yangi talablar qo‘yilishi ularda bezovtalanishning kuchayishini ta‘minlovchi omillardir. Bu esa 5- sinf o‘quvchilari oldida o‘qituvchilari hamda guruh a‘zolari bilan yaqinlashish va hamjihatlikka kelishish uchun mas‘uliyatni his etish, hozirjavoblikni va shaxsiy pozitsiyaga ega bo‘lishlikni taqozo etadi.

Shuningdek, o‘smir o‘quvchilar bilan o‘tkazilgan tadqiqot natijasining bunday ko‘rinishi asosida VB va ShB holatini kechirish bir tomondan shaxsning subyektiv kechinmalari, o‘z hatti-harakatlarini nazorat qilish, o‘z “meni”ni tarbiyalash uchun ahamiyatli ekanligidan dalolat beradi. Shu boisdan ham ta‘lim jarayonida o‘qituvchi o‘spirinlar bilan munosabatida bezovtalanishning har bir ishtirokchiga xos optimal bo‘lgan bezovtalanish muhitini yaratishi, vaziyatli bezovtalanishni keltirib chiqaruvchi muhim omillarni aniqlashi, tahlil qilishi va tarbiyaviy ta‘sir etishda bir qarorga kelishi lozim.

Bezovtalanish to‘g‘risida T.N.Kurbatov shunday mulohaza yuritadi, ya‘ni o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlar jarayonida ulardagi bezovtalanish holatini aniqlash shaxsning eng muhim xususiyati, shuning uchun bu xususiyat subyektning xulq-atvorini ko‘p jihatdan belgilab turadi.

Huquqbuzarlik- huquq va muomala layoqatiga ega sub‘yekt tomonidan sodir etiladigan, huquq normalari talablariga zid keluvchi hamda shaxsga, mulkka, davlatga va butun jamiyatga zarar keltiruvchi ijtimoiy xavfli qilmish. O‘z xususiyatiga ko‘ra, Huquqbuzarlik jinoyat, nojo‘ya harakat, intizomni buzish

shaklida bo‘ladi. Ko‘p hollarda Huquqbuzarlik qonunbuzarlik so‘zi bilan bir xilda ishlatiladi.

2- jadval.

**O‘spirinlarning o‘zini-o‘zi baholash ko‘rsatkichlari orasidagi
korrelyasion munosabatlari**

Sinflar	Shkalalar	5-sinf		7-sinf		9-sinf	
		Vaziyatli lik	Shaxsli lik	Vaziyatli lik	Shaxsli lik	Vaziyatli lik	Shaxsli lik
5-sinf	Vaziyatlilik	1	0,442*	0,465*	-0,324*	-0,386*	-0,131
	Shaxslilik		1	-0,335	0,045	-0,052	0,16
7-sinf	Vaziyatlilik			1	- 0,462*	-0,565 **	- 0,09
	Shaxslilik				1	0,890 **	-0,083
9-sinf	Vaziyatlilik					1	-0,012
	Shaxslilik						1

* $r < 0,05$; ** $r < 0,01$

Bezovtalanishning ma’lum darajasi tabiiy omillarga bog‘liq bo‘lishiga qaramasdan, shaxs faolligi va harakatlarining muhim tomoni hisoblanadi. Har bir shaxsning o‘zida optimal yoki ixtiyor etgan bezovtalanish darajasi bor, bu bezovtalanishni foydali bezovtalanish deb atasa bo‘ladi.

Bundan kelib chiqqan holda o‘quvchilarning o‘ziga nisbatan bahosining vaziyatli sharoitlarda haqqoniyligi ularning keyingi faoliyati uchun ham ta’sirini saqlab qolishi, ya’ni shaxsiy tajriba, shaxs shakllanishining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi natijasi deyish mumkin. Ammo ta’lim jarayonining har bir bosqichida o‘quvchilarning shaxsiy kamoloti tabiiy, xuddi shu sababli 5-sinfidagi vaziyatli bezovtalanish bilan 9-sinfidagi vaziyatli bezovtalanish bir-birini taqozo etmagan yoki ular o‘rtasida teskari munosabat, yani 5-sinfidagi vaziyatli bezovtalanish ularning guruhdoshlari va o‘qituvchilari bilan kechadigan munosabatga ko‘nikishi, unga muvofiq o‘zini tayyorlash sifatida qaralsa, ikkinchi holda 9-sinflarda vaziyatli bezovtalanish odatiy sharoitdan yanada mas’uliyatli va murakkab sharoitga o‘tish va uni yangi munosabat muhiti kutishi bilan bog‘liq vaziyatlar ham bezovtalanirishi mumkin degan taxminni ilgari surishga to‘g‘ri keladi ($g=0,386$, $r < 0,05$). Bu esa ularda yuqori bezovtalanish yoki umuman befarqlikni ham keltirib chiqarishi ehtimoli mavjud. Bu holat xulq-atvorida jinoyat motivlari shakllanayotgan yoki jinoiy hatti-harakatlarga moyil o‘spirinlar uchun qulay imkoniyatlar yaratish ehtimoliga ega.

Olib borilgan tadqiqot natijalari va o‘spirinlar bilan individual ishlash jarayonida shu narsa ma’lum bo‘ldiki, xulq-atvorida jinoyat motivlari shakllanayotgan o‘spirinlarda shaxsli bezovtalanishga nisbatan vaziyatli bezovtalanish kuchliroq ifodalanishi aniqlandi. Buning muhim omillari sifatida o‘spirinlar xulq-atvorida shakllanayotgan jinoyat motivlari va ular ta’sirida namoyon bo‘layotgan jinoiy hatti-harakatlar ekanligini alohida e’tirof etish mumkin.

Psixologik qonuniyatlarga ko‘ra, bezovtalanish holatiga avval oila

tarbiyasida, so‘ngra maktabdagi o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarida alohida e‘tibor berish, yoshlarda bezovtalanishning me‘yoriy bo‘lishiga erishish zarurligi o‘smir shaxsida javobgarlik hissini va o‘z faoliyatini doimiy nazorat qilishida hamda shaxsiy pozitsiyani egallashida keng imkoniyat yaratishi tasdiqlandi.

Xulosalar

O‘tkazilgan tadqiqot ishi natijalari quyidagi umumiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Shaxsning psixologik taraqqiyoti, uning tarixiy kechishi va ontogenizda rivojlanishi bilan bog‘liq konseptual masalalarni chuqur o‘rganishda motivasion sohani tatqiq etish tayanch hisoblanadi. Motivasiya, odamni muayyan hatti-harakatlarni bajarishga undash jarayoni, ko‘pincha muqobil usullarni tahlil qilish va baholashni, tanlash va qarorlar qabul qilishni talab qiluvchi jismoniy-psixologik uyg‘unlashgan mohiyatli murakkab harakat jarayoni bo‘lib, bu jarayon psixologik jihatdan murakkablashib boradi va o‘z mohiyatiga ko‘ra subyektning yuzaga kelgan tayanch ehtiyojlarini qondirishga yo‘nalgan faoliyatni tanlash va uni amalga oshirish jarayonini belgilaydi.

2. Motivlarning falsafiy-metodologik asosi shundan iboratki, ular sabab-oqibat, ichki murakkab bog‘lanishlar tuzilishiga ega bo‘lib, yuksak darajada rivojlangan moddiy tizimning oliy mahsuli ekanligi to‘g‘risidagi xulosaga olib keladi. Motivlar tuzilishini amaliy (tatbiqiy) yo‘nalishda o‘rganish inson shaxsiga motivasion, irodaviy, axloqiy, hissiy, kognitiv, regulyativ ta’sir o‘tkazishning omilkor shakllarining ilmiy asosi yuzaga kelishiga muhim imkon va zarur shart-sharoitlar yaratadi. Shaxsning motiv doirasi uning ehtiyojlarida, irodaviy sifatlarida (aktlarida) va funksional imkoniyatlarida o‘z aksini topadi. Insonlarga aloqador motivlar tushunchasi qo‘zg‘atuvchilar va qo‘zg‘ovchilarning barcha turlarini (chunonchi, motivlar, ehtiyojlar, qiziqishlar, maqsadlar, intilishlar, motivlashgan ustanovkalarning ko‘rinishlari, modalliklari va shakllarini) o‘z ichiga oladi.

3. Jahon psixologiyasi fanida motivlarning yuzaga kelishi, turlari va yo‘nalganligi, xulq-atvorda ifodalanishi, subyekt faoliyatida (o‘yin, o‘qish va mehnat) va muomala-munosabat jarayonlarida shakllanishi (yoki shakllantirish yo‘llari) keng ko‘lamda tadqiq qilingan. Aksariyat mualliflar shaxsni biologizasiyalashtirishga intilganliklari tufayli motivning psixologik mohiyatini anglamay oddiy turtki bilan tenglashtiradilar. Natijada xulq motivlarining ijtimoiy shartlanganligi va ijtimoiy xususiyati tadqiqotlarning diqqat markazidan chetda qoladi. Biroq, har qaysi motivni keltirib chiqaruvchi va psixologik mohiyatini izohlovchi mexanizmlar, ularning manbalari hamda ijtimoiy tarbiyaviy xususiyatlari qariyb o‘rganilmagan.

4. Sobiq ittifoq va rus psixologiyasida motiv va motivasiya muammolari turli nuqtai nazardan tadqiq qilingan. Chunonchi bilish (kognitiv) jarayonlari motivasiyasi, ularning ilmiy-metodologik va o‘ziga xos xususiyatlari, mexanizmlari, faoliyat, xulq hamda muomala motivasiyasi, ta’lim va kasb tanlash, kasbga moslashish, kasb motivlari dinamikasi kabi muammolar keng

ko‘lamda o‘rganilgan bo‘lib, psixologiya fanida mazkur muammoga doir ilmiy-nazariy va amaliy xususiyatli boy materiallar to‘plangan. Ushbu manbalar biz o‘rganishni maqsad qilib qo‘yayotgan muammoni ilmiy yechimlarini topishning dastlabki pozitsiyasini aniqlash va yaratish uchun muhim imkoniyat vujudga keltirdi.

5. O‘spirinlarda (11-15 yosh) jinoyat motivlari shakllanishining psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi muammosini tadqiq qilishda hozirgi zamon psixologiyasi amaliyotida samarali qo‘llashga mo‘ljallangan insonning shaxslilik xususiyatlari, motivasion yo‘nalganligi, hissiy-irodaviy holatlari va individual-tipologik imkoniyatlarini hamda ularning aqliy, axloqiy-ma‘naviy, huquqiy tarbiyalanganlik darajasi va dunyoqarashini o‘rganishga yo‘nalgan anketa hamda test metodikalaridan foydalanildi. Metodologik pozitsiyalarni birlashtirish esa bugungi kun o‘spirinlarining xulq-atvori, motivasion yo‘nalganligi, tarbiyalanganlik darajasi va tarbiyaning istiqbolli andozalarini izchilroq o‘rganish imkoniyatini yaratdi.

6. O‘spirinlarga xos jinoyat motivlarining shakllanishi, yo‘nalganligi, mazmuni, mexanizmi, manbalari, boshqa kategoriyalar bilan izchil aloqasi, iyerarxiyasi, ularning faoliyat, xulq-atvor va muomala jarayonida namoyon bo‘lishi aynan shu yoshdagilarning turmush tarzi bilan bog‘liq bio-fiziologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy va tarbiyaviy-psixologik omillar hamda ularni ta‘minlovchi zarur shart-sharoitlarga uzviy bog‘liqligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016 yil 14 sentyabr. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 37-son, 426-modda.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. - Toshkent: Adolat, 2017. - 112 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab quvvatlash to‘g‘risida”gi Farmoni, 2017 yil 6 iyul.
5. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. - Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. - 176 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 1994 yil 22 sentyabrdagi 2012-XII-son Qonun bilan tasdiqlangan, 01.04.1995 yildan kuchga kirgan.
8. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 3-tom. T.: 2002, - 704 b., 603-606 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi “Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi №472-sonli Qarori.

SHAXSLARDA HUQUQIY BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xotamov Shuhrat Nosirovich

O‘zbekiston Respublikasi
Jamoat Xavfsizligi universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: ushbu maqolada shaxslarda huquqiy bilimlarini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va o‘smirlarda jinoyat rivojlanishini oldini olishda inson huquqlari to‘g‘risidagi psixologik g‘oyalarini rivojlantirishning psixologik masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, xavfsizlik, BMT, YuNESKO, shaxs, jamiyat, erkinlik, majburiyat, ijtimoiy-iqtisodiy vazifa, ittifoq.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАЗВИТИЯ ПРАВОВЫХ ЗНАНИЙ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация: в статье рассмотрены социально-психологические особенности развития правовых знаний личности и психологические вопросы развития психологических представлений о правах человека в профилактике развития преступности у подростков.

Ключевые слова: права человека, безопасность, ООН, ЮНЕСКО, личность, общество, свобода, обязанность, социально-экономическая задача, союз.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN LEGAL KNOWLEDGE

Abstract: the article examines the socio-psychological features of the development of legal knowledge of an individual and the psychological issues of the development of psychological ideas about human rights in the prevention of crime in adolescents.

Key words: human rights, security, UN, UNESCO, personality, society, freedom, responsibility, socio-economic task, union.

O‘zbekiston, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, YuNESKO, Xalqaro mehnat tashkiloti, Yevropa Xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, Parlamentlararo ittifoq, Islom hamkorlik tashkiloti, Shanxay hamkorlik tashkiloti, Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi kabi xalqaro hamda mintaqaviy tashkilotlar bilan faol xalqaro hamkorlikni yo‘lga qo‘ydi.

Istiqlol tufayli O‘zbekiston mustaqil xalqaro huquq sub’ekti sifatida ko‘plab nufuzli xalqaro tashkilotlarning teng huquqli a‘zosi bo‘ldi. O‘zbekistonda inson huquqlarini rag‘batlantirish, ularga amal qilish va ularni himoya qilish masalalariga davlat siyosatining hamda xalqaro sheriklar bilan o‘zaro

aloqalarning ustuvor mezonlaridan biri sifatida qaraladi. Bugungi kunda mamlakatimizda hozirgi davr demokratiyasi va inson huquqlari mezonlariga javob beradigan barqaror siyosiy tizim shakllantirilgan.

Yuridik tashkilotlar kuchayib borayotgan keskinlik va murakkab axloqiy muammolarga duch kelayotgan bugungi dunyoda yuridik mutaxassislarni psixologik qo‘llabquvvatlash muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning ajralmas qismiga aylandi. Ushbu maqola boshqaruv tashkilotiga psixologik usulni taqdim etishning psixologik mexanizmlari va asoslarini o‘rganishga, savdo samaradorligi va xodimlarning umumiy farovonligiga ta’sirini ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. Yuridik sohada yuqori ish yuki, mas’uliyat va ziddiyat bilan bog‘liq stressni boshqarishga yordam beradigan psixologik mexanizmlarni o‘rganish yo‘lga qo‘yilgan. Eng qiyin vaziyatlarda psixologik muvozanatni saqlashga yordam beradigan yuristlar orasida hissiy barqarorlikni rivojlantirish usullarini ko‘rib chiqishga qaratilgan. Motivatsiya va ishtiyoqni saqlashga yordam beradigan kasbiy charchashning oldini olish bo‘yicha psixologik strategiyalar va dasturlarni tahlil qilish ishlab chiqilgan. Boshqaruv tashkilotlari ichidagi nizolarni samarali hal qilish va jamoaviy samaradorlikni oshirish imkonini beruvchi psixologik mexanizmlarni ishlab chiqish. Psixologik usullarni va hissiy qiyinchiliklarga duch kelgan xodimlar uchun individual maslahat va terapiyani ko‘rib chiqadi. Jamoa ruhini mustahkamlash va samarali muloqotni rivojlantirish uchun jamoani shakllantirish va kollektiv psixologik faoliyatdan foydalanish ishlab chiqilgan. Huquqiy muhitda qaror qabul qilishda axloqiy me’yorlar va psixologik tamoyillarning ta’sirini o‘rganish masalalari ko‘rib chiqilgan. Motivatsiya va kasbiy rivojlanishni saqlab qolish uchun martabani boshqarishning profilaktik mexanizmlarini ishlab chiqish. Kasbiy kompetentsiyani oshirish uchun menejment mutaxassislarini tayyorlash va rivojlantirishning psixologik usullarini ko‘rib chiqish bo‘yicha tavsiyalar berilgan. «Psixologik profilaktik vazifa» dasturi orqali qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratishga qaratilgan xodimlar o‘rtasida psixologik muammolarning oldini olish dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish yo‘lga qo‘yilgan.

Inson jamiyatning faol bo‘lagidir. Shundan kelib chiqib, inson iqtisodiy munosabatlarning, siyosiy hamda psixologik va ma’naviy hayotning bevosita ishtirokchisiga aylantirilmas ekan, ijtimoiy jarayonlarga uzviy jalb etilmas ekan, davlatning ravnaqi, jamiyatning ma’naviy taraqqiyoti va kelajagi haqida gapirish mumkin emas.

Inson va jamiyat, inson va davlat o‘rtasidagi munosabat, shaxsning huquqiy holati masalalari qadimdan psixologik va falsafiy, ijtimoiy-siyosiy tafakkurning dolzarb mavzui sanalib keladi.

Inson jamiyatda o‘tib ulg‘ayadi, shaxs sifatida shakllanadi va faoliyat kursatadi. Jamiyat shaxslar sifatida (individlarning) oddiy yig‘indisi emas. Balki u kishilar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalar va munosabatlarning mujassam majmui, mushtarak mahsuli sifatida maydonga chiqadi. Jamiyat – bu insonlarning umumiy manfaatlar hamda ehtiyojlari birligi asosida, ularni qondirish maqsadidagi

birikuvi va kishilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, aloqadorlik, hamkorlik ifodasidir.

Shaxs va jamiyat o‘rtasidagi aloqadorlik nihoyatda serqirra bo‘lib, turli shakl va mazmunga ega. Shaxsning jamiyat bilan aloqasi, avvalo oila, ta‘lim-tarbiya va mehnat jamoalari kabi boshlang‘ich bo‘g‘inlar vositasida amalga oshadi. Jamiyatni katta bir vujud (organizm) deb qaraladigan bo‘lsa, shaxs ana shu vujudning muhim hujayrasidir. Shaxs muayyan jamoalar, ijtimoiy guruhlar tarkibida shakllanadi, ijtimoiy aloqalar sohibi sifatida jismoniy va ma‘naviy kamolotga yetadi. Jamiyatning umumiy ijtimoiy ongi, ma‘naviyati, madaniy darajasi, siyosiy-huquqiy saviyasi har bir shaxs tarbiyasi va fe‘l-tavoriga singib boradi. Shu bilan birga inson o‘zigagina xos xususiyat va fazilatlarga ham ega bo‘ladi. har bir inson tanho (individual) va u betakrordir.

Jamiyat shaxsning hayot faoliyati, erkin rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy shart-sharoitlar yig‘indisi bo‘lib hisoblanadi. Jamiyat va shaxs aloqadorligi dialektikasi shundan iboratki, har bir shaxsning erkin rivoji, o‘z iste‘dodi, qobiliyatlarini namoyon eta olishi pirvardida butun jamiyatning rivoji, ravnaq topishi demakdir.

Har qanday huquq, shu jumladan inson huquqlari insonning biologik mohiyati bilan emas, balki uning ijtimoiy mohiyati, muayyan jamiyat a‘zosi ekanligidan kelib chiqadi. Fransuz burjua inqilobi (1789 y.) dunyoga bergan «Inson va fuqaro huquqlari Deklaratsiyasi» tabiiy huquq maktabi g‘oyalaridan kelib chiqib, inson huquqlariga baho bergan. Deklaratsiya tamoyillariga muvofiq insonga ikki jihatdan izoh beriladi: bir tomondan, alohida – olingan inson, odam tarzida. Ikkinchi tomonidan – fuqaro, ya‘ni biron bir jamiyatning, siyosiy-ijtimoiy guruhning a‘zosi sifatida tavsirlanadi. Shunga binoan, Deklaratsiya «inson huquqlari» va «fuqaroning huquqlari»ni aniq-tiniq belgilab bergan. Inson huquqlari qatoriga u tug‘ilishi bilan mavjud bo‘ladigan, odamning insoniyat jamiyatiga qo‘shilgunga qadar holatidagi huquqlari yig‘indisi kiradi. Fuqaroning huquqlari deganda esa, inson siyosiy jamiyatga qo‘shilgandan keyin ega bo‘ladigan huquqlari majmui tushuniladi.

G.Grotsiy. B.Spinoza, Dj.Lokk, Sh-L.Monteske, T.Jeferson va boshqa ko‘plab huquqshunos, faylasuf olimlar tabiatdan kelib chiqib, har bir kishiga: yashash huquqi. erkinliklik huquqi va mulk huquqi tegishlidir, deb tkidlaydilar.

Fransuz Deklaratsiyasi inson huquqlari qatoriga erkinlik, mulk, xavfsizlik va zulmga qarshilik ko‘rsatish huquqlarini kiritadi; fuqaroning huquqlariga esa fuqaroning davlat-siyosiy hayotida ishtirok etish imkoniyatlarini beriuvchi huquqlar, davlat hokimiyatining o‘zboshimchaligini ta‘minlovchi huquqlarni kiritadi.

Shaxsning davlatdagi huquqiy maqomi quyidagi asosiy belgi va xususiyatlar bilan tavniflanadi:

- huquqiy maqomni belgilovchi huquq, erkinlik va majburiyatlar har bir shaxs uchun teng hisoblanadi, har kim belgilab qo‘yilgan huquqlardan foydalanishda va majburiyatlarni o‘tashda teng yuridik imkonityaga egadir;

- qonunda, boshqa huquqiy normalarda mustahkamlangan huquq, erkinlik va majburiyatlar davlat tomonidan muhofaza etiladi, ularni amalga oshirish ham davlat tomonidan, ham fuqarolar tomonidan ta'minlanadi;
- huquqlar, erkinlik va majburiyatlar jamiyat va davlat, shuningdek, har bir shaxs manfaatlarini nuqtai nazaridan kafolatlanadi;
- shaxsning huquqlari, erkinlik va majburiyatlari mushtarak tizim sifatida mavjud bo'lib, jamiyat hamda undagi ijtimoiy munosabatlar rivojlangan sayin ular muntazam ravishda kengayib va ichki mazmuni teranlashib boradi;
- huquqlar, erkinlik va majburiyatlar davlat taraqqiyotining har bir bosqichida uning zaruriy sharti hamda shaxsning har tomonlama va izchil rivojlanishiga zamin bo'lib hisoblanadi; ular davlatning mohiyati va tabiatini ifoda etadi;
- huquqlar, erkinlik va majburiyatlar o'zining ijtimoiy-iqtisodiy vazifasiga ko'ra yagonalik va bir butunlik sifatleri bilan xarakterlanadi.

2004 yil 10 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi – inson huquqlari sohasidagi ta'limni amalga oshirishga ko'maklashish maqsadida – **Inson huquqlari sohasidagi Jahon ta'lim dasturini** e'lon qilgan. BMTning Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissari Boshqarmasi Jahon ta'lim dasturining bajarilishini global darajada muvofiqlashtirib borishi belgilangan.

Inson huquqlari sohasidagi Jahon ta'lim dasturi – doimiy amalga oshiriladigan uzluksiz bosqichlardan iborat tashabbusdir. Ushbu jarayon bilan hayotimizning barcha sohalarini keng qamrab olishga ko'maklashish uchun davlatlar inson huquqlari bo'yicha ta'limni boshlang'ich va o'rta maktab, oliy ta'lim tizimida, o'qituvchi va targ'ibotchilar, davlat xizmati, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va harbiylar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari vakillari o'rtasida singdirib borishi taqozo etiladi.

Jahon ta'lim dasturi BMTning Inson huquqlari sohasidagi ta'lim va tarbiya to'g'risidagi deklaratsiyasini milliy darajalarda amalga oshirishni faollashtirishga yordam beradigan amaliy vositadir. O'tgan davrda Jahon ta'lim dasturi inson huquqlari sohasidagi ta'lim bo'yicha milliy sa'y-harakatlar negizida quyidagi ketma-ket bosqichlarda izchillik bilan amalga oshirilmoqda:

birinchi bosqich – 2005-2009 yillarni qamragan bo'lib, unda boshlang'ich va o'rta maktablar tizimiga inson huquqlari bo'yicha ta'limni integratsiya qilishga e'tibor qaratildi;

ikkinchi bosqich – 2010-2014 yillarda amalga oshirilgan oliy ta'lim tizimiga inson huquqlari sohasidagi ta'limni uyg'unlashtirish hamda o'qituvchilar va ta'lim sohasi xodimlari, fuqarolik jamiyati institutlari va davlat organlari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va harbiy xizmatchilarni ushbu soha bo'yicha tayyorlashga bag'ishlandi;

uchinchi bosqich – 2015-2019 yilarga mansub erkin, mustaqil va xolis ommaviy axborot vositalarining adolatni targ'ib qilish, kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik, hurmat va erkinlikni ta'minlashdagi muhim rolini e'tirof etgan holda, inson huquqlari sohasida OAV mutaxassisleri va jurnalistlarni tayyorlashga alohida urg'u berishdan iborat bo'ldi;

to‘rtinchi bosqich – 2020 yildan boshlangan va 2024 yilga qadar davom etadi, bunda yoshlarni tenglik, inson huquqlariga amal qilish va kamsitmaslik ruhida tarbiyalash, inklyuziv, tinch va osoyishta jamiyatni yaratishga imkon beruvchi ta’lim berishga asosiy e’tibor qaratilmoqda.

Forumning asosiy Milliy tashkilotchisi O‘zbekiston Respublikasi Hukumati nomidan Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi hisoblanadi. Samarqand anjumani BMT Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissari Boshqarmasi, Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissarning Markaziy Osiyo bo‘yicha mintaqaviy byurosi, BMTning mamlakatimizdagi jamoasi, YeXHT Demokratik institutlar va inson huquqlari bo‘yicha byurosi, YeXHTning O‘zbekistondagi Loyihalari muvofiqlashtiruvchisi ofisi, Fridrix Ebert jamg‘armasi kabi ishonchli xalqaro hamkorlarimiz bilan hamjihatlikda tashkil etilmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, xalqimizning asriy an‘analarini hisobga olib, inson huquqlari to‘g‘risidagi psixologik g‘oyalarning rivojlanishi qadriyat va olijanob g‘oya jamiyatda chuqurroq anglab yetilishiga va qaror topishiga yo‘naltirilgan keng chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish bo‘yicha olib borilayotgan ishlarning darajasini yanada yuksaltirish, jamiyatda alohida hurmat-ehtirom muhitini shakllantirish, sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, oilani mustahkam, sog‘lom va ahil bo‘lishida mahalliy davlat hokimiyati organlari va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy dunyoda yuridik tashkilotlar bir qator murakkab muammolarga duch kelmoqda, jumladan, professionallikka yuqori talablar, belgilangan muddatlarga bosim, aloqa va nizolarni boshqarish sohasidagi doimiy qiyinchiliklar. Shu nuqtai nazardan, tashkilot uchun psixologik xizmatlar uning faoliyati muvaffaqiyati va xodimlarining farovonligini ta’minlashning ajralmas qismiga aylanadi. Yuridik tashkilotlar o‘rtasidagi aloqadagi psixologik mexanizmlarni yoritish professional muhitda inson omilining muhimligini ta’kidlaydi. Psixologik xizmatlar samarali mehnat va kasbiy yaxlitlikni ta’minlaydigan sog‘lom va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish imkoniyatini beradi. Psixologik yordam ishchilarning hissiy barqarorligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, bu stressning kuchayishi sharoitida ayniqsa muhimdir. Huquq sohasida muvaffaqiyatli ishlash nafaqat huquqiy bilimni, balki stressni samarali boshqarish va psixologik muvozanatni saqlash qobiliyatini ham talab qiladi. Murabbiylik va etakchilikni rivojlantirish kabi psixologik mexanizmlar, kuchli menejerlar va samarali jamoalarni yaratish uchun strategik vositalar. Mojarolarni hal qilish, o‘rganish, muloqot qilish va empatiya ko‘nikmalarini yaxshilash ijodkorlik va jamoaviy ish uchun qulay muhit yaratadi. Psixologik xizmatlar kompetentsiya, o‘qitish, qo‘llab-quvvatlash va kasbiy rivojlanishni o‘z ichiga oladi. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki xodimlarning martaba rivojlanishini ham qo‘llabquvvatlaydi, bu tashkilotning uzoq muddatli muvaffaqiyati uchun muhimdir. Zamonaviy biznes dinamikasi va ish muhitidagi doimiy o‘zgarishlar bilan ruhiy salomatlik xizmatlari rivojlanishda va

moslashishda davom etadi. Zamonaviy usullar, o‘qitish uchun virtual haqiqat texnologiyalari, psixologik yordamchilar, asosiy omillar va qo‘llab-quvvatlovchi jarayonlar va huquqiy tuzilmalarni optimallashtirish integratsiyasi. Shunday qilib, yuridik tashkilotlarning psixologik xizmatlarida psixologik mexanizmlarni qamrab olish xodimlarning hissiy holatini qo‘llab-quvvatlashdan tashqariga chiqadi. Bu sog‘liqni saqlash tashkilotiga sarmoya, uning zamonaviy biznes muammolariga chidamliligi va uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun asosdir.

Shuning uchun hozirgi uchunchi Rennesans davrida yoshlarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini respublikamiz ijtimoiy-siyosiy hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. Buning natijasida mamlakatimizda barkamol avlod kamol topishiga ishonchimiz komil.

Foydalanilgan dabiyyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: «O‘zbekiston», 1992.
2. Z.Islomov. «Davlat va huquq», Umumnazariy masalalari. – T.: «Adolat», 2000.
3. A.Saidov, U.Tojixonov. «Davlat va huquq asoslari». T.: «O‘zbekiston», 1999.
4. X.T.Odilqoriev. «O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqarish jarayoni». T. «O‘zbekiston», 1995.
5. «Huquqiy demokratik islohotlar». T. «O‘zbekiston», 1997.
6. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi
7. Bola huquq tugrisidagi Konvensiya
8. «Inson huquqi», «Adolat», 1998 y.
9. O.S.Qodirov. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
10. O.S.Qodirov, Sh.N.Xotamov. Ijtimoiy psixologiya // Darslik. - Samarqand, 2023.-360 b.
11. (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son; 10.02.2023 y., 06/23/21/0085-son).
12. Safarovich Q. O. et al. O‘quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ta’sir modeli //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
13. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
14. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.

O‘QUVCHILAR GURUHLARINI HAMKORLIKKA O‘RGATISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNING AHAMIYATI

Xudoyqulova Gulshoda Baxronovna.

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti dotsenti,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
(91-405 15 51).

Ma’lumki, yangilik doimo ayrim qiyinchiliklar va kishilar ongidagi to‘siqlardan o‘tib, hayotda o‘z aksini topadi. Sotsial psixologik treningning shaxs tarbiyasi, uning sotsial vaziyatlarga to‘g‘ri moslashishi, muloqot madaniyati va texnikasining hosil bo‘lishidagi ahamiyati cheksiz. Lekin bunga o‘xshash texnologiyalar insoniy munosabatlar sohasida yangi bo‘lib, ularni keng amaliyotga joriy etishda xalqning psixologiyasi, uning ming yillar mobaynida shakllanib, xalq ongi va xotirasida saqlanib, mustahkam o‘rnashib ketgan an’analar, rasm-rusumlar va odatlar qatorida o‘z o‘rnini topishiga aloqador mahalliy hamda milliy o‘ziga xoslikni hisobga olish zarur.

Har qanday vaziyat yoki omil doirasida ham etnopsixologik va hududiy o‘ziga xosliklar hisobga olinishi zarur. Bu o‘rinda shu narsa hech qanday e’tirozsiz qabul qilinishi lozimki, hozirgi davrda o‘qitish va ta’lim-tarbiya tizimining barcha jabhalarida faol sotsial psixologik tayyorgarlik usullaridan foydalanish va foydalanilganda ham uning eng samarali, millat psixologiyasiga mos uslublarni keng targ‘ib etish va amaliyotlarda joriy etish lozim. Zero, bugungi kunda bilimdonlikning eng muhim jihatlaridan biri ham sotsial psixologik bilimdonlikdir. Bu narsa, ayniqsa, kattalar faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish va uni o‘zgartirish borasida o‘z ahamiyatiga ega.

Shaxslarning jamiyatda hamkorlikdagi faoliyatlari jarayonida ularda hosil bo‘ladigan tasavvurlar, fikrlar, e’tiqodlar, g‘oyalar, his-tuyg‘ular, kechinmalar, turli xil xulq-atvor shakllarini, har bir shaxsning jamiyatda yashashi uning sotsial normalarga rioya qilgan holda o‘ziga o‘xshash odamlar bilan o‘rnatadigan murakkab o‘zaro munosabatlari va ularning ta’sirida hosil bo‘ladigan hodisalarning tabiatini va qonuniyatlarini tushuntirib berishda psixologik trening katta ahamiyatga ega.

Birinchidan, o‘zbek xalqi va O‘zbekistonda yashayotgan boshqa millat vakillarida asrlar davomida shakllanib, sayqal topgan muomala madaniyati, odob-axloqqa aloqador fazilatlar va qadriyatlar borki, ular dunyo sivilizatsiyasi doirasida juda yuqori baholanib kelinmoqda. Lekin, ana shu olijanob insoniy munosabatlarda ayrim jihatlar borki, ular aynan sotsial psixologik treningni tashkil qilish va o‘tkazishda o‘ziga xos xususiyatlarni keltirib chiqaradi. Masalan, o‘zgalar fikriga ergashish, shaxs yoshi va hayotiy tajribasini, jamiyatdagi obro‘-e’tiborni har qanday sharoitda ham hisobga olish, tanqid yoki o‘zini tanqid qilishda yuz-xotirlik fazilatlarini, o‘z hissiy kechinmalarini o‘zgalar oldida ochiq-oydin izhor qilmaslik, Yevropa standartlari bo‘yicha sotsial psixologik treningni tashkil qilish va o‘tkazishga monelik qilishi mumkin. Ikkinchidan, xalqning,

ayniqsa, yoshlarning yangiliklarga intiluvchanligi, yangi innovatsion texnologiyalar, xorijiy tillarni o‘rganishga intiluvchanligi va bu boradagi yoshlar iqtidorini hisobga oladigan bo‘lsak, ularda jahon talablari darajasida treninglarni faqat yoshlar auditoriyasida tashkil etish maqsadga muvofiqmikin, degan tabiiy savol paydo bo‘ladi.

O‘yinga oid sotsial trening-bu insonni muloqotga o‘rgatish uchun bajariladigan o‘yin mashqlari va hatti-harakatlari tizimidir. Trening jarayoni-bu har bir o‘yin mashqida uning rahbari qanday ustanovka berishidan iboratdir. Treningning asosiy maqsadi - shaxsni psixologik (ruhiy) jihatdan ozod qilish, unda tabiiy erkinlikni his etishi hamda o‘z guruhida va undan tashqarida o‘zaro munosabat va aloqa o‘rnata olishni shakllantirish.

Treningda uning rahbari yo trener yoki dirijyor sifatida ishtirok Trening maqsadini aniq va nihoyatda tushunarli darajada tushuntirish maqsadga muvofiq. Masalan, boshqa kishilarni yoki o‘zini o‘zi tushunishga o‘rgatish. O‘zgalarni va o‘zini o‘zi o‘rganish, o‘ziga-o‘zi baho berishni ta’minlaydi, boshqalar fikrini o‘qiy olish va ularni idrok qila olish ahamiyatini tushuntiradi.

Muloqotda o‘zini o‘zi boshqarishga fikran e’tiborni to‘plashni amalgaoshirish maqsadida tavsiya qilinayotgan sxemaga rolli o‘yin va munozaralartashkil etish orqali trening vazifasini murakkablashtirish mumkin

Har bir ishtirokchi o‘zini o‘yinga va o‘yin yuzasidan improvizatsiya qilishga (tayyorgarlik bajarishga) tayyorlashi, ruhiy jihatdan tayyorlanmog‘i darkor. Barcha guruh o‘quvchilari psixologik-pedagogik konsilium haqidagi nazariy bilimlarni, uning ahamiyati va maqsadini chuqur o‘rgangandan keyin ular bilan rolli o‘yin o‘tkazish taklif qilinadi.

Treningning asosiy ustanovkasi: rolli o‘yin shaklida rolli vaziyatni tashkil qilish mutlaqo zarur, chunki trening uning qatnashchilaridan trenerning yordamida o‘yinda yaratilgan vaziyatlarga nisbatan individual munosabatini uyg‘otish zarur.

Treningni o‘tkazish davomida uning qatnashchilarining shaxsiy muloqot usullarining o‘zining boshqalarga nisbatan pozitsiyasini yaqqol anglashtiruvchi vaziyatni rag‘batlantirish joiz. Treningning faoliyati 8-10 mashg‘ulotni o‘z ichiga qamrab oladi xolos. Treningning hamma mashg‘ulotlari uning ishtirokchilaribilanfaqat do‘stona, samimiy his-tuyg‘ular asosida va ixtiyoriy tarzda o‘tkaziladi. Trening ishtirokchilarining soni 7-15 nafar bo‘lishi mumkin, lekin bunday ortmasligi lozim. Guruh bilan mashqlarni o‘tkazishdagi majburiy shartlar bo‘yicha qoidalarga rioya qilinmasa, u holda o‘yinli trening ijobiy natija bermasligi to‘g‘risida oldindan kelishib olish kerak. Jumladan:

1. bir-biriga samimiylik xayrixohlik;
2. bir-biriga ishonish (o‘zaro ishonch);
3. mashqlarni bajarish davomida shaxsga baho bermaslik, balki uning faoliyatiga va muloqot usullariga baho berishlik;
4. ishtirokchilar o‘yindan qay darajada qanoatlanganligi haqidagi taassurotlarini shu zahotiyuq trenerga ma’lum qilishlik;
5. topshiriqlarnibajarishfaqatijobiygipotezaga mo‘ljallanganlik;

6. jismoniy nuqsonlarga nisbatan e’tiborni qaratmaslik;
7. treningning borishi jarayonida hech kimga hech qanday maslahat bermaslik;

8. "Bu yerda va hozir"-degan shartni bajarish ya’ni trening paytida ruy bergan hamma narsa tashqariga olib chiqilmaslikka va hozirgi muloqotda nimalarni his etayotganligini ma’lum qilmaslik;

9. tomoshabinlar trenerning ruxsati bilan emas, balki guruhning barcha a’zolarining roziligiga binoan qatnashishlik kabilar.

Treningni muvaffaqiyatli o’tkazishning va uning sermahsulligi jihatdan trener bilan ishtirokchilar o’rtasidagi o’zaro bir-birini tushunish darajasiga bog’liqdir. O’yin treningini uyushtirishda quyidagi eng qiyin holatlarni inobatga olish va ularni izchil ravishda nazarda tutish maqsadga muvofiq:

1.O’zishning shaxsiy ichki siqqligini yengish, barcha ishtirokchilarining ko’zlariga to’g’ridan-to’g’ri va ochiq chehra bilan, dadil qaray olish

2.O’yin faoliyatining boshida yaratilgan vaziyat-eng omilkor va qulay bo’lishi kerak

3.Treningni muvaffaqiyatli o’tkazish trenerdan katta (psixik) ruhiy, intellektual, tashkiliy jihatidan katta kuch sarflashni, bioquvvat talab qiladi

4.Trening o’zaro ishtirokchilarni bir-biriga ishongan holda o’zaro samarali ta’sir etish muhitida o’tkaziladi

Yuqorida ta’kidlab o’tilgan talabalarga rioya qilmasdan turib, aslo o’ynovchi guruh hosil qilib bo’lmaydi. Va bunga trening ijobiy ta’sir ko’rsata olmaydi.

Mashg’ulotni katta, keng yaxshi shamollatish imkoniyatiga ega bo’lgan shinam xonada o’tkazish lozim. Xonada ishtirokchilar soniga teng miqdorda stullar bo’lishi kerak. Mashg’ulotda qulay, rohatbaxsh etadigan, ko’ngil (dil) ochadigan osoyishta, sokin sharoit yaratilgan yaxshi (yaxshi lirik va minor ovozli) musiqa, derazalarga nozik, nafis darpardalar tutilgani ma’qul va hokazo.

Har bir ishtirokchi o’zini o’yinga va o’yin yuzasidan improvizatsiya qilishga (tayyorgarlik bajarishga) tayyorlashi, ruhiy jihatdan tayyorlanmog’i darkor. Barcha guruh talabalari psixologik-pedagogik konsilium haqidagi nazariy bilimlarni, uning ahamiyati va maqsadini chuqur o’rgangandan keyin ular bilan rolli o’yin o’tkazish taklif qilinadi.

Shu narsani hisobga olish lozimki, IPTlar mehnat jamoalaridagi sotsial xodimlar - psixolog, sotsiolog va boshqalarning ham odatiy ishlaridan biriga aylanishi, joylardagi mutaxassislarni psixologik korreksiya qilishda treninglardan unumli foydalanish kerak. Ana shundagina, mamlakatimizda demokratik jarayonlarga odamlarni va yaxlit guruhlarni tayyorlash ishi yanada jadallashadi va sharqona demokratik tamoyillar har bir shaxsning ongi - shuuriga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. Barotov Sh.R. Psixologik xizmatning nazariy va amaliy muammolari. Buxoro, 2008.

2. Немов П.С. Психология.-Учеб.для студ.высш.пед.учеб.заведений.-М.: Гуманит.изд.тсентп ВЛАДОС,1999.-Кн.1. Общие основы психологии.-С. 528-647.

3. G‘oziev E.G‘., P.N.Melibaeva. Ijtimoiy psixologiya. Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv uslubiy qo‘llanma.-Toshkent-2009.- B. 143.
4. G‘oziev E.G‘. Psixologiya metodologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent : Noshir, 2013.
5. Khudoykulova G.B. Psychological mechanisms of the formation of interpersonal activity motivation for interactive activities in small groups. Psixologiya № 1.2019. Buxoro. 32-35.
6. Xudoykulova G.B. Guruhlarda psixologik treninglarni tashkil etishda etnik xususiyatlarning ahamiyati . Psixologiya № 3.2021. Buxoro.70-73.

IMPOSTOR SINDROMINING TALABALARGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Xidirova Zulayxo Aktam qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Psixologiya mutaxassisligi magistranti.

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqola impostor sindromining talabalarga ta'siri, uning psixologik holati va akademik muvaffaqiyatga salbiy ta'siri haqida batafsil tahlilni o'z ichiga oladi. Maqolada impostor sindromi nima ekanligi, uning asosi, simptomlari va ayniqsa talabalarda qanday ko'rinishlar bilan namoyon bo'lishi muhokama qilinadi. Shuningdek, bu sindromning psixologik farovonlik, o'ziga bo'lgan ishonch va o'zini qadrlashga ta'siri, shuningdek, talabalarining o'qishdagi natijalariga qanday ta'sir qilishini o'rganiladi. Tadqiqotlar va amaliy misollar orqali impostor sindromi bilan kurashish yo'llari va uni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Impostor sindromi, talabalar, psixologik ta'sir, o'ziga bo'lgan ishonch, akademik muvaffaqiyat, psixologik farovonlik, o'zini qadrlash, tadqiqot

Аннотация (Русский): Данная научная статья посвящена исследованию влияния синдрома самозванца на студентов, его психологическое воздействие и негативное влияние на академические достижения. В статье рассматривается, что такое синдром самозванца, его основные симптомы и особенности проявления у студентов. Также исследуются психологические последствия, такие как влияние на уверенность в себе, самооценку и благополучие, а также влияние на учебные результаты. На основе исследований и практических примеров предлагаются рекомендации по преодолению синдрома самозванца и улучшению психоэмоционального состояния студентов.

Ключевые слова: Синдром самозванца, студенты, психологическое влияние, уверенность в себе, академические достижения, психологическое благополучие, самооценка, исследования.

Impostor sindromi (IS) – bu o‘z muvaffaqiyatini va yutuqlarini tan olishda qiyinchilik tug‘dira boshlagan, o‘zini samimiy va malakali deb his qilmaslik hissi bilan bog‘liq psixologik holatdir. 1978-yilda Paoline Clance va Suzanne Imes

tomonidan birinchi marta ta'riflangan ushbu sindrom, asosan, yuqori malakali va muvaffaqiyatli shaxslarda uchraydi. Biroq, impostor sindromi ayniqsa talabalar orasida keng tarqalgan va akademik sohada ta'sir ko'rsatadi. Bu sindromni boshdan kechirgan talabalar o'z muvaffaqiyatlarini tasodif deb hisoblaydi, o'zlarini samimiy deb bilmaydi va har doim "ochiq" deb qo'rquv ichida yashaydi. Ushbu maqolada, impostor sindromining talabalarga psixologik ta'siri va uning ta'sirida bo'lgan muammolarni o'rganishga harakat qilamiz.

Impostor Sindromining Tavsifi

Impostor sindromi o'zini noto'g'ri yoki noaniq muvaffaqiyatlar bilan baholash, o'zining malakasi va qobiliyatlarini tan olishdan bosh tortish, boshqa odamlarning fikriga qarab o'zini past baholash bilan bog'liq bo'lgan holatdir. IS boshdan kechirgan shaxslar o'z yutuqlarini "tasodif" yoki "o'zgalar yordamida" deb his qilishadi, o'zlarining haqiqiy bilim va malakalariga nisbatan ishonchni yo'qotadilar. Talabalar orasida bu sindrom akademik muvaffaqiyatlarga tahdid soluvchi omil sifatida ko'riladi.

Talabalarda Impostor Sindromi

Talabalar orasida impostor sindromi ayniqsa yangi o'quv yili boshlanishi, yangi muhitga kirish yoki yuqori o'quv yurtlariga kirish jarayonlarida ko'proq kuzatiladi. Yangi bosqichdagi murakkab vazifalar, sinovlar, kurslar va o'qishdagi yuqori talablar talaba uchun bosim yaratadi. Bunda talabalar, ayniqsa, ilg'or yoki qobiliyatli ko'rinishga harakat qiluvchi shaxslar o'zlarini yanada ko'proq ishonchsiz his qilishadi. Bu esa ularda o'zi haqidagi fikrni noto'g'ri shakllantirish va o'ziga bo'lgan ishonchsizlikka olib keladi.

Psixologik ta'sirlar

Impostor sindromi talabalarda psixologik muammolarni keltirib chiqaradi. O'zining muvaffaqiyatlarini tasodif deb bilgan talaba, o'zini haqiqatan ham malakali deb bilmaydi, shuning uchun u doimiy ravishda o'ziga shubha qiladi. Bu esa depressiya, bezovtalik, stress va burnout (charchash) kabi psixologik holatlarni kuchaytirishi mumkin. Bu holat talabalar o'zlarini boshqalar bilan solishtirganda o'zini qoniqarsiz his qilishlariga olib keladi. O'zini doimiy ravishda boshqalardan yaxshi ko'rsatkichlarga erishishga majbur his qilish, o'z yutuqlarini yoki muvaffaqiyatlarini qabul qilmaslik - talabalarda stressni oshiradi va ularning akademik samaradorligini pasaytiradi.

O'zini qadrlash va o'ziga ishonch

Impostor sindromi talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchini sezilarli darajada kamaytiradi. O'z qobiliyatlari va bilimlariga bo'lgan ishonchsizlik, ularda o'zini past baholashni keltirib chiqaradi. Shuningdek, IS boshdan kechirgan talabalarda o'zini qadrlash darajasi past bo'ladi va ular doimiy ravishda boshqalardan qoniqarli tasdiqlashni kutadilar. Bu holat esa ularning o'z-o'ziga hurmatini yanada pasaytiradi.

Impostor Sindromining Akademik Muvaffaqiyatga Ta'siri

Impostor sindromi talabalarning akademik muvaffaqiyatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular o'zlarining ilmiy yutuqlarini haqli ravishda olmagan deb hisoblashadi va doimiy ravishda "omadli" bo'lishidan qo'rqishadi. Bu, o'z

navbatida, ularning o‘qishdagi natijalarini pasaytiradi, chunki ular har doim o‘zlarini baholashda yuqori talablarni qo‘yadilar. IS boshdan kechirgan talaba, muvaffaqiyatni o‘zining haqiqiy mehnati va bilimi bilan emas, balki tasodif yoki boshqalarning yordami deb biladi. Bu esa ularda o‘zini past baholash va natijada passivlikni keltirib chiqaradi.

Impostor Sindromi bilan Kurashish

Impostor sindromi bilan kurashish uchun bir qancha usullar mavjud. Birinchidan, talabalarga o‘z yutuqlarini tan olishni o‘rgatish zarur. Yutuqlarini qadrlash va o‘zini haqiqiy malakali deb his qilish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, o‘quv jarayonida talabalar o‘zlarining muvaffaqiyatlarini boshqalar bilan solishtirmaslikka o‘rganishlari lozim. Ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini tiklash uchun, masalan, mentorlar yoki psixologik yordam orqali qo‘llab-quvvatlash zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, impostor sindromi talabalarda akademik muvaffaqiyatlarga tahdid soluvchi va ularning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan muammolarni keltirib chiqaradi. Ularning o‘zini qadrlashini pasaytiradi, o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlikni oshiradi va natijada akademik faoliyatda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Biroq, bu sindrom bilan kurashish mumkin. Yutuqlarni tan olish, o‘z-o‘zini qadrlash va psixologik yordam olish orqali talabalarining impostor sindromi bilan kurashishga va o‘zlarini yanada muvaffaqiyatli his qilishlariga yordam berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Klans, P. R., va Imes, S. A. (1978). Yuqori darajadagi ayollarda impostor fenomeni: Dinamikasi va terapevtik aralashuv. Psixoterapiya: Nazariya, Tadqiqot va Amaliyot, 15(3), 241-247.
- 2 Kolligian, J., va Sternberg, R. J. (1991). Yosh kattalar orasida o‘zini samimiy his qilishda xato: "Impostor sindromi" bormi? Ijtimoiy va Klinik Psixologiya Jurnal, 10(1), 1-11.
- 3 Xarvi, J. C., va Katz, C. (1985). Impostor fenomeni: Muvaffaqiyatni qo‘rquv bilan yengish. Nyu-York: St. Martin’s Press.
- 4 Sakulku, J., va Aleksandr, J. (2011). Impostor sindromi: Adabiyotlar sharhi. Xulq-atvor fanlari jurnali, 26(2), 75-97.
- 5 Kozzarelli, C., Major, B., va Werth, L. (1995). Impostor fenomenini o‘lchash uchun shkala ishlab chiqish va tasdiqlash. Shaxsiyatni baholash jurnali, 65(4), 696-706.
- 6 Topping, K. J., va Kimmel, S. (1985). Impostor fenomeni: Ayollar va erkaklardagi muvaffaqiyatdan qo‘rquv. Ijtimoiy muammolar jurnali, 41(3), 1-12.
- 7 Parkman, A. (2016). Yuqaridagi ta’limda impostor fenomeni: Tarqalishi va ta’siri. Kollej Talabalarining Rivojlanish Jurnal, 57(1), 101-108.
- 8 Sullivan, C., va Jonson, J. (2012). Kollej talabalari orasida impostor sindromi: Talaba ishlari mutaxassislarining ahamiyati. Kollej Talabalarining Rivojlanish Jurnal, 53(3), 382-393.

XORIJIY TADQIQOTCHILAR TOMONIDAN HUQUQIY MADANIYAT TUSHUNCHASIGA YONDOSHUVLAR

D.M.Xolnazarova, p.f.b.f.d.(PhD)

Guliston davlat pedagogika instituti

Annotasiya: Ushbu maqolada xorijiy tadqiqotchilar tomonidan huquqiy madaniyat tushunchasiga yondoshuvlar borasida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: fuqarolar huquqiy ongi, huquqiy madaniyat, tabiiy huquq, qonunlar, huquqiy tartibot.

Fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining rivojlanganligi mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatidan dalolat beradi.

Jamiyatning har bir a‘zosi o‘z huquq va burchlarini hamda mas’uliyatini puxta bilishi, buni hayotiy ehtiyoj sifatida anglamog‘i lozim. Ayniqsa yoshlarning tafakkur va dunyoqarashi, huquqiy madaniyat darajasi bevosita huquqiy madaniyat tushunchasi bilan bog‘liq.

Ammo bugun mamlakat fuqarolarining va hattoki yoshlarning ham huquqiy madaniyati davlat va jamiyat taraqqiyotining bugungi talablariga to‘la javob beradi deya olmaymiz.

Madaniyatning ko‘p turlari mavjud: intellektual, siyosiy, axloqiy, ammo huquqiy madaniyat ushbu turlarning har qandayiga to‘liq mos kelmaydi. U madaniy makonda alohida o‘rin tutadi. Shuni ta’kidlash kerakki, huquqiy adabiyotlarda huquqiy madaniyatga turlicha ta’rif berilganini ko‘rishimiz mumkin. Xorijiy mamlakatlarda tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda huquqiy madaniyat tushunchasiga turlicha yondashilgan.

G‘arb mamlakatlarida huquqiy madaniyat o‘ziga xos tarzda o‘rganildi. I.Kant, G.Gegel o‘z qarashlarida huquqning majburiyligini, inson erkinligini tartibga solishning tashqi vositasi ekanligini ta’kidlasalar, ba’zi tadqiqotchilar huquqni, ijtimoiy munosabatlarni sinfiy tartibga soluvchi vosita deb tushunganlar. Monteske hamda J.J.Russo huquqni inson tabiiy huquqlarining rasmiylashtiruvchi vosita va kafolati deb e’tirof etganlar[1].

Jumladan, A.V.Malko, V.I.Chervonyuk, O.V.Martishin Rossiyada huquqiy nigilizmning kelib chiqishi, rus huquqiy madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini batafsil o‘rganib chiqqan. Tadqiqotchilar huquqiy madaniyat tushunchasi, predmeti, obykti, uning vazifasi kabi masalalariga to‘xtalgan. E.V.Agranovskaya huquqiy xatti-harakatni belgilaydigan e’tiqodlar, qarashlar va baholashlar tizimi sifatida huquqiy madaniyatni ko‘rsatib o‘tadi[2]. N.I.Matuzova, va A.V.Malko o‘z ishlarida huquqiy madaniyatga umuman ta’rif bermaydi, huquqiy madaniyatga mamlakatda mavjud huquqiy qadriyatlarni qamrab oluvchi tushuncha sifatida qaraydi.

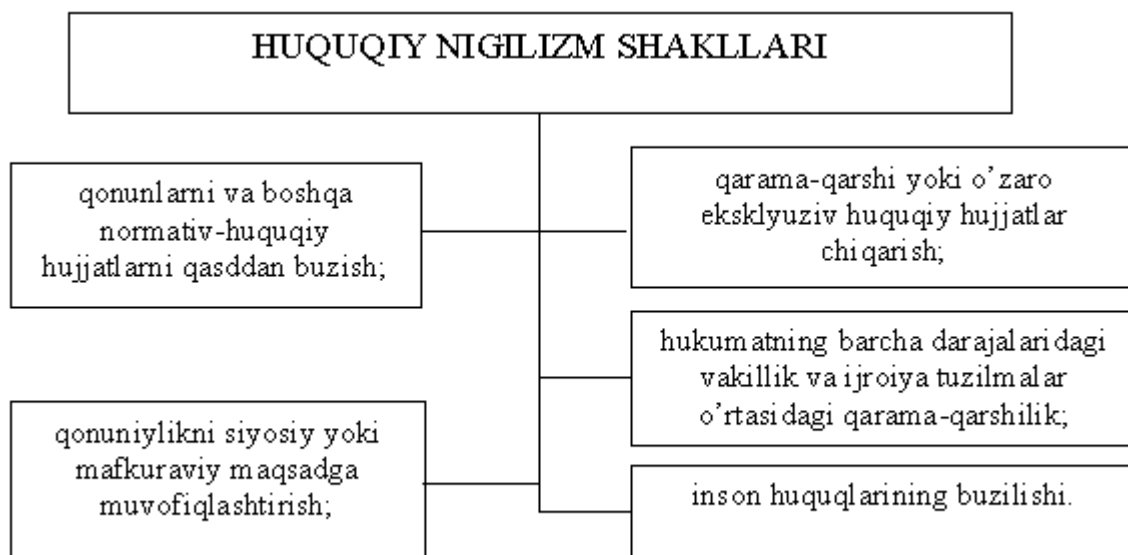
V.M.Korelskiy va V.D.Perevalov[3]lar bo‘lsa o‘zlarining tadqiqot ishida subyektning huquqiy rivojlanish darajasi, huquqiy ong, fuqarolik jamiyatida inson

huquqlari va erkinlik masalalarini huquqiy madaniyat tushunchasi bilan uzviy holda tadqiq etgan. Yuqorida keltirilgan qarashlardan kelib chiqib huquqiy madaniyat tushunchasiga yagona ta’rifni berish imkoni yo‘qligini ko‘rishimiz mumkin.

Huquqiy madaniyat bevosita siyosiy madaniyat, axloqiy madaniyat va shu kabi boshqa madaniyat turlari bilan bog‘liq va ulardan alohida holatda rivojlana olmaydi. Shu sababli, umumiy madaniyat darajasi quyi darajada bo‘lgan inson, huquqiy madaniyatning yuqori darajasiga ega bo‘la olmaydi. Yoki buning aksi bo‘lgan holat, huquqiy madaniyati quyi darajadagi insonni to‘liq madaniyatga ega inson deb ayta olmaymiz.

Ilmiy adabiyotlarda huquqiy nigilizm tushunchasi huquqiy madaniyat bilan birgalikda qo‘llaniladi. Shaxsning qonunlarga, huquqiy tartibotga, huquqiy norma va qadriyatlarga salbiy munosabatini ifodalaydi.

N.R.Donchenko[4] huquqiy nigilizmning quyidagi shakllarini ko‘rsatib o‘tgan: (1-rasmga qarang)

1-rasm. Huquqiy nigilizm shakllari.

Huquqiy nigilizm jamiyatda qonun va tartibning pastligidan biri hisoblanadi, shuning uchun unga qarshi kurashish zarur. Huquqiy nigilizm turli shakllarda namoyon bo‘ladi (u uy sharoitida ham, kasbiy qatlamda ham namoyon bo‘lishi mumkin; bu ham qonuniy, ham jinoiy bo‘lishi mumkin).

Huquqiy nigilizmning to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarama-qarshi tomoni bu huquqiy idealizm - huquqiy vositalarga gipertrofiy munosabat, qonunning roli va uning imkoniyatlarini haddan tashqari baholash, qonunlar barcha ijtimoiy muammolarni hal qilishi mumkinligiga ishonchdir.

V.V.Anisimovanning ta’kidlashiga ko‘ra, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida talabalar dastlab huquqiy hamda kasbiy bilimlarni o‘zlashtirishlari lozim. Huquqiy fanlarni o‘qitishda, o‘qituvchilarning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini tashkilga etishga oid pedagogik faoliyati muhim ahamiyatga

ega. Ta’lim jarayonini tashkil etuvchi o’qituvchilarning o’zlari eng avvalo huquqiy bilimlar bilan to’liq qurollangan bo’lishi kerak. Shu orqali shaxsga yo’naltirilgan ta’lim jarayonida talabalarning kasbiy mahoratlari, tajribalari va huquqiy bilimdonlik darajalari rivojlanadi.

L.I.Amanbayeva o’zining ilmiy tadqiqot ishida “ta’lim pirovard natijada fuqaro, uning fazilatlarini o’zi yashayotgan va o’zini faol shaxs sifatida namoyon etadigan jamiyat va Vatanga xizmat qilishga qaratilgan bo’lishi kerak bo’lgan shaxsni shakllantirishdan iborat” deb ta’kidlaydi. L.I.Amanbayeva o’quvchi yoshlarda fuqarolik tarbiyasi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish jarayonining pedagogik shart-sharoitlarini yoritgan.[5]

S.V.Boshno huquqiy madaniyatni usullar, vositalar va huquqiy shakllar yig’indisi, inson ongi va psixologiyasiga ta’sir etuvchi maqsadli, yo’naltirilgan tizimli jarayon sifatida ta’riflaydi.

Ye.I.Grigoryeva huquqiy madaniyat o’ziga xos tarzda yuridik shaxsning qonunga o’rnatilgan munosabatlarini aks ettiradi deya fikr bildiradi. Ilmiy tahlillar asosida talaba yoshlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish xususiyatlarini ochib beradi. Tadqiqotchi huquqiy madaniyatni rivojlantirish huquqiy ta’lim bilan bog’liq ekanligi, huquqiy qadriyatlar ta’lim vositalari va usullari orqali yoshlar ongiga singdirilishi va bu jarayon bevosita uzluksiz ekanligini ta’kidlab o’tadi.

“Huquqiy ta’lim – bu huquqiy qadriyatlarni ong va tuyg’ularga yetkazish va ularni shaxsiy e’tiqodga aylantirish uchun maxsus vositalarga ega bo’lgan murakkab va ko’p qirrali faoliyat tizimi, huquqiy tarbiya tufayli shaxs jamiyatning huquqiy hayotiga kiradi”[6] deya ta’kidlaydi.

Yoshlar o’rtasidagi qonun buzilish holatlarining sabablarini V.M.Kapitonova o’zining tadqiqot ishida tahlil etadi. Yoshlarning o’z huquq va majburiyatlarini bilmasligi, bu sohada qobiliyatsizligi, ba’zi yoshlarning o’zlari bilishni xoxlamasligini sabab sifatida e’tirof etadi. Yoshlar o’rtasidagi huquqbuzarliklarning sababi sifatida samarasiz pedagogik jarayonni ko’rsatib o’tadi.

Huquqiy madaniyatga M.B.Smolenskiy quyidagi ta’rifni beradi: “huquqiy madaniyat – bu huquqiy qadriyatlarni yaratish va qabul qilish bilan tavsiflanadigan huquq sohasidagi inson ijodining jarayoni va natijasidir”. V.P.Salnikov ham huquqiy madaniyatga “shaxs va jamiyatning turli jarayonlarga ko’ra yaxlit tizimga solinishi lozim bo’lgan huquqiy holati sifatida ong orqali idrok etilishi mumkin bo’lgan alohida ijtimoiy hodisa” deb ta’rif beradi[7].

V.P.Salnikov huquqiy madaniyatni o’rganishning turli jihatlarini tahlil qiladi:

1) intellektual; 2) xulq-atvor; 3) aksiologik.

M.S.Fabrikov yuqori sinf o’quvchilarida huquqiy madaniyatni tarbiyalash jarayonining modelini ishlab chiqdi. Uning fikriga ko’ra o’quvchi-yoshlarda huquqiy nigilizmni yengish, qonunga bo’ysinish xatti-harakatini huquqiy ta’lim orqali shakllantirish lozimligini ta’kidlaydi. M.S.Fabrikov tomonidan ishlab chiqilgan model o’quvchilarda huquqiy madaniyatni tarbiyalashning maqsadli, mazmunli, tashkiliy, baholovchi va natijali tarkibiy qismlarni o’z ichiga olgan.

Yuqoridagi qarashlardan ko‘rish mumkinki, g‘arb mamlakatlarida huquqiy ong va huquqiy madaniyat masalasiga yondoshuvlar turlicha bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Педагогический энциклопедический словарь. – М., Больш. Рос. энцикл., гл. ред Б. М. Бим-Бад. М.: Больш. Рос. энцикл., 2003.
2. Аграновская Э.В. Правовая культура и обеспечение прав личности: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001396908>
3. Корелский В.М., Перевалов В.Д. Теория государства и права. Учебник. – М., Норма, 2002. – 616 с.
4. Донченко Н.Р. Правовой нигилизм как устоявшееся общесоциальное явление. Электронный ресурс: lawmix.ru/somm/1126.
5. Аманбаева Л.И. Гражданское воспитание учащейся молодежи в новых социальных условиях.: Автореф. дис. ... док. пед. наук. – Якутск, 2002.
6. Григорьева Е.И., Зайцева С.П. Особенности формирования правовой культуры студенческой молодежи // Социально-экономические явления и процессы, 2014. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennostiformirovaniya-pravovoy-kultury-studencheskoymolodezhi> (дата обращения: 27.05.2018).
7. Сальников В. П. Теория права и государства: курс лекций. —М., Юрист, 1997.

PROFESSOR ERGASH G‘OZIEVICH G‘OZIEVNING ILMIY- PEDAGOGIK FAOLIYATI HAQIDA

Yorlaqobov Husniddin Uzoqboy o‘g‘li
Guliston davlat universiteti, o‘qituvchisi

***Annotatsiya** Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, psixologiya fanlari doktori, professor Ergash G‘ozievich G‘ozievning ilmiy-pedagogik faoliyati haqida so‘z yuritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** ilmiy ijod, hayoti va ijodiy merosi, zahmatkash olim, pedagogik faoliyat, ilmiy ishlar.*

Tarixiy-psixologik tadqiqotlarning zarurligini zamonaviy psixologiya fanining kelgusi rivojlanishi ehtiyojlari taqozo etadi. O‘zbekiston psixologiya fanida psixologiya fanining darg‘asi bo‘lmish E.G‘oziyevning ilmiy merosi shu vaqtgacha hech bir tadqiqotchi tomonidan maxsus psixologik tadqiqotning predmeti sifatida o‘rganilmagan, faqatgina Sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari o‘rganilganligini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekiston psixologiya fani taraqqiyotiga o‘zining katta hissasini qo‘shgan, psixologlar ilmiy jamoatchiligida o‘zining alohida salobatli o‘rniga ega bo‘lgan olim Ergash G‘oziyevich G‘oziyevning ilmiy ijodini tarixiy psixologik tadqiqot predmeti sifatida o‘rganish bugun shu sohada ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchi olimlarning vazifasi deb hisoblaymiz.

O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, psixologiya fanlari doktori, professor E.G‘.G‘oziyev yurtimizda psixologiya fani rivojlanishiga o‘zining ulkan hissasini qo‘shgan olimdir.

Ergash G‘oziyevich G‘oziyev – olim, O‘zbekistonda psixologiya fani va psixologik ta’lim tashkilotchisi, nazariy, eksperimental va amaliy psixologiya sohasida fundamental va amaliy ishlanmalar yaratishga salmoqli hissa qo‘shgan pedagog. Mubolag‘asiz aytish mumkinki, nafaqat mamlakatimizning psixologik, balki ilmiy jamoatchiligida E.G‘.G‘oziyevni shaxsan yoki kitoblari, darsliklari va ilmiy nashrlari orqali tanimaydigan odamni topish qiyin. E.G‘.G‘oziyev bilan shaxsiy yoki kasbiy muloqot qilish, uning psixologiya fani va amaliyotining rivojlanishini tushunish ko‘lami qanchalik chuqur ekanligini ko‘rish imkonini berardi.[2]

Ergash G‘oziyevich G‘oziyev hayoti va ijodiy merosi hamda uning yurtimiz psixologiya fani taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini yosh avlodga anglatish maqsadida ushbu mavzuni tadqiqot ishimizda o‘rganishga ahd qildik. Ergash G‘oziyevich G‘oziyev 1944 yil 16 fevralda ziyoli oilasida tavallud topdi. U oliy ma’lumotni Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika va psixologiya fakultetida (1969), Lomonosov nomidagi Moskva davlat universitetida (1973 y kechki bo‘lim) oldi. 1971-1973 yillarda Moskvadagi Umumiy va pedagogik psixologiya ilmiy-tekshirish instituti aspiranturasida o‘qidi va 1973 yilda «Umumlashtirish usullarining shakllanishi va ko‘chishi» mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli yoqlab Toshkent shahriga qaytib keldi.

1974-82 yillarda O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tekshirish institutida ilmiy xodim, sektor mudiri lavozimlarida ishlagan. 1982 yil sentabrdan hozirgi davrgacha O‘zbekiston Milliy universitetida kafedra mudiri lavozimida ishlab kelyapti. E.G‘oziyev kafedraga rahbarlik va pedagogik faoliyatini psixolog mutaxassisligi bo‘yicha o‘qitilayotgan kurslarining ilmiy, nazariy jihatlarini ko‘tarish va amaliy ahamiyatini oshirishdan boshladi. Psixologiya bo‘limining milliy guruhlarida psixologiyaning asosiy kurslaridan dars rus tilida olib borilganligi bois, tuman va qishloqlardan kelgan talabalar o‘zlashtirishda qiynalib, olayotgan bilimlari ham mukammal bo‘lmasdi. Ta’lim jarayonidagi bu kemptiklikni to‘ldirish uchun, milliy guruhlardagi asosiy kurslarni o‘zbek tilida o‘qitishni boshlab, shaxsan o‘zi bir necha kurslarning ma’ruza matnlarini yaratdi.[1]

Zahmatkash olim pedagogik faoliyatini ilmiy ishlar bilan vobasta olib bordi va 1991 yilda Moskva shahrida «O‘quvchi va talabalarning o‘quv faoliyatini boshqarishning psixologik asoslari mavzusida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli yoqladi. 1993 yili professorlik ilmiy unvonini oldi.

Olimning noyob iste’dodi tashkilotchilik faoliyatida ham to‘la namoyon bo‘ldi. Respublikamizda birinchilardan bo‘lib, psixologik xizmatni tashkil qilish, bu sohadagi muammolarni hal etishda bosh-qosh bo‘lib turdi. Toshkent shahrida o‘ndan ortiq zavod va fabrikalarda, jumladan, «Yulduz», «Traktor» zavodi, «Toshkent aviatsiya zavodi» kabi yirik ishlab chiqarish birlashmalarida psixologik xizmatni tashkil etishda qatnashdi. Psixologiyadan ikkinchi mutaxassislik oluvchilar uchun o‘quv dasturlari, ta’lim standartlari va o‘quv — metodik qo‘llanmalar tayyorlab berdi. Bir necha darsliklar muallifi bo‘ldi. Umuman, E.G‘oziev chop etgan kitob va ilmiy maqolalar soni kishini hayratga soladi. Olim tomonidan e’lon qilingan ilmiy ishlar miqdori 600 dan ziyod bo‘lib, ulardan 70 dan ortig‘i kitob, 350 dan ortiq maqola va tezislari, 140 ta ommabop asarlar va 110 nomdagisi O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi va falsafiy lug‘atlarda mujassamlangan. Uning ijodiga mansub bo‘lgan «Tafakkur psixologiyasi», «Yosh davrlari psixologiyasi», «Oliy maktab psixologiyasi», «Muomala psixologiyasi», «Menejment psixologiyasi», «Kasb psixologiyasi», «Psixologiya» va «Umumiy psixologiya» kabi qator kitoblar psixolog mutaxassis va talabalar uchun bebaho darslik, o‘quv va metodik qo‘llanma sifatida foydalanib kelinyapti. Bu asarlarda shaxs muammolari, bilish jarayonlari, aks ettirishning metodologik asoslari, boshqarish va tashkilotchilik psixologiyasi kabi masalalar yoritilgan.

E.G‘ozievning «Psixologiya metodologiyasi» asari ijtimoiy-gumanitar fanlar metodologiyasi va ilmiy-nazariy tamoillar o‘zgarib borayotgan hozirgi davrda faqat psixolog va pedagoglar uchungina emas, balki boshqa ijtimoiy fanlar mutaxassislari uchun ham muhim qo‘llanma vazifasini o‘tashi tabiiy hol. Eng muhimi, muallifning ilmiy maholalari, kitoblari mamlakatimiz doirasidagina qolib ketmasdan, u rus, ingliz tillarida hamchop etilmoqda. Bu esa o‘zbek psixologining ilmiy ishlari bilan xorij olimlari ham qiziqayotganligi, e’tirof etilayotganligining isbotidir.

Pedagogik va ilmiy faoliyat bilan birga, olim mamlakatimiz va xorij mamlakatlar uchun oliy toifadagi kadrlar tayyorlashga munosib hissa qo‘shib kelyapti. U 27 nafar fan nomzodi, 2 nafar fan doktoriga ustozlik qilgan.

E.G‘oziev Pedagogik va yosh psixologiyasi, Tafakkur psixologiyasi, Muomala psixologiyasi bo‘yicha mamlakatimizda ilmiy maktab yaratgan va e’tirof etilgan alloma hisoblanadi. Shu bois qo‘shni mamlakatlardan ilmiy tadqiqotchi va doktorantlarga rahbarlik qilish, ixtisoslashgan kengashlarga a’zo bo‘lishni so‘rab tez-tez murojaat qilib turishar edi. Shogirdlari orasida 7 nafarining boshqa mamlakatlar tadqiqotchilari ekanligi gapimizning isboti bo‘la oladi.

Professor E.G‘oziev o‘z faoliyati davomida ta’lim berish bilan birga bir necha jurnallarning tahririyat a’zosi, 1999 yildan psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini beruvchi Ixtisoslashgan kengash raisi, xalqaro ilmiy anjumanlar tashkilotchisi va ishtirokchisi hisoblanadi. Yurtimizda psixologiya fanining rivojlanishi, Oliy va o‘rta ta’lim tizimidagi muallim va o‘qituvchilar, pedagogik faoliyatning turli sohalarida ishlaydigan mutaxassislarni psixologik bilimlar bilan

qurollantirish, psixologiya fanini targ‘ib qilish kabi masuliyatli va hayrli ishga rahbarlik qilib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ustozga Ehtirom. Toshkent: 2022 y.
2. <https://lib.jbnuu.uz/author/363>
3. <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01000079634?page=10&rotate=0&theme=white>

YOLG‘IZLIK HISSI VA HAYOTDAN QONIQISH MASALASINING PSIXOLOGIK QIRRALARI

Mahliyo Yuldasheva

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: *Yolg‘izlik hissi, inson psixikasiga va umumiy hayot sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi omil bo‘lib, odatda turli ijtimoiy, emotsional va shaxsiy omillar bilan bog‘liqdir. Maqolada ushbu omillarning insonning hayotdan qoniqishi bilan qanday aloqada ekanligi ko‘rib chiqiladi. Nazariy tahlillar natijasida ijtimoiy aloqa, psixologik moslashuvchanlik va emotsional barqarorlikning insonning hayotdan qoniqishi darajasiga ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Bundan tashqari, maqolada yolg‘izlik hissini kamaytirish va hayotdan qoniqish darajasini oshirishga doir psixologik yondashuvlar tavsiya etiladi.*

Kalit so‘zlar: *yolg‘izlik hissi, hayotdan qoniqish, emotsional barqarorlik, psixologik moslashuvchanlik, ijtimoiy aloqa, psixologik yondashuvlar*

Yolg‘izlik - inson ruhiy holatlaridan biri bo‘lib, unda shaxs ijtimoiy aloqalar yetishmovchiligi natijasida o‘zini tashlab qo‘yilgandek his qiladi. Bu holat nafaqat emotsional holat, balki jismoniy va ijtimoiy farovonlikka ham ta’sir ko‘rsatadi.

Hayotdan qoniqish darajasi insonning o‘z hayotidan mamnun bo‘lishi va umumiy farovonlik hislarining muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. Ko‘pgina tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson o‘zini yolg‘iz his qilgan paytda hayotdan qoniqish darajasi pasayadi. Yolg‘izlik hissi insonga o‘zini tushkun, ishonchsiz his qilishiga sabab bo‘ladi va natijada hayotiy maqsad va orzularidan uzoqlashishga olib kelishi mumkin. Insonda ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan ehtiyojning qondirilmasligi uni faqat o‘zining ichki dunyosi bilan cheklanishga, ko‘proq salbiy fikrlarga va o‘ziga nisbatan ishonchning kamayishiga olib keladi.

Yolg‘izlikning psixologik ta’siri uzoq muddatli jarayon bo‘lib, u insonning psixologik holatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Yolg‘iz yashovchilar ko‘pincha depressiya, xavotirlik va o‘z-o‘zini past baholash kabi psixologik muammolarga duch kelishadi. Bu muammolar esa, o‘z navbatida, hayotdan

qoniqish darajasining pasayishiga olib keladi. Tadqiqotlarga ko‘ra, doimiy yolg‘izlik hissi insonning hayotdan zavq olish qobiliyatiga to‘siq bo‘lishi, o‘zini jamiyatdan ajratib qo‘yishiga sabab bo‘lishi mumkin. Yolg‘izlikning kuchayishiga olib keladigan omillardan biri shaxsning ijtimoiy munosabatlarining yetarli emasligi hisoblanadi. Oilaviy muhit, do‘stlar, ishdagi hamkasblar bilan munosabatlarning yaxshi rivojlanganligi insonning hayotdan qoniqishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, yaqinlar bilan munosabatlar yolg‘izlik hissini kamaytiradi va shu orqali hayotiy qoniqishning ortishiga yordam beradi [3].

Yolg‘izlik hissini o‘rgangan psixologlar, bu holatning inson ruhiy holatiga, hayotdan qoniqish darajasiga va umuman sog‘lig‘iga ta‘sirini keng ko‘lamda tahlil qilishgan. Bir qator G‘arb psixologlarining izlanishlarida yolg‘izlik haqidagi qarashlar shakllantirilgan. Jumladan, Amerikalik psixolog Jon Kachoppo yolg‘izlik hissi va uning fiziologik ta‘sirini chuqur o‘rgangan. U yolg‘izlikning nafaqat ruhiy holatga, balki insonning jismoniy sog‘lig‘iga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Kachoppo va uning shogirdlari inson o‘zini yolg‘iz his qilganda, uning immun tizimi susayishi, qon bosimi ortishi va yurak-qon tomir kasalliklari xavfining oshishi kabi jiddiy salbiy ta‘sirlar yuzaga kelishini aniqlashdi. Kachopponing fikricha, ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi va salbiy o‘z-o‘zini baholash insonda stress va xavotirlikni kuchaytirib, yolg‘izlikning jiddiy oqibatlariga olib keladi.

Robert Veys yolg‘izlikni turlarga ajratib o‘rgangan psixologlardan biri. U yolg‘izlikni “ijtimoiy yolg‘izlik” va “hissiy yolg‘izlik” deb ikki guruhga ajratadi: “Ijtimoiy yolg‘izlik” - insonning do‘stlari va ijtimoiy guruhlar bilan aloqa qilish imkoniyati yetishmasligi holati bo‘lsa, “hissiy yolg‘izlik” - shaxsiy va yaqin munosabatlarning yetishmasligi tufayli yuzaga keladigan yolg‘izlik turidir. Veysning tadqiqotlari bu ikki turdagi yolg‘izlik turli his-tuyg‘ular va ehtiyojlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning har biri shaxsning qoniqish darajasiga alohida ta‘sir qilishini ko‘rsatdi.

Julianne Holt-Lunstad yolg‘izlikning inson sog‘lig‘iga uzoq muddatli ta‘sirini o‘rgangan psixologlardan biri hisoblanadi. Uning izlanishlariga ko‘ra, doimiy yolg‘izlik hissi o‘lim xavfini orttirishi mumkin. Olimning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, kuchli ijtimoiy munosabatlarga ega bo‘lgan shaxslar yolg‘izlardan ko‘ra uzoq umr ko‘rishadi. Holt-Lunstadning izlanishlari ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning insonning umumiy sog‘lomligi va farovonligidagi ahamiyatini ta‘kidlaydi.

Perlman va Peplau yolg‘izlik hissini boshqarishning yo‘llarini va insonlarning yolg‘izligini kamaytirishga qaratilgan ijtimoiy usullarni o‘rgangan. Ular shaxsiy munosabatlarni rivojlantirish, kommunikatsiya ko‘nikmalarini oshirish va o‘zini ijtimoiy muhitda erkin tutishni o‘rganish orqali yolg‘izlikni yengish mumkinligini aniqlashgan. Perlman va Peplau yolg‘izlikni tushuntirish hamda boshqarish uchun o‘ziga xos psixologik model yaratgan bo‘lib, bu model shaxsning ijtimoiy o‘zaro ta‘sirlarini kuchaytirish uchun yordam beradigan strategiyalarni o‘z ichiga oladi.

David Russel yolg‘izlikni o‘lchash uchun “UCLA Yolg‘izlik Shkalasi”ni ishlab chiqqan. U psixologik izlanishlarda keng qo‘llaniladigan va yolg‘izlik hissini baholash uchun yaratilgan ishonchli vositalardan biri hisoblanadi. Bu shkala insonning ijtimoiy aloqalaridan va ular bilan o‘zaro ta’sirdan qoniqish darajasini aniqlashga yordam beradi. Shkala yordamida yolg‘izlikni miqdoriy baholash imkoniyati yaratilgan, bu esa tadqiqotchilarga turli davrlarda shaxsning yolg‘izlik holatini kuzatish imkonini beradi.

Lund va Davidson ijtimoiy tarmoqlar va onlayn kommunikatsiya vositalarining yolg‘izlikka ta’sirini o‘rganishgan. Ular onlayn muloqotlar insonlarga ijtimoiy aloqalarni tiklash va kengaytirish imkoniyatini berishini, ammo haddan tashqari onlayn bo‘lish yoki real hayotdagi muloqotlarni kamaytirishi mumkinligi tufayli yolg‘izlikni kuchaytirishi ham ehtimoldan holi emasligini ko‘rsatib bergan [1].

Yolg‘izlik hissi va hayotdan qoniqish o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘p qirrali va murakkab hodisa. Yolg‘izlik insonning ijtimoiy hayotiga, psixologik va emotsional holatiga ta’sir qilib, hayotdan qoniqishni kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, hissiy aloqalar va faol ijtimoiy hayot insonni yolg‘izlikdan qutqarishga, hayotdan qoniqish darajasini oshirishga yordam beradi. Ko‘plab psixologlar olib borgan tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, yolg‘izlik insonga keng qamrovli ta’sir ko‘rsatishi va uning ruhiy, jismoniy, ijtimoiy hayotiga sezilarli o‘zgarishlar kiritishi mumkin. Bir qator izlanishlar shuningdek, yolg‘izlikning oldini olish yoki uni yengish uchun turli ijtimoiy va psixologik yondashuvlar zarurligini ta’kidlaydi [2]. Psixologiyada yolg‘izlik hissini o‘rganish bugungi kunda juda dolzarb. Texnologik rivojlanish, ijtimoiy tarmoqlarning kengayishi, urbanizatsiya va pandemiya kabi global hodisalar odamlarning kundalik hayotiga sezilarli o‘zgarishlar kiritdi, buning natijasida yolg‘izlik hissi ko‘plab odamlarda kuchayib borishi kuzatildi. Bu o‘z navbatida insonlarning ruhiy va jismoniy sog‘lig‘iga jiddiy ta’sir qilmoqda, shuning uchun psixologlar yolg‘izlik hissining kelib chiqish sabablari va oqibatlarini chuqurroq o‘rganishga katta e’tibor bermoqdalar.

Fikrimizni yakunlar ekanmiz, yolg‘izlikni o‘rganish nafaqat uning sabab va oqibatlarini tushunishga, balki jamiyatda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, ruhiy va jismoniy sog‘liqni yaxshilash hamda odamlar orasida o‘zaro qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlash joiz. Shu sababdan, psixologiyada yolg‘izlik hissini o‘rganish bugungi kunda nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy jihatdan ham dolzarbdur. Yolg‘izlik hissi insonni hayotdan uzoqlashishga yoki hayotiy qoniqishdan mahrum bo‘lishiga olib kelishi mumkin, ammo uni boshqarishni o‘rganish orqali ijobiy o‘zgarishlarga erishish darkor. Bu hissiyotni chuqur anglash va undan foydalanish orqali inson hayotda mazmun va baxt topishi, ijtimoiy va ruhiy jihatdan o‘zini rivojlantirishi tabiiy.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yuldasheva, M. B. (2022). Talabalardagi yolg‘izlik hissi va hayotga bardoshlilikning o‘zaro munosabati. <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.8.

08.043. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (8), 300-306.

2. Юлдашева, М. Б. (2022). Переживание одиночества как неблагоприятное психологической безопасности. *Максимова Людмила Александровна*, 331.

3. Юлдашева, М. Б. (2020). Теоретический анализ проблемы одиночества. ББК Ю953, 55.

OTA ONALARNI VOYAGA YETMAGAN FARZANDINI TASHLAB CHET ELGA KETISHINI BOLA PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI VA BUNDAY BOLALAR BILAN PSIXOLOGLAR QANDAY ISHLASH KERAK

G‘oziyev Xurshid Niyatqobilovich

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

Psixologiya yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Farzandini qarindoshlariga qoldirib chet elga ishlashga ketgan ota-onalar va ularning farzandlari orasida rivojlanadigan psixologik holatlar, ayniqsa, muhim masala sifatida ko‘rib chiqilishi lozim. Ushbu holatda ota-onaning uzoqlashuvi bolaning ruhiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu maqolada, ota-onalar chet elga ishlashga ketganida farzandlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan psixologik holatlar, shuningdek, psixologik yondashuv va davolash usullari haqida fikr yuritamiz.

Tayanch so‘zlar: psixika, intellektual salohiyat, aqliy taraqqiyot, nosog‘lom oila, ichkilikbozlik, jinoiy xulq-atvor, zo‘ravonlik, o‘z-o‘zini anglash, turmush tarzi, salbiy o‘zgarishlar, hamkor tarbiya, etnopsixika, psixoprofilaktika.

Farzandlarda kechadigan psixologik holatlar

Ajralish xavfi: Ota-onaning uzoq muddatga chet elga ketishi bolada ajralish xavfini kuchaytiradi. Bu xavotirlik, o‘zini tashlandiq his qilish va yolg‘izlik tuyg‘usiga olib kelishi mumkin. Bola doimiy ravishda ota-onasining qaytishini kutib, vaqt o‘tgan sari ular bilan bog‘liq xotiralar xiralashib boradi.

Ijtimoiy moslashuvda qiyinchilik: Ota-onasiz tarbiyalangan bolalar ko‘pincha ijtimoiy ko‘nikmalarda qiyinchilikka duch keladilar. Qarindoshlari bilan yashash ham ba’zida bolaga qo‘shimcha stress olib kelishi mumkin, chunki farzand ota-onasi o‘rnini bosolmaydigan boshqa shaxslar bilan bog‘lanishga majbur bo‘ladi.

Emotsional rivojlanishdagi buzilishlar: Bola ota-onaning chet elda bo‘lishini sababsiz izohlab, o‘zini aybdor his qilishi mumkin. Bu hissiyotlar

keyinchalik o‘ziga ishonchsizlik, tushkunlik va tajovuzkorlik kabi holatlarga olib keladi.

Ruhan o‘zini yetarli darajada qabul qilmaslik: Bola o‘zini ota-onasi tomonidan tashlab ketilgandek his qilib, bu holat uni boshqa o‘rtoqlari yoki tengdoshlari bilan solishtirishga olib keladi. U "Nega mening ota-onam men bilan emas?" kabi savollarni o‘ziga berishi mumkin.

Psixologning roli va psixologik yondashuvlar

Psixolog bunday bolalar bilan ishlashda turli xil yondashuvlardan foydalanishi mumkin, chunki har bir bolaning o‘ziga xos psixologik holati va tajribasi bor. Quyida psixologning amalga oshirishi mumkin bo‘lgan ba’zi usullar keltirilgan:

Psixologik qo‘llab-quvvatlash va maslahatlar: Bola bilan yaqin aloqada bo‘lish va uni qo‘llab-quvvatlash psixologning asosiy vazifasi hisoblanadi. Bola o‘z his-tuyg‘ularini ifoda eta olish uchun ochiq va xavfsiz muhit yaratish zarur. Psixolog bolaning o‘zini tashlab ketilgandek his qilmasligini ta’minlash uchun o‘zini ifoda etish imkoniyatlarini yaratishi kerak.

Ota-onalar bilan muloqotni qo‘llab-quvvatlash: Ota-onaning bolaga muntazam ravishda aloqada bo‘lishi juda muhimdir. Psixolog bola bilan ota-onasi o‘rtasida doimiy muloqotni o‘rnatishga yordam berishi, ular o‘rtasidagi masofaviy muloqotni qo‘llab-quvvatlash usullarini tavsiya qilishi mumkin (masalan, videoqo‘ng‘iroqlar, maktublar va boshqalar).

Ajralish xavfi bilan ishlash: Psixolog ajralish xavfi bo‘yicha ishlashni ajralish davrida bolani qo‘llab-quvvatlash, ota-onaga qarindoshlari bilan bo‘lishning ijobiy jihatlarini tushuntirish orqali amalga oshiradi. Shu bilan birga, bola o‘zini xavfsiz va himoyalangan his qilishiga yordam beradigan mos muhit yaratiladi.

Davriy o‘zgarishlar monitoringi: Bola hayotida ro‘y beradigan o‘zgarishlarni doimiy ravishda kuzatib borish, ularning rivojlanishini to‘g‘ri yo‘naltirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini turli xil usullar bilan ifoda etishlari mumkin (maktablardagi muvaffaqiyatlar yoki qobiliyatlar), va psixolog buni nazorat qilib borishi kerak.

Art-terapiya yoki o‘yin terapiyasi: Art-terapiya, o‘yin terapiyasi yoki hikoya qilish kabi yondashuvlar orqali bola o‘z his-tuyg‘ularini xavfsiz tarzda ifoda etishga yordam berish mumkin. Bu usullar orqali bola ichki kechinmalarini ifoda qilish uchun vosita topadi va his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudova, D. “Bola va oila psixologiyasi”. Toshkent, O‘qituvchi, 2019.
2. Ismailov, Sh. “Ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi muloqot”. Toshkent, Fan va texnologiya, 2020.
3. Saidova, M. "Psixologik yordam va ijtimoiy moslashuv". Toshkent, 2021.

4. Bobonazarov, K. “Farzand tarbiyasi va zamonaviy yondashuvlar”. Toshkent, Sharq, 2018.
1. Familiya, ism, sharifi: G‘oziyev Xurshid Niyatqobilovich
 2. Ilmiy darajasi va unvoni: Yo‘q
 3. Ish joyi, lavozim: Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Psixologiya va ijtimoiy munosabatlar fakulteti “Psixologiya” yo‘nalishi magistranti
 4. Maqolaning nomi: Ota onalarni voyaga yetmagan farzandini tashlab chet elga ketishini bola psixologiyasiga ta’siri va bunday bolalar bilan psixologlar qanday ishlash kerak
 5. Qaysi sho‘baga tegishli: Ta’lim muassasalarida ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish metodikasi hamda targ‘ibotning yangi texnologiyalari;
 6. Telefon raqami: +998993511533

NUTQIDA NUQSONI BOR KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Shaxobiddinova Umida Utkurbekovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada nutqida nuqsoni bo‘lgan kichik maktab yoshidagi bolalarning individual psixologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda bolalarning nutq rivojlanishidagi muammolarni va ularning psixologik holatini o‘zaro bog‘laydigan omillar tahlil qilinadi. Nutq nuqsonlarining bolalar xulq-atvoriga va ijtimoiy integratsiyasiga qanday ta’sir qilishini o‘rganish orqali, ularning ta’limda va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradigan samarali metodlarni aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqotda shuningdek, nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun psixologik va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Nutqida nuqsonlari, nutq, psixologik xususiyatlar, kichik maktab yoshi, individual yondashuv, nutq rivojlanishi, xulq-atvor.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению индивидуальных психологических особенностей детей младшего школьного возраста с нарушениями речи. В исследовании рассматриваются факторы, которые влияют на развитие речи и психологическое состояние детей, а также взаимосвязь между речевыми дефектами и поведением. Цель исследования — определить эффективные методы, которые помогут детям с нарушениями речи достигать успехов в учебе и социальной интеграции. Также в работе разработаны психологические и педагогические рекомендации для детей с речевыми нарушениями.

Ключевые слова: *Нарушения речи, психологические особенности, дети младшего школьного возраста, индивидуальный подход, развитие речи, поведение.*

Nutqida nuqsoni bor bolalar ta'lim tizimida alohida e'tibor va yondashuvni talab qiladi. Nutq rivojlanishi va nutqdagi nuqsonlar bolaning umumiy psixologik holatiga, ijtimoiy faoliyatiga va o'zini anglash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu bolalarning o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini tushunish, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Nutqida Nuqsoni Bor Bolalarning Psixologik Tavsifi:

Nutq nuqsonlari bolalarning psixologik rivojlanishiga turlicha ta'sir qiladi. Nutqning shakllanishidagi kechikishlar va buzilishlar, bolalar psixikasida alohida o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Nutqida nuqsoni bor bolalarning ba'zi psixologik xususiyatlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

Emotsional xususiyatlar:

Nutqida nuqsoni bor bolalar ko'pincha o'zlarini tushunilmaslik, atrofdagilardan ajralib qolish hissini boshdan kechiradilar. Bu bolalarda o'zini past baholash, depressiv kayfiyat, tashvishlilik va qo'rquv hissi rivojlanishi mumkin. Nutqdagi qiyinchiliklar, ular uchun ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklar yaratadi, bu esa bolaning emotsional holatini salbiy tomonga o'zgartiradi.

Ijtimoiy adaptatsiya:

Nutqida nuqsoni bor bolalar ko'pincha o'z yoshlari bilan ijtimoiy aloqalarni o'rnatishda qiynalishadi. Ularning nutq qobiliyatlari ijtimoiy aloqalarning samaradorligini kamaytiradi, bu esa o'z navbatida, maktabda va do'stlar bilan munosabatlarida muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday bolalar ko'pincha uyatchan va passiv bo'lib qolishadi.

Kognitiv rivojlanish:

Nutqning rivojlanishidagi nuqsonlar bolaning umumiy kognitiv rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, nutqning kechikishi yoki buzilishi, bolalarning diqqatini jamlash, xotira va tafakkur jarayonlarida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Nutq va fikrlashning o'zaro bog'liqligi bolalarning mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

O'zini anglash:

Nutqida nuqsoni bor bolalarda o'zini anglash jarayoni boshqacha kechadi. Bu bolalar o'zining nutq qobiliyatlaridan norozi bo'lishi, o'zini boshqa bolalardan pastroq his qilishiga olib kelishi mumkin. Bu psixologik holat, o'z-o'zini hurmat qilishni kamaytirishi va o'zini baholashni salbiy tomonga o'zgartirishi mumkin. Hissiy beqarorlik: O'smirlar tez-tez o'z his-tuyg'ularini boshqara olmaydi, bu esa agressivlik va tajovuzkorlikka olib kelishi mumkin.

Nutqida nuqsoni bor bolalarning ta'limi va tarbiyasi:

Nutqida nuqsoni bor bolalarni ta'limlashda ularning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ta'lim jarayonida quyidagi yondashuvlar muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin:

Maxsus yondashuv va yordam:

Nutqida nuqsoni bor bolalar uchun maxsus o‘quv dasturlari va terapiya vositalari zarur. Psixologlar va logopedlar tomonidan olib boriladigan terapiya orqali bolalarning nutqini rivojlantirish, o‘zlarini ifoda etish qobiliyatlarini yaxshilash mumkin.

Motivatsiyani oshirish:

Bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, ularning ijtimoiy muloqotga kirishishiga yordam berish uchun motivatsiya katta rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar va tarbiyachilar bolalarning muvaffaqiyatlarini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishlari mumkin.

Ijtimoiy va emosional rivojlanish:

Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan ishlashda ijtimoiy va emosional rivojlanishiga alohida e‘tibor qaratish zarur. Emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish, stressni boshqarish, va ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatga erishish uchun treninglar o‘tkazish tavsiya etiladi.

Nutqni rivojlantirish uchun metodikalar:

Nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etish uchun turli metodlar va yondashuvlardan foydalanish mumkin:

Tegishli va davomli tinglash: bu metod bolalarga aniq va tushunarli bo‘lgan nutqni tinglashni o‘rgatadi.

Ma‘lumotlarni qabul qilish: bolalar bilan aniq va qisqa gaplar bilan gaplashish. Masalan, rasm yoki o‘yinlar yordamida so‘zlarni takrorlash va tushunishni mustahkamlash.

O‘rganish jarayonini osonlashtirish: bolaning nutqni tushunish qobiliyatini yaxshilash uchun, tasvirli materiallar va o‘yinlar orqali so‘zlar va iboralar o‘rgatiladi.

Aktiv til o‘rgatish: nutqni rivojlantirishda bolalarga o‘z fikrlarini ifodalashni o‘rgatish kerak.

Savol-javoblar: bolalar bilan savol-javob o‘yinlari o‘ynash, ularning tilini faol ishlatishga undaydi.

So‘zlar va jummalarni kengaytirish: nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etish uchun, bolaga qisqa jummalarni kengaytirish yoki murakkabroq jumlar tuzish uchun misollar berish.

Xulosa qilib aytganda, nutqida nuqsoni bor bolalarning individual psixologik xususiyatlarini to‘g‘ri baholash va ularning ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish, ta‘lim jarayonini samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi. Bu bolalar, o‘z imkoniyatlari cheklangan bo‘lishiga qaramay, to‘g‘ri yondashuv va yordam bilan o‘z psixologik rivojlanishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishi mumkin. Nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etish va bolalarning ijtimoiy va emosional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ular uchun yanada muvaffaqiyatli ta‘lim muhitini yaratadi. O‘smirlarning tajovuskor xulq-atvorini kamaytirish va oldini olish uchun psixologik yordam, o‘z-o‘zini anglashni rivojlantirish, ijtimoiy ko‘nikmalarni oshirish va oilaviy-maktab muhiti yaxshilanishi zarur. Shuningdek, psixologik maslahatlar va profilaktik tadbirlar

o‘smirlarning psixologik salomatligini mustahkamlashga yordam beradi. Bunday yondashuvlar o‘smirlar orasida agressivlikni kamaytirish va sog‘lom shaxsiy rivojlanishni ta‘minlashga imkon yaratadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

- 1 . Akramov, A. (2019). Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni rivojlantirishda individual yondashuv. Tashkent: “O‘qituvchi” nashriyoti.
2. Xodjaev, S. (2020). Psixologik nuqsonlar va ularning ta‘lim jarayoniga ta'siri. Toshkent: “Fan va ta‘lim” nashriyoti.
3. Shodiyeva, N. (2016). Boshlang‘ich ta‘limda nutq tarbiyasi. Toshkent "Ta‘lim" nashriyoti.
4. Mirzaahmedov, F. (2019). Bolalar psixologiyasida nutq kamchiliklari va ularni tuzatish. Toshkent "Shark" nashriyoti.
5. Abduvaliyev, R. (2020). Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining nutq va muloqot madaniyati. Toshkent "O‘zbekiston" nashriyoti.
6. Кузнецова, Е. С. (2018). Психологические особенности детей младшего школьного возраста с речевыми нарушениями. Москва: Педагогическое издание.
7. Jabborov, A. (2018). Nutqiy rivojlanishning psixologik asoslari. Toshkent "Ma'naviyat" nashriyoti.

O‘SMIRLIKDA DEVIANT XULQNI VUJUDGA KELISHIDA OILAVIIY MUNOSABATLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Baxramova Abira Abdullayevna

Samarqand davlat universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrasida kata o‘qituvchisi

Annotatiya: Shaxs, birinchi navbatda, ijtimoiy omillar ta‘sirida shakllanadi, ular orasida oila etakchi rol o‘ynaydi. Shu munosabat bilan psixologiya fani bolaning ota-onasi bilan munosabatlari, ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar, ona va otaning farzand tarbiyasiga munosabati, oiladagi umumiy psixologik iqlim va boshqalar kabi masalalarni o‘rgangan.

Kalit so‘zlar: oila, ona va ota o‘rtasidagi munosabatlar, bolalarni tarbiyalash, deviant xulq-atvor, deviant o‘smirlar.

Аннотация: Личность формируется, прежде всего, под воздействием социальных факторов, среди которых главенствующую роль играет семья. В связи с этим, психологической наукой исследованы такие вопросы, как взаимоотношения ребенка с родителями, взаимоотношения между родителями, отношения матери и отца к воспитанию детей, общий психологический климат в семье и другое.

Ключевые слова: семья, отношения матери и отца, воспитание детей, девиантное поведение, девиантные подростки.

Ijtimoiy moslashtirilmagan o‘smirlarning patoxarakterologik va psixologik xususiyatlarini shakllantirishga ota-onalarning tarbiyaviy ta’sirining ta’siri eksperimental ravishda ko‘rsatilgan. O‘smirlarda xulq-atvor buzilishlarining shakllanishida oilaning o‘rni ayniqsa sezilarli. Zamonaviy jamiyatda deviant xulqli o‘smirlarni tarbiyalayotgan oilalar soni ortib bormoqda. Bu bir qator sabablar bilan izohlanadi, ular orasida quyidagilarni ta’kidlash kerak: oila ichidagi muammoli munosabatlar, ota-onalarning shaxsiyatidagi og‘ishlar va ularda o‘smir hisobidan hal qilmoqchi bo‘lgan ko‘plab psixologik muammolarning mavjudligi, past moddiy ahvol, ota-onalarning ichkilikga berilishi, to‘liq bo‘lmagan oilalar, noqulay turmush sharoiti va boshqalar. Bunday oilalarda bir qator psixologik muammolar mavjud bo‘lib, ularni ko‘pincha mutaxassis yordamisiz hal qilib bo‘lmaydi.

O‘smirlar oilasini psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash bugungi kunda, ayniqsa globallashuv sharoitida dolzarbdir, chunki bu oilaga berilgan chegaralarning xiralashishiga olib keladi, oila poydevorini, ya’ni shaxsiy xavfsizlikni, hissiy yaqinlikni va bolalarni tarbiyalashga mas’uliyatli munosabatni “buzadi”.

Deviant o‘smirlarning oilalari bilan ishlash zamonaviy psixologiyaning eng qiyin muammolaridan biridir.

Zamonaviy tadqiqotlar oila omilining bolaga ta’siri o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikni ko‘rsatadi: oiladagi iqlim qanchalik farovon bo‘lsa, deviant xatti-harakatlarga moyil bo‘lmagan bolani tarbiyalash ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi.

Tadqiqotning maqsadi o‘smirlarning deviant xulq-atvorining xususiyatlarini o‘rganish va uning oldini olish edi.

Tadqiqot vazifalari:

- deviant o‘smirlarni tarbiyalayotgan oilalarning psixologik muammolarini aniqlashning nazariy yondashuvlarini o‘rganish;

- deviant o‘smirlarni tarbiyalayotgan oilalarning psixologik muammolarini o‘rganish;

- o‘smirlarning deviant xatti-harakatlarga moyilligini empirik tarzda aniqlash;

- deviant o‘smirlarni tarbiyalayotgan oilalarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish.

Tadqiqot gipotezasi: Deviant o‘smirlarni tarbiyalayotgan oilalarda ota-ona munosabatlarini va bola bilan ota-ona o‘rtasidagi munosabatlarini yaxshilashda psixologik-pedagogik dasturdan foydalanilsa, samaraliroq bo‘ladi.

Oilalar o‘ziga xos ijtimoiy hamjamiyat sifatida barcha davrlarda mutafakkirlar, sotsiologlar, o‘qituvchilar va psixologlar ongini egallab kelgan. Biroq, hozirgi kunga qadar fanda "oilalar" ning unitar fenomeni mavjud emas. Psixologik lug‘atda

oila tushunchasi nikoh yoki qarindosh-urug‘likka asoslangan kichik guruh sifatida izohlanadi. U umumiy hayot, o‘zaro ma’naviy javobgarlik va bir-biriga yordam berish bilan bog‘liq. Jinslar va jinsiy ehtiyoj o‘rtasidagi farq oilaviy munosabatlarni belgilaydi, ular axloqiy, tarbiyaviy va psixologik munosabatlar shaklida namoyon bo‘ladi.

L.D.Stolyarenko va S.I.Samiginning fikricha, oila o‘zini saqlab qolish (naslni davom etish), o‘zini o‘zi tasdiqlash (o‘zini o‘zi qadrlash) ehtiyojlarini eng yaxshi qondirish uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-pedagogik jamoadir [1].

Y.P.Azarov oilani shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarning barqaror shakli bilan tavsiflangan ijtimoiy institut sifatida ko‘radi, uning doirasida odamlarning kundalik hayoti bevosita amalga oshiriladi: jinsiy aloqalar, bolalar tug‘ilishi, yosh avlodning dastlabki ijtimoiylashuvi, maishiy parvarish, ta’lim, tarbiya va tibbiy yordam. Hamma davrlarda ham oila asosiy ta’lim muassasasi bo‘lib kelgan. O‘sib borayotgan odamning bolalik davrida to‘g‘ridan-to‘g‘ri oilasida to‘plagan tajribasi butun umri davomida saqlanib qoladi. Oilaning ta’lim muassasasi sifatidagi o‘rni o‘sib borayotgan shaxsning unda umrining deyarli ko‘proq qismini o‘tkazishi bilan belgilanadi. Mavjud ta’lim muassasalarining hech biri bolaning shaxsiyatiga ta’sir qilish muddati bo‘yicha oila bilan raqobatlasha olmaydi [2].

I.V.Dubrovina tarbiyada oila ham ijobiy, ham salbiy omil rolini o‘ynashi mumkin deb hisoblaydi. O‘sib borayotgan shaxsning ongiga foydali ta’siri shundaki, eng yaqin qarindoshlari sifatida oila a’zolaridan boshqa hech kim bolaga ijobiy muomala qila olmaydi. Shu bilan birga, hech bir ijtimoiy institut bolalarni tarbiyalashda oila kabi zarar etkaza olmaydi [3].

Reproduktiv funktsiya naslni davom etish zarurati bilan belgilanadi. Mamlakatdagi demografik vaziyat hozirda qulay emas: o‘lim darajasi tug‘ilishdan sezilarli darajada oshib ketgan. Bir necha yillar davomida ikki yoki uch kishidan iborat oilalar sonining ko‘payishi tendentsiyasi kuzatildi. Bolalarning tug‘ilishi, bu oila a’zolarining fikriga ko‘ra, ota-onalarning erkinligini buzish hisoblanadi: ta’lim, kasbiy faoliyat va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishda. Bolalarning yo‘qligiga e’tibor berish oson emas, u tug‘ish yoshidagi odamlarga tobora kengayib bormoqda. Bu haqiqat moddiy va iqtisodiy qiyinchiliklarning kuchayishi, ma’naviy inqiroz bilan belgilanadi, bunda maqom narsalar (uy-joy, dala hovli, dam olish imkoniyati va boshqalar) qadriyatlar ierarxiyasida ustun o‘rin egallaydi [4].

I.V.Grebnikova oila a’zolari sonining kamayishini belgilovchi omillarni nomlaydi: tug‘ilishning kamayishi; yosh oilalarning keksa ota-onalardan ajralish istagi; ajralishlar, bevalik va otasiz onalar tomonidan bolalar tug‘ilishi sonining ko‘payishi hisobiga to‘liq bo‘lmagan oilalar sonining ko‘payishi; aholi salomatligi darajasi va sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanish darajasi [5].

M.I.Lisina oiladagi tarbiyaning xususiyatlariga qarab bolalarning o‘zini o‘zi anglashini o‘rgangan. Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zlarini aniq tushunadigan bolalar kattalar ular bilan etarlicha vaqt o‘tkazadigan oilalarda tarbiyalanadi; ta’lim muassasasida muvaffaqiyatga erishish uchun qulay prognoz

berishadi. Bunday bolalar ko‘pincha rag‘batlantiriladi. Biroq, rag‘batlantirish nomoddiy xususiyatga ega. Ushbu oilalarda jazo kamdan-kam uchraydi va qoida tariqasida, tengdoshlar bilan muloqot qilishdan bosh tortish shaklida ifodalanadi. O‘zini past baholagan bolalar u bilan birga ishlamaydigan oilalarda tarbiyalanadi, ammo ular so‘zsiz itoatkorlikni talab qiladilar; ular o‘zlarining qadr-qimmatini kamsitadilar, ko‘pincha ularni qoralaydilar, jazolar tizimli, ba’zida bu begonalar oldida sodir bo‘ladi; kattalar ulardan maktabda muvaffaqiyat qozonishlarini yoki kelajakdagi katta hayotida haqiqiy muvaffaqiyatga erishishlarini kutmaydilar [6].

E.G.Eidemiller, shuningdek, oilaviy tarbiya sharoitlari o‘sib borayotgan shaxsning ham adekvat, ham noadekvat (deviant) xatti-harakatlarini aniqlay oladi, deb hisoblagan. Olim o‘zini past baholaydigan bolalar kattalar har kuni bolani haqorat qiladigan va uning oldiga asossiz maqsadlar qo‘yadigan oilalarda tarbiyalanishini isbotladi. Bunday tarbiyaning natijasi shundan iboratki, bola bevosita o‘zining nomutanosibligini his qiladi, ota-onasining talablariga mos kelmasligini his qiladi. Ammo etishmovchilik o‘zini yuqori baholaydigan bolalarda ham o‘zini namoyon qilishi mumkin. Bu bolalar haddan tashqari maqtovga sazovor bo‘lgan, kichik yutuqlar uchun moddiy jihatdan mukofotlanadigan, jazolar juda kam uchraydigan va talablar tizimi etarli darajada moslashuvchan bo‘lmagan oilalarda paydo bo‘ladi. Adekvat o‘ziga xos jazo va mukofotlashning moslashuvchan tizimi mavjud bo‘lgan va qat’iy jazolar qo‘llanilmaydigan oilalarda shakllanadi [7].

Respublikamiz olimlari ham o‘smirlar orasidagi deviant xulq muammolariga o‘z ilmiy ishlarida murojaat qilganlar. A.I.Ostrovskiy, Sh.A.Isroilov, O‘.Q.Tolipov, Yu.M.Asadov, S.Fayziev, K.Normatov, D.Sharipova, G.Xudoyarova, G.T.Yadgorova, O.U.Avloevlar o‘z ilmiy izlanishlarida deviant xulqli o‘smirlar xulq-atvoriga xos salbiy illatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish, ularni qayta tarbiyalashning psixologik, pedagogik, huquqiy masalalarini o‘rgangan.

Etarli darajada yuqori darajadagi o‘zini o‘zi qadrlaydigan bolalar yashaydigan oilalarda bolaning shaxsiyatiga e’tibor (uning moyilligi, istaklari, muloqoti) ma’lum bir jiddiylik bilan birga kuzatiladi. Bunday oilalar jazodan foydalanmaydilar, ular bolani to‘g‘ridan-to‘g‘ri loyiq bo‘lgan vaziyatlarda maqtashdan xursand bo‘lishadi. O‘zini past baholaydigan bolalar bevosita kattalar tomonidan nazoratsiz, ota-onalarning bolalarga va bir-biriga befarqligi sharoitida tarbiyalanadi.

Shunday qilib, insonning mavjudligi hozirgi vaqtda oilaviy hayot tarzi shaklida tashkil etilgan. Oila juda ko‘p funktsiyalarni bajaradi, ularning har biri ma’lum darajada oiladan tashqarida mujassamlanishi mumkin, ammo ularning kombinatsiyasi faqat oilada namoyon bo‘lishi mumkin. Yosh avlodni tarbiyalashda oila va oila ichidagi munosabatlar asosiy rol o‘ynaydi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish va ularning muhokamasi.

Avvalo, tashxisni boshlashdan oldin o‘smir bilan suhbat natijalarini taqdim etaylik. Suhbat natijalari shuni ko‘rsatdiki, deviant xulq-atvorli o‘smirlarning 31,8 % to‘liq bo‘lmagan oilalarda voyaga yetgan (ota yo‘q edi). Beshta oilada

(22,7%) ota-onalar bolaning ko‘z o‘ngida yuzaga kelgan uzoq muddatli mojarolardan so‘ng ajralishga majbur bo‘lishgan. Ota-onalari ajrashgandan so‘ng, o‘smirlar otalari bilan muloqot qilishni davom ettiradilar, ular bilan tez-tez uchrashadilar. Bola onasi va otasi bilan yashaydigan deviant o‘smirlarning atigi 15 ta oilasini (68%) to‘liq deb hisoblash mumkin, ammo bu oilalarning hammasini ham farovon deb bo‘lmaydi. Faqat 4 nafar maktab o‘quvchisi (18%) yetarlicha qulay muhitda tarbiyalanmoqda. Boshqa oilalar ota-onalardan biri yoki ikkalasi tomonidan spirtli ichimliklarni suiiste‘mol qilganligi sababli tartibsizdir.

O‘smirlarning nazorat guruhi barcha oilalar to‘liq, ijtimoiy farovon va pedagogik jihatdan barkamol bo‘lishi uchun tanlangan. Bolalarda huquq buzarlari yo‘q, o‘quv fanlarida yaxshi o‘qiydilar va ularning xatti-harakatlaridan hech qanday shikoyatlar yo‘q.

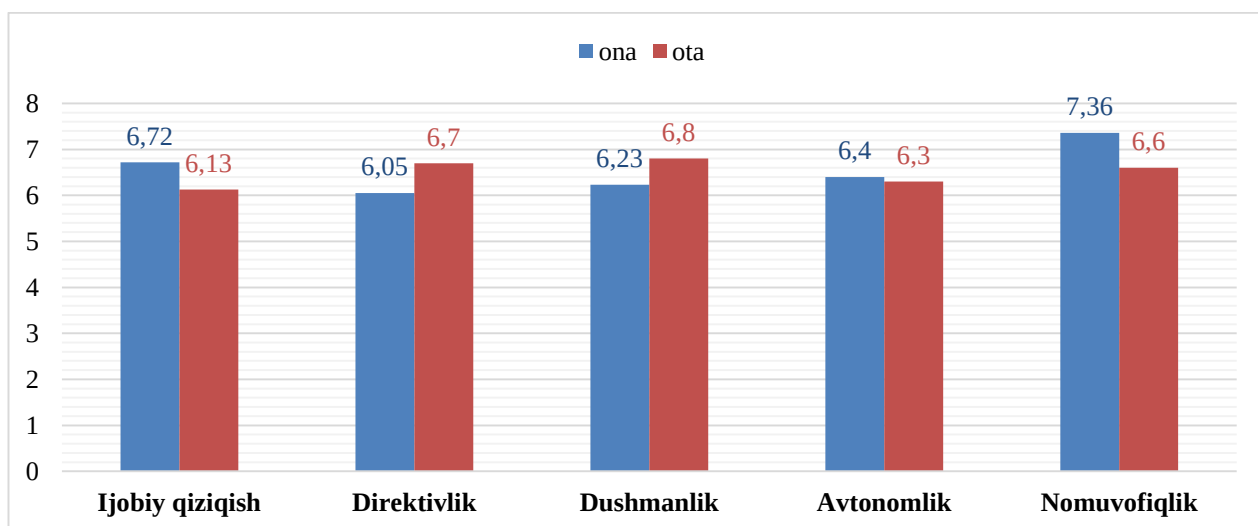
Keling, 1 va 2-jadvallarda ikkita guruh sub’ektlari uchun ADOR usulidan foydalangan holda ota-onalarning ta’lim amaliyotini o‘rganish natijalarini taqdim etamiz.

1-jadval.

Deviant xulq-atvori bo‘lgan o‘spirinlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o‘rganish natijalari

№	Ijobiy qiziqish		Direktivlik		Dushmanlik		Avtonomlik		Nomuvofiqlik	
	ona	ota	ona	ota	ona	ota	ona	ota	ona	ota
1	6	3	8	8	9	8	3	2	8	9
2	8	9	7	9	6	3	8	9	8	9
3	8	9	3	5	9	8	9	9	9	10
4	2	3	5	9	2	9	6	7	6	6
5	5	6	8	8	5	9	9	10	9	8
6	6	7	2	8	9	7	3	2	2	2
7	9	10	9	2	7	9	9	9	9	9
8	6	5	6	9	2	6	6	5	7	3
9	8	6	5	2	6	8	8	8	9	8
10	3	5	8	9	8	9	8	9	10	9
11	10	9	3	10	10	5	5	6	9	5
12	6	8	8	6	6	8	2	3	2	2
13	7	3	7	9	9	6	7	6	5	6
14	9	7	2	6	2	9	9	8	9	9
15	3	3	9	2	6	6	6	5	6	3
16	5	2	3	10	5	3	9	9	8	9
17	9	9	3	6	9	9	5	5	6	8
18	6	5	8	9	3	6	2	3	9	8
19	10	9	3	3	9	5	9	8	9	9
20	9	6	9	9	3	6	10	9	9	8
21	3	2	8	5	7	5	6	5	6	2
22	10	9	9	3	6	6	3	2	7	3
O‘r.	6,72	6,13	6,05	6,7	6,23	6,8	6,4	6,3	7,36	6,6

1-rasmdagi gistogrammada deviant xulq-atvori bo‘lgan o‘smirlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o‘rganishning o‘rtacha qiymatlarini keltiramiz.

1-rasm. Deviant xulq-atvori bo‘lgan o‘spirinlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o‘rganishning o‘rtacha qiymatlari.

1-jadval va 1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, ota-onalarning tarbiyaviy amaliyoti xususiyatlarining barcha o‘rtacha qiymatlari o‘rtacha darajada. Ona tomonidan ota-ona tarbiyasida nomuvofiqlik ko‘lami yuqoriroq qiymatlarga ega.

Onalar uchun ijobiy qiziqish shkalasi bo‘yicha natijalar otalarga qaraganda bir oz yuqoriroqdir. O‘smirlar yordam va qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘lib, ko‘p hollarda uni onalari va otalaridan olishadi. Ota-onalar tinglashga, muhabbatini ko‘rsatishga va o‘smirning savollariga ochiqchasiga javob berishga tayyor. Otada o‘rish tendentsiyasi bilan yo‘naltiruvchilikning o‘rtacha ko‘rsatkichlari ota-onalarning qat’iy ekanligi, juda ko‘p qoidalar qo‘yishi, o‘smirni haddan tashqari nazorat qilish va juda ko‘p topshiriqlar berishini ko‘rsatadi.

Dushmanlik miqyosidagi ma’lumotlar sabr-toqatning etishmasligi, tez-tez shikoyat qilish, o‘g‘ilning ehtiyojlariga qiziqish yo‘qligi, uni ijtimoiy qoralash orqali o‘zgartirish istagi va o‘smirning fikrini e’tiborsiz qoldirishni ko‘rsatadi. Bularning barchasi uni ba’zan ota-onalar farzandidan nafratlanadi degan fikrga olib keladi.

Avtonomlik o‘smirning xatti-harakatlarini, xulq-atvorini, bo‘sh vaqtni o‘tkazish imkoniyatlarini, ota-onalarning o‘smirning ichki dunyosiga aralashmasligi va kechirimlilikini mustaqil ravishda tanlash qobiliyatini ko‘rsatadi. O‘smirlarning fikriga ko‘ra, ota-ona tarbiyasida nomuvofiqlik, ayniqsa, otalar orasida namoyon bo‘ladi. Talablarning birligining yo‘qligi, ularning nomuvofiqligi, harakatlardagi oldindan aytib bo‘lmaydiganligi, istaklar va topshiriqlarning noaniqligi o‘smirlar o‘rtasida xavotirning kuchayishi holatini keltirib chiqaradi.

Aniqroq bo‘lish uchun deviant xulq-atvori bo‘lgan o‘spirinlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini o‘rganish natijalarini 2-jadvalda umumlashtiramiz.

2-jadval.

Deviant xulq-atvori bo‘lgan o‘smirlarning ota-onalarining tarbiyaviy amaliyotini baholash (odamlar soni va %).

Xususiyatlar	Ona			Ota		
	Yuqori	O‘rta	Past	Yuqori	O‘rta	Past
Ijobiy qiziqish	10 45%	8 36%	4 19%	8 36%	8 36%	6 28%
Direktivlik	10 45%	5 23%	7 32%	12 54%	5 23%	5 23%
Dushmanlik	8 36%	9 41%	5 23%	11 50%	8 36%	3 14%
Avtonomlik	10 45%	7 32%	5 23%	10 45%	7 32%	5 23%
Nomuvofiqlik	13 59%	7 32%	2 9%	13 59%	3 14%	6 27%

2-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, otalar va onalarning deviant o‘smirlarga nisbatan tarbiyaviy amaliyotlari "ijobiy qiziqish", "direktivlik" va "dushmanlik" shkalalari bo‘yicha farqlanadi. Otalar (yuqori darajada 36%) bilan solishtirganda onalar orasida ijobiy qiziqish (yuqori darajada 45%), otalarda esa direktivlik va dushmanlik (yuqori darajada mos ravishda 54% va 50%) ustunlik qiladi. Avtonomlik va nomuvofiqlik shkalasi onalar va otalar o‘rtasida deyarli bir xil.

Xulosa.

Ikki guruh sub’ektlarining (ijtimoiylashgan va deviant o‘smirlar) psixologik tekshiruv shuni ko‘rsatdiki, ota-onalarning salbiy tarbiyaviy amaliyoti xatti-harakatlarning buzilishi ehtimolini oshiradigan sharoitlarni yaratadi, shuningdek, tajovuzkor tendentsiyalarning kuchayishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Deviant o‘smirlar tarbiyaviy amaliyotining barcha xususiyatlarini, shu jumladan ijobiy qiziqishni normal ijtimoiy rivojlanishi bo‘lgan o‘smirlarga qaraganda yuqori baholaydi. Voyaga etmagan bolalarning onalari o‘g‘liga nisbatan aybdorlik tuyg‘usini yuklashga intilib, u bilan munosabatlarda ishonchsiz shubha tuyg‘usini rivojlantiradilar. Onalar, ko‘pchilik otalar singari, qarama-qarshi talablar, o‘g‘lidani norozilik va uning kelajakdagi taqdiriga shubha bilan qarashlari bilan ajralib turadi. Otalarga nisbatan onalar orasida ijobiy qiziqish ustunlik qiladi, otalarda esa direktivlik va dushmanlik hukmronlik qiladi. Otalar va onalar o‘rtasida avtonomlik va nomuvofiqlik shkalasi deyarli bir xil.

Eksperimental (deviant o‘smirlar) va nazorat guruhlari (normal sotsializatsiyaga ega bo‘lgan ikki ota-onadan bo‘lgan o‘smirlar) ishtirokida tajriba o‘tkazildi. Onalar va otalarning o‘g‘illariga nisbatan tarbiyaviy mavqeini aniqlashdan tashqari, o‘smirlarning urg‘ularining turlari o‘lchandi, bu esa sub’ektlarning xarakteristik xususiyatlarini baholashga imkon berdi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ta’kidlashimiz mumkinki, bunday eksperimental tadqiqotlar ijtimoiy moslashgan va ijtimoiy moslashtirilmagan o‘smirlar bilan ishlashda istiqbolli psixoterapevtik modellarni ishlab chiqish uchun foydali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Stolyarenko L.D. Sto ekzamenatsionnix otvetov po pedagogike / L.D. Stolyarenko, S.I. Samigin. –Rostov-na-Donu, 2001. – S.18.
2. Azarov A. Semeynaya pedagogika [Tekst] / A. Azarov. – M.: Aspekt – Press, 2007. – S.21.
3. Dubrovina I.V. Osobennosti psixicheskogo razvitiya detey v seme i vne semi [Tekst] // Vozrastnie osobennosti psixicheskogo razvitiya detey / I.V. Dubrovina, M.I. Lisina. – M.: Misl, 2002.- S.34-123.
4. Buyanov M.I. Rebenok iz neblagopoluchnoy semi [Tekst] / M.I. Buyanov. – M.: Sfera, 2008. – S.121.
5. Grebennikov I.V. Osnovi semeynoy jizni [Tekst] / I.V. Grebennikov. – M.: Misl, 2010. – S.76.
6. Lisina M.I. Vliyanie otnosheniy s blizkimi vzroslimi na razvitie rebenka rannego vozrasta [Tekst] / M.I. Lisina // Voprosi psixologii. – 2001. - № 3.- S.122.

YOSHLARNING HUQUQIY ONG VA HUQUQIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURIYLIGI

Daminov Keldibek Erkaboyevich
Samarqand viloyat IIB psixologi

Annatsiya: Maqolada o‘spirinlarda huquqiy ongni rivojlantirishning metodologik tahlili o‘rganilgan. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra tadqiq etishga zarurat tug‘ildi. Shuning uchun shaxsning huquqiy ong va huquqiy savodxonligini aniqlashda tadqiqot predmeti va obyekti bosh mezon hisoblansa-da, ammo muammoni o‘rganishni optimallashtirish uchun asosiy metod va metodikalarni tadbiq etish choralarini ko‘rish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, mas‘ul bo‘lgan ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar.

Jahon ijtimoiy taraqqiyotidagi tub o‘zgarishlar jarayoni bugungi kunda aholi, ayniqsa yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta‘minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning metodologik masalalarini tahlil qilganimizda huquqiy savodxonlik masalasiga doir yondashuvlar o‘ziga xosligi bilan ajralib turishini ko‘rsatdi. Shu sababli ham biz o‘spirinlarda huquqiy savodxonlikni

shakllantirishning psixologik xususiyatlarini o‘rganish masalasida yangi tadqiqot dasturini shakllantirish muhim deb hisobladik. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra tadqiq etishga zarurat tug‘iladi.

Bugungi kun taraqqiyoti insonlardan o‘zining huquqiy savodxonligini taqazo etadigan davr sifatida maydonga chiqadi. Shu sababli shaxs taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridayoq huquqiy savodxonlikni ta‘minlash chora-tadbirlari, ularning psixologik jihatlari va komponentlarini inobatga olish muhim hisoblanadi. Shu sababli tadqiqotimizda o‘spirinlar huquqiy savodxonligini psixologik xususiyatlarini tadqiq etish maqsadida tashkil etilayotgan izlanish uchun alohida dasturga zarurat tug‘iladi. Mazkur masalani yechimini topish yuzasidan olib borilgan izlanishlarga ko‘ra yechimini topish imkoniyatini beradigan munosabat tizimi kerak bo‘ldi. Bu jarayonda ikki xil munosabat kuzatiladi. Birinchi holat ilk o‘spirinlarning huquqiy savodxonligini psixodiagnostika va ikkinchisi esa huquqiy savodxonlikning rivojlantirish tizimini shakllantirish ehtiyojidir.

Bu esa dasturning shakllantirishga xizmat qiluvchi quyidagi munosabat tizimini shakllantirishga imkon beradi. Buning uchun huquqiy savodxonlikni o‘rganishga uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish asosiy elementlarni aniqlashga imkon beradi, ularning umumiy bahosi insonning huquqiy savodxonligi darajasini ko‘rsatadi.

Huquqiy savodxonlik darajasini aniqlash uchun turli ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Empirik tadqiqotlardan odatda foydalanish: fuqarolarning huquqiy jihatdan o‘z-o‘zini baholashi; huquqning turli sohalaridan xabardorlik darajasini aniqlash; ma‘ulum manfaatli mavzular aholini qiziqtirmas ekan; qonunning muayyan tarmoqlari bo‘yicha aholining huquqiy bilimga bo‘lgan ehtiyojlari. Mazkur masala, xalqaro tadqiqotlar tajribasini o‘rganish hisobida ta‘minlanadi.

AQShning Kaliforniya universiteti huquq va jamiyatni o‘rganish markazi¹, Kanada yuristlar assosiasiyasi, MARG (Multiple Action Research Group)—huquqiy savodxonlik darajasini oshirish ustidan ishlovchi hind notijorat markazi, Skandinaviya yo‘nalishi, Italiya huquqiy sosiologiya Markazi va huquqiy savodxonlik tadqiqotlari bo‘yicha Rossiya tajribalari tadqiqot dasturini tashkil etish uchun asos bo‘lib xizmat qildi.

Agar Kaliforniya universiteti huquq va jamiyatni o‘rganish markazi faoliyati bo‘yicha AQShdagi huquqiy savodxonlik tadqiqotlarida huquqiy masalalar bo‘yicha kompetentlik darajasi, to‘liq va faol hayot kechirishi uchun huquqiy masalalarni qonunga muvofiq sifatida qaraladi. Xulq-atvor savodxonligi sud ishlarini yuritish bilan bog‘liq bir qator funksional ko‘nikmalar sifatida tavsiflanadi, bu esa barcha darajalarda adolat, hisobdorlik va samarali vositalarni talab qilishga imkon beradi.

¹Edelman L., Krieger L., Eliason S., Albiston C. Judicial Deference to Institutionalized Employment Practices. (<https://www.law.berkeley.edu/academics/berkeley-empirical-legal-studies-bels/current-bels-research/>).

Yevropa tadqiqotlari esa "Skandinaviya yo‘nalishi " deb nomlanadi, unda fuqarolarning huquqiy savodxonligi va huquqiy munosabatlarni o‘rganish mavjud qonunchilikka o‘zgarish va o‘zgartirishlar kiritish uchun amalga oshiriladi.

Kopengagen universiteti (Daniya) tomonidan mehnat qonunchiligi sohasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari ijtimoiy sohadagi ayrim huquqiy qoidalarini o‘zgartirish bo‘yicha qarorlar qabul qilish uchun asos bo‘lib xizmat qildi. Lund universiteti mutaxassislari (Shvesiya) "o‘zaro tushunish muvozanat va roziligi qabul" ijtimoiy siyosat sohasida o‘rganish Qonunchilik amaliyoti ayrim jihatlarini tekshiradi. Tibbiy sug‘urta fondlarining tez o‘sib borishi sabablarini o‘rganib chiqib, Shvesiya hukumati ijtimoiy sug‘urta ma’murlari faoliyatini tartibga soluvchi batafsil qonunlarni qabul qildi.

Bundan tashqari, Skandinaviya mamlakatlari uchun xarakterli tadqiqot mavzusi aholining huquqiy hamkorlikning turli jihatlariga munosabati hisoblanadi

Huquqiy savodxonlik bo‘yicha Rossiya amaliyotidan tadqiqotimiz uchun alohida o‘rin oladigan jihatlar mavjud. Bugungi kunda Rossiyada Moliyaviy tadqiqotlar Milliy agentligi tahliliy markazi va AMULEKS Milliy huquqiy xizmat tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning o‘ziga xos o‘rni bor. Mazkur markazlar faoliyatini o‘rganish asosida tadqiqotimiz uchun o‘ziga xos yo‘nalishni tanlash imkoniyatini topishga erishdik. Mazkur tashkilotlarning o‘zaro hamjihatligi asosida ishlab chiqilgan loyiha doirasidagi tadqiqotlar ham Kaliforniya universiteti huquq va jamiyatni o‘rganish markazi, Skandinaviya yo‘nalishi, Italiya huquqiy sosiologiya Markazi tajribalariga tayanganini anglash mumkin.

Respublikamizda xalqaro tajribalarga tayangan holda aholining huquqiy savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan tadbirlarning ham o‘ziga xos o‘rni mavjudligini unutmaslik lozim bo‘ladi. Bu boradagi tadbirlar ma’lum ma’noda huquqiy savodxonlik jahondagi barcha mamlakatlar uchun eng dolzarb muammo ekanligini mavjud tajribalardan payqash qiyin emas.

Milliy darajada huquqiy savodxonlikni o‘rganish aholi ortasida deyarli amalga oshirilmaydi, natijalar individual tadqiqotlarni aniqlashga qaratilgan huquqiy institutlarga munosabat, huquqiy tizim, aholining erkinliklarini himoyalash ilmiy makonda taqdim etiladi. Shu sababli ham Rossiyada huquqiy savodxonlikni ta’minlash bo‘yicha alohida ijtimoiy va professional guruhlar faoliyat olib bormoqda.

Mamlakatimizda aholining huquqiy savodxonligini oshirishda kitob mutolasining ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilayotganligi sir emas. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”gi farmoyishi esa ilm va ijod ahli, umuman jamiyat hayotiga befarq bo‘lmagan har bir insonni ruxlantirdi. Ma’naviy yuksalish bo‘yicha yana bir muhim qadam bo‘ldi.

Mazkur farmoyishda ta’kidlanganidek, mustaqillik yillarida mamlakatimizda matbuot, noshirlik va axborot sohasida tegishli huquqiy asoslar yaratildi. Xususan, 10 dan ortiq qonun va 30 dan ortiq qonunosti hujjati qabul qilindi. 1 677 ta matbaa korxonasi, 118 ta nashriyot davlat ro’yxatiga olindi.¹

Hozirgi sanab o‘tilgan xalqaro va mahalliy tajribalar o‘spirinlar huquqiy savodxonligi yuzasidan olib borilayotgan psixologik tadqiqotimiz uchun metodologik asos sifatida xizmat qiladi.

O‘spirinlar huquqiy savodxonligini tadqiq etish dasturini mazmuni ikki xil yo‘nalishdagi izlanishlar olib borishga undaydi. Tadqiqot dasturining birinchi qismi o‘spirinlarning huquqiy savodxonlik holatini baholashga xizmat qiluvchi diagnostikasini tartiblashdir. Ikkinchi yo‘nalishi esa o‘spirinlar huquqiy savodxonligini o‘stirish yuzasidan dasturiy ta’minotni shakllantirish masalasidan iborat.

Tadqiqotning diagnostika tizimini shakllantirishda psixologiya sohasida ahamiyatga ega bo‘lgan quyidagi jihatlarni inobatga olishni lozim topdik:

- huquqiy xabardorlik;
- huquqiy faollik;
- huquqiy qadriyatlarni bilish, e’tirof etish;

Yuqoridagi yo‘nalishlar esa o‘spirinlarning huquqiy savodxonligini aniqlash uchun zarur bo‘lgan diagnostikani amalga oshirishga xizmat qiladi.

O‘spirinlarning huquqiy savodxonligini muhim sharti sifatida uning indeksi va uning komponentlarini aniqlash lozim. Huquqiy savodxonlik indeksi barcha xilma-xillikni hisobga olgan holda aholining huquqlarini himoya qilish haqidagi huquqiy savodxonligi darajasining sohalar bo‘yicha bilim, ko‘nikma va munosabat umumlashma ko‘rsatkichidir. O‘z navbatida huquqiy savodxonlik indeksi esa uchta ko‘rsatkichga ega: huquqiy bilim, huquqiy ko‘nikma va huquqiy ustanovkalar. Ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha o‘spirinlarning huquqiy savodxonlik darajasini baholash bo‘yicha metodikalar xususida navbatdagi paragrafda batafsil to‘xtaymiz.

Ushbu o‘rinda huquqiy savodxonlik indeksining individual ko‘rsatkichlarini aks ettiruvchi quyidagi mulohazalarni keltirib o‘tish muhimdir: *Huquqiy bilim (kognitiv jabha)*. Huquqiy bilim huquqiy ongning asosini tashkil etadi. Ushbu blok o‘spirinlarning huquqiy xabardorligini subyektiv va obyektiv baholashni o‘lchash uchun savollarni o‘z ichiga oladi.

Huquqiy ko‘nikma (xulqiy jabha). O‘spirinlarning huquqiy holatidagi xulq-atvorining ham real, ham deklarativ modelini ifodalaydi. O‘spirinlarning o‘zlarini huquqlari buzilgan holatdagi harakatlarini belgilaydi.

Huquqiy ustanovka (emosional-baholash). Huquqiy ustanovka huquq nuqtai nazaridan ahamiyatli bo‘lgan narsalarga xulqiy tayyorlik (moyillik) sifatida qaraladi. Huquqiy ustanovka o‘z ichiga olgan rasional (huquqiy normalar bilim, qonun, umumiy talablar), hissiy (huquqiy normalar va talablarga munosabat) va irodali (har qanday yo‘l bilan harakat qilishga tayyorligi)

¹Аҳолининг ҳуқуқий билими ва саводхонлигини оширишда китоб мутоласининг аҳамияти//<https://www.minjust.uz/uz/press-center/news/70893/?PIC=Y>

komponentlarini tayyorligi va qiziqish emas, balki subyektning huquqiy tamoyillar va qadriyatlarga nisbatan muayyan tarzda qonuniy muhim vaziyatlarda harakat qilishdir¹.

Ushbu alohida ahamiyat kasb etadigan muammolarni anglab yetish uchun psixologlar faoliyatini tasdiqlashga e’tibor qaratamiz.

Xulosalar:

1. Shaxsning huquqiy ong va huquqiy savodxonligini aniqlashda tadqiqot predmeti va obyekti bosh mezon hisoblansa-da, ammo muammoni o‘rganishni optimallashtirish uchun asosiy metod va metodikalarni tadbiq etish choralarini ko‘rish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2. Yoshlarda huquqiy savodxonlikni tadqiq etish metodlari va metodikalari tadqiqot obyekti huquqiy bilimlarni o‘zlashtirish xususiyatlari, biror bir fan yo‘nalishi bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish layoqati, huquqiy tushunchalarni shakllantirish qonuniyatlarini egallashga tayyorligini baholaydi. Shu bois metodika natijalarini tahlil etishda ularning bunday xususiyatlarini hisobga olish ma’qul.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.
3. G‘oziyev E.G‘., Jabborov A.M. Faoliyat va xulq-atvor motivasiyasi. T.: 2003, -124 b.
4. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
5. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
6. Safarovich Q. O. et al. O‘quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ta’sir modeli //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
7. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
8. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.

¹Шамила. А.С.Место правовой установки личности в структуре правосознания//Мир науки и образования. 2018. № 3(15) file:///D:/mesto-pravovoy-ustanovki-lichnosti-v-strukture-pravosoznaniya.pdf.

RASHK MUAMMOSINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOHIYATI

Ummatova Sitara Shavkatulloyevna

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrası dosenti

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada psixologiya fanida rashk fenomenining ilmiy tahlil bo‘yicha turlari va psixologik mohiyati yoritib berilgan. Rashkning asosi sifatida kognitiv, xulq-atvor, affektiv jihatları; rashkning psixologik xususiyatlaridan emotsiya, ishonchsizlik psixologik holatlari; rashkning qisqa muddatli, hissiyot, uzoq muddatli, ehtiros, faol, passiv, azobli, reaksiyalishaklari va turlari bayon etilgan.

Tayanch tushunchalar: psixologiya, rashk, emotsiya, psixologik holat, ijtimoiy munosabatlar, rashkning psixologik xususiyatlari, ishonchsizlik, rashk mohiyati, rashkshakli, qisqa muddatli, uzoq muddatli, faol, passiv, rashkning asosi, kognitiv, xulq-atvor, affektiv.

Bugungi kunda fanning rivojlanishida shaxslarning xar hil emosional holatlarini belgilanib va u tahlil qilinmoqda, u shaxs faravonligi,hissiy muloqotlari,fikrlashi,ma’naviy,ahloq va boshqalarni o‘z ichiga oladi.

Rashk fenomeni keng tarqalganiga qaramay, psixologiya fanida rashkning mohiyati, uning qonuniyatlari, determinantlari, turlari to‘g‘risida aniq tushuncha yo‘q. Afsuski, psixologiyada rashk fenomeni, uning psixologik mexanizmi yaxshi o‘rganilmagan. Rashkning har bir inson hayotiga ta’sirida qanday oqibatlarga olib kelishi, nima qilish mumkinligi haqidagi aniq manbalar yetarli emas. Rashk hissining paydo bo‘lishi sabablari, uning oilalar barqarorligiga ta’siri masalalari tadqiqotchilar uchun dolzarb, ahamiyatli va o‘rganilmagan mavzu bo‘lgan.

Rashk hissi odamga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan ruhiy holat bo‘lib, tajovuzkorlikni, xudbinlikka moyillikni keltirib chiqaradi. Shuningdek, rashk muammosi insonning qadri bilan bog‘liq bo‘lgan his-tuyg‘ulari, turli munosabatlaridagi reaksiyalarini ifodalaydi.

Ayni paytda psixologiya fanida rashk, uning mexanizmlari, shakllari va inson hayotida bajaradigan vazifalari kabi muammolari, bu holatning nazariy, amaliyligini boy takomillashtirish, konkretlashtirish maqsadida tadqiqotlar olib borishga chorlaydi.

Qayd etish zarurki, xorij psixologiyasida shaxslararo ta’sir bilan bog‘liq bo‘lgan rashkning turli xil vaziyat va dinamik xususiyatlari ma’lum darajada o‘rganilgan. Lekin O‘zbekiston sharoitida rashk mustaqil psixologik hodisa sifatida hanuzgacha ilmiy tadqiq etilmagan.

Ilm-fanning turli sohalarida rashk fenomenining mavjud bo‘lish sharti sifatida faoliyatda g‘ayrat-shijoat; o‘zaro munosabatda bir kishining boshqasini bo‘ysundirish istagi sifatida (ota-ona, turmush o‘rtog‘i, farzandlari va boshqalar

munosabatlarida) ijtimoiy munosabatlar va real hayotda mavjud. Shuningdek, rashk odamda boshqa odamga nisbatan o‘z mulki sifatida egalik qilishni ham namoyon qiladi.

Qayd etish kerakki, rashk hissini o‘zida kechirayotgan odamda aldanish va yolg‘iz qolish qo‘rquvi, hiyonat qo‘rquvi kabilar birdaniga yuzaga keladi, shunga mos fobiyalar kelib chiqadi. Natijada keskin reaksiyalar sifatida rashkchilar o‘zlarini, his-tuyg‘ulari va hatti-harakatlari ustidan nazoratni yo‘qotishadi.

Rashkning xavfli tomoni shundaki, u insonning hissiy va fiziologik holatiga ta’sir ko‘rsatadi. Natijada ko‘plab psixosomatik kasalliklarni keltirib chiqaradi. Rashk fenomeni insonning nafaqat psixologik, balki bioenergetik holati bilan bog‘liq ravishda izohlanadi. Shu bois rashk fenomenini izohlashda turlicha yondashuvni ko‘ramiz: «Rashk - bu o‘z ta’sirini yo‘qotishdan qo‘rqish. Rashk qo‘rqoqlikka o‘xshaydi. Bu muhabbat borligini isbotlaydigan yuksak tuyg‘u emas, balki o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchning doimiy yetishmasligi qo‘rquvi. Rashk - bu o‘z kuchsizligini ongsiz ravishda aks ettirish hissidir».

An’anaviy tarzda rashk hissi sevgi-muhabbat tushunchasi bilan bog‘liq tarzda talqin qilinadi. Rashk va sevgi o‘rtasidagi bog‘liqlikni odamning egalik qilish istagi bo‘lgan obyektiga nisbatan shubhali munosabati, uning sadoqati yoki uning xiyonati to‘g‘risida alamli shubhasi, rashk fenomenini namoyon etishda emosional munosabatlarning affektiv tomoniga e’tibor berilishi tasdiqlaydi.

Rashk fenomeni namoyon bo‘lishida sevgining ta’siri inkor etish noo‘rin va u eng birlamchi kuch vazifasini bajarishi quyidagicha izohlanadi: «Sevgi - bu insonda ta’sirchan kuch, inson va uning o‘rtoqlari o‘rtasidagi to‘siqni yo‘q qiladigan kuch, uni boshqalar bilan birlashtiradigan va yolg‘izlik va begonalik tuyg‘usini yengishga yordam beradigan va shu bilan birga uning qolishiga imkon beruvchi kuchdir» .

«Sevgi bu insonga nisbatan axloqiy munosabatdir. Bu ma’lum bir kishining inson uchun boshqasi uchun mavjudligini tasdiqlash vazifasini bajaradi. Sevilish degani atrofdagilarning eng muhimi uchun boshqasi uchun bo‘lish demakdir» .

Shu o‘rinda badiiy adabiyot ijtimoiy hayotni ifodalagani tufayli o‘zbek klassik adabiyotida ko‘plab asarlar, jumladan, Abdulla Qodiriyning «O‘tgan kunlar» romanida Zaynabning Otabek-Kumushbibilar munosabatiga nisbatan rashk hissi; «Mehrobdan chayon» asaridagi Anvar Mirzoga nisbatan saroy nozirlari tomonidan ko‘rsatiladigan rashk hislari hasad, adovat, ko‘rolmaslik, nafrat sifatida namoyon bo‘lishi kuzatiladi.

Rashk, o‘ziga xos tashvish shakli deb tasniflangan har qanday hissiy holat singari, yaqin kishining mehriga ishonch yetishmasligidan kelib chiqadi. Rashkni izohlashda uning uchinchi shaxsga, raqobatchiga qaratilgani va sevgi obyektining muammosi sifatida qabul qilinishi kabi yondashuv ham mavjud.

Rashk qo‘rquv va g‘azab kabi asosiy hissiyotlarni uyg‘otadi. Sevgi va u bilan bog‘liq bo‘lgan hamma narsani yo‘qotish ehtimoli odamda qo‘rquvni keltirib chiqaradi. Sevgi, boshqa narsalar qatori, xavfsizlik hissi degan ma’noni anglatadi. Rashk fenomenida g‘azab tuyg‘usi ham ifodalanadi. Agar inson yaqin kishisi bilan bo‘lgan munosabatlardagi pozitsiyasini saqlab qolishni istasa-yu, lekin,

uning bu istagi besamar bo‘lsa, bu o‘z-o‘zidan rashkchi insonda ichki norozilikni yuzaga keltiradi, g‘azabga aylanadi.

Rashk hissidan ko‘ra uning asorati masalasida fikrlab ish tutish muhimligi, jumladan, «rashkdan ko‘ra odamlarning hatti-harakatlarida iz qoldiradigan og‘riqli ruhiy holatni nomlash mumkin emas» ekanligi, bizning nazarimizda, bu his inson psixologiyasiga ta’sir ko‘rsatuvchi keskin va jarohatli hodisa ekanligini asoslaydi.

Rashk fenomeni inson emosional sohasi bilan bog‘liq ravishda undagi agressiya, o‘ziga va boshqalarga nisbatan norozilik, xavotir ko‘rinishlarida ham o‘zini namoyon etadi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, jahon klassikasining namoyondasi Vilyam Shekspir rashkni «yashil ko‘zli yirtqich hayvon» deb ta’riflagani hamda o‘z pyesalarida turli «qiyofalarda» namoyon bo‘lishini ko‘rsatgani barchaga ayondir.

O‘tgan asrda, ayol jamiyat va oilaning teng huquqli a’zosi sifatida e’tirof etilganidan keyin hatto rashk tuyg‘usiga nisbatan: rashk - bu «g‘ayritabiiy tuyg‘u», «o‘tmish qoldig‘i» kabi fikrlar paydo bo‘ldi. Shunga qaramay, rashk ijtimoiy hayotda erkaklar va ayollar, bolalar va o‘spirinlar orasida ko‘proq uchraydi va uning o‘ta jiddiy oqibatlari hanuzgacha kuzatilmoqda. Jamoatchilik fikri rashk qiluvchi odamlarga hamdardlik bildiradi va hatto qonunda rashk shaxsga nisbatan og‘ir jinoyatlar uchun «yumshatuvchi holat» deb hisoblanadi.

Rashk ma’lum bir yosh davrida o‘zini to‘liq namoyon etadi. Rashk o‘spirinlik davrida tez-tez va keskin namoyon bo‘ladi. Bu, asosan, hozirgi paytda yoshlar ma’lum bir nomukammallik, yetuklik, ma’lum bir to‘liqsizlikni his qilishlari bilan bog‘liq. O‘z-o‘zini ta’minlash va tajriba tuyg‘usini shakllantirish bilan rashkning kuchi va zo‘ravonligi pasayadi.

Rashk tuyg‘usi bilan yanada kuchli va chuqurroq tuyg‘ularni egallashda rashkning mohiyatini bilish muhim rol o‘ynaydi, ya’ni, xiyonat qilish, aldash, tegishli hatti-harakatni kutib olish uchun ichki tayyorlik. Rashkchi o‘spirinlik davrida, o‘spirin ota-onasi va do‘stlarining xiyonatiga guvoh bo‘lishiga to‘g‘ri kelishi mumkin. Bunday munosabat, agar inson boshqa odamlarga ishonchsizlik ruhida tarbiyalangan bo‘lsa paydo bo‘ladi.

Tadqiqotlarda ko‘pincha oila a’zolaridan qaysidir biri rashkchi ekanligi qayd etiladi. Bu borada ota-onalarning farzandlariga nisbatan tanlovchanlik munosabati, birini ikkinchisini oldida maqtashi, afzalligini ko‘rsatishi shunday psixologik xolatni yuzaga keltiradi.

Yoshi katta, oila qurganlarda esa juftining boshqa odam bilan iltifotli suhbatda bo‘lishi o‘zaro munosabatlarda xavf tug‘dirishi sifatida qaraladi. Rashk ijtimoiy munosabatlarga ta’sir ko‘rsatadi: turmush o‘rtoqlar orasida munosabatlarning yomonlashuviga, biznesdagi sheriklarning ishlarini to‘xtatishiga olib keladi, turmush o‘rtoqlardan birining hamda ota-onaning yoki boshqa oila a’zolarining rashki tufayli oilalar buziladi. Shu tarzda rashk hissi g‘azab, rad etish, eng yaqin do‘stlar o‘rtasidagi munosabatlarning uzilishiga ham olib keladi.

Rashkning psixologik tabiatiga ko‘ra ushbu ko‘rinishlari mavjud: odamlarga, yutuqlarga, buyum-narsalarga. Masalan, mehnat jamoasida ba’zi xodimlarning mavqeyi, obro‘si, tashqi ko‘rinishiga; ba’zilarning jihozlari, buyumlari bo‘lgan avtomashinalari va h.k.larning mavjudligi va boshqalar tarzida. Bularning barcha ko‘rinishlari xasad, ko‘rolmaslik kabi illatlarni yuzaga keltiradi.

Har bir insonning rashkga bo‘lgan munosabati esa uning hissiyotlari, kayfiyatlari va istaklarida aks etadi va o‘rnatiladi. Buning psixologik mexanizmi shaxsning xulqida konativ tomon deb tushuntiriladi. Rashkning namoyon bo‘lishi shaxs his-tuyg‘ularida aks etishi – affektiv tomonni bildiradi.

Rashk fenomenini o‘rganishga ijtimoiy talab mavjud bo‘lishiga qaramay, yaqin vaqtgacha rashkga nisbatan ikkinchi darajali, ahamiyatsiz sifatida qarash shakllangan, hatto kasallik alomati sifatida qarashga, shu orqali bu hisni patopsixologik va tibbiyotga tegishli fenomen deb talqin qilishni aks ettiradi

Rashk muammosini ijtimoiy munosabatlar tizimida yuzaga keladigan hodisa sifatida qarash ham mavjud [26;141-b.]. Bunday yondashuv tufayli rashkka beriladigan ta’rif turlicha bo‘ladi. Masalan, «rashk biror shaxsga nisbatan kuzatilsa, uning psixologik mohiyati shaxslararo munosabat bilan izohlanadi». Rashk «shaxslararo munosabatlarning turli jihatlarini aks ettiradi va tartibga soladi»; «rashk - odamning yaqin kishisiga nisbatan shubhali munosabati, uning sadoqatiga shubha bilan qarash yoki uning xiyonatini bilish bilan bog‘liqligi»¹ deb izohlanishi misol bo‘la oladi. Rashk fenomenini tushuntirishda shaxslararo munosabatlarda uchlik yuzaga kelishi muqarrar ekanligi ham izohlanadi: qayerda rashk qiladigan kishi bo‘lgan joyda, uchlik yuzaga keladi: birinchisi rashkchi, ikkinchisi rashkchi, uchinchisi ular rashk qilgan kishi(lar). Demak, rashk barcha kishilarda u yoki bu ko‘rinishda bo‘ladi, degan xulosa yuzaga keladi.

G‘arb psixologiyasida rashk faqat ikki kishi o‘rtasidagi emas, balki jamoatchilik bo‘lgan to‘rtinchi tomonga xos munosabat ekanligi asoslaniladi. Ya’ni, sherik va raqib o‘rtasidagi munosabatlarning qanday kechishi va rivojlanayotganiga doimo qiziqadigan to‘rtinchi tomon, ya’ni - jamoatchilikni qo‘shish zarur ekanligi berilgan: «Rashk hissi shaxsiy ehtiros bilan istagan narsasiga ega bo‘lmaganda paydo bo‘ladi va rashk hissi, raqib borligi sababli, shaxs bor narsasini yo‘qotishdan qo‘rqadi va o‘zi uchun muhim bo‘lgan narsada paydo bo‘ladi»

Rashkning namoyon bo‘lishi sevgi, do‘stlik, kasbiy faoliyat, shaxslararo munosabatlardan tashqari boshqa ijtimoiy sohalarda kuzatiladi. Ammo biz nikoh-oila munosabatlarida rashk fenomenining yuqori darajada aktuallashuvini kuzatamiz. Buning sababi shundaki, rashk hissi insonning yorqin tuyg‘ularidan biri - muhabbatga hamroh bo‘ladi

¹Муздыбаев, К. Психология зависти и ревности // Психологический журнал. 1996. - Т. 18, № 6. — С. 3-37.

Rashkning psixologik xarakteristikasi shaxs e’tiqodi, g‘oyasi, tuyg‘ularida va ayniqsa, his-tuyg‘uni boshqa odamga nisbatan o‘ziga tegishli deb hisoblashida paydo bo‘ladi. Natijada odam doimo depressiya holatida yashashi va shubhaga berilishi muqarrarlari asoslaniladi

Psixologiya, etika, qoida tariqasida, ijobiy axloqiy tushunchalarga: erkinlik, adolat, javobgarlik, rahm-shafqatga qaratilgan. Kamdan-kam holatlardan tashqari, axloqiy yovuzlikning o‘ziga xos namoyon bo‘lishi muammosi tadqiqotning diqqat markazida qolmaydi yoki axloqiy me’yordan ahamiyatsiz narsa sifatida tavsiflanadi va shu tariqa ko‘pincha haqiqatdan ajralgan odamning va uning harakatlarining bir tomonlama idealizatsiya qilingan qiyofasini aks ettiradi.

Rashk muammosi bo‘yicha falsafiy, ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik adabiyotlardan ma’lum bo‘ldiki, mazkur muammoni psixologiya, falsafa, etika va boshqa ijtimoiy fanlar bo‘yicha uygunlashtirgan holda insonlarga tushuntirish ko‘plab nizolarni oldini olish hamda nizolarni bartaraf etishga yordam berishi, bu orqali jamoa, oilalarni muhitini soglomlashtirishga muvaffaq bo‘linadi.

Ijtimoiy munosabatlarning ta’sirli holatlariva rashkning halokatli namoyon bo‘lishiga hissa qo‘shadigan muammo alohida ahamiyatga ega. Rashkning ilmiy vaamaliy tahlili ushbu muammoning sabablarini tushunish va ushbu hodisani shaxsning ma’naviy o‘sishiga va uning ijtimoiy moslashuviga hissa qo‘shadigan konstruktiv tarzda yo‘naltirishga imkon berishi mumkin.

Rashk hissiyot sohasining ko‘p qirrali hodisasi bo‘lib, u bir qator rollarni ifodalaydi. Rashkni hissiyot rolida ham, qisqa muddatli va o‘tkir tajriba sifatida ham, hissiyot rolida ham, uzoq muddatli munosabat sifatida ham, inson ongini to‘liq o‘zlashtiradigan ehtiros rolida ham ko‘rib chiqilishi mumkin degan xulosaga keldik. Shaxsning intellektual funktsiyalariva xatti-harakatlarining adekvatliligi yo‘qolganholda, rashkzararli, havfli ongni boshqarib bo‘lmaydigan darajasiga yetib qoladi.

Shunday qilib, rashk tushunchasi o‘zgarishsiz qolmadi. Rashkning namoyon bo‘lishi nafaqat erotik sohalarda, balki nikoh va jinsiy munosabatlar ko‘rib chiqiladigan sohalarda cheklanib qolmay, balki insonning barcha intilishlarining ijtimoiy xilma-xilligi: kasbidan, sevimli mashg‘ulotlaridan, jinsdan tashqari oila va do‘stlikdan tortib, ilm-fan, san’at va siyosatgacha va hokazo. Ammo biz nikoh va oila munosabatlarida rashk fenomenining eng katta aktuallashishini kuzatmoqdamiz, ya’ni, eng xarakterli tomoni jinsiy (erotik) rashkdir. Buning sababi shundaki, u juda og‘ir azoblarni keltirib chiqaradi va insonning eng yorqin tuyg‘ularidan biri - sevgiga hamroh bo‘ladi.

Odatda, har qanday haqiqiy rashk holati, ma’lum darajada yoki boshqasiga, o‘ziga xos ko‘rinishlarni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, rashk jamiyatda shaxslararo munosabatlarning barcha darajalarida o‘zini namoyon qiladi, insoniy munosabatlariga ta’sir qiladi vashahs faoliyatini o‘ziga xos taqdim etishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Akramova F.A. Ijtimoiy psixologiya: o‘quv qo‘llanmasi. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007. – 166 b.
2. Andreyeva, T.V. Semeynaya psixologiya Tekst. / T.V. Andreyeva. — SPb.: Rech, 2004. – 244s.
3. Vasilyuk, F.Ye. Psixologiya perejivaniya (analiz preodoleniya kriticheskix situatsiy) Tekst. / E.K. Vasilyeva. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 200s.
4. Sermyagina, O.S. Emosionalnyye otnosheniya v semye Tekst. / O.S. Sermyagina. — Kishinev: Shtiinsa, 1991. — 85s.

JAMIYATDAGI AYOLLARDA JABRLANUVCHI SINDROMINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Rustamova Muhabbat Xolboy qizi.

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ish jamiyatda ayollarda jabrlanuvchi sindromining psixologik asoslarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Jabrlanuvchi sindromi, ko‘pincha ayollar o‘zlarini zararli munosabatlarga toqat qilishga majbur deb his qilishadi va bu holat ularning psixologik holatiga, ijtimoiy munosabatlarga, shuningdek, o‘z-o‘zini qadrlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotda ushbu sindromning kelib chiqish sabablari, rivojlanish jarayoni va uning jamiyatdagi o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, ayollarni jabrlanuvchi sindromiga qarshi qanday psixologik yordam va reabilitatsiya usullarini qo‘llash mumkinligi ham o‘rganiladi. Ishda ijtimoiy, madaniy va shaxsiy omillarning jabrlanuvchi sindromining shakllanishiga ta’siri batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: jabrlanuvchi sindromi, ayollar, psixologik asoslar, munosabatlar, o‘z-o‘zini qadrlash, psixologik yordam, ijtimoiy omillar, reabilitatsiya.

Аннотация: Данное научное исследование посвящено изучению психологических основ синдрома жертвы у женщин в обществе. Синдром жертвы характеризуется тем, что женщины часто ощущают необходимость терпеть токсичные отношения, что оказывает негативное влияние на их психологическое состояние, социальные связи и самооценку. В исследовании анализируются причины возникновения этого синдрома, его развитие и особенности в контексте общества. Также рассматриваются возможные методы психологической помощи и реабилитации женщин, страдающих от синдрома жертвы. В работе подробно анализируются

социальные, культурные и индивидуальные факторы, влияющие на формирование синдрома жертвы.

Ключевые слова: синдром жертвы, женщины, психологические основы, отношения, самооценка, психологическая помощь, социальные факторы, реабилитация.

Ayollar jamiyatda ko‘pincha “jabrlanuvchi” sifatida ko‘riladi. Bu holat, bir tomondan, jamiyatdagi gender tengsizliklari va stereotiplarga, boshqa tomondan esa psixologik omillarga asoslanadi. Jabrlanuvchi sindromi (victimhood syndrome) - bu, odamning o‘zini doimiy ravishda jabrlangan yoki qurbon sifatida his qilish holatini anglatadi. Ayniqsa, ayollarda bu sindrom ko‘plab ijtimoiy va psixologik omillar tufayli shakllanadi. Ushbu maqolada, jabrlanuvchi sindromining psixologik asoslari, uning shakllanishi va jamiyatdagi ayollar hayotiga qanday ta'sir qilishini ko‘rib chiqamiz.

Jabrlanuvchi Sindromi: Psixologik Asoslar

Jabrlanuvchi sindromi - bu odamning o‘zini har doim qurbon yoki jabrlanuvchi sifatida ko‘rish holatidir. Bunday shaxslar ko‘pincha o‘zlariga bo‘lgan mehrni past baholaydilar va ijtimoiy muhitda o‘zlarini zaif, noqulay holatda his qiladilar. Ayollarda bu sindromning rivojlanishiga olib keluvchi asosiy psixologik omillar quyidagilardir:

1. Travma va Stress: Ko‘plab ayollar oilaviy zo‘ravonlik, jinsiy zo‘ravonlik yoki psixologik ta'qiblar bilan yuzlashadilar. Ushbu travmalar jabrlanuvchi sindromini kuchaytiradi, chunki ayol o‘zini doimiy ravishda himoyasiz va zaif deb his qilishi mumkin.

2. Past O‘z-O‘ziga Ishtiyoqlilik: Ayollarda, ayniqsa, ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklar tufayli, o‘z-o‘ziga ishonch kam bo‘lishi mumkin. O‘zini baholashdagi pastlik ayolning jabrlanuvchi sifatida his qilishiga olib keladi.

3. Gender Stereotiplari: Ayollar ko‘pincha jamiyatda zaif, noqulay, yoki himoyaga muhtoj deb tasvirlanadi. Bu stereotiplar ayollarni o‘zlarini «jabrlanuvchi» deb ko‘rishga undaydi. Jamiyatdagi bu tasvirlar ayollarda psixologik qarshiliklarni yaratadi va ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi.

Jamiyatdagi Gender Tengsizlik va Ayollarga Qarshi Diskriminatsiya

Ayollarga qarshi diskriminatsiya jamiyatda qadimdan mavjud bo‘lgan va haligacha davom etayotgan muammo hisoblanadi. Gender tengsizliklari, iqtisodiy va siyosiy cheklovlar ayollarga ko‘plab ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Bu holat, jabrlanuvchi sindromining rivojlanishiga asos bo‘lishi mumkin.

1. Ijtimoiy Taqsimot va O‘rni: Ko‘plab jamiyatlarda ayollarning ijtimoiy o‘rni kamroq qadrlanadi, ular ko‘pincha erkaklarga nisbatan kamroq huquqlarga ega bo‘ladilar. Bu ularda o‘zlarini «jabrlanuvchi» sifatida his qilishni kuchaytiradi.

2. Jinsiy Zo‘ravonlik: Ayollarning ko‘pchiligi jinsiy zo‘ravonlikka duchor bo‘lishadi. Bu esa o‘z-o‘zini past baholash, travma va jabrlanuvchi sindromining rivojlanishiga olib keladi.

Jabrlanuvchi Sindromining Psixologik Ta'sirlari

Ayollarda jabrlanuvchi sindromi nafaqat ijtimoiy muhit, balki psixologik salomatlikka ham katta ta'sir ko'rsatadi. Jabrlanuvchi sindromi ayollarning ruhiy holatini, o'z-o'zini anglashini va hayot sifati kabi ko'plab jabhalarda salbiy natijalarga olib kelishi mumkin:

1. Depressiya va Anksiyete: Jabrlanuvchi sindromi stress va bezovtalikni kuchaytiradi, bu esa depressiya va anksiyete kabi psixologik kasalliklarga olib kelishi mumkin.

2. O'z-o'zini Baholashning Pastligi: Jabrlanuvchi ayollar ko'pincha o'zlarini baholashda past darajaga ega bo'ladilar. Ular o'zlariga bo'lgan ishonchni yo'qotadilar va ijtimoiy muhitda o'zlarini kamroq qadrlashadi.

3. Post-Travmatik Stress Buzilishi (PTSD): Ayollarda jinsiy yoki oilaviy zo'ravonlikdan keyin PTSD rivojlanishi mumkin. Bu esa ularning kundalik hayotini qiyinlashtiradi va jabrlanuvchi sindromining kuchayishiga sabab bo'ladi.

Madaniy va Ijtimoiy Omillar

Ayollarning jabrlanuvchi sindromiga duchor bo'lishiga madaniy va ijtimoiy omillar katta ta'sir ko'rsatadi. Madaniy jihatdan ayollar ko'pincha “zaif” va “himoyaga muhtoj” sifatida tasvirlanadi. Bu tasvirlar jamiyatda ular o'zini har doim jabrlanayotgan sifatida his qilishlariga sabab bo'lishi mumkin.

1. Media va Ijtimoiy Tarmoqlar: Ayollarni jabrlanuvchi sifatida tasvirlash, ayniqsa, media va ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan. Bunday tasvirlar ayollarda o'zlarini jabrlanuvchi deb his qilishni kuchaytiradi.

Buning natijasida, ko'plab ayollar o'zlarini himoyasiz va yordamsiz his qiladilar.

2. Madaniy Ta'lim va Tarbiya: Ko'plab madaniyatlarda ayollarni zaif deb bilish va ularni himoya qilish zarurligini ta'kidlash, bu kabi sindromning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Jabrlanuvchi Sindromi Bilan Kurashish

Ayollar orasida jabrlanuvchi sindromini kamaytirish va undan chiqish uchun bir nechta psixologik va ijtimoiy yondashuvlar mavjud:

1. Psixoterapiya va Emotsional Qo'llab-Quvvatlash: Ayollarga travma va stressni engish, o'z-o'ziga ishonchni tiklash uchun psixoterapevtik yondashuvlar va emotsional qo'llab-quvvatlash zarur.

2. Ijtimoiy Ta'lim: Ayollarning o'z huquqlarini bilishi, gender tengligi va o'z-o'ziga bo'lgan hurmatni kuchaytirish uchun ijtimoiy ta'lim muhimdir.

3. Jamoaviy Va Madaniy O'zgarishlar: Jamiyatda gender tengsizliklarni bartaraf etish, ayollarning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish kerak. Madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar, ayollarga o'zlarini zaif emas, balki kuchli va teng huquqli shaxs sifatida ko'rishga yordam beradi.

Xulosa. Ayollarda jabrlanuvchi sindromi jamiyatdagi gender tengsizliklari, madaniy stereotiplar, travma va stress kabi bir qator psixologik va ijtimoiy omillar tufayli rivojlanadi. Ushbu sindrom o'z-o'zini baholashning pasayishi, depressiya va post-travmatik stress buzilishlari kabi ruhiy salomatlikka ta'sir ko'rsatadi. Jabrlanuvchi sindromini kamaytirish uchun psixoterapiya, ta'lim va madaniy

o‘zgarishlar zarur. Ayollarga o‘zlarini kuchli va teng huquqli shaxs sifatida ko‘rishlariga yordam berish, jamiyatdagi ijtimoiy va psixologik muhitni yaxshilashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Walker, L. E. (1979). The Battered Woman. Harper & Row.
Seligman, M. E. P. (1975). Helplessness: On Depression, Development, and Death. WH Freeman and Company.
2. Follingstad, D. R. (2009). The Impact of Intimate Partner Violence on Women's Mental Health. Journal of Interpersonal Violence, 24(7), 1026-1043.
3. Soliya Sa'diyeva – Ayollar psixologiyasi
4. Qodir Matmuratov – Jamiyatda ayolning o‘rni Bu asar jamiyatda ayolning ijtimoiy va psixologik roli, uning jinoyat va zo‘ravonlikka duchor bo‘lishi masalalariga dissertatsiya ishi.
5. Shukhrat Ibrohimov – Ayol psixologiyasi: Ijtimoiy nuqtai nazardan Ijtimoiy nuqtai nazardan ayollarning ruhiy va psixologik holatini o‘rganishning psixologik omillari dissertatsiya ishi.

**O‘SMIRLARDA IJTIMOIIY TARMOQLARDAN FOYDALANISHNING
O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK TA’SIR MEXANIZMLARI**

Davurova Durdona Akbar qizi
*Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand Davlat universiteti
psixologiya yo‘nalishi magistranti
email: durdonadavurova27@gmail.com
tel: 934755701*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni o‘smirlarning psixologik xususiyatlariga, jumladan o‘z-o‘zini qadrlash va aybdorlik hissini yuzaga kelishiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy jihatdan yoritilgan. O‘smirlik davri shaxsiyat shakllanishida muhim bosqich bo‘lib, o‘z-o‘zini qadrlashning barqarorligi bu davrda ruhiy sog‘lomlik va ijtimoiy moslashuvchanlik uchun zarurdir. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijobiy va salbiy taraflari, ijtimoiy tarmoqlardan to‘g‘ri foydalanish bo‘yicha qisqacha tavsiyalar va xulosa berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoqlar, o‘smirlar, psixologik ta’sir, kiberbulling, internet, ruhiy salomatlik, o‘z-o‘zini qadrlash tushunchasi, FOMO, aloqa, kognitiv dissonans, melatonin garmoni.

Abstract: This article scientifically examines the impact of social media use on the psychological characteristics of adolescents, including the emergence

of self-esteem and feelings of guilt. Adolescence is an important stage in the formation of personality, and the stability of self-esteem is necessary for mental health and social adaptation during this period. In addition, the positive and negative aspects of using social media, brief recommendations on the correct use of social media, and a conclusion are given.

Keywords: social networks, adolescents, psychological impact, cyberbullying, internet, mental health, self-esteem concept, FOMO, communication, cognitive dissonance, melatonin hormone.

Аннотация: В данной статье научно освещено влияние использования социальных сетей на психологические особенности подростков, в том числе на возникновение чувства собственного достоинства и чувства вины. Подростковый возраст является важным этапом формирования устойчивости личности. уважение в этот период имеет важное значение для психического здоровья и социальной гибкости. Также даны положительные и отрицательные стороны использования социальных сетей, краткие рекомендации и выводы по правильному использованию социальных сетей.

Ключевые слова: социальные сети, подростки, психологическое воздействие, кибербуллинг, интернет, психическое здоровье, концепция самооценки, FOMO, коммуникация, когнитивный диссонанс, гормон мелатонин.

Kirish: Zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bugungi kundagi o‘smirlar ongiga va xulq-atvoriga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, o‘smirlik davri inson shaxsiyatining shakllanishida muhim bosqich bo‘lib, bu davrda o‘z-o‘zini qadrlash darajasi asosiy ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy tarmoqlarning o‘smirlarning hissiy va psixologik rivojlanishiga ta’siri tadqiqotchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar orasida tobora ortib borayotgan qiziqish mavzusidir. Insonlar hayotida ijtimoiy tarmoqdan foydalanish darajasining ortib borishi turli ijobiy shu bilan birga salbiy psixologik o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Biz o‘z-o‘zini qadrlash tushunchasi deganda, insonning o‘ziga bo‘lgan munosabati va o‘z qadrini his qilish darajasini tushunamiz. O‘smirlik davrida o‘z-o‘zini qadrlash o‘ta sezgir hissiyot bo‘lib, tashqi omillardan, jumladan, atrofdagilarning fikridan, ijtimoiy taqqoslashdan va jamiyat talablaridan ta’sirlanadi. Ijtimoiy tarmoqlar bu omillarning kuchayishiga olib kelmoqda. Bir tarafdin, yoshlarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlar va o‘yinlar — do‘stlar va yaqinlar bilan aloqalarni saqlab turish uchun ko‘prik kabidir. Bu ayniqsa ta’lim muassasalari va davlat tashkilotlari yopilgan pandemiya chog‘ida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Ya’ni jamiyatda ijtimoiy faoliyatning davom etish vositasi sifatida xizmat qildi. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga umumiy qiziqish va xarakterga ega bo‘lgan boshqa insonlar bilan muloqot qilishning samarali usuli hamdir. Tadqiqotlarga ko‘ra butun dunyoda 3 milliard kishi, sayyoramizda 40 foiz inson

ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Izlanishlar bir kunda o‘rtacha ikki soat ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o‘tkazishimizni taqozo qilmoqda.

Asosan kuzatilayotgan psixologik o‘zgarishlar ta’sir doirasi yoshlar yoki o‘smirlarni qamrab olgan. O‘smirlardagi ta’sirlanish holatining yuqoriligi va atrofga o‘zini anglash va o‘z imkoniyatlarini baholay olish darajasini shakllantirish nigohi bilan boqishi, aynan ijtimoiy tarmoqlar oqimidagi ideal fonga bog‘lanib qoladi. Ulardagi o‘zgarishlar ko‘proq irodaviy jarayonlar, diqqat yetishmovchiligi, xotira mexanizmlari faoliyati, sezgi organlaridagi kasalliklar, gormonal o‘zgarishlar, shaxsiy muloqot ko‘nikmalarini shakllanmasligi, noreallikka bog‘lanish, qobiliyatini yuzaga chiqara olmaslik, stress va depressiyaga tushish, ayniqsa bugungi kunda qizlar o‘rtasidagi o‘z tanasi va tashqi ko‘rinishidan qoniqmaslik, turli jinoiy ishlar, har xil yot g‘oyaviy harakatlarga qo‘shilib qolish, eng katta o‘zgarishga sabab bo‘layotgan omil vaqtini idrok etish holatini susayishiga olib kelayotganligini aytish mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar nafaqat ruhiy salomatlikka ta’sir ko‘rsatadi, balki, fiziologik zo‘riqishlarga ham olib keladi. Bunda biz birinchidan ijtimoiy tarmoqlarning organizmga salbiy ta’sirini aytib o‘tadigan bo‘lsak; masalan, ijtimoiy tarmoqlar uyquga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Odamlar, ayniqsa, yoshlar yarim tungacha lentasini aylantirib yoki tunda ijtimoiy tarmoqlarda muloqot qilishlari, tun yarmida bildirishnomalar olishi mumkin. Natijada uyquga sarflanishi kerak bo‘lgan o‘rtacha uyqu vaqtining uchdan ikki qismi ijtimoiy tarmoqlarga sarflanadi. Bu esa odam uxlagan vaqtda ajralib chiqadigan melatonin garmoning sintezini pasaytiradi. Melatonin- uyqu va go‘zallik garmoni. Bu garmon neyropeptid bo‘lib, uyquga ketish va uyqudan uyg‘onishga yordam beradigan garmon, shu bilan birga, uyqu chastotasi uchun ham javobgardir. Melatonin nafaqat miyanning epifiz bezida, balki, nafas olish organlari, ichaklar, oshqozon osti bezi, nafas olish organlari, tuxumdondalar kabi periferik organlarda ham ishlab chiqariladi. Taxminan, 70 foiz melatonin butkul qorong‘ulikda ishlab chiqariladi. Kechasi ekran qarshisida ko‘p o‘tirish, ijtimoiy tarmoqlarda faol bo‘lish tufayli ushbu garmonning sintezlanishiga qorong‘ulik yetarlicha bo‘lmaydi. Uyquning normada bo‘lmasligi va buzilgan hayot ritmi depressiya, tushkunlikka olib keladi. Melatonin endokrin tizimiga ta’sir qilgani uchun uni “yoshlik gormoni” deb ham atashadi. U qarish va oksidlanish jarayonlarini sekinlashtiradi. Agar garmon me’yorida va vaqtida ishlab chiqarilmasa, ishtahani oshiradigan grelin miqdori sezilarli darajada oshadi. Buning natijasida kamharakatlik va ko‘p istemol qilish tufayli semizlik, yuzga turli xil toshmalar toshishi kabi holatlar kuzatiladi. Yuqoridagi salbiy o‘zgarishlar endi insonlarning psixologik holatlariga ham ta’sir qila boshlaydi. Ushbu kontektda e’tiborni tortgan bir tuyg‘u aybdorlikdir. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning o‘smirlar o‘rtasida aybdorlik hissini rivojlanishiga ta’siri haqida e’tiborga olish kerak bo‘lgan ba’zi asosiy fikrlar:

1. Taqqoslash va hasad. Ijtimoiy media platformalari ko‘pincha hayotning ideallashtirilgan versiyalarini namoyish etadi, ya’ni, insonlar ijtimoiy tarmoqlarda qoldirayotgan postlariga faqat eng yaxshi taraflarini ko‘rsatadi. Bu o‘smirlarni o‘zlarini tengdoshlari, ta’sir o‘tkazuvchilar yoki mashhurlar bilan solishtirishga

olib keladi. Mana shunday doimiy taqqoslash, ular o‘zlarini qobiliyatsiz deb bilganlarida, noadekvatlik yoki hasad tuyg‘ulariga olib kelishi mumkin, bu esa o‘z muvaffaqiyatsizliklari yoki kamchiliklari uchun ularda aybdorlik hissini ortishiga sabab bo‘ladi.

2. O‘tkazib yuborishdan qo‘rqish (FOMO). Psixologiyada FOMO (inglizcha)-“Fear of Missing Out”- buning ma’nosi boshqalar rohatlanayotgan hayajonli va qiziqarli voqealarni, taassurotlarni yoki imkoniyatlarni o‘tkazib qo‘yishdan xavotirlanish, qo‘rqishni anglatadi. Bu hissiyot ko‘pincha ijtimoiy tarmoqlar orqali kuchayadi, ya’ni odamlar ijtimoiy tarmoqlar orqali ayni vaqtda do‘stlari yoki tengdoshlari nima qilayotganlarini ko‘rib turishi mumkin. FOMO odamlarni o‘zlari xohlamasalar ham, imkoniyatlari bo‘lmasa ham mashhur insonlar yoki do‘stlari qatnashgan dabdabali tadbirlarga borishga undashi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar FOMOni kuchaytirishi mumkin, bunda o‘smirlar o‘zlarining tengdoshlari onlayn ravishda baham ko‘radigan tajribalarning bir qismi bo‘lmagani uchun o‘zlarini aybdor his qilishadi. Bu tashvish va chetlanish tuyg‘usiga olib kelishi mumkin, muayyan ijtimoiy doiralar yoki tadbirlarda ishtirok etmaslik uchun aybdorlik hissi kuchayadi.

3. Kiberbulling. Internetdagi zo‘ravonlik va tanqidlar o‘smirlarning ruhiy holatini izdan chiqarib, o‘z-o‘zini qadrlash darajasini pasaytiradi. Ijtimoiy tarmoqlarda kiberbullingning keng tarqalgani ham jabrlanuvchilar, ham jinoyatchilar o‘rtasida aybdorlik hissi paydo bo‘lishiga yordam beradi. Jabrlanuvchilar nishonga olingani uchun o‘zlarini aybdor his qilishlari mumkin, zo‘ravonlik bilan shug‘ullanadiganlar esa keyinchalik o‘z xatti harakatlari uchun aybdor bolishi mumkin.

4. Xulq-atvorga ta’siri. Ijtimoiy tarmoqlar ko‘pincha o‘smirlar moslashishi mumkin bo‘lgan muayyan xatti-harakatlarni (masalan, giyohvand moddalarni iste’mol qilish, xavfli faoliyat) targ‘ib qiladi. Agar ular keyinchalik bu xatti-harakatlaridan pushaymon bo‘lishsa, bu tengdoshlar bosimiga berilish bilan bog‘liq bo‘lgan aybdorlik tuyg‘usini keltirib chiqarishi mumkin.

5. Tana tuzulishi bilan bog‘liq muammolar. Ijtimoiy tarmoqlarda tahrirlangan tasvirlar va haqiqiy bo‘lmagan go‘zallik standartlariga ta’sir qilish tananing noroziligiga olib kelishi mumkin. O‘smirlar o‘zlarining tashqi ko‘rinishi internetda targ‘ib qilinadigan ijtimoiy talablarga javob bermaganligi uchun o‘zlarini aybdor his qilishlari mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan aybdorlik tuyg‘usining kuchayishi tashvish va depressiya kabi jiddiyroq ruhiy salomatlik muammolariga hissa qo‘shishi mumkin. Aybdorlik hissi esa o‘smirlar rivojlanishning ushbu bosqichida duch keladigan mavjud muammolarni kuchaytiradi va o‘zini-o‘zi qadrlash darajasiga ta’sir qiladi. Quyida, biz ko‘rib chiqishimiz kerak bo‘lgan ba’zi asosiy jihatlar mavjud.

O‘z-o‘zini idrok etishga ta’siri. Ideallashtirilgan tasvirlar va turmush tarziga doimiy ta’sir qilish o‘z-o‘zini idrok etishni buzishi va o‘zini past baholashga sabab bo‘ladi. Ideallashtirilgan tasvirlar va turmush tarziga doimiy ta’sir qilish odamning o‘z-o‘zini idrok etish jarayonida haqiqatni buzib ko‘rishga olib keladi. U real hayotdagi qiyinchilik va o‘ziga xosliklarni inkor qilgan holda,

o‘zini ideal standartlarga moslashtirishga urinishni boshlaydi. Bu esa insonni o‘zini qoniqtirmaslik va mavjud imkoniyatlarini past baholashga sabab bo‘ladi. Bunday sharoitda, shaxs hayotga realistik va sog‘lom yondashish qobiliyatini yo‘qotadi. U o‘z muvaffaqiyatlarini yoki o‘ziga xos tomonlarini qadrlamaydi va boshqalarning ideal hayotiga ortiqcha e‘tibor qaratadi. Shuningdek, o‘z-o‘zini past baholash jamiyatda o‘zini erkin ifoda etish qobiliyatini pasaytirib, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarda cheklovlariga sabab bo‘ladi.

Taqdirlanish va tasdiqlanish: Ijtimoiy tarmoqlarda “like” yoki izoh olish, o‘smirlarning o‘zini qadrlashiga yordam beradi. Ijobiy munosabatlar va tasdiqlovchi izohlar ularning motivatsiyasini oshirishi mumkin, lekin qo‘llab-quvvatlashning yo‘qligi yoki salbiy izohlar ularni ruhiy jihatdan olib tashlashi mumkin. Masalan, ular joylagan postlariga ijobiy munosabatlar yoki maqtovli izohlar kelganda, bu ularga o‘zlarini yaxshi his qildiradi va ko‘proq motivatsiya beradi. Bu kabi jarayonda ular o‘z qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlarini tasdiqlangan deb his qiladi. Biroq, aksincha, agar ularga qo‘llab-quvvatlash yetishmasa yoki salbiy izohlar yoki tanqidlarga duch kelsa, bu ularga ruhiy bosim keltiradi. Bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirib, ruhiy siqilish yoki xavotirni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatni nazorat qilishda va bolalar uchun ijobiy muhit yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Kognitiv dissonans. Ijtimoiy tarmoqlarda o‘smirning haqiqiy hayoti va tengdoshlari tomonidan taqdim etilgan, faqatgina ijobiy taraflari ko‘rsatilgan hayot o‘rtasidagi nomutanosiblik kognitiv dissonansni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa ularni o‘z qadr-qimmatini shubha qilishiga olib keladi. Psixologiyada “kognitiv dissonans” (lotincha: cognitio “bilim” va dissonantia “nomutanosiblik”, “tartibsizlik”, “uyg‘unlikning yo‘qligi”) - shaxsning ongida qarama-qarshi tushunchalar: g‘oyalar, e‘tiqodlar, qadriyat yoki hissiy reaksiyalar to‘qnashuvi natijasida yuzaga kelgan ruhiy noqulaylik holati.

Shu bilan birga ijtimoiy tarmoqlar kognitiv jarayonlarga ham salbiy ta‘sir qilishini kuzatishimiz mumkin. Misol uchun, “instagram” ijtimoiy tarmog‘ida qisqa videolarni ko‘p ko‘rish diqqat buzulishiga sabab bo‘ladi. Irodaviy jarayonda ham buzulishga olib keladi, ya‘ni biror ishni boshlashga jur‘ati yetishmaydi yoki boshlagan ishini oxiriga yetkazmaslik holatlari kuzatiladi. Chunki axborot oqimining ko‘pligi, har xil qarashlarning mavjudligi, ijtimoiy tarmoqlardagi fikrlarning cheklanmaganligi qaror qabul qilishni qiyinlashtirishi, ongdagi fikrlarning tarqoqligi, chalkash tushunchalarning mavjudligi, insonda ikkilanish holatining kuchayib ketish darajasini oshirib yuboradi.

Tabiiyki, bugungi axborotlashgan zamonda yashayotgan ekanmiz, ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmaslikning iloji yo‘q. Shunday ekan yuqorida keltirilgan holatlarning oldini olish uchun o‘smirlarga ijtimoiy tarmoqlardan to‘g‘ri foydalanish salohiyatini shakllantirish va ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy taraflarini targ‘ib qilish zarur. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilish kerak. Ishonchli ma‘lumotni noto‘g‘ri ma‘lumotdan ajratish ko‘nikmalarini rivojlantirish juda

muhim, chunki ijtimoiy media ham aniq yangiliklar, ham soxta yangiliklar manbai bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, ijtimoiy tarmoqlar o‘smirlar o‘rtasida aloqa va shaxsiyatni o‘rganish imkoniyatlarini taklif qilsa-da, ular o‘z-o‘zini hurmat qilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan xavflarni ham keltirib chiqaradi. Ushbu psixologik mexanizmlarni tushunish ota-onalar, o‘qituvchilar va ruhiy salomatlik mutaxassislari uchun raqamli asrda sog‘lom rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda juda muhimdir. O‘smirlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanganda, ularning xavfsizligi, farovonligi va ijobiy onlayn tajribasini ta’minlash uchun bir nechta muhim jihatlarni hisobga olishlari kerak. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazadigan yoshlarning o‘quv natijalari past bo‘ladi va uy ishlarini rejalashtirish, tartibga solish va bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bundan tashqari, uy vazifasini bajarishda smartfon va boshqa qurilmalardan foydalanish ish unumdorligi va sifatini sezilarli darajada pasaytiradi. Ijtimoiy tarmoqlar aloqa va o‘zini namoyon qilish imkoniyatlarini taqdim etishi bilan birga, o‘smirlarning hissiy rivojlanishi bilan bog‘liq xavflarni ham keltirib chiqaradi. Turli jihatlardan kelib chiqadigan aybdorlik – taqqoslash madaniyati, FOMO, kiberbulling – ularning ruhiy salomatligi va o‘zini o‘zi qadrlashi uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu dinamikani tushunish ota-onalar, o‘qituvchilar va ijtimoiy mediadan foydalanishning murakkabliklarida harakat qilayotgan yoshlar bilan ishlaydigan ruhiy salomatlik mutaxassislari uchun juda muhimdir. Sog‘lom onlayn odatlarni rag‘batlantirish va internetdan foydalanish bilan bog‘liq his-tuyg‘ular haqida ochiq munozaralarni rag‘batlantirish ushbu kontekstda aybdorlik bilan bog‘liq ba’zi salbiy ta’sirlarni yumshatishga yordam beradi. Ijtimoiy tarmoqdan foydalanishning psixologik mexanizmlarini tushunish va uning o‘smirlarda o‘zini o‘zi qadrlashiga ta’siri psixologiya, sotsiologiya va texnologiyaning turli yo‘nalishlarini qamrab olgan murakkab mavzudir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Calandri E, Graziano F, Cattellino E, Testo S. Depressive symptoms and loneliness in early adolescence: the role of empathy and emotional self-efficacy. *J. Early Adolesc.* (2021) 41: 369-93.
2. Nesi, J. (2020). The impact of social media on youth mental health: challenges and opportunities. *North Carolina medical journal*, 81(2), 116-121.
3. Андреева Г. М. Психология социального познания: Учеб. Пособие для студентов вузов/Под. Ред. Э. М. Харланова. — 3-е изд., перераб. И доп. — М.: Аспект Пресс, 2005. — 303 с.
4. <https://avitsenna.uz>.
5. <https://cyberleninka.uz>.

OILAVIY UYG‘UNLIKKA TO‘SIQ: ZIDDIYATLARNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI VA BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Xolmirzayeva Munisa Saidjonovna

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand Davlat universiteti

psixologiya yònalishi magistranti

email: xolmirzayevamunisa624@gmail.com

tel: 94 4732344

Annotatsiya: Mazkur ishda oilaviy uyg‘unlikni saqlash va ziddiyatlarni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi. Ishda oilaviy ziddiyatlarning psixologik va ijtimoiy sabablariga hamda ularning oqibatlariga batafsil e‘tibor qaratilgan. Shu jumladan, o‘zaro muloqot madaniyati, tinglashning psixologik usullari, oilaviy terapiya va maslahat xizmatlarining o‘rni yoritib berilgan. Stressni boshqarish texnikalari va hissiy barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, konfliktlarni hal qilish va profilaktika choralarini ishlab chiqishga oid strategiyalar ko‘rib chiqilgan. Ish jamiyat barqarorligi uchun oilaviy uyg‘unlikning ahamiyatini ta‘kidlaydi va oilaviy munosabatlarning sog‘lom shakllanishiga xizmat qiluvchi usullarni tavsiya etadi.

Kalit so‘zlar: Oilaviy uyg‘unlik, oilaviy ziddiyatlar, psixologik oqibatlar, o‘zaro muloqot, oilaviy terapiya, stressni boshqarish, konfliktlarni hal qilish, jamiyat barqarorligi.

Аннотация: В данной работе будут проанализированы пути сохранения семейной гармонии и разрешения конфликтов. В работе подробно рассматриваются психологические и социальные причины семейных конфликтов, а также их последствия. В том числе освещается культура взаимодействия, психологические методы слушания, роль семейной терапии и консультационных услуг. Приведены методы управления стрессом и практические советы по обеспечению эмоциональной стабильности. Также были рассмотрены стратегии, касающиеся разрешения конфликтов и разработки превентивных мер. Работа подчеркивает важность семейной гармонии для стабильности общества и рекомендует методы, способствующие здоровому формированию семейных отношений

Ключевые слова: семейная гармония, семейные конфликты, психологические последствия, взаимодействие, семейная терапия, управление стрессом, разрешение конфликтов, стабильность общества.

Kirish. Oilaviy uyg‘unlikni mustahkamlash, oilaviy ziddiyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish

bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bu borada davlat, jamoat tashkilotlari va psixologlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi: Oilaviy uyg‘unlik jamiyat barqarorligining asosi.

Oilaviy uyg‘unlik har bir jamiyatning barqaror rivojlanishi va taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Bu tushuncha, avvalo, oila a‘zolari o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, mehr-oqibat va birdamlik asosida shakllanadi. Oilaviy muhitning sog‘lomligi farzandlar tarbiyasida, ularning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashishida, shuningdek, shaxsiy baxt-saodatining ta‘minlanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Biroq so‘nggi yillarda oilaviy ziddiyatlar va ajralishlar sonining ortib borishi ijtimoiy muammolarga sabab bo‘lmoqda. Oilaviy kelishmovchiliklar psixologik nuqtai nazardan stress, depressiya va boshqa salbiy holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy nizolar bolalar ruhiyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, ularning kelgusidagi munosabatlarga nisbatan ishonchini susaytiradi. Jamiyat miqyosida esa bu holat ijtimoiy ishonchning pasayishiga, aholi o‘rtasida alohida muammolar paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin [1,67]. Oilaviy ziddiyatlarning shaxsiy sabablari ko‘pincha oila a‘zolarining o‘zaro tushunmovchiligidan kelib chiqadi. Ushbu sabablarga quyidagilar kiradi:

1. Xarakter va temperamentdagi farqlar. Har bir insonning xarakteri va temperament turi uning oila ichidagi munosabatlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, bir a‘zoning ekstrovert xarakteri boshqasining introvert tabiati bilan mos kelmasligi ziddiyatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Bu farqlar odatiy kundalik faoliyatdan tortib, muhim qarorlarni qabul qilish jarayonigacha o‘z aksini topadi.

2. Stress va ichki nizolar. Har bir inson hayot davomida turli qiyinchilik va stress holatlariga duch keladi. Shaxsiy muammolar, ishdagi yoki o‘qishdagi muvaffaqiyatsizliklar oilaviy munosabatlarga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu ichki nizolar boshqalarga nisbatan asossiz tanqid, g‘azab yoki tushkunlik holatlari orqali namoyon bo‘lishi mumkin.

3. Emotsional yetishmovchilik yoki to‘qnashuvlar. Oila a‘zolari o‘rtasida o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va mehr ko‘rsatishning yetishmasligi emosional uzoqlashuvga olib keladi. Bunday holatlar odatda tushunmovchiliklar va g‘azabni kuchaytiradi. Shuningdek, his-tuyg‘ularni ochiq ifoda etishdagi qiyinchiliklar ham oila a‘zolarining bir-biriga nisbatan salbiy munosabatda bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Shaxsiy sabablarga asoslangan bu ziddiyatlarni hal etish uchun oilaviy psixolog yordamidan foydalanish, o‘zaro muloqotni yaxshilash va bir-birining his-tuyg‘ularini inobatga olish zarur.

Oilaviy ziddiyatlarning ijtimoiy va tashqi omillarga bog‘liq sabablari jamiyatda mavjud sharoitlar va tashqi muhit ta‘sirida shakllanadi. Ushbu omillar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Moliyaviy qiyinchiliklar. Moliyaviy muammolar oiladagi ziddiyatlarning eng ko‘p uchraydigan sabablaridan biridir. Daromad yetishmasligi yoki oila byudjetini noto‘g‘ri boshqarish turli kelishmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu holat, ayniqsa, kunlik ehtiyojlarni qondirish qiyinlashganida, stress va norozilikni oshiradi.

2. Ijtimoiy bosim va jamiyatning ta'siri. Jamiyatning qarashlari va ijtimoiy me'yorlar ba'zan oila a'zolariga qo'shimcha bosim keltiradi. Atrofdagilarning fikriga haddan tashqari bog'lanish, kutilayotgan ijtimoiy maqom yoki rolni bajarishga urinish oiladagi o'zaro tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

3. Ish va shaxsiy hayot o'rtasidagi muvozanatning buzilishi. Zamonaviy hayotning yuqori sur'ati ko'p hollarda ish va oila o'rtasida muvozanatni saqlashni qiyinlashtiradi. Ish vaqtining ko'payishi yoki ishdagi stress oila a'zolarining bir-biriga yetarli vaqt ajratmasligiga olib keladi, bu esa ziddiyatlarni kuchaytiradi.

Madaniy va qadriyatlar to'qnashuvi - oiladagi madaniy va qadriyatlar o'rtasidagi farqlar ko'pincha ziddiyatlar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ushbu to'qnashuvlar quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Urf-odatlarining farqi va kelishmovchiliklar. Oilada turli madaniy urf-odatlarga rioya qilishdagi tafovutlar ziddiyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, bayramlarni nishonlash, bolalar tarbiyasi yoki diniy e'tiqodlar borasidagi kelishmovchiliklar oilaning uyg'unligini buzadi.

2. Turli avlodlar o'rtasidagi qarashlar ziddiyati. Oila ichidagi avlodlar o'rtasidagi dunyoqarash va qadriyatlarning mos kelmasligi ko'pincha nizolarga olib keladi. Yoshlik avlodi yangi texnologiyalar va zamonaviy hayot tarzini qabul qilgan bir paytda, keksa avlod an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolishni istashi oilaviy muhitda tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu kabi muammolarni hal etishda o'zaro hurmatni oshirish, madaniy farqlarga nisbatan bag'rikeng munosabatda bo'lish va ochiq muloqot qilish muhim ahamiyatga ega.

Oilaviy ziddiyatlar nafaqat oila ichidagi muhitga, balki uning a'zolari ruhiy salomatligiga va jamiyatning umumiy holatiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu bo'limda psixologik, bolalar ruhiyatiga va ijtimoiy oqibatlariga oid jihatlar tahlil qilinadi. Oilaviy ziddiyatlar ko'pincha oila a'zolarida davomli stress holatini keltirib chiqaradi. Bu holat vaqt o'tishi bilan depressiyaga olib kelishi va xavotir hissining kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin [2,33]. Ziddiyatlarning uzluksizligi insonning umumiy hayot sifatini pasaytiradi. Oila ichidagi kelishmovchiliklar natijasida asabiylashish ortib, hissiy barqarorlik yo'qoladi. Bu esa qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklar va muvozanatni yo'qotishga olib kelishi mumkin. Natijada, insonning ijtimoiy hayotidagi muvaffaqiyati pasayadi. Oiladagi ziddiyatlar bolalar va o'smirlarning psixikasida chuqur iz qoldiradi. O'zlarini xavfsiz his qilmaslik, ota-onaning o'zaro munosabatlaridan kelib chiqadigan ishonchsizlik ularning o'z-o'zini past baholashiga sabab bo'ladi. Oiladagi muammolar bolalarning jamiyatga moslashuviga ham ta'sir qiladi. Bunday bolalar ko'pincha ijtimoiy munosabatlarda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa ularning kelajakda sog'lom ijtimoiy hayot kechirish imkoniyatlarini cheklaydi. Oilaviy ziddiyatlarning uzoq davom etishi ajralishlarga olib keladi. Ajralish nafaqat oila a'zolari, balki ularning yaqin qarindoshlari va atrofdagilar uchun ham og'riqli jarayon bo'lib, bu jarayon jamiyatda oilaviy qadriyatlarning zaiflashishiga sabab bo'ladi. Oilaviy uyg'unlikning yo'qolishi jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy qadriyatlar jamiyatning asosiy tayanchi bo'lgani sababli, bu qadriyatlarning

yo‘qolishi jinoyatchilikning ko‘payishi, ijtimoiy aloqalarning susayishi va umumiy ishonch darajasining pasayishiga olib keladi. Oilaviy ziddiyatlarning oqibatlarini yengillashtirish uchun o‘zaro muloqotga e‘tibor qaratish, muammolarni barvaqt aniqlash va psixologik yordamni yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega [3,404].

Oilaviy ziddiyatlarni hal etish va oilaviy uyg‘unlikni tiklash uchun turli usullar va strategiyalarni qo‘llash lozim. Quyida ushbu masalalarning samarali yechimlari bayon etiladi. Oila a‘zolari o‘rtasida ochiq va samimiy muloqot bo‘lishi muhimdir. Tushunishga intilish va his-tuyg‘ularni erkin ifoda etish ziddiyatlarning oldini olishda asosiy rol o‘ynaydi. Har bir a‘zo o‘z fikrini baholamasdan, hurmat bilan tinglanishi kerak. Tinglashning faol usullari, masalan, aks ettirish (parafrazlash) va his-tuyg‘ularni tasdiqlash, ziddiyatlarni yumshatishda samaralidir. Bunda tinglovchi faqat gapni eshitib qolmasdan, suhbatdoshning hissiy holatini tushunishga harakat qiladi.

Oilaviy psixoterapiya oila a‘zolarining muammolarini aniqlash va yechishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon oila ichidagi munosabatlarni yaxshilash, ziddiyatlarning asl sabablarini topish va ularni bartaraf etishga yordam beradi. Psixologlar oila ichidagi muammolarni hal qilishda maxsus texnikalar, jumladan, rolli o‘yinlar, analitik suhbatlar va jamoaviy mashg‘ulotlarni qo‘llaydilar. Bu jarayonlarda har bir a‘zoning his-tuyg‘ulari va ehtiyojlarini hisobga olish juda muhimdir. Oiladagi ziddiyatlarni kamaytirish uchun muntazam ravishda relaxatsiya mashqlari, masalan, chuqur nafas olish texnikalari, meditatsiya va jismoniy mashg‘ulotlar tavsiya etiladi. Ushbu texnikalar oila a‘zolarining ruhiy barqarorligini oshiradi. Oila ichidagi har bir a‘zoni psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash muhimdir. Buning uchun bir-biriga mehr ko‘rsatish, ijobiy munosabatda bo‘lish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash madaniyatini shakllantirish zarur.

Ziddiyatlarni hal qilishda tomonlar o‘rtasida murosa va o‘zaro manfaatdorlikka asoslangan kelishuvga erishish kerak. Meditatsiya usullari orqali tomonlarni betaraflikka va adolatga undash samarali natijalar beradi. Oilaviy muhitni sog‘lom saqlash uchun ziddiyatlarni oldini olishga yo‘naltirilgan tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bunda vaqtida birgalikda faoliyat olib borish, doimiy suhbatlar tashkil qilish va oilaviy tadbirlarda qatnashish muhim ahamiyatga ega. Bu usullarni muntazam qo‘llash orqali oilaviy uyg‘unlikni tiklash va mustahkamlash mumkin.

Xulosa. Oilaviy uyg‘unlik jamiyat barqarorligining asosi hisoblanadi. Mustahkam oilaviy munosabatlar shaxsiy baxt-saodat va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Oilaviy ziddiyatlar nafaqat oila a‘zolarining ruhiy salomatligiga, balki jamiyatning umumiy sog‘lom rivojlanishiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Stress, depressiya, ajralishlar, bolalar ruhiyatidagi muammolar va ijtimoiy aloqalarning buzilishi eng keng tarqalgan oqibatlar hisoblanadi. Ziddiyatlarni samarali hal qilish uchun psixologik usullarga, jumladan, o‘zaro muloqotni yaxshilash, tinglash madaniyatini rivojlantirish va oilaviy terapiya

amaliyotiga e’tibor qaratish zarur. Ushbu yondashuvlar yordamida oiladagi muammolarni hal qilish va sog‘lom muhitni qayta tiklash mumkin.

Tavsiyalar:

1. Oiladagi sog‘lom muhitni yaratish uchun qadamlar:
 - Oila a’zolari o‘rtasida ochiq va samimiy muloqot madaniyatini shakllantirish.
 - Oilaviy muammolarni birgalikda muhokama qilish va yechim topishga intilish.
 - Stressni kamaytirish va hissiy barqarorlikni saqlash uchun muntazam ravishda jismoniy va ruhiy dam olish texnikalarini qo‘llash.
 - Bolalar va o‘smirlar bilan sifatli vaqt o‘tkazish va ularning ruhiy ehtiyojlarini qondirishga e’tibor qaratish.
 2. Jamiyat va davlatning roli:
 - Davlat tomonidan oilalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida psixologik maslahat markazlari va oilaviy terapiya xizmatlarini kengaytirish.
 - Ijtimoiy targ‘ibot orqali sog‘lom oilaviy munosabatlarning ahamiyatini keng ommaga tushuntirish.
 - Oilalarga stress va konfliktlarni boshqarish bo‘yicha bepul trening va dasturlar tashkil qilish.
 - Oilaviy muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish uchun ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash.
- Ushbu qadamlar va tavsiyalarni hayotga tatbiq etish orqali oilaviy uyg‘unlikni mustahkamlash va ziddiyatlarning salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ARAPBAYEVA, Damegul. "AJRASHISH IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK HODISA SIFATIDA." *News of the NUUz* 1.1.4. 1 (2024): 67-70.
2. Ikramova, Kamola. "YOSH ER-XOTIN O‘RTASIDAGI ZIDDIYATLAR VA OILAVIY MUNOSABATLARNING ILMIY-NAZARIY TAHLILI." *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры* 3.7 (2023): 30-34.
3. Kenjayev, Ulug‘bek Muratovich. "MAFKURAVIY TARBIYA–SHAXS BEFARQLIGINI BARTARAF ETISH OMILI." *Educational Research in Universal Sciences* 2.6 (2023): 404-409.
4. Normurodov, Bekmurod. "prof. FH Nabiyev." (2010).
5. Shukurova, U. U. "OILADAGI INQIROZLARNING BOLA TARBIYASIGA TA’SIRI." *INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE* 2024 3.29 (2024): 151-158.
6. Абдуразоков, Низомиддин, and Махмудмирзо Абдужалилов. "Soglom oilaviy munosabatlar psixologik himoya sifatida." *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы* 1.1 (2022): 476-478.

O‘SMIRLARDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA PSIXOKORREKSIYASI

Uvaydullaeva Nozanin

Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolad agressiv xulq atvorning kelib chiqish sabablari, agressiya turlari va ularni korreksiya qilish haqida nazariy tahlillar yoritilgan

Kalit so‘zlar: O‘smirlar, agressiya, xulq-atvor, korreksiya, shaxs, terapiya.

Kirish. O‘smirlik davri insonning psixologik va jismoniy rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biridir. Ushbu davrda o‘smirlar yangi identitetni shakllantirish, ijtimoiy ro‘l va o‘z o‘rnini topish, shuningdek, emotsional va kognitiv jarayonlarni boshqarish kabi muhim vazifalarni bajarishadi. Ba’zi o‘smirlar esa agressiv hulq-atvorlarni namoyon qilishadi, bu esa ularning shaxsiyati va jamiyat bilan o‘zaro munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada agressiv hulq-atvorning psixologik xususiyatlari, uning yuzaga kelishiga olib keladigan omillar va o‘smirlar uchun agressivlikni boshqarish usullari tahlil qilinadi.

AGRESSIV HULQ-ATVORINING TUSHUNCHASI VA TURLARI

Agressiv hulq-atvor - bu shaxsning boshqalar yoki o‘ziga zarar yetkazish uchun kuch ishlatishi yoki xulq-atvorini zo‘ravonlik shaklida ifodalashi deb ta’riflanadi. O‘smirlar orasida agressivlikning bir nechta turlari mavjud:

- **Ijtimoiy agressiya** - boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarni buzish, g‘azabni boshqalarga qaratish yoki kuch ishlatish.

- **Fizik agressiya** - jismoniy zarbalar yoki zo‘ravonlik bilan boshqa odamlarni travmalash.

- **Verbal agressiya** - so‘zlar orqali tahqirlash, haqorat qilish, qo‘rqitish yoki shaxsiy hujumlar.

O‘smirlar o‘rtasidagi agressivlikni umumiy va ijtimoiy kontekstda tushunish muhimdir, chunki ularning o‘smirlik davri o‘ziga xos psixologik, biologik va ijtimoiy o‘zgarishlarni olib keladi.

Agressiv hulq-atvorining psixologik sabablari

O‘smirlikda agressiv xulq-atvorning paydo bo‘lishi bir qancha psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq:

- **Biologik omillar:** O‘smirlar organizmida gormonal o‘zgarishlar va miyadagi kimyoviy moddalarning (masalan, serotonin, dopamin) o‘zgarishi, shuningdek, asab tizimi rivojlanishining davom etishi agressivlikka moyillikni oshirishi mumkin.

- **Oila va tarbiya:** O‘smirlar oila ichidagi ijtimoiy munosabatlar, ota-ona bilan bo‘lgan aloqalar va oila ichidagi zo‘ravonlikning ta’sirida agressiv bo‘lishlari mumkin. Oila ichida tajribali ziddiyatlar, ota-onaning agressiv xulq-atvori yoki e’tiborsizlik o‘smirning zo‘ravonlikka moyilligini kuchaytirishi

mumkin.

- **Ijtimoiy ta’sirlar:** Do’stlar va tengdoshlarning ijtimoiy ta’siri ham agressivlikka sabab bo’lishi mumkin. Ijtimoiy normativlar, qoidalar va o’smirlar o’rtasida yuqori darajadagi raqobat agresiv aloqalarni kuchaytirishi mumkin.
- **Shaxsiy omillar:** Boshqalar bilan muomala qilishda o’smirning o’ziga xos qobiliyatlari, o’z-o’zini qadrlash darajasi va stressga qarshi turish darajasi agressivlikni shakllantiruvchi omillar bo’lishi mumkin.

AGRESSIVLIK VA EMOTSIONAL NOSOZLIK.

Agressiv xulq-atvor ko‘pincha emotsional nosozliklar bilan bog‘liq bo‘ladi. O’smirlar, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishda va salbiy emotsiyalarni ifodalashda qiynalishlari mumkin. Bu ularning g‘azab va xafagarchilik kabi his-tuyg‘ularni haddan tashqari ifodalashiga olib keladi. Bundan tashqari, o’smirlarning o‘zaro munosabatlarida ham salbiy hissiyotlar, noto‘g‘ri kommunikatsiya va adolatsizlik sezgisi agressivlikni kuchaytiradi.

AGRESSIVLIKNI OLDINI OLISH VA BOSHQARISH

Agressiv xulq-atvorni oldini olish va boshqarish uchun bir nechta psixologik yondashuvlar mavjud:

- **Psixoterapiya:** Agressiv o’smirlarni davolashda kognitiv-behavioral terapiya (KBT) samarali bo’lishi mumkin. KBT yordamida o’smirlar salbiy fikrlarni va emotsiyalarni boshqarishni o‘rganadilar, shuningdek, konfliktlarni tinch yo‘llar bilan hal qilishni o‘rganadilar.

- **Oila terapiyasi:** Oila a‘zolari bilan ishlash o’smirning hissiy holatini yaxshilashda yordam beradi. Ota-onalar o‘z farzandlariga qanday qilib to‘g‘ri xulq-atvorni ko‘rsatishlari va ularni qo‘llab-quvvatlashlari kerakligini bilishlari zarur.

- **Ijtimoiy mahoratlarni rivojlantirish:** O’smirlar o‘z ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali boshqalar bilan muomala qilishda muvaffaqiyatli bo‘lishlari mumkin. Ijtimoiy kompetensiya o’smirning konfliktlarni hal qilishda muhim rol o‘ynaydi.

- **Sport va faoliyatlar:** Fizik faoliyatlar, sport va hobbi o’smirlar uchun agressivlikni boshqarishning samarali usullari bo’lishi mumkin.

O’smirlarning agressiv xulq-atvorini boshqarish va oldini olish uchun psixologik metodikalar mavjud bo‘lib, ular turli yondashuvlarga asoslanadi. Quyida agressivlikni boshqarish bo‘yicha o’smirlar uchun samarali psixologik metodikalar keltirilgan:

1. Kognitiv-Behavioral Terapiya (KBT) Metodikasi

Kognitiv-behavioral terapiya (KBT) o’smirlarning agressiv xulq-atvorini o‘zgartirishda keng qo‘llaniladigan psixologik metodikadir. Ushbu metodikaning asosiy maqsadi o’smirlarning salbiy fikrlarini va his-tuyg‘ularini aniqlash va ularni ijobiy tarzda o‘zgartirishdir. KBT yordamida o’smirlar quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi:

- **Salbiy fikrlarni aniqlash va o‘zgartirish:** O’smirlar o‘zlarining agressiv reaksiyalarini keltirib chiqaradigan salbiy fikrlarni tanib, ularni sog‘lom fikrlar bilan almashtirishni o‘rganadilar.

- Hissiy boshqaruv: G‘azab va boshqa salbiy his-tuyg‘ularni boshqarishni o‘rganish, bu esa o‘smirga agressiv xulq-atvordan qochishga yordam beradi.

- Ijobiy ijtimoiy ko‘nikmalar: Konfliktlarni tinch yo‘llar bilan hal qilish, boshqalar bilan muloqot qilishda to‘g‘ri yondashuvlarni o‘rganish.

Usul:

- O‘smir bilan suhbatda uning g‘azabini keltirib chiqaradigan fikr va his-tuyg‘ularni aniqlash.

- G‘azabni boshqarish strategiyalarini (masalan, “nafas olish” yoki “jarayonni tahlil qilish”) o‘rgatish.

- Salbiy fikrlarni o‘zgartirish uchun kognitiv va emotsional yondashuvlarni qo‘llash.

2. Treninglar va Rolli O‘yinlar

Rolli o‘yinlar va psixologik treninglar o‘smirlarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali metodikadir. Bu metodika o‘smirlar o‘rtasida ijtimoiy kommunikatsiya va konflikti hal qilish ko‘nikmalarini o‘rgatishga qaratilgan.

Usul:

- Rolli o‘yinlar: O‘smirlar o‘zlarining agressiv xulq-atvorlarini sinovdan o‘tkazib, boshqa ijtimoiy rollarda o‘zlarini qanday tutishlarini ko‘rib chiqishlari mumkin. Masalan, agressiv o‘smir rolini bajarish va tinch yondashuvni qo‘llash orqali o‘smirga ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish.

- Tinchlik o‘yinlari: O‘smirlar orasida ijtimoiy vaziyatlarni boshqarish va konfliktlarni hal qilishda qiziqarli, o‘rgatuvchi va interaktiv rolli o‘yinlar o‘tkazish.

3. Hissiy Qayta Baholash Metodikasining Qo‘llanilishi

Hissiy qayta baholash metodikasi o‘smirga o‘z hissiyotlarini qayta baholash va boshqalar bilan aloqada salbiy hissiyotlardan qochish imkonini beradi. Bu metodika, ayniqsa, g‘azabni boshqarishda samarali.

Usul:

- O‘smirga o‘zining agressiv his-tuyg‘ularini qanday qilib boshqarishi mumkinligini ko‘rsatish (masalan, “g‘azabni qayta ishlash”, “hissiyotlarni boshqarish”).

- O‘smirga xatti-harakatlarini va ularning oqibatlarini chuqur tahlil qilishni taklif qilish.

- Emotsiyalarni boshqarish uchun ijobiy alternativalar (masalan, tinchlanish, o‘yin o‘ynash yoki yurish) o‘rgatish.

4. Stressni Boshqarish Texnikalari

Agressiv xulq-atvor ko‘pincha stress va beqarorlik bilan bog‘liq bo‘ladi. Stressni boshqarish usullarini o‘rgatish o‘smirning hissiy holatini yaxshilaydi va agressiv reaksiyalarni kamaytiradi.

Usul:

- Nafas olish texnikalari: O‘smirlar “chuqur nafas olish” mashqlarini o‘rganishadi, bu usul stressni kamaytirish va g‘azabni nazorat qilishga yordam beradi.

- Meditatsiya va tasavvur qilish: O‘smirlar meditatsiya yoki tasavvur qilish mashqlarini bajarib, o‘zlarining ichki salohiyatlarini va tinchlikni topishadi.
- Jismoniy faoliyatlar: Sport yoki jismoniy mashqlar orqali stressni kamaytirish va g‘azabni chiqarish.

5. Oila Terapiyasi (Maqsadli Yondashuv)

Oila o‘smirlarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Oila ichida tajriba qilinadigan terapevtik yondashuvlar o‘smirlarning agressiv xulq-atvorini kamaytirish va ularni qo‘llab-quvvatlash uchun samarali bo‘lishi mumkin.

Usul:

- Ota-onalar bilan suhbat: Oila a‘zolari o‘smir bilan samarali va tinch aloqada bo‘lishni o‘rganishadi. Agressivlikni boshqarishda ota-onalarning roli katta.
- Oila a‘zolarining qo‘llab-quvvatlashi: Oila ichidagi o‘zaro hurmat va mehrni rivojlantirish orqali o‘smirlar o‘z hissiyotlarini boshqarish va o‘zgarishga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar

Assertivlikni Rivojlantirish (O‘zini Hurmat Bilan Ifodalash)

Agressiv xulq-atvor ko‘pincha o‘smirlarning o‘z fikrlarini va hissiyotlarini to‘g‘ri ifodalashga qodir emasligidan kelib chiqadi. Assertivlikni rivojlantirish o‘smirga o‘zini hurmat bilan ifodalashni va boshqalar bilan to‘g‘ri munosabatlarni o‘rnatishni o‘rgatadi.

Usul:

- O‘smirga o‘z fikrlarini va ehtiyojlarini tinch va hurmatli tarzda ifodalashni o‘rgatish.
- Qiyin vaziyatlarda o‘z huquqlarini himoya qilishni va boshqalarga zarar bermaslikni o‘rganish.

6. Yaratijilik Va San’at Terapiyasi

San’at va kreativ faoliyatlar o‘smirning hissiyotlarini ifodalashda yordam beradi. San’at terapiyasi yordamida o‘smir o‘zining ichki his-tuyg‘ularini, g‘azabini yoki boshqa salbiy hissiyotlarini boshqacha shakllarda ifodalashi mumkin.

Usul:

- Rasm chizish, haykal yasash yoki musiqa asboblarida ijro etish orqali hissiyotlarni ifodalash.
- Agressiv his-tuyg‘ularni san’at orqali chiqarish va ruhiy holatni yaxshilash.

Xulosa.

Agressiv xulq-atvorni boshqarish uchun o‘smirlar bilan ishlashda turli psixologik metodikalarni qo‘llash mumkin. Kognitiv-behavioral terapiya, rolli o‘yinlar, stressni boshqarish, oila terapiyasi va assertivlikni rivojlantirish kabi metodlar o‘smirlarning agressiv xulq-atvorini kamaytirishga yordam beradi. Har bir metodika o‘smirning individual ehtiyojlariga mos ravishda qo‘llanilishi kerak va ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi zarur. Jismoniy mashqlar orqali o‘smirlar g‘azab va stressni kamaytirishi mumkin. O‘smirlar orasida agressiv xulq-atvor psixologik, ijtimoiy va biologik omillar

ta'sirida shakllanadi. Agressivlikni boshqarish va oldini olishda psixoterapiya, oila terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shaxsiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda zamonaviy psixologik yondashuvlar agressiv xulq-atvorni kamaytirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Bu maqolada o'smirlarning agressiv xulq-atvorining psixologik xususiyatlari keng tahlil qilindi. Agressivlikni kamaytirish uchun zamonaviy psixologik va pedagogik metodlar orqali o'smirlar uchun samarali yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati mavjud.

Adabiyotlar:

- 1 Baron, R. A., & Richardson, D. R. (2019). *Aggression and Violence: A Social Psychological Perspective*.
- 2 Dodge, K. A., & Coie, J. D. (2014). *Social-Cognitive Factors in Aggression and Violence*.
- 3 Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*.

MUNDARIJA:

4	Kirish
5	Aymatov A.Q. Ekologik ong globallasuvi: tabiatga estetik munosabatda milliylik va umuminsoniylik, an'anaviylik va zamonaviylik integratsiyasi
8	Akilov F.F. Yangi O'zbekistonda o'spirinlarda huquqiy ongni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari
13	Artykov S.S. Professional and personal characteristics of leadership individually leadership
15	Abduraxmonov F.M. Oilada bolalarni barkamol shaxs qilib tarbiyalashning o'ziga xosligi
22	Asrorov I.B. Yangi O'zbekistonda ijtimoiy psixologiya. O'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosabat xususiyatlari
27	Azimov M.A Talabalarda tarixga daxldorlik tuyg'usini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari
31	Axtamova M.N. Oilada farzand tarbiyasining jamiyatga ijobiy ta'siri
37	Abdurashidova M.H. O'smir qizlarda deviant xulq shakllanishiga nosog'lom oila muhitining psixologik ta'siri
40	Babaxanov S.T. Narkomaniya – ijtimoiy-psixologik muammo sifatida
44	Bobomurodova L.E. Oilaga tayyorlik va oila tarbiyasining uzoq yillardan buyon tadqiq etish an'analari
50	Baxriddinov N.B. Kredit- modul ta'lim tizimi sharoitida psixologik kognitiv komponentlarni rivojlantirish omillari.
55	Bafayev M.M. Tolerant/intolerant munosabatlarning sotsial-psixologik aspektlari (g.bardiyerning tolerantlik uch kompleksli modeli asosida)
60	Baxriddinov M.M. Voyaga yetmagan deviant xulq-atvorli bolalarda kvadrobikaning ijtimoiy-psixologik ta'siri. Kvadroberlar kimlar va bu mashg'ulot qanchalik xavfli?
66	Egamova O.S. Taomlanish psixologiyasining dolzarb muammolari.

68	Гут Ю.Н, Орзимуродова Ж.Ш. Эмоциональное состояние студентов в период подготовки к сессии в вузах Узбекистана
73	Goyibnazarova S.Sh. Oilaviy munosabatlarda gender tenglikni shakllantirishning psixologik xususiyatlari
76	Habibova M.A. Talabalarning mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarbligi
80	Israilov F. O‘. O‘smirlarda vatanparvarlik ruhini shakllanishida oilaviy tarbiyaning o‘rni
85	Karimova N.K. Yangi O‘zbekistonda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik asoslari
91	Keldiyorov O.X. Ichki ishlar organlari xodimlarida kreativlik va kompetentlikni rivojlantirishning ahamiyati
97	Kuchiboyev Sh.A. O‘smirlarda huquqiy tushunchalarni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik predmeti
104	Komiljonova D.N. O‘smirlarda tajovuzkor xulq-atvor nomoyon bo‘lishining psixologik asoslari.
107	Mustafayev A.M. Yoshlarni buzg‘unchi g‘oyalar ta’siridan himoya qilish ijtimoiy-psixologik muammo sifatida
111	Maqsudova S.Sh. Madaniy farqlar va oilaviy tushunishlarning psixologik tahlili
113	Musinova R.Yu., Isamova M.D. Turli yoshdagi oilaviy inqirozlarni psixologik tavsiyalar yordamida bartaraf etish
117	Mardiyeva G.K. XX asr ikkinchi yarmida o‘zbek xotin-qizlarining ilm-fanga qo‘shgan hissasi.
119	Nasimov S.X, Nasimova O.X. Kichik maktab yoshidagi bolalarni maktabga adaptatsiyaning psixologik xususiyatlari
124	Niyazov I.T. Suisidal xulq-atvorning psixodiagnostikasi va psixokorreksiya masalalari
131	Ochilov Sh.G‘. Oilada yoshlarni savodsizlik va zo‘rovonliklardan himoya qilishning dolzarb muammolari

135	Qodirov O.S. O‘smirlar psixogigienasining ijtimoiy-psixologik muammolari
143	Qo‘ziyeva M.F. Oila – bola nutqi rivojlanishida birlamchi omil sifatida
147	Qudratov Sh.Sh. Yangi O‘zbekistonda millatlararo madaniyatni yuksaltirishning axloqiy va diniy ko‘rinishlari
153	Raxmatov F.U. Yangi O‘zbekistonda tarbiyasi qiyin o‘quvchilar xulq-atvori bilan bog‘liq muammolar
158	Suyunov O.J. Kreativ fikrlashning ta’limi tizimidagi roli
161	Saidov A.I, Avulxairov F.O‘. Oilada sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik mexanizmlari
164	Saidov A.I, Axmedov A.D. Ommaviy madaniyat tushunchasining ijtimoiy psixologik talqini
167	Sadullayeva J.I. Migrant ayollarda mehnat motivi muommolarini psixologik tadqiqotlarda o‘rganilishi.
170	Sultonmurodov S.S. O‘zbekistonda sud psixologik ekspertizasining yutuqlari va muammolari
173	Tovbayeva M.S, Abduxoliquov F. Ongida buzilishi bo‘lgan shaxslarda idrokni namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari.
177	Turayeva D.Sh. Yangi O‘zbekistonda xalq bilan muloqot madaniyatining yangi shakllari va imkoniyatlari
180	Uroqov Q.B. Renessans poydevorini yaratishga qaratilgan bo‘g‘inlarda, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarni oldini olish masalalari
187	Utayev U.S. Yoshlarda mehnat motivlarini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari
194	Xotamov Sh.N. Shaxslarda huquqiy bilimlarini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari
200	Xudoyqulova G.B. O‘quvchilar guruhlarini hamkorlikka o‘rgatishda psixologik xizmatning ahamiyati
203	Xidirova Z.A Impostor sindromining talabalarga psixologik ta’siri
206	Xolnazarova D.M Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan huquqiy madaniyat tushunchasiga yondoshuvlar

209	Yorlaqobov H.U. Professor ergash g‘ozievich g‘ozievning ilmiy-pedagogik faoliyati haqida
212	Yuldasheva M. Yolg‘izlik hissi va hayotdan qoniqish masalasining psixologik qirralari
215	G‘oziyev X.N. Ota onalarni voyaga yetmagan farzandini tashlab chet elga ketishini bola psixologiyasiga ta’siri va bunday bolalar bilan psixologlar qanday ishlash kerak
217	Shaxobiddinova U.U. Nutqida nuqsoni bor kichik yoshdagi bolalarning individual psixologik xususiyatlari.
220	Baxramova A.A. O‘smirlikda deviant xulqni vujudga kelishida oilaviy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari
227	Daminov Keldibek Erkaboyevich Yoshlarning huquqiy ong va huquqiy savodxonligini rivojlantirishning zaruriyligi
232	Ummatova S.Sh. Rashk muammosining ijtimoiy-psixologik mohiyati
237	Rustamova M.X. Jamiyatdagi ayollarda jabrlanuvchi sindromining psixologik omillari
240	Davurova D.A. O‘smirlarda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning o‘ziga xos psixologik ta’sir mexanizmlari
246	Xolmirzayeva M.S. Oilaviy uyg‘unlikka to‘siq: ziddiyatlarning psixologik oqibatlari va bartaraf etish yo‘llari
251	Uvaydullaeva Nozanin O‘smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari va psixokorreksiyasi

«Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar
transformatsiyasining nazariy-metodologik
masalalari» mavzusidagi respublika limiy-texnik
anjumani materiallarini pastdagi linklar orqali
yuklab olishingiz mumkin

BIZNING SAYTLARIMIZ:

<https://www.samdu.uz/uz>

<https://anjumanlar.uz/>

